

יואל בן-נון

נס קיבוץ גלויות
כוחה של יהדות ישראלית

כולל מקראה לליל העצמאות

הספר ראה אור בסיוע מועצת הפיס לתרבות ולאמנות

יואל בן־נון

נס קיבוץ גלויות

כוחה של יהדות ישראלית

כולל מקראה לליל העצמאות

עורך: אביעד יחיאלי

ידיעות אחרונות • ספרי חמד

Yoel Bin-nun
The Miracle of the Gathering of Israel

יואל בן-נון
נס קיבוץ גלויות

עורך אחראי: דב איכנולד

ניהול פרויקט: רותי בן-ארי
עיצוב העטיפה: נעמה נחשתאי
צילום העטיפה: זולטן קלוגר, לע"מ
לוחות: ישראליט
הפקה וסדר: טפר בע"מ

© כל הזכויות בשירים שבספר שמורות לאקו"ם ולמחברי השירים.
© כל הזכויות בקטעים המצוטטים מהרב אלקלעי, מהראי"ה קוק והרצי"ה קוק שמורות למוסד הרב קוק, ירושלים.

המערכת עשתה ככל יכולתה על מנת לאתר את בעלי הזכויות של כל החומר שנלקח ממקורות חיצוניים. אנו מתנצלים על כל השמטה או טעות, ואם יובאו לידיעתנו, נפעל לתקן במהירות הבאות.

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני, או אחר - כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

All Rights Reserved © 2011
Miskal - Yedioth Ahronoth Books and Chemed Books | P.O.B. 53494, Tel-Aviv, 61534 Israel
כל הזכויות שמורות © 2011 למשכל - הוצאה לאור מיסודן של ידיעות אחרונות וספרי חמד
ת"ד 53494, תל-אביב 61534 | E-mail: info@ybook.co.il

דאנאקוד 362-4451 | מסת"ב 1-388-965-978 ISBN | נרפס בישראל 2011 Printed in Israel

תוכן

7	מבוא – הרב בנימין לאו
11	פתח דבר
15	דבר העורך

שער הגאולה

19	פתיחה – "ראשית צמיחת גאולתנו"
21	הגאולה והגואל בתנ"ך
28	סדר הגאולה בתפילה ובמחשבת חז"ל
32	הגאולה – לא בדור אחד ולא במהלך אחד
37	האם אנו זקוקים ל"אות משמיים"?

הגדה – חלק ראשון

40	מקראה לשער הגאולה – קריאות עולים ועלייה לארץ ישראל
----	--

שער יציאת מצרים

69	יציאת מצרים – תבנית כל הגאולות
71	מפסח לשבועות – מן המצה אל החמץ
74	רבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא – גאולה נסית וגאולה טבעית
78	ארבע גאולות ותהליך הגאולה
85	שביעי של פסח ויום העצמאות
92	סיום השער – "כִּי־מִי צִאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֶרָאנוּ נִפְלְאוֹת"

הגדה – חלק שני

94	מקראה לשער יציאת מצרים – הציונות בפי מנהיגים וחוזים, הוגי דעות ומשוררים
----	---

שער התשובה הכללית

131	פתיחה
134	גאולה ותשובה, חזון ותכנית
147	גאולה ואורות התשובה
153	נספח למעיין – הרב אלקלעי והרב קוק

הגדה – חלק שלישי

157	מקראה לשער התשובה הכללית – הציונות: מהפכה רוחנית
-----	--

שער הזיכרון

187	והגדת לבנך ביום ההוא
188	"אמונה" אל מול הפכיה
204	יום הזיכרון מנקודת מבט של עבר ועתיד
209	רעיון תורה ועבודה – משואת יהודי הונגריה אל גוש עציון

הגדה – חלק רביעי

218	מקראה לשער הזיכרון – "כי זכרנו את כולם"
-----	---

שער העצמאות

249	פתיחה
252	ציונות של התרסה ומרי נגד שפלות הגולה
265	"ציפור הנפש" – כיסופי גאולה לציון מכנף דרום ומירכתי צפון
276	שיר מזמור ליום עצמאותנו
287	מגילת העצמאות – פשר ומשמעות

הגדה – חלק חמישי

300	מקראה לשער העצמאות – לידת המדינה בחזון ובמלחמה
-----	--

שער סדר ערב העצמאות ויומו

333	תפילות העצמאות
339	סדר הסעודה בליל העצמאות

מבוא

הרב בנימין לאו

חורבן בית המקדש הראשון ועזיבת ארץ ישראל גללו את ספר הגאולה וגנזו אותו לימים רבים. הייעוד הא-לוהי המכוון את העם היהודי להיות "ממלכת כוהנים וגוי קדוש" הפך לנחלת העבר. המציאות של יהודים גולים באדמת נכר, או חיים בארץ ישראל תחת שלטון זר, חוללה מהפך עמוק בתודעה היהודית. את החלום על ממלכה המירה המציאות של הקהילה, סולידריות וערבות הדדית בלי שום חלום של ריבונות ועצמאות. מדי פעם "הבליחה" לעולם קבוצה החותרת למלחמת קוממיות, אך ימי הקבוצות הללו היו קצרים: ימי המקבים, ימי המרד הגדול וימי מלחמת ביתר.

בעולם התורה שלאחר חורבן הבית השני קם רבי עקיבא וחיבר מחדש את האומה עם התורה. אמונתו במלכות דוד המשולבת עם מלכות שמיים הניעה את רבבות תלמידיו והבעירה את אש המרד ברומא. אך תוצאות המרד רק העמיקו את תודעת הגלות וקיבעו את הציפייה הפסיבית למשיח. ההנהגה היהודית התבצרה בהוויה דתית שעמוד השדרה המרכזי שלה הוא קיום תורה וחסד: "אין אומתנו אומה אלא בתורותיה" (רס"ג).

ההתעוררות לשיבת ציון בעת החדשה התקבלה ברגשות מעורבים. העולם ה"דתי" חש שהלאומיות אין לה דבר עם הדת, והתנועה הלאומית ביקשה לאשר את התודעה הזו בהתנערות מהיהודי הישן. תורתו הלאומית של רבי עקיבא נישאה בפיהם של מעטים, ובראשם הראי"ה קוק. הוא תבע לאמץ את חזון הגאולה, ולראות את האומה ואת התורה כשלמות אחת ממקור הקודש. הוא לא הסכים שהלאומיות והדת יהיו שני עולמות נפרדים שעליהם ללמוד ולהסתדר בכורח נסיבות החיים, כפי שראו זאת רבים בתנועת המזרחי.

לשיטתו, הלאומיות יונקת את לשד חייה מן הדת וזו מתעוררת לחיים מצמיחתה של הלאומיות, ושתייהן באות מן הקודש העליון. הרב קוק גם הבחין ביחס המזלזל של ראשי הציונות ל"מזרחי". על פי דבריו (אגרות ג, עמ' קע"ג) אין למזרחי סיכוי של ממש להשתלב בתנועה הציונית באופן משפיע ומכריע, אלא רק "כטפיל הנדחה מפני אדוני התנועה הציונית, שכל עניינם רק חוסן לאומי גשמי". כשהרב קוק ביקש לברך את תנועת "בני עקיבא" להיווסדה הוא השתמש במילים אלו:

מרבי עקיבא אורן של ישראל אשר בשמו אתם נקראים בבחינת איגודכם היו נא מכוונים לשלשת הסימנים המציינים לנו לדורות את קדושתו העליונה שהם: ראשית – אהבת תורה עד לכדי מסירות נפש של סבל בלתי גבולי, הדעה היסודית שסם החיים של האומה ומכון גאולתה אין לו תוכן אחר כי אם זאת התורה שהיא "חיינו ואורך ימינו". השנית – ההכללה "כולהו סתימתאה אליבא דרבי עקיבא" – פלגים רבים הולכים וזורמים, מתניתין, תוספתא, ספרי, ספרא וכו' אך הכל בא מתוך הים הגדול תורתו הכוללת של רבי עקיבא... והשלישית – היא מידת רבי עקיבא המיוחדת שהיא מתעוררת עכשיו בזמן צמיחת הישועה להיות לנו לאור עולם התלהבות ומסירות לחזק על חזון של גאולה ותחיה לישראל וארצו.

מאמרי הראי"ה, עמ' 202–203

דרך ה"אורות" של הרב קוק הייתה ספונה בחוגים סגורים במשך שנים ארוכות, ולא השפיעה על מערכת החינוך הדתית, שהייתה נתונה בידי הנהגת ה"מזרחי". רק לאחר מלחמת ששת הימים קמו בוגרי ישיבת מרכז הרב, תלמידי הרב צבי יהודה קוק, שגדלו והתחנכו בארץ, שירתו בצה"ל והשתתפו במלחמה, והובילו את תורת הרב קוק למרכז החברה הישראלית הציונית, ושינו גם את פני המחנה הציוני-דתני. מבין תלמידים אלו בלט הרב יואל בן-נון, שיחד עם חברו ר' חנן פורת הוביל להקמת הישיבה בגוש עציון, בהנהגת הרב עמיטל ז"ל.

הרב יואל גדל בבית ציוני מלא לשון מקרא ולשון חכמים, ואל בית גידול זה השתרגה תורת הגאולה של הרב קוק. כך התגבשה אישיות ישראלית-יהודית-ציונית, שבכל שיעור ובכל מאמר מאירה לסביבותיה. מפעלו הגדול של הרב יואל בן-נון הוא בהוראת התנ"ך. מתוך "אורות"

הרב קוק, ומתוך השפה העברית והכרת תולדות עם ועולם של בית גידולו בחיפה, נולדה מהפכה גדולה בלימוד התנ"ך בעם ישראל, במיוחד בעולם הישיבות. האמונה שהניעה את המהפכה הזו קבעה כי לתנ"ך צריכה להיות השפעה על דמותו הרוחנית של כל אדם מאמין, ובפרט כאשר עם ישראל חוזר לחיות בארץ ישראל, ארץ התנ"ך, שעומדת במרכז ובמוקד נבואות הגאולה. במהלך למעלה מארבעים שנה הרב יואל בן-נון מחנך את שומעי תורתו להתמודד עם המשתמע מדברי התורה שבכתב ושבעל פה. שאלות יסוד של מהלך הגלות והגאולה, ישראל והעמים, תורה א-לוהית וחכמה אנושית – מתבררות במאמריו הכתובים בשילוב של רגש סוער ושכל יוצר. במשך השנים עברה החברה הישראלית בכלל, והדתית-לאומית בפרט, תהליכים מפותלים ומסובכים ביחסן לערכי היסוד של הלאומיות היהודית. יש מבני התנועה הציונית שמצאו עצמם מרוחקים מזהות לאומית-ציונית. ואילו היו מבני התנועה הדתית שמצאו עצמם נבוכים מול מהלכים נסוגים במהלך הגאולה, והתרחקו גם הם מן הזהות הציונית-הדתית. בין אלה לאלה פוסע הרב יואל בן-נון באמונה עזה ומבקש להשמיע קול מאוזן, מעודד מפני ייאוש ואכזבה, מזהיר מפני זחיחות דעת וקנאות, ומעורר להמשך הדרך.

אם נבקש לשים את האצבע על המחשבה העיקרית שמלווה את הספר שלפנינו, הרי היא טמונה בהקשבה הדרוכה לחידוש הברית בין ה' לעמו בעת החדשה. את התעוררות הגאולה מסמן הרב בן-נון בעליות הגדולות ובהקמת המדינה. מלחמת ששת הימים, שבה לחם הרב בן-נון והיה ממשחררי ירושלים, היא כבר שלב פנימי ולא השלב המכונן. מבחינה זו הוא מדלג על תורת רבו, הרב צבי יהודה קוק, שלפיה מלחמת ששת הימים היא קפיצה במהלך הגאולה, וחותר אל הדגשת האירוע הנמצא בלב הקונצנזוס הישראלי – הקמת המדינה היהודית.

אך אין דברים אלו נשארים בגדר מחשבה דתית בלבד, אלא יורדים לחיי המעשה. הרב בן-נון תובע מאתנו להנהיג במהלך יום העצמאות מנהגי חג, הכוללים לא רק תפילות בבית הכנסת אלא גם "סדר" ו"הגדה" בבית. כשלעצמי התחברתי בקלות למנהג זה בזכות שני בתי גידולי: בבית הורי נהגנו, בניצוחה של אמי, לסעוד סעודת חג בליל יום העצמאות ולהדליק נרות בברכת שהחיינו. גם בקהילות הקיבוץ הדתי עורכים סעודת חג שכזו וגם שם

מברכים שהחיינו. הנהגות אלו באות כדי לתת תוכן של חג דתי ליום העצמאות ולא להסתפק בצביונו האזרחי. חיבור שירי ארץ ישראל עם פרקי הודיה ותפילה מקשט את שולחן החג הזה ומראה לנו, לבנינו ולבני בנינו, שעבודת ה' אינה קופאת על שמריה וחיי הדת מגיבים בשמחת חיים לאור ה' שזרח על עמו.

פתח דבר

הנני ציוני-מאמין בהשקפתי, יהודי-ישראלי בזהותי. אני מאמין שהציונות אינה מאפשרת כל הפרדה בין יהדותי לישראליותי. היא גם הפירוש הנכון והשלם לתורת משה ולדברי חז"ל והיא התגשמות כיסופי הדורות.

אני מאמין שה' א-לוהי ישראל הוא הגואל את עמו, כי אין זולתו. לגודל הפתעתי, דווקא ציבורים הנחשבים "אמוניים" מפקפקים ביד ה' המכוונת את תהליך הגאולה, ומעמידים בפניו תנאים מתנאים שונים לשלמות הגאולה. הציונות היא עבורי בית משותף לכל התקוות, לכל שאיפות הגאולה ותיקון העולם והחברה. הגאולה היא תהליך שראשיתו ועיקרו – שיבת ציון וקיבוץ גלויות, בין שארץ ישראל שבידינו יותר שלמה ובין שהיא יותר מחולקת, למרבה הכאב והצער.

אני רואה בקיבוץ גלויות את הנס הגדול ביותר בכל ההיסטוריה האנושית, מפני שאין עוד עם ששרד אלפי שנים בכל קצות הארץ וחזר לארצו. אף בהיסטוריה היהודית – גם יציאת מצרים וגם שיבת ציון מכילין מכיוון אחד ובראש אחד; הן לא היו קיבוץ גלויות. אין אדם שראה מעולם תופעה כזאת, עד ימינו.

קיבוץ גלויות הוא הסמן העיקרי בנבואות אחרית הימים – בתורה, בנביאים ובכתובים (ראה למשל: דברים ל', ישעיהו י"א, ירמיהו ל"א, יחזקאל ל"ז, תהילים ק"ז). קיבוץ גלויות הרי מתרחש לנגד עינינו זה כמה דורות – לפיכך זו ההוכחה הניצחת לאמת התורה והנבואה, להימצאות ה' בקרבנו. אין צורך בראיות נסתרות; די לנו במראה עיניים: "כִּי עֵין בְּעֵין יֵרָאוּ בְּשׁוּב ה' צִיּוֹן" (ישעיהו נ"ב ח).

מבחן האמונה ומבחן המעשה בדורנו הם היחס לציונות ולמדינת ישראל,

על כל מגרעותיה ופגמיה. אמנם כל שאר ההגדרות והבעיות חשובות הן, אך בשורה השנייה.

ואני רואה ושומע דברי ייאוש, תסכול ואכזבה מן הציונות בכלל, וממדינת ישראל וממוסדותיה בפרט. אני רואה ושומע אנשי ציבור וחברי כנסת נכבדים לשעבר נוטשים את הציונות בפרהסיא; רבנים פוסט-ציוניים, שחדלו מלדבר על מדינת ישראל, ראשיה, שריה ויועציה, וחזרו לדבר על "השלטונות בארץ הקודש", ואף דוחפים צעירים וצעירות לעבר עמדות "נטורי קרתא" ושיריהם; יש אנשי אמונה שחדלו מלומר תפילה לשלום המדינה, או שאינם קמים לכבודה; ויש אף המחפשים תחליף "למשטר הציוני", למרבה הצער, ממש כמו השייח'ים אימאמים אויבי הציונות, הנושאים את שם א־ללה לשווא ולשקר, בהטפתם ובמאמציהם להקריב לו "זבחי אדם" – תועבת ה'. אני רואה ושומע פוסט-ציונות בכל המחנות והתנועות, כמין גל עכור של נסיגה וחולשה, של קטנות מוחין וקוצר רוח, שהורתם בייאוש ואחריתם בייאוש.

ואני רואה את שורש העניין בציפיות מופרזות שנכזבו, בחלומות שהתנפצו, בתפילות ובכיסופים ששבו אחר. דור שלם גדל על התפישה שהגאולה הולכת ומתקדמת כ"אילת השחר" שבקע אורה (ירושלמי ברכות, פרק א' הלכה א), פורצת כשמש העולה ואינה חוזרת לאחור – "הוֹלֵךְ וְאוֹר עַד נֶכֶן הַיּוֹם" (משלי ד' יח) – ורק עננים שונים עלולים לכסותה לזמנים קצרים. התדהמה העולמית מניצחון "ששת הימים" העצימה תפישה זו, והמשברים, המלחמות, ההסכמים והנסיגות שבאו אחר כך ערערו אותה. רבנים ידועי שם הבטיחו כי "היה לא תהיה" ו"לא תהיה נסיגה" – והיה הייתה. עם ישראל ונציגיו הנבחרים לא קיבלו תפישות אלה. רבים מבני הנוער, ואף חיילים וקצינים במילואים, היו מוכנים לכל מעשה של מסירות גוף ונפש, ומעטים אף הגיעו לפשעים ולמעשי טירוף גמורים – הכול כדי "לעצור" את "השמש העולה" לבל תיסוג אחר. כאשר נכשלו, הפכו קצתם לקנאים פוסט-ציוניים ממש וקצתם שברו כיוון אל קצוות אחרים. רבים נותרו נבוכים ותוהים, במקומותיהם. האומנם ניתן לדבר על "גאולה בימינו", עם משברים ונסיגות חריפות וקשות? ואולי, חס ושלום, אין אנו ראויים כלל לגאולה שלמה?

מצאתי את עצמי פעמים רבות מרים צעירים מיואשים מן הרצפה ומחזיר להם מידת ביטחון ואמונה – גם אחרי מלחמת יום הכיפורים וגם אחרי לבנון; גם אחרי החרבת ימית וגם אחרי עקירת קטיף. שוב ושוב חזרנו לתנ"ך,

ליציאת מצרים, לימי השופטים ולדברי הנביאים על הגאולה העתידית – “כִּי־יָמִי צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֲרָאֵנִי נִפְלְאוֹת” (מיכה ד’ טו; וראה ישעיהו י”א טז), וניסינו לחשוב: מה אמרו על יציאת מצרים בני הדור שכלה במדבר? – איך דיברו על משה ואהרן? – איך ניסו המעפילים לפרוץ בכוח ונכשלו! – ומה אמרו על המשברים והמפלות של ימי השופטים, לאורך שנים ארוכות, עד שזכו לישועה – איך עמד גדעון לנוכח הייאוש?

אכן ראיתי שהמודל של יציאת מצרים נכון הוא והולם את התורה ונבואת האמת, את החזון הציוני וגם את המציאות המסובכת, הרבה יותר מהמודל של “השמש העולה”, הממלא את הלבבות ענני ציפיות שאחריתם משברי ייאוש. האמת שבתנ”ך עוררה רוח מחודשת, אמונית-ציונית, מחושלת ומפוכחת, אשר יודעת לשיר בכוח ובכאב את שירה של מדינת ישראל, מדינת הנס של קיבוץ גלויות.

על כן החלטתי לאגד את מה שכתבתי ואספתי במשך שנים רבות – את מאמרי הגאולה מפסח לעצמאות, לימי הזיכרון לשואה ולחללי מערכות ישראל, את פרקי הקריאה והשיר לסעודת ליל העצמאות – ולהוציאם לאור יחד. אני מושיט “יד אחים” למי שחפץ לשוב אל דרך “האורות” – לשוב ולהאמין בה’, צור ישראל וגואלו, בידו הגדולה המקבצת גלויות לציון. הוא המכונן לנו את מדינת ישראל ומוסדותיה הנבחרים, מכוח רצונו ובחירתו של עם ישראל בארצו, כי רק עם ישראל היושב בארצו מייצג בעולם שלנו את כנסת ישראל כולה – “הלוך אחרי רוב יושבי ארץ ישראל” (הוריות ג ע”א).

נכתב לראשונה בערב פסח התשס”ח

3,320 שנה ליציאת מצרים

170 שנה לראשית “הקץ המגולה”

60 שנה למדינת ישראל

הצעה לסדר

ספר זה בגלגוליו המוקדמים שימש אותי שנים רבות, הן בחינוך לאמונה ולציונות, הן בהוראת פרקי יסוד בהיסטוריה ציונית, הן בהכנות לטקסים ואירועים לקראת יום העצמאות, ובמיוחד לניהול סדר משפחתי בליל

העצמאות. בליל החג אני נוהג לבקש מן המסובים שכל אחד יבחר לו דמות היסטורית אחת מן המקראה,* ויקרא קטעים הקשורים אליה. בין קטעי הקריאה שרים את השירים המשובצים באותו הפרק. לצד הצעת הקידוש, ועם "שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון, היינו כחולמים", יש כאן בסיס לסדר רווי ומלא בליל העצמאות. ברור לי שלא ייכון חג בישראל בלא מנהגי שולחן וסעודה, ולאורך ימים תפקידם חשוב יותר מן התפילות והטקסים, וליל הסדר המקורי יוכיח זאת. אם ישמש ספר זה למטרה זו במשפחות ישראליות רבות – והיה זה שכרי, ושכרה של אשתי, העורכת בכישרון ובהשראה את שולחן הסדר בליל העצמאות זה שנים רבות.

תודה וברכה לכל אלה שסייעוני בהכנת הספר בכל גלגוליו, ותודה מיוחדת לרב בני לאו ולמנהל ידיעות ספרים דב איכנולד, ולעורך אביעד יחיאלי על ההוצאה הטובה והיפה שלפניכם.

באמונה ובאהבה,
יואל בן-נון

* תיאורי הדמויות במקראה נכתבו על ידי. בבחירת הקטעים נעזרתי בספר המקורות "קולות קוראים לציון" (ח' מרחביה [עורך], מרכז שז"ר, ירושלים תשל"ג). הספר נכתב לזכרו של יונתן נתניהו, המפקד שנפל במבצע החילוץ באנטבה.

דבר העורך

הספר שלפניכם הוא עיבוד ועריכה מחדש של ספר קיים. בגרסתו הקודמת היה הספר בנוי משני חלקים: א. רצף מאמרים מפרי עטו של הרב יואל בנושאי פסח ויום העצמאות; ב. מקראה ארוכה ומגוונת של קטעים ושירים. בספר זה עובדו המאמרים מחדש, חולקו לשערים, ולכל שער הצמדנו חלק מן המקראה, קטעי הגות ושירה המתאימים לנושא השער. כך נבנו חמשת שערי הספר, ממאמרים ומקטעי מקראה.

מאמרי הספר מסודרים באופן כרונולוגי כפול – על פי לוח השנה ועל פי רצף ההיסטוריה: מחג המצות, חג היציאה ממצרים, דרך ימי הזיכרון לשואה ולגבורה ולחללי מערכות ישראל, ועד לחג העצמאות; ומתפיסת הגאולה במקרא ובחז"ל, דרך עיסוק נרחב במהפכה הרוחנית של הציונות, דרך התלאות והאסונות, ועד להקמת מדינת ישראל. גם המקראה (לחלקיה) בנויה בסדר כרונולוגי: תחילתה בקריאות העלייה לארץ מימי הביניים ועד העת החדשה, במרכזה המהפכה הציונית – הלאומית והאמונית – וזיכרון הנופלים והנספים, וסופה בהגשמת החזון – תקומת מדינת ישראל וקיבוץ הגלויות.

הספר אמנם נעוץ בעבר, אך משוקעת בו קריאת כיוון אל ההווה והעתיד. הספר קורא לשיבה – שיבה אל הציונות, שיבה אל תחושת השותפות בגורל ובייעוד. הספר שואף לצקת תודעה שניתן להיאחז בה אל מול המציאות הספקנית והפופולרית של היום; לבנות מחדש קומת-כלל מאוחדת שתשתלב ברוחות הפרט המנשבות באוויר.

דמות הספר כדמות מחברו. הספר בנוי על קריאה חדשנית וישרה של המקורות וההיסטוריה, ואין בו לא משוא פנים ולא רתיעה מלומר אמתות חדות כתער, גם אם קשה לקבלן. הספר רצוף תודעה ציונית לוחטת אך

מפוכחת, אמונה מלאה בה' ובישועתו אך בד בכר הכרת תודה ונתינת מקום בתהליך הגאולה גם לאלה שאינם מאמינים בו. חצי הביקורת שבספר מופנים כלפי הקבוצות המתבדלות, וכלפי אלו הטוענות לבלעדיות אידיאולוגית. למולן נישא בגאון דגל האחדות ותחושת הסולידריות לכל השותפים בבניין הארץ.

בספר זה ייחשף הקורא למשנה ציונית סדורה ויעניק לעצמו חג עצמאות מלא וגדוש, חג הספוג בהכרת תודה על מה שניתן ונבנה, ובהכלת הכוחות השונים המתהלכים בקרב העם בישראל.

ראשית ברצוני להודות לרב יואל, על האמון שנתן בי לערוך את ספרו. אין זה פשוט להפקיד בידי אדם אחר פירות עבודה של שנים, ולהסכים כי יסדרם לפי ראות עיניו ויעשה בהם כבתוך שלו. העבודה עמו הייתה לי שיעור מאלף, ואני מודה לו על הנכונות להקשיב, לבחון מחדש ולקבל.

שלמי תודה נתונים למערכת הוצאת הספרים של ידיעות אחרונות, לדב איכנולד בראשה ולרותי בן ארי מנהלת הפרויקט, על הנכונות להוציא את הספר לאור ועל מסירת מפתחות העריכה בידי. כמו כן תודה לקותי טפר ולצוותו על הפקת הספר והתקנתו לדפוס.

תודה מיוחדת שמורה עמי לבני משפחה ולחברים שניאותו לקרוא חלקים מן הספר ולהעיר את הערותיהם המחכימות. על כל אלה תבוא ברכה.

אביעד יחיאלי
אדר ב' התשע"א

שער הגאולה

— |

| —

— |

| —

פתיחה

"ראשית צמיחת גאולתנו"

האם אנחנו נמצאים באמת בתקופת "ראשית צמיחת גאולתנו"? – אולי זו רק ראשית "תקוותנו"? ואולי רק משאלת לב או טעות אידיאולוגית? שמא הייתה לנו הזדמנות ואבדה בחטאותינו, בטיפשותנו, בחולשותינו או בעיוורוננו?

בשער זה נתבונן במקורותינו, נבין מהי גאולה ונשתדל למצוא מענה לשאלות אלה.

במאמר הראשון – "הגאולה והגואל בתנ"ך" – נראה כי הגאולה פירושה פדיון מבין העמים, כלומר קיבוץ הגולים מן הגלויות, ורק ה' הוא הגואל את ישראל. כמו כן נתמודד עם מה שנראה כתפיסת הרמב"ם, שהיא התפיסה הרווחת ולפיה מלך המשיח יקבץ את נידחי ישראל, ונוכיח כי בדברי התורה והנבואה רק ה' הוא המקבץ נידחים.

במאמר השני – "סדר הגאולה בתפילה ובמחשבת חז"ל" – נראה עד כמה תפיסת הגאולה בדברי חז"ל מושתתת על סדר התפילה, וסדר התפילה מיוסד על קריאת הפסוקים: קודם קיבוץ הגלויות לארץ ישראל ולאחריו תיקון החברה ועשיית הצדק בירושלים, ולבסוף בניינה השלם של ירושלים עם הופעתו של צמח דוד. כמו כן נדון בסוגיית הגאולה שבתלמוד (במסכת סנהדרין) – האם הגאולה תלויה בתשובה, וניתן דעתנו על היותנו בעומק תהליך הגאולה ולא בראשית צמיחתו.

במאמר השלישי – "הגאולה: לא בדור אחד ולא במהלך אחד" – נשאל מדוע נאמרו ארבע לשונות גאולה ולא אחת. נפרס את ארבע הלשונות ונגלה כי הגאולה בנויה שלבים שלבים ולכל שלב יש כבוד משל עצמו, לעומת כל הטוענים לבלעדיות תפישתם על הגאולה, ודוחים בבוז שיטות אחרות.

נסיים בקטע אפילוג קצר – "האם אנו זקוקים לאות משמיים?" – ובו נחשוף את השגיאה בציפייה לאות משמיים, שהרי נפלאות קיבוץ הגלויות והקמת המדינה עם הישועות הגדולות במלחמות ישראל נגד אויבינו לאורך שנים רבות, הן הרבה יותר מאשר אות משמיים.

הגאולה והגואל בתנ"ך

מהי "גאולה" בתנ"ך?

השורש "גאל" פירושו "פרה": "כִּי־פָדָה ה' אֶת־יַעֲקֹב, וַיִּגָּאֵל מִיַּד חֲזַק מִמֶּנּוּ" (ירמיהו ל"א י), "מִיַּד שְׂאוֹל אֶפְדֶּם, מִמָּוֶת אֲגַאֲלֶם" (הושע י"ג יד); וזה המובן של דבר ה' למשה: "וַיִּגָּאֵלְתִּי אֶתְכֶם בְּזֵרוּעַ נְטוּיָה וּבְשַׁפְטִים גְּדִלִים" (שמות ו' ו). מלבד פדיון של הצלה מיד אויב וחזק, יש גאולה שהיא פדיון קודש: "וְאִם־גָּאֵל יִגָּאֵל אִישׁ, מִמַּעֲשָׂרוֹ חֲמִשִּׁיתוֹ יִסֹּף עָלָיו" (ויקרא כ"ז לא), וגם פדיון של שעבוד חוב בנחלת הארץ – "כִּי־יָמוּךְ אַחִיךָ וּמָכַר מֵאַחֲזָתוֹ – וּבָא גֵאֲלוֹ הַקָּרֵב אֵלָיו וַיִּגָּאֵל אֹת מִמֶּכַּר אַחִיו" (ויקרא כ"ה כה). הפדיון המשולב של אדם ואדמה מתרחש בשנת היובל – "וּבְכָל אֶרֶץ אֲחֻזַּתְכֶם גֵּאֲלָה תִּתְּנוּ לְאֶרֶץ" (שם כד.¹ אם נכון הדבר באדם הפרטי, כך נכון הדבר בעם ישראל כולו, כמו שנאמר לירמיהו בנבואת שדה חנמאל – "קִנְיָה לָךְ אֶת־שָׂדֵי אֲשֶׁר בַּעֲנֻתוֹת, כִּי לָךְ מִשְׁפָּט הַגֵּאֲלָה לְקִנּוּת" (ירמיהו ל"ב ז), ומעשה זה היה לאות על הגאולה של עם ישראל בכלל – "עוֹד יִקְנוּ בָתִּים וְשָׂדוֹת וְכֶרֶמִּים בְּאֶרֶץ הַזֹּאת" (שם טו, וגם מד).

הגאולה כפי הנביאים היא פדיון בני ישראל מיד הגויים המחזיקים בהם בגלות – בתיאורים דומים ליציאת מצרים – והשבת העם אל ארצוֹ־נחלתו בקיבוץ גלויות, כי זאת הגאולה השלמה:

"...וּבָאת עַד־בָּבֶל שָׁם תִּנְצָלִי, שָׁם יִגָּאֲלֶךָ ה' מִכַּף אֲיָבֶיךָ" (מיכה ד' י);
"וְעָתָה כֹּה־אָמַר ה'... אֵל תִּירָא כִּי גֵאֲלִיתִיךָ... כִּי־תַעֲבֹר בַּיָּמִים

1. מכאן ברור שמשפט הגאולה השלם הוא "להקים שם המת על נחלתו" (רות ד' ה): גאולתה של רות אלמנת מחלון, שאין לה זרע, באה יחד עם גאולת "חלקת השדה אשר לאחינו לאלימלך" (שם ג). לכן בועז התעקש לחבר את גאולת השדה עם גאולת רות, בעוד "הגאל" מוכן לגאול את השדה, אך לא את "רות המואבייה". רות אמרה לבועז – "ופרשת כנפך על אמתך כי גואל אתה" (שם ג' ט), והוא גאל גם את רות וגם את השדה, וזכה להקים את בית דוד.

אתה-אני... אל-תירא כי אתה-אני: ממזרח אביא זרעך וממערב אקבצך. אמר לצפון תני ולתימן אל-תכלאי; הביאי בני מרחוק ובנותי מקצה הארץ" (ישעיהו מ"ג א-ו);

"כה-אמר ה' גאלכם, קדוש ישראל: למענכם שלחתי בבלה... כה אמר ה', הנותן בים דרך ובמים עזים נתיבה... אף אשים במדבר דרך, בישמון נהרות... כי-נתתי במדבר מים... להשקות עמי בחירי" (שם יד-ט); "עורי עורי לבשי-עז... הלוא אתה-היא המחרבת ים... דרך לעבר גאולים. ופדויי ה' ישונו ובאו ציון ברנה, ושמחת עולם על-ראשם" (שם נ"א ט-יא);

"...כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון. פצחו רננו יחדו חרבות ירושלים: כי-נחם ה' עמו, גאל ירושלים" (שם נ"ב ח-ט); "עברו עברו בשערים, פנו דרך העם; סלו סלו המסלה סקלו מאבן, הרימו נס על-העמים... וקראו להם עם-הקדש גאולי ה'" (שם ס"ב י-ב);

"...מזרה ישראל יקבצנו, ושמרו פרעה עדרו. כי-פדה ה' את-יעקב, וגאלו מיד חזק ממנו. ובאו ורננו במרום-ציון..." (ירמיהו ל"א ט-יא); וכן בתהילים: "אמרו גאולי ה' אשר גאלם מיד-צר. ומאמצות קבצם - ממזרח וממערב, מצפון ומים" (תהילים ק"ז ב-ג).

אמרתי דברים אלה פעמים רבות מספור, בפני קהלים שונים. במקום אחד בירושלים, קם אחד מן השומעים ואמר בהפתעה: "אם כך, אנחנו כבר בגאולה?!" - אמרתי לו: "נכון. ומה חשבת עד כה? - הלוא ה' כבר אסף לציון כארבעה מיליוני יהודים מכל הגלויות, ארץ ישראל הולכת ונבנית בממדים שלא היו בה מעולם, ומה כל זה בעיניך?" - ענה לי: "אבל המשיח עוד לא בא, ואנו למדנו ש'הגאולה' היא ביאת המשיח, שרק הוא יגאל את היהודים מכל הגלויות!"

אכן, כך כתב הרמב"ם בסוף חיבורו הגדול:

המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה, לממשלה הראשונה, ובונה המקדש, ומקבץ נדחי ישראל...

הלכות מלכים, פרק י"א הלכה א

בהמשך דבריו כתב הרמב"ם:

וכל מי שאינו מאמין בו, ואינו מחכה לביאתו, לא בשאר נביאים בלבד הוא כופר, אלא בתורה ובמשה רבינו, שהרי התורה העידה עליו, שנאמר, "ושב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת שְׁבוּתְךָ וְרַחֲמֶךָ, ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אֱלֹהֶיךָ שמה. אם יהיה נִדְחך בקצה השמים, משם יקבצך ה' אֱלֹהֶיךָ ומשם יקחך. והביאך ה' אֱלֹהֶיךָ אֶל הארץ אשר יִרְשׁוּ אֲבוֹתֶיךָ..." (דברים ל' ג-ה) – ואלו הדברים המפורשים בתורה, הם כוללים כל הדברים שנאמרו על ידי כל הנביאים.

לפי דברי הרמב"ם, לכאורה, המשיח הוא שיחזיר את מלכות דוד ויבנה את המקדש, ולבסוף גם יקבץ את הגלויות.

מי יגאל את ישראל?

אולם דברי הרמב"ם תמוהים מאוד: הלוא בפרשייה שציטט – פרשיית "התשובה" בדברים – מלך המשיח אינו נזכר כלל, אלא רק ה' לבדו הוא המקבץ נידחי ישראל? הרמב"ם עצמו היה מודע היטב לקושי ולפיכך הוסיף מיד:

אף בפרשת בלעם נאמר, ושם ניבא בשני המשיחים, במשיח הראשון שהוא דוד, שהושיע את ישראל מיד צריהם, ובמשיח האחרון שעומד מבניו, שמושיע את ישראל באחרונה, ושם הוא אומר: "אראנו ולא עתה" – זה דוד, "אשורנו ולא קרוב" – זה מלך המשיח; "דרך כוכב מיעקב" – זה דוד, "וקם שבט מִיִּשְׂרָאֵל" – זה מלך המשיח; "ומחץ פאתי מואב" – זה דוד... "וקרר כל בני שת" – זה מלך המשיח.

באמצעות מדרש זה 'הכניס' הרמב"ם את המלך המשיח לפסוקי התורה; כלומר גילה בפסוקים רמזי עתידות על דוד ואף על המלך המשיח (!). אבל חובתנו לשאול – האם נזכר קיבוץ גלויות בפרשת בלעם? התשובה ברורה – בהחלט לא. הרמזים האלה אינם מורים אלא על הצלה וישועה גדולה מיד האויבים ביד "שבט מִיִּשְׂרָאֵל", אך קיבוץ גלויות לא בידי אדם הוא אלא ביד ה' לבדו, וכל האנשים הפועלים אינם אלא שלוחיו.

שאל אותי אחד הרבנים: איך אתה אומר שקיבוץ הגלויות במפעל הציוני הוא מעשה ה'؟ הלוא בני אדם הגו את הרעיון הציוני ובני אדם גם הוציאו אותו אל הפועל, וחלק לא קטן מהם היה 'חילוני' באמונתו וכלל לא האמין במעשי ה' ובפלאי נסיו.

אמרתי לו: וכי אתה מברך על הלחם "ברוך אתה ה'... המוציא לחם מן הארץ"? – אמר לי: כמובן; ואז שאלתי – וכי אין אתה יודע שבני אדם זרעו חיטה זו ובני אדם קצרו אותה, אספו ודשו, טחנו ואפו, ארזו ושיווקו – ובלא מעשיהם לא היה לחם זה מוכן לפניך? – האם אתה בוחן וחוקר אם כל העושים במלאכות הפת היו מאמינים ב"חי עולמים" כשהיו זורעים וקוצרים, אוספים ודשים, טוחנים ואופים, אורזים ומשוקים?

אחרי שנים עוד הזכיר לי הרב ההוא את ברכת "המוציא לחם מן הארץ", שבאמצעותה לימדתי אותו מהו מעשה ה' בעולם, ואיך לראות את יד ה' בכל אשר נעשה תחת השמש ולמעלה ממנה.

מי יושיע את ישראל?

ניגש כעת לבחון את המקומות בתנ"ך שבהם נזכר הצאצא לבית דוד (הוא המלך המשיח), אשר יושיע את ישראל באחרונה, ונראה שמלחמה נגד אויבי ישראל נזכרת בהם, כמו שלחם דוד, או משפט צדק ברוח ה', כמו שהיה בימי שלמה – אך קיבוץ גלויות לא נזכר בהם:

בנאומי בלעם שהרמב"ם הזכירם בהמשך הפרק, נזכר ניצחון של אריה על כל העמים מסביב; בנבואת מיכה (פרק ה') נזכר "מוֹשֵׁל בְּיִשְׂרָאֵל" אשר יצא מ"בֵּית-לָחֶם אֶפְרַתָּה", מן הצעיר "בְּאֶלְפֵי יְהוּדָה" – כמו דוד אביו – והוא ירעה, כלומר ינהיג, "בְּעֵז ה'", בְּגִאוֹן שֵׁם ה' אֱלֹהָיו, ויכה "אֶת-אֶרֶץ אֲשׁוּר בַּחֶרֶב", ועמים רבים "כְּאֲרִיָּה בְּבִהְמוֹת יַעַר, כְּכַפִּיר בְּעֶדְרֵי-צֹאן". אלו תיאורים הדומים לתיאורי בלעם. אולם גם בנבואת מיכה, את קיבוץ הגלויות יעשה ה' – "בַּיּוֹם הַהוּא נֶאֱסְפוּ אֶת-הַצֹּלָאָה וְהַנְּדָחָה אֶקְבְּצָה... וּמִלֵּךְ ה' עָלֵיהֶם בְּהַר צִיּוֹן מִצֵּתָהּ וְעַד-עוֹלָם" (מיכה ד' ו-ז).

הנבואה הידועה ביותר שמזכירה את צמח דוד היא נבואת ישעיהו:
וַיָּצֵא חֹטֵר מִגִּזְעֵי יִשְׂרָאֵל... וְנָחָה עָלָיו רוּחַ ה'... וְהָרִיחוּ בִּירְאֵת ה'... וְשָׁפַט
בְּצֶדֶק דְּלִים... וְהִכָּה-אֶרֶץ בְּשִׁבְטֵי פִּי, וּבְרוּחַ שְׁפָתָיו יָמִית רָשָׁע. וְהָיָה
צֶדֶק אֲזוֹר מִתְּנִי...
ישעיהו י"א א-ה

אין מדובר כאן בניצחונות כבירים ובגבורת אריות כמו אצל דוד, אלא במדרגה גבוהה יותר, ששורשה נמצא אצל שלמה – לא יהיה צורך בכוח פיזי ולא בנשק, כי הצדק והיושר יהיו כלי הנשק. כולם יקבלו זאת, ואף העמים יביאו לו מנחה, כי יבינו שרוח ה' נחה עליו.²

אך מה אומר הנביא בהמשך?

וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא יוֹסִיף אֶד-נִי שְׁנִית יָדוֹ, לְקִנּוֹת אֶת-שָׂאֵר עַמּוֹ... וְנָשָׂא
נֶס לְגוֹיִם וְאָסַף נְדָחֵי יִשְׂרָאֵל; וּנְפֻצוֹת יְהוּדָה יִקְבֹּץ מֵאֲרָבֶעַ כְּנָפוֹת הָאָרֶץ...
שם יא-יב

ועוד מוסיף הנביא:

וְהִחְרִים ה' אֶת לְשׁוֹן יָם-מִצְרַיִם, וְהִנִּיף יָדוֹ עַל-הַנְּהָר... וְהִיָּתָה מִסְלָה
לְשָׂאֵר עַמּוֹ, אֲשֶׁר יִשְׂאֹר מֵאֲשׁוּר, כְּאֲשֶׁר הִיָּתָה לְיִשְׂרָאֵל בַּיּוֹם עֲלָתוֹ
מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם...
שם טו-טז

כלומר, החוטר שיצא מגזע ישי הוא שיטמיע בעם את ערכי הצדק והיושר, אך מי שיגאל את העם – מי שיקבץ את הגלויות – הוא ה'. בתנ"ך, רק ה' לבדו הוא גואל ישראל, ולא שום אדם – לא משה רבנו, לא דוד המלך ולא המלך המשיח; כל בני האדם הפועלים, זוכים להיות שלוחים של ידו החזקה.

2. בנבואות זכריה (ט' ט) נאמר "הִנֵּה מִלְכָּךְ יָבוֹא לָךְ, צִדִּיק וְנוֹשֵׁעַ הוּא, עֲנִי וְרֹכֵב עַל-חֲמֹר..." – כלומר המשיח ירכב על חמור ולא על סוס, סמל הגאווה במקרא, וברור שאין לחמור צבע לבן. המשיח יהיה איש פשוט שאינו מתגאה, והוא ישרים את הגאולה – "וְנִכְרְתָה קִשְׁת מִלְחָמָה, וְדָבָר שְׁלוֹם לְגוֹיִם; וּמָשְׁלוּ מִיָּם עַד-יָם, וּמִנְהָר עַד-אֶפְסֵי-אֶרֶץ" (שם, י). כך הדבר גם בדניאל (ז' יג-יד), ובתהילים, במזמור שלמה (ע"ב), שדומה מאוד לנבואת ישעיהו (י"א) – בכל אלה מדובר על שלטון חזק של בית דוד, על ניצחונות גדולים, על הכרת העמים במלכותו והבאת מנחה, ועל משפט וצדקה ברוח ה'.

נבואות קיבוץ גלויות

כעת נסקור בקצרה את דברי הנביאים על קיבוץ גלויות: בנבואות הנחמה בישעיהו קיבוץ גלויות מתואר פעמים רבות, ותמיד זאת "זרוע ה'... השָׁמָה מִצִּמְקֵי-יָם – דֶּרֶךְ לַעֲבֹר גְּאוּלִּים" (ישעיהו נ"א ט-י). כאשר נזכר משיח ה' (פעם אחת!), הרי הוא דווקא כורש מלך פרס (מלך זר, עובר אלילים), שהפך שליח ה' לפתוח את דרך החזרה לירושלים: "כֹּה-אָמַר ה' לְמַשִּׁיחוֹ, לְכוֹרֶשׁ..." (שם מ"ה א).

בנבואת ירמיהו (פרקים ל'–ל"ג) קיבוץ הגלויות ושבירת עול זרים מתוארים באריכות ובהרחבה, והכול מעשה ה': "כִּי הִנְנִי מוֹשִׁיעַךְ מִיָּד הַיָּד, וְאֶת-זֶרְעֶךָ מֵאֶרֶץ שָׁבִים..." (ירמיהו ל' י). רק בסוף נבואות הגאולה נאמר: "בְּיָמִים הֵהֵם וּבְעֵת הַהִיא אֶצְמִיחַ לְדָוִד צֶמַח צְדָקָה, וְעָשָׂה מִשְׁפָּט וְצְדָקָה בְּאֶרֶץ. בְּיָמִים הֵהֵם תוֹשַׁע יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם תִּשְׁכֹּן לְבֶטֶח..." (שם ל"ג טו–טז). "צמח דוד" יפעל במתכונת של נבואת ישעיהו, יעשה "משפט וצדקה בארץ" ובימיו תבוא גם ישועה לירושלים, אבל בנבואה זו לא נאמר כלל שהוא זה שיביא אותה.

גם בנבואת יחזקאל מתואר כי קיבוץ הגלויות העצום ייעשה ביד ה', ביד חזקה: "וְלִקְחֹתִי אֶתְכֶם מִן-הַגּוֹיִם וְקִבַּצְתִּי אֶתְכֶם מִכָּל-הָאֲרָצוֹת; וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל-אֶדְמַתְכֶם" (יחזקאל ל"ו כד), ובכל הפרק שמו של בן דוד איננו מוזכר. רק בפרק הבא – אחרי תחיית העצמות היבשות – בנבואת האיחוד של "עץ יוסף" עם "עץ יהודה", נזכר שמו של דוד: "וְעֲבָדִי דָוִד מֶלֶךְ עֲלֵיהֶם, וְרוּעֵה אֶחָד יִהְיֶה לְכֻלָּם... וְדָוִד עֲבָדִי נָשִׂיא לָהֶם לְעוֹלָם" (שם ל"ז כד–כה).

בנבואת הושע (ב' ב) נזכר קיבוץ גלויות עם מנהיג אחד – "וְנִקְבְּצוּ בְנֵי-יְהוּדָה וּבְנֵי-יִשְׂרָאֵל יַחְדָּו, וְשָׁמוּ לָהֶם רֹאשׁ אֶחָד, וְעָלוּ מִן-הָאֶרֶץ" – כפי שיבואר בפרק על הרב אלקלעי,³ הוא פירש "ראש אחד" בפסוק זה דווקא על "משיח בן יוסף". בהמשך, ישנו הרצון העז של בני ישראל לשוב אל ה' – "...וּבִקְשׁוּ אֶת-ה' אֱלֹהֵיהֶם וְאֶת דָּוִד מֶלֶכָם..." (הושע ג' ה); בנבואת עמוס (ט' יא–יב), ה' יקים מחדש "אֶת סֵפֶת דָּוִד הַנִּפְלֵת" ויגדור את פרצותיה, לא לקיבוץ גלויות אלא "לְמַעַן יִירָשׁוּ אֶת-שְׂאֵרֵית אֲדוֹם, וְכָל-הַגּוֹיִם..."; בנבואות יואל (ג'–ד'), עובדיה (א' יז–כא) וצפניה (ג' ח–כ) מתוארת ישועה גדולה לישראל וקיבוץ גלויות עד "בוא יום ה', הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא" (יואל ג' ד), אך בן דוד

3. ראה לקמן, עמ' 144.

איננו מוזכר בהן כלל. בנבואת זכריה (י"ב-י"ג) מתואר משבר נורא עם מספר גדול בגלל הגויים הצרים על ירושלים, והישועה תופיע מתוך המשבר והמספר.

מכל אלה אנו רואים ומבינים שנבואות הישועה והגאולה מתארות מצבים שונים מאוד זה מזה. אפשר לפרש שאלו שלבים שונים בתהליך הגאולה הארוך, וניתן גם לפרש שאלו אפשרויות שונות. כלומר הגאולה יכולה לבוא באחת מהן או בשילוב של כמה מהן, והדבר תלוי במידת הזכות של עם ישראל: "זכו – אַחֲשֶׁנָּה, לא זכו – בַּעֲתָה" (סנהדרין צח ע"א).

אבל בכל הנבואות כולן, לא נזכר שמלך המשיח הוא שיקבץ גלויות אפילו פעם אחת – אלא רק ה' לבדו, כמו ביציאת מצרים – "פֶּאֶשֶׁר הִיְתָה לְיִשְׂרָאֵל בְּיוֹם עֲלֹתוֹ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם".⁴

4. נשוב אל הרמב"ם ונראה שגם הוא לא קבע מסמרות בסדרי הגאולה ובדרכי הופעתה, מפני "שדברים סתומין הן אצל הנביאים" (הלכות מלכים, פרק י"ב הלכה ב), ואין זה ברור מה יבוא לפני מה. לכן על האדם מישראל מוטל להאמין בעיקר הדבר ולא לעסוק בפרטים. לפיכך, אין להסיק שום מסקנה מכך שהרמב"ם קבע כי מלך המשיח הוא שיקבץ נידחי ישראל, כי העיקר הקובע בעיניו הוא האמונה העקרונית בביאת המשיח, ולא סדר הגאולה ואופייה. וכך כתב הרמב"ם: "יראה מפשוטן של דברי הנביאים, שבתחילת ימות המשיח תהיה מלחמת גוג ומגוג, ושקודם מלחמת גוג ומגוג יעמוד נביא ליישר ישראל ולהכין ליבם... ואינו בא לא לטמא הטהור ולא לטהר הטמא, ולא לפסול אנשים שהם בחזקת כשרות, ולא להכשיר מי שהוחזקו פסולין, אלא לשום שלום בעולם... ויש מן החכמים שאומרים, שקודם ביאת המשיח יבוא אליהו – וכל אלה הדברים וכיוצא בהן, לא ידע אדם איך יהיו, עד שיהיו, שדברים סתומין הן אצל הנביאים – גם החכמים אין להם קבלה בדברים אלו, אלא לפי הכרע הפסוקים, ולפיכך יש להם מחלוקת בדברים אלו – ועל כל פנים אין סידור היות דברים אלו ולא דקדוקיהן, עיקר בדת, ולעולם לא יתעסק אדם... ולא יאריך... בענינים אלה... אלא יחכה ויאמין בכלל הדבר, כמו שבארנו" (שם). לפיכך, כל התולה ברמב"ם סדר מוגדר של תהליך הגאולה, אינו אלא טועה בהבנת דברי הרמב"ם.

סדר הגאולה בתפילה ובמחשבת חז"ל

את סדר הגאולה קבעו חז"ל בתפילת העמידה של יום יום, שנתקנה ביבנה, וכך פירשו בגמרא:

...ומה ראו לומר קיבוץ גלויות לאחר ברכת השנים? – דכתיב: "ואתם הרי ישראל, עֲנַפְכֶם תִּתְּנוּ וּפְרִיכֶם תִּשְׂאוּ לַעֲמֵי יִשְׂרָאֵל, כִּי קָרְבוּ לָבוֹא" – וכיון שנתקבצו גלויות נעשה דין ברשעים... וכיון שכלו הפושעים מתרוממת קרן צדיקים... והיכן מתרוממת קרנם? – בירושלים... וכיון שנבנית ירושלים בא דוד... וכיון שבא דוד באת תפילה... וכיון שבאת תפילה באת עבודה...

מגילה יז ע"ב; וכן בירושלמי ברכות, פרק ב' הלכה ד

שלוש פעמים ביום יהודים מתפללים תפילת עמידה, אך אין כולם שמים לב – הגאולה נזכרת במובנה הכללי עוד לפני ברכת רפואה וברכת השנים, אך פירוש התהליך נמצא לאחריה: קיבוץ הגלויות ביד ה' תחילה וצמח דוד בסוף. זהו הסדר שמצאנו לעיל בנבואת ירמיהו (ל"א–ל"ג), כולל הביטוי "צמח דוד" (ל"ג טו), וזה הסדר גם בנבואת יחזקאל (ל"ו–ל"ז). חכמי המשנה ברור יבנה, וחכמי הגמרא שפירשו את סדר הברכות, לא השאירו שום מקום לספקות. אי-אפשר להכניס בדבריהם הברורים שום רעיון הפוך, כאילו מלך המשיח צריך לעמוד תחילה, והוא יקבץ נידחים. בניין ירושלים וצמח דוד בסוף התהליך, לפני בניית המקדש והשבת השכינה למקומה. זו הכרעת חז"ל, ואנו המתפללים חוזרים עליה שלוש פעמים מדי יום.

עד כמה גדול כוחה של אידיאולוגיה, גם הסותרת את מקורותינו המפורשים, אפשר לראות בספרו של הרבי מסאטמר, "ויואל משה" (מאמר א', סימנים כא–כב). הרבי הבין שדברי חז"ל אלה, בפירושם הרגיל, סותרים כליל את

שיטתו. אבל הוא מצא דברים שכתב הראב"ד במסכת עדויות, על פי נבואת יחזקאל, ועל פיהם קבע נחרצות ש"קבוץ גלויות" שבתפילה אינו לארץ ישראל, אלא ל"מדבר העמים"; שם יבוא ה' במשפט עם המורדים והפושעים בו, ורק בבניין ירושלים על ידי "צמח דוד" יתקבצו הגלויות. הוא אף מאריך לשלול את נוסחת התפילה – "וקבצנו יחד מארבע כנפות הארץ לארצנו", כי מילת "לארצנו" היא תוספת (וזה נכון), והוא מפרש – "וקבצנו יחד מארבע כנפות הארץ" למקום המשפט, ב"מדבר העמים" (וזה לא נכון). אין בתורה (דברים ל'), בנביאים ובדברי חז"ל, קבוץ גלויות אלא לארצנו; דבר זה ברור לכל קורא.

עיני מלאו דמעות כאשר קראתי דברים אלה, שנכתבו כבר באמריקה אחרי השואה. איך לא רעדו ידיו של רב אנטי-ציוני, שניצל מן התופת בהונגריה ברכבת שארגן ד"ר קסטנר הציוני, כאשר כתב שה' יקבץ יהודים מכל העולם למקום אחד שאיננו ארצנו, כדי להישפט בהם בחמה שפוכה. איך לא הבין שהוא מתאר את השואה?

אכן, ה' מקבץ נידחי ישראל לארץ ישראל כבר 200 שנה – מעליות החסידים ותלמידי הגר"א ועד עתה – ומאידך גיסא, לאסוננו הגדול, גם הצוררים קיבלו רשות להשחית, ולקבץ יהודים להשמדה מכל מקום ופינה שהם הצליחו להגיע אליה. מחריר לחשוב על ההמצאה הזאת של הרבי מסאטמר, שנועדה לדחות את עדות התפילה נגדו, ולחשוב גם על השואה בתור "קבוץ גלויות" של "סטרא אחרא" – שומו שמיים על יהודי לומד תורה שכותב כזאת!

עדות התפילה חזקה מכול, אבל כדאי לעיין גם בסוגיה הידועה בפרק "חלק", שעליה סמך הראי"ה קוק:

ר' אליעזר אומר: אם ישראל עושין תשובה נגאלין ואם לאו אין נגאלין; אמר ליה רבי יהושע: אם אין עושין תשובה אין נגאלין, אלא [נוסחה אחרת, וכן בירושלמי⁵ – אמר לו:] הקב"ה מעמיד להן מלך שגזרותיו

5. לעניות דעתי יש כאן בגמרא הררים תלויים ממש בשערה, שכן המילים "מלך שגזרותיו קשות כהמן" הן תשובה אחרי המילה "אלא", בגרסת הבבלי, ובירושלמי – אחרי "אמר לו". לגרסת הירושלמי זו תשובת רבי אליעזר, שמסבירה כיצד תתרחש הגאולה בסוף, אם ישראל לא ישובו מרצונם, ואילו לגרסת הבבלי זו המשך דעתו של רבי יהושע. נראה לי שהמילה "אלא" נכתבה בתחילה בקיצור: אל', ואין בינה לבין 'אמר לו' (אל) אלא מקום הגרש או הגרשיים, והנה הררים נוראים תלויים בשערת הגרש ומיקומה. קשה לדעת אם תחילה היה

קשות כהמן וישראל עושין תשובה ומחזירין למוטב... אמר ר' אבא, אין לך קץ מגולה מזה שנאמר: "ואתם הרי ישראל, ענפכם תתנו ופרִיכם תשאנו לעמי ישראל, כי קרבו לבוא (יחזקאל ל"ו ח)".
סנהדרין צז ע"ב-צח ע"א

ופירש רש"י את דברי רבי אבא: "כשתתן ארץ ישראל פריה בעין יפה, אז יקרב הקץ, ואין לך קץ מגולה יותר." פעמים אחדות שאלתי את מורי ורבי, הרב צבי יהודה קוק (להלן: הרצי"ה), מאין הוא יודע בביטחון כזה שאנו נמצאים בתקופת גאולה – ואמר לי: פירות יפים מארץ ישראל ראית בשוק?
עוד אמר לנו מו"ר הרצי"ה, שהסוגיה בסנהדרין מכריעה כדעת רבי יהושע, שלפיה גאולה איננה תלויה בתשובה, אלא יש קץ לגלות כמו שיש סוף לאבלות, שכן הגמרא אומרת בסיום הדיון – "ושתק רבי אליעזר", בר הפלוגתא של ר' יהושע, אשר סבר ש"אם ישראל עושין תשובה, נגאלין, ואם לאו, אין נגאלין".

אז, כשלמדתי בישיבת "מרכז הרב", עוד לא ידעתי על פירושו המהפכני והמדויק של הרב אלקלעי לדברי רבי אליעזר (ראה הרחבה להלן בפרק על משנתו של הרב אלקלעי). לדעת הרב אלקלעי, התשובה הנדרשת היא תשובת עם ישראל לארץ ישראל, ועל זה נאמר – "אם עושין תשובה, נגאלין". לצערנו, מובנת מאוד גם הדעה (שמובאת שם בגמרא), "שאם אין עושין תשובה [כלומר לא עולים לארץ] הקב"ה מעמיד להם מלך שגזירותיו קשות כהמן [שמבקש להשמידם] וישראל עושין תשובה [כלומר בורחים מפניו, ומבקשים לשוב לארץ ישראל, מלחץ הפרעות והשנאה], ומחזירין למוטב [לארץ ישראל]".

לבסוף, הרצי"ה אמר לנו פעמים אחדות שאי-אפשר לקבל את המונח "אתחלתא גאולה" על מוראות ומאורעות הדורות האלה. הוא היה נוהג לצטט את דבריו של הרב אליהו גוטמכר (כמכתב לרב חיים אלעזר ואקס):⁶ "שאם

כתוב א"ל (אמר לו) כדרך הסוגיות, ותזוזת הגרש הולידה את אל', שהתמלא ל-אלא, או שהיו שתי גרסאות מלכתחילה. מכל מקום, נראה לי ברור שהרמב"ם תפש את דברי ר' אליעזר על פי גרסת הירושלמי, אבל ויתר על הציור של "מלך שגזירותיו קשות כהמן", והשאיר פתוחה את שאלת האופן שבו יעשו ישראל תשובה בסוף, וכלשונו: "כל הנביאים כולן נצטוו על התשובה, ואין ישראל נגאלין אלא בתשובה, וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד הן נגאלין..." (הלכות תשובה, פרק ז' הלכה ה).
6. מצוטט בפתח ספרו של הרצי"ה, "לנתיבות ישראל", ירושלים תשכ"ז.

יקיימו ישראל, שיתחילו לעבוד אדמת הקודש בסך ק"ל (130) משפחות, שתהיה התחלת הגאולה גם כשלא יהיו ישראל ראויים לכך", ואז היה הרצי"ה שואל בתמיהה – "מאה שנה אתחלתא"?! כבר כמה דורות אנחנו בעומק הגאולה, ועדיין חצי העם עוד לא התעורר לצאת מן הגולה. כדאי לשיר באוזני כל יהודי בעולם את שירו של ר' שלמה אלקבץ, "לכה דודי": "...קומי צאי מתוך ההפכה, רב לך שבת בעמק הבכא... התעוררי התעוררי..."

הגאולה – לא בדור אחד ולא במהלך אחד⁷

א. ארבע לשונות של גאולה

חז"ל לימדו אותנו כי נאמרו בתורה ארבע לשונות של גאולה:

"וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלַת מִצְרַיִם, וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵעֲבָדֵתָם;
וְגֵאלְתִּי אֶתְכֶם בְּזֵרוּעַ נְטוּיָה, וּבְשִׁפְטִים גְּדִלִים. וְלִקְחֹתִי אֶתְכֶם לִי לְעָם,
וְהָיִיתִי לָכֶם לֵאלֹהִים..."

שמות ו', ו-ז

יש לשים לב כי נאמרו ארבע לשונות גאולה עוד לפני שהובטחה הכניסה לארץ, שהיא הלשון החמישית: "וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל-הָאָרֶץ, אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת־יָדִי לָתֵת אֹתָהּ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב; וְנָתַתִּי אֹתָהּ לָכֶם מִדְּרֹשָׁה, אֲנִי ה' (שם, ח).

מדוע ארבע לשונות? מדוע לא בלשון אחת, ברורה, פשוטה, שלמה וחד משמעית?

יש אומרים שההבאה אל הארץ כולה ("ארץ ישראל השלמה") מכוח השבועה לאבות, ונתינתה מורשה לעם ישראל, רק היא גאולה תיקרא; ואילו הצלה מעבדות, ויציאה מן הסבל וממצוקת הגלות ("מקלט בטוח"), היא רק שאיפה של קיום, ושם גאולה לא יקרא עליה. ויש האומרים גם בדיוק להפך, שהשאיפה הכוללת היא יומרנית ורק למאבק קיומי יש ערך ממשי, כי רק בו טמון הפוטנציאל לגאולה. יש אומרים שרק בזרוע נטויה יכולה גאולה לצאת לדרכה, ויש כמובן אלה שגאולה אצלם תיתכן רק אם יש בה אמונה בה', על פי היחס ההדדי המיוחד בין ה' לישראל – "ולקחתי אתכם לי לעם, והייתי לכם לאלהים" – וכל דבר אחר אינו יכול להיקרא גאולה. חז"ל, לעומת כל אלה, אומרים כי כולן לשונות של גאולה הן.

7. קטעים מן המאמר שהתפרסם בנקודה, גיליון מס' 119, ניסן התשמ"ח (מרס 1988).

לפיכך ברוכה היא הציונות הקיומית, שעיסוקה ביציאה הפיזית ממצוקת הגלות ובהצלה מן המוות והעבדות, זאת שרואה בישראל "מקלט בטוח" ליהודים או לפחות סיכוי לכך. כל העוסק בזה, וכל העולה לארץ או נלחם למענה מטעם זה בלבד, גם ברוך יהיה ושכרו לפניו כפועל של גאולה. כל כינויי הגנאי אין להם מקום, וכל המבקש לרומם את עצמו, אל יכרה בור לזולתו. במיוחד יש לשלול את הנטייה ל"ציונות של גאולה", שבונה את עצמה על שלילת הציונות הקיומית בדרך של פגיעה, כאילו "ציונות של מקלט בטוח" היא "בגידה בארץ ישראל", בנוסח של אוגנדיזם. אמנם אין זה נכון להסתפק בה, אבל גם אין לתת יד לשלילתה. מי שיש לו ספק בדברים אלו, יקרא בבקשה את פרק י"ג בספר יהושע, ויראה שגם יהושע וכלב לא הנחילו לעם ישראל את כל הארץ, אלא בחלוקת נחלות תיאורטית, שהייתה רחוקה מאוד מכיבוש מלא – "וְהָאֶרֶץ נִשְׁאַרָה הַרְבֵּה מְאֹד לְרִשְׁתָּהּ" (יהושע י"ג א; וראה רמב"ם הלכות תרומות, פרק א' הלכות ב–ד).

ברוכה היא הציונות הלוחמת, מכוח עם ישראל כולו, בזרוע נטויה ובשפטים גדולים, וברוכים יהיו כל העוסקים בה במסירות נפש זה עשרות שנים, מפני שהם שומרים על אחדות ישראל בארצו, במיוחד חיילי צה"ל ומערכות הביטחון. ברוכה הציונות הדתית, וגם כל דתיות יהודית, שמכירה במעשה ה' הגדול שעושה עם עמו ישראל בדורנו, כשהכרה זו נובעת מהברית ההדדית המיוחדת שבין ה' וישראל. אבל לא נשלול בשום אופן את התפיסות האחרות בתנועה הציונית. ועל הכול, ריבונות יהודית והתיישבות יהודית בארץ ישראל – הן גולת כותרת של שאיפות הגאולה, ומימושן, עד כמה שניתן, הוא כמובן לשון חמישית של גאולה ולשון העומדת בפני עצמה.

רק דבר אחד נשלול לגמרי – את היומרה של כל תפיסה וקבוצה, שהיא לבדה, ורק לה ובה טמון מפתח הסוד של גאולת ישראל מגלותו. אם זרם אחד ותפיסה אחת רוצים להוציא את זולתם מן המחנה – בין שיבוא אור קטן לכבות אור גדול (כדי שיראו אותו, מסתבר), ובין שיבוא אור גדול לכבות אור קטן (מפני גאוותו, מסתבר) – את אלה יש לשלול בקול רם ובוטח. שום שאיפות של גדלות ושלמות לא יקומו, ושום כבוד לא יצמח מתוך שלילה וכיבוי של אורות קטנים, חלקיים, "פגומים ושבורים", וכל הדוגלים בהם. מאידך גיסא, כל השאיפות היפות של הצלה וקיום, כל הרעיונות החלקיים והקטנים, "הפגומים והשבורים", לא ימנעו אותנו מלשאוף ולחלוט על כל מרחבי הגאולה השלמה על כל לשונותיה – אם הצלחנו, או הצליחו אחרים

להגשימם בפועל, ואם לאו; אם נצליח בכך (ביהודה ובשומרון) בשלמות, בחלקיות, או אף אם ניכשל, חלילה.

דורות על דורות שאפו אל השלמות וחלמו עליה, ולא נחדל ממנה בעת קשיים חולפים, גם אם המציאות מושכת לכיוונים חלקיים. גם אין לשלול כל חלקיות מעשית, שאינה מתיימרת להיות "סוף התהליך", "שחר חדש", או איזו בשורה של גאולה שלמה מסוג חדש.

כל הצלה, כל עלייה וכל בנייה לשונות של גאולה הן, וצעדים של גאולה, אם הן מתנהלות בכיוון הכולל של תחיית ישראל בארצו ועל אדמתו, חיזוק ביטחון וגבורתו, והמשך שיבת ציון. שלמות הגאולה תיבנה מתוך כל המאמצים החלקיים – לא ברור אחד ולא במהלך אחד.

ב. האומנם – דיינו?

מי שמתנה תנאים לפני ה' בנכונותו לקבל את הגאולה – שתהיה שלמה, שתהיה גאולה רוחנית ולא רק חומרית, שתהיה על פי התורה, שכל הארץ תהיה בדינו – וכהנה תנאים, הוא אולי דומה לנשאים במצרים או במדבר, כי הגאולה בפועל חלקית הייתה, מצומצמת, ראשונית ולא שלמה. הגאולה השלמה נמשכה מיציאת מצרים עד בניין בית המקדש – 480 שנה. והנה, הלל לדורות אנו קוראים ושרים עליו שירים בפסח, דווקא על הצעד הראשון – על יציאת מצרים ולא על בניין המקדש.

די אם נעיין במבט חטוף בשיר ידוע מן ההגדה:

אילו הוציאנו ממצרים... ולא קרע לנו את הים – דיינו (!?)

אילו קרע לנו את הים... ולא נתן לנו את השבת – דיינו (!?)

אילו נתן לנו את השבת... ולא נתן לנו את התורה – דיינו (!?)

אילו נתן לנו את התורה... ולא נתן לנו את ארץ ישראל – דיינו (!?)

אילו נתן לנו את ארץ ישראל ולא נתן לנו את בית הבחירה – דיינו (!?)

האומנם – דיינו? כמובן, שטות היא לפרש שהיינו מסתפקים במועט של גאולה, ואיננו חותרים ומבקשים לעלות עד אין סוף – על שלמות בשאיפה לא נוכל לוותר לעולם, כי זו תמצית הדבקות בה'. אך הפירוש הנכון הוא, דיינו להורות ולהלל ולשיר על כל שלב ושלב של גאולה – זה נראה כה פשוט ומובן, ואף על פי כן, כלל איננו מובן.

ראו נא כמה קיתונות של דברי גנאי והבל נשפכים אצלנו על הציונות הקיומית החותרת למקלט בטוח בארץ ישראל, להצלת יהודים מסבל הגלות ומהשמדה. רבנים ומחנכים קוראים לזה "אוגנדיזם" ו"עצת מרגלים", כאילו מדינה יהודית בארץ ישראל מחולקת, שווה בערכה לגלות ב"חוץ לארץ". להתיישבות יהודית ותיקה בשרון, בשפלה ובעמק החוף קוראים לפעמים "פלשת". אולם אנו למדנו, בתורה ובדברי חז"ל, שהוצאת בני ישראל מסבלות מצרים והצלתם מעבדות הן שתי לשונות של גאולה. גם לפני שהמילה גאולה נזכרת ואף כשהארץ עודנה רחוקה, הנה כבר יש לשונות של גאולה בעצם היציאה ובעצם ההצלה. האם יש הצדקה כלשהי לחרף, להקטין ולזלזל בגאולה של הצלת יהודים, גם אם אין בה שום דבר יותר מהצלת יהודים והבאתם לארץ ישראל, ל"מדינה יהודית"? האם זלזול שכזה, ופסילות שכאלה, מחזקים את הגאולה השלמה או מחלישים אותה? התשובה ברורה לגמרי: מי שטוען לגאולה של זרוע נטויה, או של היותנו עם ה', או של ביאתנו אל הארץ כולה לכל מרחביה, והוא מוצא צורך נפשי-פנימי לכבות את האורות "הקטנים", כדי שיבלוט האור "הגדול" שלו, אין הוא ראוי ליומרה של גאולה. מי שאינו יכול לומר הלל על הצלת יהודים כשלעצמה – אין בידו הלל של פסח, ועל כן גם אין לו דרך לגאולה השלמה.

ג. הלל בליל העצמאות

מכל הרבנים והפוסקים שדנו באמירת הלל ביום העצמאות,⁸ בלט הרב שלמה גורן,⁹ הרב הראשי לצה"ל מעת הקמתו עם הקמת המדינה. הוא אולי היחיד שבאמת הבין את עומק המשמעות הגאולית של הקמת המדינה לדורות,

8. ראה הרב משולם ראטה, קול מבשר, ירושלים תשל"ג, סימן כ"א; הרב מ"צ נריה והרב נ"צ פרידמן, בתוך: בצומת התורה והמדינה, אלון שבות תשנ"א, כרך ג' עמ' 77-112. בצעירותי, הייתי שש אלי ויכוח עם בחורי ישיבות חרדים, והחשוב לי מכול היה להציג בפניהם את תשובות החת"ם סופר (אורח חיים קצ"א, ויורה דעה סוף רל"ג), שבהן קבע כי יש כוח ויש מצווה לקבוע יום טוב להודאה על נס של ציבור, בנס של הצלה בלבד "ממוות לחיים", שבגמרא (מגילה יד ע"א) הוא נלמד ב"קל וחומר" מפסח. ולא זו בלבד, אלא שחת"ם סופר סבר שיסוד החובה להודות לה' על נס של ציבור הוא חובה מן התורה, שנלמדת באמת מפסח (פסחים קיז ע"א), ורק הפרטים (הדלקת נרות בחנוכה; קריאת מגילה בפורים) הם מדרבנן – ולכן מי שלא עשה בפורים שום דבר, ביטל מצווה מן התורה. היטב ידעתי, ששום בן תורה אינו יכול לערער על חת"ם סופר, ואמרתי שדווקא לשיטתו, החשבת יום העצמאות כמו יום רגיל, כאילו לא קרה דבר, היא ביטול חובת הודיה מן התורה.

9. ראה דיון מקיף בספרו "תורת המועדים", ירושלים תשנ"ו, עמ' 610-641.

והשווה זאת במפורש לליל הסדר. לפיכך קבע הלל בברכה, לא רק ביום אלא גם בלילה,¹⁰ ממש כמו בליל סדר פסח.

כאשר התווכחנו אתו על אמירת הלל ביום ירושלים, אמר לנו – העיקר הוא בהקמת המדינה, ולכן יום העצמאות הוא כמו פסח של יציאת מצרים, כי בהקמת המדינה יצאנו מעבדות של כאלפיים שנות גלות, לחירות של קוממיות ממלכתית, וכל מה שבא אחר כך הוא רק המשך להתחלה ההיא. רוב הרבנים המזדהים עם חובת ההלל וההודיה לה' ביום העצמאות, דווקא מחשיבים את ההלל של יום ירושלים לשלם יותר ומלא יותר מזה של יום העצמאות,¹¹ ואילו הרב גורן ראה בעצמאות את העיקר שממנו צמח הכול.

10. ראה בספרו של הרב גורן, "תורת השבת והמועד" (ירושלים תשמ"ב) עמ' 419–431; וראה גם הקדמתו של הרב גורן לסידור "בית מלוכה", שהוציא הרב אורי שרקי (ירושלים תשנ"א).

11. הרבנות הראשית לישראל קבעה ביום העצמאות הלל בלי ברכה, וביום ירושלים הלל שלם בברכה. זכורני הסברו של הרב איסר יהודה אונטרמן, הרב הראשי לישראל בזמן מלחמת ששת הימים, שאמר כך: בהקמת המדינה עוד לא ידענו אם ה' ירצה בה, וכאילו הצגנו לפני ה' שאלה (!?) – בשחרור ירושלים קיבלנו מאת ה' תשובה. שיטתו של הרב גורן הייתה הפוכה, למרות תקיעת השופר הידועה שלו ליד כותל המערבי בששת הימים. הרבנות הראשית בזמן כהונתו של הרב גורן, בשנת תשל"ו, החליטה ברוח זו, לחייב אמירת הלל בברכה בליל העצמאות וביומו.

האם אנו זקוקים ל"אות משמיים"?

כמו יוצאי מצרים, גם יהודים רבים בזמננו מחפשים כל העת הוכחות מוצקות כמו "אות משמיים". יש המחכים למשיח צדקנו, וכל מאורע שאחרים רואים בו "אות משמיים" נתפש בעיניהם ככפירה במשיח. מאידך גיסא, היו שנואשו כבר אחרי 1800 שנה מלחכות לאות כלשהו, והחליטו "לעלות בחומה" ויהי מה (ראה להלן שער העצמאות, מאמר על ברנר, עמ' 264–268, בעניין "ההעפלה אל ההר"). אולם רוב היהודים לא היו מעולם בביטחון העצמי המוחלט של אלה ואף לא בביטחון העצמי המוחלט של אלה, והם אינם חדלים לשאול – האם זו גאולה? האם כל מה שקרה הוא בלתי-הפיך?

שאלה אחרונה זו מרחפת כל הזמן מעלינו, במיוחד בגלל הרשעים שבינו אויבינו, שדווקא קנאותם הדתית מעבירה אותם על כל המידות הטובות שבהן משתבח שם א-ללה בעולם. הללו נשבעים לשקר מדי יום נגד רצונו האמתי של א-ללה, כאילו אפשר להפוך את הקערה על פיה: למוטט את מדינת ישראל הציונית, להחזיר את היהודים למצב של "בני חסות" ולהבריח מכאן את רוב הישראלים צאצאי העולים לארץ, אשר יעדיפו את ארצות המערב. מכיוון שמדינת ישראל עומדת בגבורה מול האתגר החמור הזה מבחוץ, אנו שומעים גם מבפנים קולות ספקות וייאוש, כמו אלה שנשמעו בקרב אבותינו על ים סוף וכמו קולותיהם של המתאוננים במשברים במדבר, ואחר כך בארץ ההתנחלות והשופטים – אולי כל זה עוד יכול להתגולל לאחור? אולי בחטאינו, ואולי בחולשותינו, איננו ראויים לכל הטוב הגדול והשפע של ארץ ישראל, וה' לוקח מאתנו את מה שנתן לנו? ואולי בכלל עוד לא נתן לנו ה' דבר, ואנו חיים רק מתוך "ראשית צמיחת תקוותנו", ורק בעתיד נימצא ראויים וה' ירצה בנו וניגאל באמת? ושמה אין כל זה רק חזון תעתועים?

שאלות כאלה – וחמורות מאלה, עד כדי ייאוש גמור – אופייניות מאוד לנו, היהודים, והוכחה ברורה לכך קל למצוא בתורה ובנביאים. אותן השאלות

ואותם הספקות נזכרו שם בפירוש, אל מול משברי הדורות ההם. וכי מתי יכלו בני ישראל להיות בטוחים ביציאת מצרים, שהיא בלתי-הפיכה, בשירת הים? – והלוא אחר כך באו הצמא והרעב, ועמלק; בהר סיני? – והלוא אחר כך באו כל תלאות המדבר, והתורה משמיעה לנו דברים מפורשים – "הלוא טוב לנו שוב מצרימה... נתנה ראש ונשובה מצרימה" (במדבר י"ד ג-ד); ואז בגלל הבכי הגדול, בלילה אחד נגזרה גזרת 40 השנה, ודור שלם מת במדבר?

איך היה יכול איש מישראל לדעת – מאז השנה השלישית ליציאת מצרים ועד לשנה ה-39 – מה יקרה בשנת ה-40? האם לא יגרום שוב החטא, ושוב ימות דור שלם במדבר? הרי כבר כתב הרמב"ן בפירושו לבראשית (ט"ו ב, ו-ז; כ"ח כ; ל"ב יא-יג) שהאבות לא בטחו אפילו בהבטחות ה' המפורשות להם, כי אין הצדיקים מאמינים בעצמם, שמא יגרום אפילו חטא אחד של שגגה, וגם הבטחת ה' המפורשת לא תתקיים.

ואיך יכול לדעת בביטחון מי שנולד בארץ אחרי הימים הגדולים של יהושע בן נון וכלב בן יפונה, "בימי שפט השפטים", שה' לא חזר ונטש את עמו בגלל חטאיהם? בפרט כאשר חזרו אויביהם והתגברו, ואף שלטו על ישראל ושעבדו אותם? ובמיוחד כאשר הפלשתים החריבו את משכן ה' בשילה, שבו את ארון הברית והביסו את ישראל, ולבסוף עוד הרגו במלחמה את שאול מלך ישראל ואת שלושת בניו – האם נותר ערך וטעם ומשמעות ליציאת מצרים?

ואם תאמרו – מה זה ממציא עלינו, שאבותינו התייאשו מן הרעיון שה' עמם, והוא יושיעם? – הכול כתוב במפורש בתנ"ך, הנה בפי גדעון: "...ויש ה' עמנו ולמה מצאתנו כל-זאת? ואיה כל-נפלאותיו אשר ספרו-לנו אבותינו לאמר, הלא ממצרים העלנו ה', ועתה נטשנו ה' ויתגנו בכף-מדיון?!" (שופטים ו' יג).

ברוך ה' א-להי ישראל – מאז קום מדינת ישראל, זה 62 שנה, לא גבר עלינו אויב בשדה הקרב, אפילו לא פעם אחת, אלא שפעמים נגלתה יד ה' לעיני כל העולם כ"ששת הימים" ולפעמים היא נעלמת מעט, עד שאנו בעצמנו איננו בטוחים אפילו בניצחונותינו הגדולים ביותר (במלחמת השחרור והעצמאות, במלחמת יום הכיפורים), ואנו מתחילים לאכול את עצמנו מבפנים. התקשורת ההיסטרית שלנו אינה אלא שיקוף מדויק של העצבנות הידועה מימי קדם, הכתובה כבר בתנ"ך, זו שכל אויבינו תמיד ידעו לנצל נגדנו – וכי לא נבנתה שנאת עם ישראל בעולם הנוצרי על דברי התוכחה של הנביאים, הכתובים

"בתנ"ך שלכם"? – אין עוד דוגמה בעולם להיסטוריה ציבורית, שכל העולם מנצל אותה נגדנו.

שום דבר אינו חדש – "כָּכָר הָיָה לְעֵלְמַיִם אֲשֶׁר הָיָה מְלִפְנֵינוּ" (קהלת א' י'): גם הלחץ, גם השאלות, גם העצבנות וחוסר הביטחון, גם המחלוקות והשסע בתוכנו – וגם האמונה והיכולת להתגבר על כל אלה. מי שמחפש אותות משמיים תמיד ימשיך לחפש אותם, וכבר כתב הרמב"ם (הלכות יסודי התורה, פרק ח' הלכה א) "שכל המאמין על פי האותות, יש בליבו דופי", כלומר מצוי בו פגם של חוסר אמון ואמונה. מצבנו הלאומי, גם בשעות הקשות, טוב אלפי מונים מזה של אבותינו בעשרות השנים ואף במאות השנים הראשונות אחרי יציאת מצרים. נקרא בפרקי התנ"ך ובהיסטוריה היהודית, נפסיק לפקפק ולהתייאש, נחזור לאמונה ולביטחון ונלמד להודות לה'.

נפלאות קיבוץ הגלויות – כארבעה מיליון יהודים עלו לארץ עד כה, מכל הגלויות, מארבע כנפות הארץ, ותקומת המדינה קרוב לאלפיים שנה מאז אוברן עצמאותנו, עם הישועות הגדולות במלחמות ישראל מול אויבינו במשך שנים רבות – כל אלה הם הרבה יותר מאשר אות משמיים.

מקראה לשער הגאולה

קריאות עולים ועלייה לארץ ישראל

פתיחה

קריאות עלייה לארץ ישראל היו תמיד מעשה אמיץ ביותר, מעשה שיצא נגד שאיפות היהודים רק לשרוד בגלות, לחיות ולהתפתח בצורה הטובה ביותר שהייתה אפשרית. הקריאות לארץ ישראל גם התנגשו בחומת הפחדים, האיסורים וההשבעות שלא למרוד בגויים ולא לעלות בחומה¹² – חומה שנבנתה מן הטראומות הקשות של חורבן ירושלים והמקדש (פעמיים!) וחורבן ביתר, עם הכישלון הנורא של מרד היהודים האחרון. הנטייה הטבעית של רוב היהודים הרחיקה אותם מפילו מלהקשיב לקולות הקוראים לארץ ישראל, ולכן גם הרחיקה את היהודים עצמם מלעלות לארץ ישראל. למרות כל זה, בקעה התפילה היהודית את החומה ברובד הכיסופים והתקוות הכמוסות, ויחידה הסגולות שבכל הדורות חזרו והשמיעו את קריאותיהם לארץ ישראל. ברוח זו עלינו לעיין מחדש ולהזכיר קריאות אלה דווקא בעת וביום שאנו מציינים וחוגגים את מימושן המופלא של הקריאות האלה במפעל הציוני.

12. הגישה הנרתעת והמזהירה מפני ארץ ישראל מתוארת בהרחבה בספרו של א' רביצקי, "הקץ המגולה ומדינת היהודים", תל אביב תשנ"ג, עמ' 277-305.

ר' יהודה הלוי

ר' יהודה הלוי (ריה"ל) הוא מגדולי ההוגים והמשוררים היהודיים בתור הזהב בספרד. מלבד שירתו הגדולה, חיבר את "ספר הכוזרי" על סמך הידיעה ההיסטורית על התגירות מלך הכוזרים (שבהרי הקווקז, כ-400 שנה לפני זמנו של ריה"ל). בספר זה השקיע את כל הגות נשמתו להגנת האומה הישראלית ותורתה, המושפלים עד עפר. מלך כוזר בספר מייצג את שאלותיו של ריה"ל ואת הספקות שבדור, ותשובות ה"חבר" הן תשובותיו של ריה"ל. הגר"א אמר על ספר הכוזרי שהוא "קדוש וטהור, ועיקרי אמונת ישראל ותורה תלויים בו". אצל ריה"ל אין ולא תיתכן שום הפרדה בין האומה הישראלית לבין התורה וארץ ישראל. בסוף ימיו ניסה לממש את חזונו ולעלות לארץ ישראל.

מתוך חתימת ספר "הכוזרי":

אחרי הדברים האלה גמר החבר בליבו לצאת את ארץ כוזר וללכת לירושלים תיבנה ותכונן, והכוזרי קשתה עליו פרידת החבר ודיבר עמו על כך באומרו: מה יש לך לבקש בארץ ישראל היום, שהשכינה נעדרת ממנה? ואילו הקרבה לא-לוה הלא אפשר להשיגה בכל מקום על ידי הלב הטהור, ועל ידי התשוקה החזקה אליה – ולמה זה תכניס עצמך בסכנת המדברות והימים, ושנאת העמים השונים?

אמר החבר: אכן השכינה הנראית עין בעין נעדרת כיום בארץ ישראל, כי השכינה שורה רק על נביא, או על ציבור רצוי לא-לוה, ורק במקום המיוחד – והוא אשר נצפה לשובו אלינו לפי הבטחת "כי עין בעין יראו בשוב ה' את ציון", וכמו שאנו אומרים בתפילתנו: "ותחזינה עינינו בשובך לְנוּךְ, לציון".

אבל השכינה הנסתרת, הרוחנית, היא עם כל בן ישראל זך המעשים וטהור הלב אשר כל משא נפשו קודש לא-לוהי ישראל, וארץ ישראל היא המיוחדת לא-לוהי ישראל, ואין המעשים שלמים כי אם בה, והרבה מצוות שניתנו לישראל בטלות ממי שאינו דר בארץ ישראל...

גם מי שמעורר בלב בני אדם אהבה למקום הקדוש הזה ראוי לשכר בלא

ספק, והוא מקרב עת בוא תקוותנו, כמו שנאמר: "אתה תקום תרחם ציון, כי עת לחננה, כי בא מועד, כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחננו". זאת אומרת: ירושלים לא תיבנה כי אם כאשר ישתוקקו אליה בני ישראל תכלית תשוקה, עד אשר יחוננו את אבניה ואת עפרה.
אמר הכוזרי: אם כן הדבר, אין זה כי אם חטא למנוע אותך, ואין זה כי אם מצווה לסייע לך. יעזרך הא-לֹוה ויהי לך מגן ומושיע ויחוננך חסדו. שלום רב עליך!

יִקַּל בְּעֵינַי עֹזֵב כָּל טוֹב סִפְרָד

מילים: ר' יהודה הלוי

לְבִי בְּמִזְרַח וְאֲנִי בְּסוֹף מִעֶרֶב –
אֵיךְ אֶטְעָמָה אֶת אֲשֶׁר אֶכֶּל וְאֵיךְ יַעֲרֵב?
אֵיכָה אֶשְׁלֵם נְדָרֵי וְאֶסְרִי, בְּעוֹד
צִיּוֹן בְּחָבֵל אֲדוֹם וְאֲנִי בְּכָבֵל עֶרֶב?
יִקַּל בְּעֵינַי עֹזֵב כָּל טוֹב סִפְרָד, כְּמוֹ
יִקַּר בְּעֵינַי רְאוֹת עֲפָרוֹת דְּבִיר נִחְרָב!

לֹא אֶשְׁכַּחַד (צִיּוֹן תִּמְתִּי)

מילים: מנחם מנדל דוליצקי / לחן: עממי

צִיּוֹן תִּמְתִּי, צִיּוֹן חֲמֻדָּתִי
לֶךְ נִפְשִׁי מִרְחוֹק הוֹמָיָה
תִּשְׁכַּח יְמֵינִי אִם אֶשְׁכַּחְךָ, יִפְתִּי
עַד תֵּאָטֵר בּוֹר קִבְרִי עָלֵי פִּיהָ

תִּדְבֹּק עַד מוֹתִי לְחֻכֵּי לְשׁוֹנִי,
אִם לֹא אֶזְכְּרֶכִּי, בִּתְּצִיּוֹן הַנִּשְׁמָה:
יָבֵשׁ לִבִּי מִחֲלִי, מַעֲנִי,
אִם תִּיבָשׁ עַל עֵינֶיךָ דְּמַעְתִּי הַחֲמָה.

יִהְיֶה בֵּית חוֹמְרִי, תִּהְיֶה נַפְשִׁי לְבִלְמָה,
אִם יִסּוּר מַעֲיֵנִי מִרְאֵה הָרִיסוּתָהּ.
יִהְיֶה גְרוֹנִי כְּמֶקֶד, אֲכֹל עֵשׂ וְרָמָה,
אִם קוֹלִי לֹא אֶשָּׂא לְבָבוֹת עֲנוּתָהּ.

לֹא אֶשְׁכַּחַךְ צִיּוֹן לֹא אֶשְׁכַּחַךְ תַּמְתִּי
אֵת, כֹּל עוֹד אֲחִי, תוֹחֶלְתִּי וְשִׁבְרִי
וְעַתָּה כִּי אֲמוּתָהּ, בְּךָ תִּמְדִּי, יִפְתִּי,
תִּהְיֶנָּה שְׂפָתַי דּוֹבְבוֹת בְּקִבְרִי.

לֹא אֶשְׁכַּחַךְ צִיּוֹן תַּמְתִּי!
אֵת, כֹּל עוֹד אֲחִי, תוֹחֶלְתִּי וְשִׁבְרִי
וְעַתָּה הַכֹּל אֶשְׁכַּחַךְ אֵת שְׁאֲרִית נַשְׁמָתִי
וְצִיּוֹן, אֵת צִיּוֹן, תִּהְיֶה עָלַי קִבְרִי!

ר' משה בן מיימון

ר' משה בן מיימון (הרמב"ם), גדול הפוסקים וההוגים בתורה, במדע ובפילוסופיה מאז חתימת התלמוד. גדל בקורדובה שבדרום ספרד (במאה ה-12). משפחתו ברחה מפני הקנאים המוסלמים שלחצו על היהודים להתאסלם. הרמב"ם הגיע לארץ ישראל, אך לא הצליח להישאר מפני צוק העתים (מסעי הצלב והמלחמות). הוא התיישב בקהיר, ומשם הנהיג את יהודי מצרים ואת יהודי תימן הרחוקים, יחד עם היותו רופא בחצר הח'ליף.

הרמב"ם שילב בחיבוריו את פירושי התורה על פי מקורות חז"ל, את ההגות הפילוסופית ואת עולם ההלכה, בשילוב ייחודי שאופייני רק לו. חיבורו ההלכתי הגדול – "משנה תורה" – יש בו 14 ספרים (הי"ד החזקה), והוא כולל גם הלכות שנהגו רק בזמן המקדש ורק בארץ ישראל, וגם דברי הגות, פילוסופיה, מדע ומוסר.

מתוך הלכות מלכים ל"ד החזקה":

גדולי החכמים היו מנשקים על תחומי ארץ ישראל ומנשקים אבניה ומתגלגלין על עפרה. וכן הוא אומר: "כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחננו". אמרו חכמים כל השוכן בארץ ישראל עוונותיו מחולין... אפילו הלך בה ארבע אמות – זוכה לחיי העולם הבא. וכן הקבור בה נתכפר לו. וכאילו המקום שהוא בו – מזבח כפרה, שנאמר: "וכפר אדמתו עמו"...

לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה עובדי כוכבים ומזלות, ואל ידור בחוצה לארץ, ואפילו בעיר שרובה ישראל – שכל היוצא לחוצה לארץ, כאילו עובד עבודה זרה.

פרק ה', הלכות י-יב

ארץ

מילים ולחן: שייקה פייקוב

ארץ, ארץ, ארץ,
ארץ התורה
את מקור האור
ושפת האמונה.

ארץ, ארץ, ארץ,
ארץ יקרה,
הן הבטחת
שאין זו אגדה.

פזמון:
ארץ שנאהב
היא לנו אם ואב
ארץ של העם
ארץ לעולם
ארץ בה נולדנו
ארץ בה נחיה
יהיה מה שיהיה.

ארץ, ארץ, ארץ,
ארץ תכול אין עב,
והשמש לה
כדבש וחלב,

ארץ בה נולדנו
ארץ בה נחיה
ונשב בה, יהיה
מה שיהיה
ארץ, ארץ, ארץ,
ים אל מול החוף
ופרחים וילדים
בלי סוף.

בצפון כינרת
בדרום חולות
ומזרח למערב
נושק גבולות.

ר' משה בן נחמן

ר' משה בן נחמן (הרמב"ן), גדול חכמי ספרד (קטלוניא) בתקופת השלטון הנוצרי (במאה ה-13). פרשן התורה גם על דרך הפשט וגם על דרכי המדרש והסוד, הוגה ופילוסוף, מדען ורופא, מנהיג ופוסק. הרמב"ן איחד ושילב את דרכי הלימוד מצרפת ומאשכנז עם דרכי הלימוד והפסק מצפון אפריקה ומספרד. עמד בוויכוח פומבי מול יהודי מומר לעיני המלך והכמרים, וזכה בניצחון רוחני יוצא דופן, אך נאלץ לצאת מספרד בגלל איבת הכנסייה – אז עלה לארץ ישראל וחידש את היישוב היהודי בירושלים, אחרי חורבנה בידי המונגולים. הרמב"ן הגיע לירושלים ב-ט' באלול ה"ז (1267), ומאז לא חרב עוד היישוב היהודי בירושלים כולה. רק בתש"ח חרב הרובע היהודי בעיר העתיקה בידי הלגיון הירדני, למשך 19 שנה, עד שיקומו מחדש אחרי ששחררה ירושלים העתיקה במלחמת ששת הימים, 700 שנה אחרי עליית הרמב"ן לירושלים.

מאגרתו של רמב"ן אל בניו ומשפחתו לאחר שהגיע לירושלים:¹³

...ומה אגיד לכם בעניין הארץ, כי רבה העזובה וגדל השממון, וכללו של דבר, כל המקודש מחבירו חרב יותר מחבירו. ירושלים יותר חרבה מן הכל, וארץ יהודה יותר מן הגליל, ועם כל חורבנה היא טובה מאד, ויושביה קרוב לאלפיים, ונוצרים בתוכם כשלוש מאות, פליטים מחרב השולטן, ואין ישראל בתוכה, כי מעת באו התתרים ברחו משם, ומהם שנהרגו בחרבם, רק שני אחים צבעים קונים הצביעה מן המושל ואליהם יאספו עד מניין מתפללים בביתם בשבתות.

והנה זרזנו אותם ומצאנו בית חרב בנוי בעמודי שיש וכיפה יפה, ולקחנו אותו לבית הכנסת, כי העיר הפקר וכל הרוצה לזכות בחורבות זוכה. והתנדבנו לתיקון הבית, וכבר התחילו ושלחו לעיר שכם להביא משם ספרי תורה, אשר

13. מתוך: א' יערי, "אגרות ארץ ישראל", תל אביב תש"י, עמ' 85.

היו מירושלים והבריחום שם בבוא התתרים. והנה יציבו בית הכנסת ושם יתפללו, כי רבים באים לירושלים תדיר, אנשים ונשים מדמשק וצובה וכל גלילות הארץ לראות בית המקדש ולבכות עליו. ומי שזיכנו לראות ירושלים בחורבנה, הוא יזכנו לראות בניינה ותיקונה, בשוב אליה כבוד השכינה...

מתוך השגות הרמב"ן לספר המצוות:

שנצטוונו לרשת הארץ אשר נתן האל-ל יתעלה לאבותינו, אברהם, יצחק ויעקב, ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות, או לשממה, והוא אמרו להם: "והורשתם את הארץ וישבתם בה, כי לכם נתתי את הארץ לרשת אתה. והתנחלתם את הארץ..." (במדבר ל"ג נג-נד), ופרט אותה להם במצוה הזו כולה בגבוליה ומצריה, כמו שאמר (דברים א' ז-ח): "ובאו הר האמורי, ואל כל שכניו – בערבה, בהר, ובשפלה, ובנגב, ובחוף הים... [ראה נתתי לפניכם את הארץ, באו וקשו את הארץ, אשר נשבע ה' לאבותיכם, לאברהם, ליצחק וליעקב, לתת להם, ולזרעם אחריהם]" – שלא יניחו ממנה מקום... ולשון ספרי (דברים פרשת ראה): "וירשתה וישבת בה – בזכות שתירש, תשב".

ואל תשתבש ותאמר כי המצוה הזאת היא המצוה במלחמת ז' עממין שנצטוו לאבדם, שנאמר "החרם תחרימם". אין הדבר כן, שאנו נצטוונו להרוג האומות ההם [רק] בהילחמם עמנו, ואם רצו להשלים – נשלים, ונעזבם בתנאים ידועים. אבל הארץ, לא נניח אותה בידם ולא ביד זולתם מן האומות, בדור מן הדורות. וכן אם ברחו האומות ההם מפנינו והלכו להם, כמאמרם (מדרש דברים רבה פרשת שופטים, סוף פסקה יג) – "הגרשני פנה והלך לו, ונתן להם הקב"ה ארץ טובה כארצם, זו אפריקא", נצטוונו אנו לבוא בארץ, ולכבוש הערים, ולהושיב בה שבטינו. וכן אחרי הכריתנו העמים, אם רצו שבטינו לכבוש להם ארץ שנער, או ארץ אשור, וזולתם מן המקומות – אינם רשאים, שנצטוונו בכיבושה ובישיבתה...

ואומר אני כי המצוה שחכמים מפליגים בה והיא דירת ארץ ישראל, עד שאמרו (תלמוד בבלי, כתובות ק ע"ב) "כל היוצא ממנה ודר בחוצה לארץ, יהא בעיניך כעובד עבודה זרה, שנאמר: "כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמור לך עבוד אלוהים אחרים". וזולת זה הפלגות גדולות שאמרו בה – הכל הוא ממצות עשה [זאת], שנצטוונו לרשת הארץ ולשבת בה, היא מצות עשה לדורות. מתחייב כל אחד ממנו [לעלות אליה], אפילו בזמן גלות, כידוע בתלמוד...

ולשון ספרי, "מעשה בר' יהודה בן בתירא ור' מתיא בן חרש, ור' חנניא בן אחי ר' יהושע, ור' נתן, שהיו יוצאים חוצה לארץ, והגיעו לפלטיא [לדרך המלך שמעבר לגבול], וזכרו את ארץ ישראל, וזקפו את עיניהם, זלגו דמעותיהן וקרעו בגדיהם, וקראו המקרא הזה: "וירשתם אתה וישבתם בה, ושמרתם לעשות [את כל החקים ואת המשפטים אשר נתן לפניכם היום]". ואמרו: ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות.

רמב"ן, ספר המצוות, הוספות למצוות עשה, מצווה ד

פה בארץ חמדת אבות

מילים: ישראל דושמן / לחן: חנינא קרצבסקי

פה בארץ חמדת אבות
תתגשמן כל התקוות,
פה נחיה ופה נצר,
חיי זמר חיי דרור,
פה תהא השכינה שורה,
פה תפרח גם שפת התורה.

נירו ניר, ניר, ניר,
שירו שיר, שיר, שיר,
גילו גיל, גיל, גיל,
כבר הנצו נצנים.

נירו ניר, ניר, ניר,
שירו שיר, שיר, שיר,
גילו גיל, גיל, גיל,
עוד יבואו זרעונים.

ר' אִישְׁתּוּרִי הַפְּרָחִי

ר' אִישְׁתּוּרִי הַפְּרָחִי, תלמיד הרא"ש, ממגורשי צרפת, עלה לארץ ישראל לבדו (בסוף המאה ה-13), ותר אותה לאורכה ולרוחבה. עלה לירושלים, אך יצא ממנה והתיישב בבית שאן, כדי להוכיח שגם בה חלה קדושת ארץ ישראל, אף על פי שבתקופת המשנה והתלמוד הייתה עיר נכרית (רומית), ולא חלו בה המצוות התלויות בארץ. בשנת ה' פ"ב (1322) כתב את הספר **"כפתור ופרח"** – זהו גם ספר הלכה על המצוות התלויות בארץ, וגם ספר מחקר (ראשון!) על מידות ומשקלות, על צמחיית הארץ ועציה, על ירושלים ובית המקדש, ובפרט על שמות המקומות ועל גבולות הארץ שנזכרו בתנ"ך, וזיהויים עם שמות המקומות שבימיו.

מתוך ספרו – **"כפתור ופרח"**:¹⁴

מי שבא ונכנס לישב בארץ הקדושה שיכנס בקדושת דמים ובקדושת הגוף, שיהיה טהור ידים, נקי כפים ובעל נפש. וכתב רש"י (על יצחק אבינו) – "שכון בארץ שאתה עולה תמימה, ואין חוצה לארץ כדאי לך", ואם כן מי שהוא עולה תמימה, כדאי לו ארץ ישראל.

קום והתהלך בארץ

מילים: יורם טהרלב / לחן: יאיר קלינגר

קום והתהלך בארץ

בתרמיל ובמקל.

וודאי תפגוש בדרך

שוב את ארץ ישראל.

יחבקו אותך דרכיה

של הארץ הטובה,

14. פרק מ"ב, צב ע"א, מהדורת צ"ה עדלמאן, ברלין תרי"א. הספר יצא מחדש במהדורת צילום בירושלים, תשי"ט.

היא תקרא אותך אליה
כמו אל ערש אהבה.

זאת אכן אותה הארץ,
זו אותה האדמה
ואותה פיסת הסלע
הנצרכת בחמה.
ומתחת לאספלט
לבנייני הראווה,
מסתתרת המולדת
ביישנית וענווה.

וכרמי עצי הזית
ומסתור המעיין
עוד שומרים על חלומה
וחלומנו הישן.
וגגות אודמים על הר
וילדים על השבילים,
במקום שבו הלכנו
עם חגור ותרמילים.

ר' יוסף קארו

מחבר הספרים "בית יוסף" על הטור וה"שולחן ערוך", הספרים החשובים ביותר בפסיקת ההלכה מאז הרמב"ם. נולד בטולידו, משפחתו גורשה בגירוש ספרד בהיותו בן חמש, ויצאה לליסבון, וכעבור חמש שנים יצאה לתורכיה. בתורכיה כבר היה לראש ישיבה והחל בחיבור "בית יוסף". דמותו של שלמה מולכו ומותו על קידוש ה' היו לו למופת, וכל ימיו שאף ללכת בדרכו – אולם זכה לקדש את ה' לא במותו אלא בחייו – ביצירתו ובמנהיגותו התורנית, באיחוד תפוצות ישראל תחת כנפי ה"שולחן ערוך". באלול הרצ"ו (1536) עלה לארץ ישראל והתיישב בצפת – שנים אחדות ישב בכפר בירה ליד צפת ושם חיבר את ה"שולחן ערוך". בצפת פגש את ר' יעקב ב"ר רב, רבו הראשון, ושם נסמך על ידו, בעת הניסיון לחדש את סמיכת החכמים העתיקה שנפסקה בסוף תקופת התלמוד. מלבד חיבוריו בהלכה עסק גם בקבלה, ונתגלו לו נסתרות על ידי "מגיד". חבריו הקרובים בלימוד הנסתר שבתורה היו ר' יוסף טייטצק ותלמידו ר' שלמה אלקבץ, מחבר "לכה דודי".

בתיקון ליל שבועות¹⁵ בחברת ר' יוסף קארו שמע ר' שלמה אלקבץ, ויחד עמו שמעו החברים "קול מדבר מפי החסיד, קול גדול בחיתוך האותיות, וכל השכנים היו שומעים ולא מבינים":

"אשריכם בני, שובו אל לימודיכם ואל תפסיקו רגע, ועלו לארץ ישראל, כי לא כל העתים שוות, ואין מעצור להושיע ברב או במעט, ועיניכם אל תחוס על כליכם, כי טוב הארץ העליונה תאכלו, ואם תאבו ושמעתם, טוב הארץ ההיא תאכלו, ולכן מהרו ועלו..."

הקול חזר ונשמע גם למחרת:

"הנה יום בא ויסיר האדם את אלילי כספו ומאודיו בהנאת העולם, ואת אלילי זהבו חמדת הממון, ועלו לארץ ישראל, כי יש לאל ידכם, רק שאתם מוטבעים בטיט חמדת תבל והבליו..."

15. מתוך מכתבו של ר' ש אלקבץ, שנדפס בספר ה"של"ה", בתחילת "מסכת שבועות".

**הבתים מתוך "לכה דודי" ששרים על התעוררות האומה
כנסת ישראל / ר' שלמה אלקבץ**

מְקַדֵּשׁ מֶלֶךְ עִיר מְלוּכָה
קוֹמִי צְאִי מִתּוֹךְ הַהִפְכָּה
רַב לָךְ שְׁבֹת בְּעֶמֶק הַבְּכָא
וְהוּא יִחְמוֹל עֲלֶיךָ חֲמֵלָה

הַתְנַעֲרִי מֵעֶפֶר קוֹמִי
לִבְשֵׁי בְגָדֵי תִפְאַרְתְּךָ עִמִּי
עַל יָד בֶּן יֹשֵׁי בֵּית הַלְחָמִי
קָרְבָּה אֶל נַפְשִׁי גְּאֻלָּה

הַתְעוֹרְרִי הַתְעוֹרְרִי
כִּי בָּא אוֹרֶךְ קוֹמִי אוֹרִי
עוֹרִי עוֹרִי שִׁיר דְּבָרִי
כְּבוֹד ה' עֲלֶיךָ נִגְלָה

לֹא תִבְשִׁי וְלֹא תִכְלָמִי
מָה תִשְׁתַּחֲוֶהֱ וּמָה תִּהְיֶה
כֶּן יִחְסוּ עֲנִיִּי עִמִּי
וְנִבְנְתָה עִיר עַל תִּלָּה

וְהָיוּ לְמִשְׁשָׁה שְׂאֵסִיךְ
וְרַחֲקוּ כָּל מְבַלְעִיךְ
יִשִּׁישׁ עֲלֶיךָ אֶל־לִהְיוֹךְ
כְּמִשּׁוֹשׁ חֲתָן עַל כְּלָה

יִמִּין וּשְׂמֹאל תִּפְרָצִי
וְאֵת ה' תַּעֲרִיצִי
עַל יָד אִישׁ בֶּן פְּרָצִי
וְנִשְׁמָחָה וְנִגִּילָה

ר' ישעיה הלוי הורוויץ

ר' ישעיה הלוי הורוויץ (השל"ה) נולד בפראג ועבר לפולין, כיהן ברבנות בקהילות פולין, פרנקפורט דמיין ופראג. עלה לארץ ישראל בשנת ה'שפ"א (1621) והתמנה להיות רבם של האשכנזים בירושלים. כעבור ארבע שנים לערך, נאסר עם קבוצת רבנים על ידי השלטונות העות'מאניים ונפדה בממון רב. לאחר מכן עבר לצפת ולטבריה. בספרו הגדול "שני לוחות הברית" (של"ה) איחד הלכה ואמונה, טעמי המצוות על פי הקבלה, דרשות ומוסר, חסידות ועבודת ה', קדושת ארץ ישראל ומצוותיה. ניתן לראות בספר זה גשר מחבר בין הקבלה לבין החסידות: "התורה" שהיא התגלות מתמדת, בכל עת ובכל שעה על ידי נותן התורה; גילוי סודות התורה בדורות אלה שהם סמוכים לגאולה; הרצון העליון (שכולל גם את פוטנציאל הרע) והבחירה החופשית של האדם שמוציאה את ענפיו אל הפועל; הדבקות בה' יתברך בדרך השמחה, והיפוך המידות הרעות לטובה בעבודת ה', דווקא בבריאות הגוף, בלי סגפנות והתנזרות, ובפעילות אנושית כלכלית, על פי דרך הרמב"ם ("בכל דרכך דעהו") – כל אלו מאפיינים מובהקים בחסידות החדשה ובכתבי הראי"ה קוק. מאפיינים אלו שורשיהם בקבלה ופיתוחם ב"שני לוחות הברית".

קטעים מאיגרת שכתב מצפת:¹⁶

סימן גאולה

כבר כתבתי לכולכם כמה מכתבים, כי היה ה' איתנו בים וביבשה, אין שטן ואין פגע רע, תודות לא-ל, רק השגחה פרטית מאת ה' יתברך, לא חסרנו דבר...

לבי היה תמיד על ירושלים... תודות לא-ל נעשה המקום צר בירושלים, כי קהל האשכנזים שבירושלים הם בכפל מקהל אשכנזים שבצפת תיבנה ותיכונן

16. מתוך: א' יערי, "אגרות ארץ ישראל", עמ' 213; 219.

במהרה בימינו, ובכל יום ויום מתרבים, ויש בקהל אשכנזים כמה וכמה אנשים חשובים גדולים בתורה...

ירושלים אף שהיא בחורבנה עתה היא משוש כל הארץ ושלוה ומוזנות טובים, ויין מובחר מהמובחר, ויותר זול בירושלים מבצפת... וכן הספרדים שבירושלים מתרבים מאד מאד, ממש למאות, ובונים בניינים גדולים, ואנחנו חושבים כל זה לסימן גאולה במהרה בימינו אמן. ובזמן קצר, אם ירצה השם... כל קהל אשכנזים יהיה קהל גדול ונורא במאד מאד, כי ידעתי תודות לא-ל כי רבים ימלאו שמחה ויתרצו להתחבר לי...

ולמען ירושלים לא אחשה...

אתם בני, ישמורכם צורכם וגואלכם, תודיעו לכל אשר נפשו חשקה לארץ הקדושה, שידור דירה בירושלים עיר הקודש תיבנה ותיכונן במהרה בימינו. ואל יחשוב שום אדם בלבו, שאייעצו כן בעבור שאני אדור שם, אם ירצה ה', חלילה לי ולזרעא דאבא. רק אייעצו באמת ובאמונה, כי שם כל טוב, לא חסר דבר, והעיר מסודרת מוקפת חומה, והוא מקום גדול כמו לבוב, ועיקר כולל שהיא מקודשת יותר ויותר, וזה שער השמים.

וגם בטוח אני שיגלגל ה' יתברך על ידי הרבה תורה ויקויים: "כי מציון תצא תורה".

ארץ ישראל יפה

מילים: דודו ברק / לחן: שייקה פייקוב

נערה טובה יפת עינים
לנו יש בארץ ישראל,
וילד טוב ירושלים
הו מי פלל ומי מלל?

ותורה אורה כזו יש לנו
וגם הגדה ומגילה,
וא-לוהים אחד שלנו
וקול חתן וקול כלה.

ארץ ישראל יפה

ארץ ישראל פורחת,
את יושבה בה וצופה
את צופה בה וזורחת.

לנו יש, אחי, הרים אלפים
בם נאוו רגלי המבשר,
וגם מלאך מן השמים
שאת נפשנו הוא שומר.

וחסיד בעיר הזו יש לנו
וגם חילות וגם פרחים,
והברכות כולן שלנו
והבשורות והשבחים.

ארץ ישראל יפה...

והעמק הוא כפתור ופרח
וההר הוא פרח וכפתור,
והצפון שלגים וקרח
והדרום זהב טהור.

כל הפרדסים נותנים כאן ריח
והשקדיות כולן פורחות,
השמש כאן תמיד זורח
על מי תוגה ומנוחות.

ארץ ישראל יפה...

גם לפרחחים אשר בינינו
יש מקום בארץ ישראל,
מן הצרות שלא עלינו
אתה ורק אתה גואל.

בכחול לבן מונף הדגל
ולירושלים כל שירי,
אנחנו שוב עולים לרגל
הו, שירי: עם ישראל חי!

ארץ ישראל יפה...

ר' חיים בן עטר – אור החיים הקדוש

נולד במרוקו והיה בה לרב פוסק, לפרשן ולמקובל. פירושו על התורה "אור החיים" התפשט בקהילות אשכנז ופולין, ונדפס פעמים רבות עם חמישה חומשי תורה. בצוק העתים של ימי רעב וגזרות במרוקו החליט ר' חיים לעלות לארץ ישראל ולייסד בה ישיבה גדולה, שיבואו אליה תלמידים מכל הגלויות ויעסקו בתורה ובפוסקים, בהלכה וגם במוסר וחסידות. הוא האמין שכך יוכל לקרב את הגאולה. בשנת ה'תק"א (1741) עלה עם חבורה של 30 נפש ממרוקו ומאיטליה, שהה בעכו, בפקיעין ובטבריה, ועלה לירושלים. בירושלים הקים את הישיבה "מדרש כנסת ישראל", והיא התקיימה 124 שנה. מחשובי התלמידים שלמדו בישיבה עוד בימיו של ר"ח בן עטר היה ר' חיים יוסף דוד אזולאי (החיד"א), והוא תיאר את הישיבה ואת דרכי הלימוד בה. ר"ח בן עטר התנגד בחריפות רבה לכל המסתעגים מעלייה לארץ ישראל, וטען בתוקף שהקב"ה יתבע מהם את "עלבון הבית העלוב".

דברים ששלח מאיטליה לכמה קהילות בנושא העלייה לארץ הקודש:¹⁷

קול יצא מאת ה' בלב כל בחירי עם א-לוהי אברהם, נאספו ממזרח וממערב, הללו דרך אניה בלב ים, והללו ממדבר הרים, לעלות לעיר סביב לה הרים, להתגולל בעפרה, יחוננו ויברכנו לומר: די לצער הפרידה. אולי יתעשת ה' לנו ונהיה באור החיים, והדברים עתיקים... וכבר זכה מי שזכה בו מהגולה ויחידי סגולה. והן עתה אזרתי עוז במתני ונתעוררתי ואמרתי: עת לעשות לה', הן הנה הגיבורים, גיבורי כוח בתורה, אמיצי כוח נסעו יחדיו, חד לפנים וחד לאחור, ושמו פניהם אל המקום אשר בחר ה', ירושלים הקדושה, והעליונה, עיר היונה. ואנכי אחור לא נסוגותי וממקומי נסעתי, וסוד מתקתי עם חברתי: עלה נעלה להראות את פני ה'... נתעדן לפניו... בזאת התורה אשר לה ה' קורא אורה, ואותה שעשועיו יקרא...

17. מתוך: ב"צ דינור, "ספר הציונות – מבשרי הציונות", א', תל אביב תרצ"ט, עמ' 51.

מתוך "אור החיים" לפרשת בהר (ויקרא כ"ה כה-כט):

...והגאולה תהיה בהעיר ליבות בני אדם, ויֵאמֶר להם: הטוב לכם כי תשבו חוץ, גולים מעל שולחן אביכם, ומה יערב לכם החיים בעולם זולת החברה העליונה אשר הייתם סמוכים סביב לשולחן אביכם, הוא א-לוהי עולם ברוך הוא לעד... ובזה יגאל ה' ממכרו. ועל זה עתידין ליתן את הדין כל אדוני הארץ, גדולי ישראל, ומהם יבקש ה' עלבון הבית העלוב... כי אין איש שם על לב, [אין] מנהל, ואין מחזיק ביד אומה ישראלית להשיבה אל אביה. [ואף-על-פי-כן] אל תאמר, כי חס ושלוש אבדה תקוה, אלא "והשיגה ידו ומצא כדי גאולתו", אמרו חז"ל, כי הייסורין הם תיקון האומה להכשירה, והוא מה שרמז [בפסוק] "והשיגה ידו".

..."ואם לא מצאה ידו די השיב לו", פירושו: ואם יראה האדון [ה'] כי אין כוח בעם לסבול חבלים [חבלי לידה, חבלי משיח, ייסורים] עוד, ורבו חובותיהם למעלה ראש, ואפס בהם כוח הסבל, [אז] "והיה כסף ממכרו... עד שנת היובל", שהוא זמן המוגבל לגאולה בעיתה, ואז "ויצא ביובל ושב לאחוזתו", כי קץ ישנו [לגלות], אפילו יהיו ישראל רשעים גמורים חס ושלוש...

...ואם אין ישראל, אין בית המקדש ולא ירושלים, לזה "והיתה גאולתו" של עם, וגאולת הבית, כי יש תקוה – "ושבו בנים לגבולם".

חושו, שאו נס ציונה

מילים: ר' יחיאל מיכל פינס / לחן: עממי

חושו, אחים, חושו!

נרימה פעמינו!

טושו, אחים, טושו,

לארץ אבותינו!

לא לנו המנוחה,

לא לנו המרגוע

בארץ הקרוחה

ושלטון האזרוע!

רעי בי יהתלו

מה לך ארץ מושעה?

שם אים ילילו –

תור לך ארץ חדשה!...

שאו נס ציונה

אל עירנו החמודה

כי על כנפי יונה

נעלה הרי יהודה!

שאו ציונה נס ודגל

מילים: נח רחנבלום / לחן: נח זלודקובסקי

שאו ציונה נס ודגל

דגל מחנה יהודה

מי ברכב מי ברגל

נעש נא לאגדה.

יחד נלכה נא נשוכה

ארצה אבותינו

אל ארצנו האהובה

ערש ילדותנו.

שובו, שובו ממרחקים,

ארצה ארץ אבות!

נוסו נוסו ממעמקים

בעזרת שוכן ערבית.

אז עם נהיה כמו היינו,

מנו יתד פנה.

אז אף שחוק ימלא פינו,

ולשוננו רנה!

ר' אליהו (הגאון) מוילנא

גדול חכמי התורה בדורות האחרונים. שלט גם במתמטיקה ובמדעים. אחריו הוסכם שלא לכנות עוד שום איש בתואר "גאון". הגר"א ראה את שליחותו בעולם בהחזרת התורה לעם ישראל בכל ממדיה, בנגלה ובנסתר, ומכאן מאבקיו נגד החסידות. אמנם זה פחות ידוע ב"עולם התורה" (הישיבות) שהוקם על ידי ר' חיים מוולוז'ין, תלמידו המובהק של הגר"א, אך כל שאר תלמידיו (עשרה!) עלו ארצה במצוות רבם – כפי שהם עצמם כתבו – והובילו קו ברור של "גאולה בדרך הטבע", בתור שלב ראשון והכרחי בגאולה על פי תפישת הגר"א (בביאורו לתיקוני זוהר ולספרא דצניעותא). גם ר' חיים מוולוז'ין תמך בהם מן הגולה, באשר "כל עמלנו הוא... ליישוב ארצנו הקדושה". הגר"א עצמו ניסה לעלות לארץ ישראל (לפני שנת התקמ"ג, 1783), הגיע לקושטא וחזר. לבניו אמר ש"אין לו רשות מן השמים", וכי היה זה אחד משני דברים "שלא הסכימה דעתו עם דעת קונו" (הקדמת בנו לביאור הגר"א על שולחן ערוך). לכן השוו תלמידיו את רבם למשה רבנו, וראו את המשך העלייה והגאולה במעשי בני אדם, כמצוות רבם.

מתוך "צוואה מוסרית" שכתב הגר"א למשפחתו בדרכו לארץ ישראל:¹⁸

באתי לבקש מאתכם, שלא תצטערו כלל וכלל... וגם לא תדאגו, הנה אנשים נוסעים על כמה שנים בשביל ממון... ואני תודה לא-ל נוסע לארץ הקדושה שהכל מצפים לראותה, חמדת כל ישראל וחמדת השם יתברך, כל העליונים והתחתונים תשוקתם אליה...

18. "איגרת הגר"א", עלים לתרופה, תקצ"ו.

מתוך איגרת של תלמידי הגר"א מצפת:¹⁹

הארץ מבשרת, הארץ מתעוררת, ארץ מה לשון אומרת?
זכרתי ימים הייתי ממלכת גברת,
ביד ה' עטרת תפארת, גם עתה בי לא שום דבר נחסרת.
בי התורה מתבררת, בי היראה מתגברת, בי הנשמה משוחררת...
אמת מה נהדר ישיבת הארץ הטובה! אמת מה נפלא חיבת ארצינו! אמת מה
נאה קודש, זיו הדר ישיבתה והליכתה, שבתה וקיימתה, שלוותה ושלמותה!
גם בחורבנה אין דמיונה, בשממותה אין כמותה, בשלוותה אין כמוה.
טוב עפרה ואבניה, טוב תבואתה ופירותיה וירקותיה, טוב זכות אוריה,
טוב השגת תורותיה, טוב ריבוי מצותיה, טוב טהרת קדושותיה, טוב הליכת
ד' אמותיה...

19. מתוך: א' יערי, "אגרות ארץ ישראל", עמ' 328-330.

על כפיו יביא

מילים: יורם טהרלב / לחן: יאיר רוזנבלום

והוא חולם כי	ברחובנו הצר
נעליים הוא תופר,	גר נגר אחד מוזר
פֶּן על הרים	הוא יושב בצריפו
יָנוּוּ רגלי המבשר.	ולא עושה דבר.
על כפיו אותן יביא,	איש אינו בא לקנות,
לאליהו הנביא.	ואין איש מבקר,
	ושנתיים שהוא
והוא יושב ומחכה...	כבר אינו מנגר.
בירושלים ישנו	והוא חלום אחד
איש לגמרי לא צעיר,	נושא עוד בלכבו
שבנה הרבה בתים	לבנות כסא
בכל פינות העיר.	לאליהו שיבוא,
	על כפיו אותו יביא,
הוא מכיר כל סמטה,	לאליהו הנביא.
כל רחוב ושכונה,	
הוא בונה את העיר	והוא יושב ומחכה לו
כבר שבעים שנה.	כבר שנים חולם הוא שיזכה לו,
	על סודו שומר ומחכה לו
והוא חולם כי,	מתי כבר יגיע היום.
כמו שאת העיר בנה,	
יניח למקדש	ברחובנו הצר
את אבן הפינה.	גר סנדלר אחד מוזר
על כפיו אותה יביא	הוא יושב בצריפו
לאליהו הנביא.	ולא עושה דבר.
והוא יושב ומחכה...	מדפיו הריקים
	מכוסים באבק
	כבר שנתיים מונח
	המרצע בשק.

ר' נחמן מברסלב

ר' נחמן מברסלב, נינו של הבעל שם טוב, ייסד דרך חדשה בחסידות: דרך של דבקות בה' שלא באמצעות השכל, וזה גם היה מקור כיסופיו לארץ ישראל. הוא ראה בארץ גילוי של קדושה עליונה מעבר ל"דעת", ולכן משה רבנו לא היה יכול לזכות לה. ר' נחמן ראה בעלייתו לארץ (בשנת התקנ"ח, 1798) הישג רוחני כביר, שבא על ידי ביטול כל השגותיו הקודמות, אך לא הצליח להחזיק בארץ יותר מארבע שנים. בסוף ימיו ישב באומן, אולם נפשו כלתה לארץ ישראל.

תפילת ר' נחמן (בנוסח תלמידו ר' נתן) למען הזכות לעלות לארץ הקדושה:²⁰

ה', ה', א-ל רחום וחנון, ארך אפים, ורב חסד ואמת.
זכני ברחמיך הרבים, שיהיו לי ולכל ישראל כיסופין וגעגועים והשתוקקות וחשק אמתי לבוא לארץ ישראל. עד שאזכה ברחמיך הרבים ובחסדיך העצומים להוציא מכוח אל הפועל חשקי ורצוני ללכת ולנסוע ולבוא בשלום לארץ ישראל חיש קל מהרה.

כי אתה יודע גודל ההכרח שלי, כמה אני צריך ומוכרח להיות שם בארץ הקדושה, לגודל עוצם ריחוקי ממך, ולעצם עביות גשמיות ועקמומיות שבלבי ובלבול דעתי. ולשם זה אני צריך להיות בארץ ישראל, אשר שם עיקר יסוד מקור האמונה הקדושה, שם שורש כלליות קדושת ישראל. היא הארץ אשר ה' בחר בה בשביל עמו ישראל הנבחר. היא הארץ אשר ה' דורש אותה תמיד. ארץ החיים האמיתיים והנצחיים, ארץ חמדה טובה ורחבה שרצית והנחלת לאבותינו, ארץ אשר בה עיר א-לוהינו הר קדשו, יפה נוף משוש כל הארץ.

אנא ה', רחמן מלא רחמים, חסדן מלא חסדים, טוב מלא טובות, צדיק מלא צדיקות, מושיע מלא ישועות, היטיבה ברצונך עמי, ותן לי ברחמים וחסד ובמתנת חנם, שאזכה מהרה לבוא לארץ ישראל, לארץ הקדושה, הארץ אשר ירשו אבותיך, הארץ אשר כל הצדיקים האמיתיים נכספה וגם כלתה נפשם

20. מתוך "ליקוטי תפילות", א', ברסלב תקפ"ז, סימן פ"ד. התפילה מבוססת על תורה קנ"ה בליקוטי מוהר"ן קמא.

להיות שם. רובם באו לשם, ותיקנו שם מה שתיקנו, ופעלו שם מה שפעלו, וזכו שם מה שזכו – הכל על ידי קדושת הארץ, שהיא הנקודה הקדושה של כל העולם, אשר טרח ויגע אברהם אבינו עליו השלום ימים ושנים הרבה מאד, והביט, וראה, והבין, וחקר, וחקק, וחצב, ומדד, ושקל, ומנה, עד שגילה לו ה' יתברך את הארץ הקדושה הזאת, שהיא יסוד נקודת הקדושה ויסוד האמונה, והבטיחו להנחיל אותה לזרעו אחריו לדורותם. על כן רחם עלי למען שמך וזכני בזכותו וכוחו, ובזכות כל הצדיקים שזכו לבוא לשם, שאזכה גם אני הנבזה והפחות בתכלית, שאין פחיתות אחריו, לדלג ולקפוץ מהרה על כל המניעות והעיכובים והסכסוכים המונעים מלנסוע לארץ ישראל, לשבר הכל מהרה, ולבוא בזריזות גדולה לארץ ישראל הקדושה.

שירת העשבים

מילים ולחן: נעמי שמר / על פי ר' נחמן מברסלב – שיחות הר"ן, קסג

וְכַשֶּׁהֵלֵב	יַד עֲלֶיךָ
מִן הַשִּׁירָה מְתַמְלֵא	שְׂכָל רוּעָה וְרוּעָה
וּמִשְׁתוֹקֵק אֶל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל	יֵשׁ לוֹ נִגּוֹן מְיוֹחָד מְשֻׁלֹּ
אוֹר גָּדוֹל	יַד עֲלֶיךָ
אֲזִי נִמְשָׁךְ וְהוֹלֵךְ	שְׂכָל עֵשֶׁב וְעֵשֶׁב
מְקַדְּוֶשֶׁתָּהּ שֶׁל הָאֶרֶץ עָלָיו	יֵשׁ לוֹ שִׁירָה מְיוֹחָדָת מְשֻׁלֹּ
וּמִשִּׁירַת הָעֵשְׂבִים	וּמִשִּׁירַת הָעֵשְׂבִים
נַעֲשֶׂה נִגּוֹן שֶׁל הָלֵב	נַעֲשֶׂה נִגּוֹן שֶׁל רוּעָה

כְּמָה יָפָה
כְּמָה יָפָה וְנָאָה
כְּשִׁשׁוּמַעִים הַשִּׁירָה שְׁלָהֶם
טוֹב מְאֹד
לְהַתְפַּלֵּל בִּינִיָּהֶם
וּבְשִׁמְחָה לַעֲבֹד אֶת ה'
וּמִשִּׁירַת הָעֵשְׂבִים
מְתַמְלֵא הֵלֵב וּמִשְׁתוֹקֵק

ר' משה (חת"ם) סופר

המנהיג הגדול של הקהילות שומרות ההלכה והמנהג (הקהילות האורתודוקסיות) ביהדות אשכנז ובהונגריה במאה ה-19. נאבק נגד הרפורמה, ההשכלה והחסידות. נהג לומר ש"חדש אסור מן התורה בכל מקום". דווקא את העלייה לארץ ישראל עודד, וראה בה פיתרון לסכנת האמנציפציה, שסופה התבוללות. בין תלמידיו המובהקים היה הרב צבי הירש קלישר, ממבשרי הציונות ומי שהוביל את הקו של רבני "חיבת ציון".

מתוך דרשות חת"ם סופר (ז' באב התקנ"ט):

מתי תעשו לבתיכם

"ה' אֱלֹהֵינוּ דָּבַר אֵלֵינוּ בַּחֹרֵב לֵאמֹר: רַב לָכֶם שַׁבָּת בַּהֲרָה זֶהָ, פָּנוּ וּסְעוּ לָכֶם וּבֵאוּ הָרָאִי אֶתְכֶם... רֵאֵה נִתְּנִי לַפְּנִיכֶם אֶת הָאָרֶץ, בָּאוּ וּרְשׁוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לַאֲבֹתֵיכֶם... לַתֵּת לָהֶם, וּלְזָרְעָם אַחֲרֵיהֶם".

וְזֶהוּ שֶׁאֵמַר הַכְּתוּב "יְדַבֵּר עִמָּם תַּחְתִּינוּ וְלֹאֲמִים תַּחַת רַגְלֵינוּ". בְּאוֹפֶן שְׂנוּכָל לִשְׁבֹּת בְּאַרְצָם כְּרִצּוֹנֵינוּ, וְאַחֲרַי כִּי "יִבְחַר לָנוּ אֶת נַחֲלָתָנוּ", וְזֶה יוֹכֵר שֶׁהָיָא בְּבַחֲרָהּ, וְלֹא בַּהֲכָרָה... הַבְּרִירָה בִּיד יִשְׂרָאֵל לְבִרּוּר לַעֲצָמָם חֵלֶק יִפָּה לְקַבּוּעַ מְקוֹם דִּירְתָם אֶל אֲשֶׁר יִהְיֶה שְׁמָה הָרוּחַ לִלְכַת שֵׁם יִקְבְּלוּם...

וְהִנֵּה מָה לָנוּ לְזוֹן עִמָּם אַחֲרֵים מִשְׁלָנוּ, וְאַנְחָנוּ חֲסִרִים כָּל, רַעֲבִים וְגַם צְמָאִים, כִּי הָעוֹלָם כּוֹלֵו נִיזוֹן בְּשִׁבִּיל עִם ה' אֱלֹהֵינוּ, וְהֵם אֵין לָהֶם חֵלֶק בְּעוֹלָם זֶהָ וְלֹא נַחֲלָה בּוֹ, וְלֹא יִצְוִייר קִנּוּת שְׁלֵמוֹת מַעֲלוֹתָם הָרְאוּי לָהֶם לְתַקֵּן עוֹלְמוֹת הָעֲלִיוֹנוֹת, כִּי אִם בְּאַרְץ הַקְּדוּשָׁה.

עַל כֵּן כְּשִׁישְׂרָאֵל מִתְעַצֵּלִים לְקִנּוּת שְׁלֵמוֹתָם... הָאֲמִיתִית סוֹפֶם שֶׁתַּתְּהַפֵּךְ הַקְּעָרָה עַל פִּיהָ וְגוֹרְמִים פּוֹרְעָנוּיּוֹת לְכָל הָעוֹלָם...

"רַב לָכֶם שַׁבָּת בַּהֲרָה זֶהָ" – פִּירוּשׁוֹ: דִּי לָכֶם זְכוּת וְכְבוֹד רַק יִשְׁבֹּת הָהָר זֶהָ, אִפִּילוּ בְּלֹא קִבְלָה וְקִיּוּם הַמִּטְרָה, וְלֹא קִרְבָּנוּ לַפְּנֵי הָרַי, דִּינֵנוּ. אִם כֵּן מַעֲתָה "פָּנוּ וּסְעוּ לָכֶם" בְּשִׁבִּיל עֲצָמָכֶם, וּמִתִּי תַעֲשׂוּ לְבֵיתֶכֶם, "בָּאוּ הָרַאִי אֶתְכֶם", כִּי שֵׁם הוּא קִנְיִין הַשְּׁלֵמוֹת הָאֲמִיתִית...

"נִתְּנִי לַפְּנִיכֶם אֶת הָאָרֶץ" – פִּירוּשׁוֹ: הָעוֹלָם בְּכֻלּוֹ נִתְּנִי לָכֶם, עַל יְדֵי שַׁבָּת

ההר הזה, אמנם איננו "באו ורשו את הארץ אשר נשבע ה' לאבותיכם". למה
תיגעו לאחרים להאכיל יגיעכם לאומות העולם. על כן ובחרתם בחיים, "באו
ורשו"...

אל מזרח האור

מילים: ד"ר יצחק פלד

שם במקום ארזים מנשקים עבי רום,
שם במקום בירדן שוטפים גלי-תהום.
במקום עפר אבותי דומם מנח שם
ארץ המכבים השקוה נחלי דם.
צבי ארצות של תכלת ים החוף
ארץ קדם לי זה יפה הנוף.

ואם בידי אכזרים גרשתי משם
ומאז אנודה מעם אל עם –
אף בציון נשאר לעולמי עד הלב,
למזרח-שמש תכלה בת-עיני מפאב.
בתפילתי אפנה מזרח זה החוף
כי אל ישיבני אל יפה הנוף.

ואם ברצון גורלי זה המר והנמקה
פה עיני תסגרנה, על אדמת נכר –
גוייתי אז הורידו אל אפל הבור
והטו נא פני אלי מזרח האור;
והניחו ראשי לעבר קדם החוף;
אל ציון מולדתי, אל יפה זה הנוף.

חבלי משיח

מילים ולחן: נעמי שמר

כאשר אני הולך
בלי אין ובלי אין
על לבי כמו קמע
יש לי כל הזמן
שיר קטן, שיר קטן.

לפעמים אני סופג
מכה אחר מכה
וכשרע לי וכשמר לי
אז אני דווקא
שר לי כך, שר לי כך.

חבלי משיח הנה זה בא
חבלי משיח הנה זה בא
חבלי משיח הנה זה בא היום
הנה זה בא היום

חבלי משיח הנה זה בא...

אם אני אל הבית
אצל הברושים
מישהו יגיש לי מים
ובכלות כוחי
עוד אשיר, עוד אשיר.

יש כאלה ששרים
מעבר לדממה
שפתייהם אולי אינן נעות
אבל קולם
ישמע, ישמע.

חבלי משיח הנה זה בא...

שער יציאת מצרים

— |

| —

— |

| —

יציאת מצרים – תבנית כל הגאולות

יציאת מצרים היא תבנית הגאולות כולן, כדברי הנביא מיכה: "כִּי־מִי צִאתָךְ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֲרָאנוּ נִפְלְאוֹת" (מיכה ז' טו). על כן, נחזור ונתבונן בתבנית הגאולה ממצרים, וממנה נלמד לגאולה בימינו:

במאמר הראשון – "מפסח לשבועות – מן המצה אל החמץ" – נלך בדרך שהתורה מתארת בעקבות היציאה ממצרים, זו שבאה לידי ביטוי גם כחגי התורה לדורות: מחג הפסח וחג המצות של יציאת מצרים, דרך ספירת שבעת השבועות, ועד לחג השבועות, זמן ביכורי קציר חטים של ארץ ישראל. נראה את הניגוד החריף בין המצות ואיסורי החמץ של חג המצות, לבין הקרבן העיקרי של שתי הלחם בביכורי חג השבועות, שבאות דווקא "חמץ".

במאמר השני – "רבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא – גאולה נסית וגאולה טבעית" – נדון בשאלה האם היציאה ממצרים הייתה על טבעית וכולה על דרך הנס, או שפעלה בתוך זמני הטבע. נראה את ההשלכה של מחלוקת התנאים בשאלה זו להבנת המפעל הציוני.

במאמר השלישי – "ארבע גאולות ותהליך הגאולה" – נעסוק בארבע הכוסות, הן בהיותן ביטוי נלווה לארבע מצוות העשה של ליל הסדר שעשייתן בדיבור, הן בהיותן ביטוי עצמאי לארבע לשונות גאולה. מתוך הבנת לשונות הגאולה נסקור את המפעל הציוני לשלביו השונים, ועל פיו נציע פיתרון לספק שנסתפק הגר"א על חיוב כוס חמישית על "והבאתי אתכם אל הארץ" בליל הסדר.

במאמר הרביעי – "שביעי של פסח ויום העצמאות" – נדון ביום שביעי של פסח/חג המצות ובקשר שלו ליום העצמאות שלנו. נלמד כי נס קריעת ים סוף הוא הרגע שבו עם ישראל השתחרר לגמרי מצלו של פרעה וזכה

לעצמאות מלאה. אף המלחמה שהחלה בהכרזת המדינה הייתה מלחמת שחרור ובה זכה עם ישראל בעצמאות מלאה.

נסיים במחלוקת בית שמאי ובית הלל בשאלת הפתיחה והסיום של אמירת ההלל במגיד של ליל הסדר, וממנה נסיק להבנת הגאולה בכלל – האם היא אירוע הממוקד ברגע מכוון אחד, או שהיא נתפשת גם בשירת ההלל בתור תהליך מתמשך.

מפסח לשבועות – מן המצה אל החמץ

הפסח וחג המצות שני חגים הם, המשתזרים זה בזה. הפסח הוא חג ההצלה והשחרור מעבדות מצרים ומן המכות, וחג המצות הוא חג היציאה ממצרים. ההבחנה ביניהם עולה בבירור בתפקיד המצות: אמנם קרבן הפסח נאכל על מצות ומרורים, אבל הבצק שלא הספיק להחמיץ הופיע רק למחרת, ובימים הבאים, כאשר יצאו ממצרים בפועל. את קרבן הפסח עם המצה והמרור סיימו לאכול בחצי הלילה, ורק אז התחילה ההתארגנות ליציאה ממצרים.

המצה ואיסורי החמץ גם הם כפולים. בליל הסדר אנו אוכלים גם את מצת הפסח ומרוריה, מצת סיום השעבוד, המצוקה והסבל – לחם העוני שאכלו אבותינו בארצות מצרים. יחד עמה אנו אוכלים גם את מצת היציאה ממצרים, מצת החיפזון, תוצר הבצק שלא תפח בעת היציאה המבוהלת.

הפסח מתחיל ב-14 בניסן מחצות היום אל תוך הלילה. העיקר בפסח הוא הקרבן ומצוות אכילתו – פסח, מצה ומרור – ואילו איסור חמץ רק נלווה לו ואיננו חמור כל כך: "לֹא-תִשְׁחַט עַל-חֶמֶץ דֶּם-זֶבְחִי, וְלֹא-יִלִּין לְבָקָר זֶבַח חֹג הַפֶּסַח" (שמות ל"ד כה). אבל בשבעת ימי חג המצות, מליל 15 בניסן ואילך, העיקר הוא באיסורי חמץ החמורים בעונשם ובהיקפם, עד כדי "לֹא יֵרָאֶה וְלֹא יִמָּצֵא" (שמות י"ב יח; י"ג ז), ורק נלווה להם החיוב לאכול כזית מצה בלילה הראשון: "שִׁבְעַת יָמִים מִצּוֹת תֹּאכְלוּ" (שמות י"ב טו). הפסוק הזה על פי פרשנות חז"ל הוא המלצה ולא חובה, חוץ מן הלילה הראשון שנאמר בו "בְּרֵאשֶׁן בְּאַרְבַּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בְּעֶרֶב תֹּאכְלוּ מִצָּת" (שם יח). העיקר בחג המצות הוא האיסורים, ולא סעודות החג.

המצה היא ביטוי לסבל ולמצוקה, ואילו החמץ הוא ביטוי לעושר, להצלחה, לפסגת הישועה והתודה (ולכן חמץ נכלל בקרבן תודה – ראה ויקרא ז', יב-יג). לפיכך עם ישראל בכללו חייב להביא למקדש חמץ רק פעם

אחת בלבד – ביום הביכורים. יום זה מציין את התכלית הסופית של יציאת מצרים – הן במובן קבלת התורה, הן במובן הכניסה לארץ וההתיישבות בה. כך אכן נפתחת ההגדה של מקרא ביכורים: "הַגִּדְתִּי הַיּוֹם לְה' אֱלֹהֶיךָ, כִּי-בָאתִי אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לַאֲבוֹתֵינוּ לָתֵת לָנוּ" (דברים כ"ו ג).

המצה מציינת את הקשיים העצומים בראשית הדרך, את הכאבים של אתחלתא דגאולה. אך טבעי למי שרואה צעד ראשון אחד של גאולה, למצוא בה מיד את הגאולה השלמה, אבל זה מסוכן להמשך הדרך. התורה מזכירה בכל הכוח מפני הטעות המסוכנת של חמץ לפני זמנו. רק יצאו בני ישראל לחירות, וכבר חפצו לאכול גלוסקאות יפהפיות וללבוש כלי מילת,²¹ אשר ייפלו להם מן השמיים בארץ מכורתם, כמו מי שכמה כיום לבניין המקדש שירד באש מן השמיים. אבל טעות זו היא בבחינת אכילת חמץ בחג המצות. כי אחרי היציאה מעבדות לחירות, דווקא אז, דרך התלאות רק מתחילה.

אוי למתאוננים שאין הדרך ישרה בעיניהם מפני שיש בה עליות וירידות, צרות וישועות, מפלות וניצחונות. החינוך היסודי להבין את דרך הגאולה, טבוע כולו במאמץ הכבד לסילוק כל זכר של חמץ (סמל השפע וההצלחה) ממראה וממציאות, דווקא בשבעת הימים שאחרי החירות. זאת למען נחרות על לוח לבנו שאחרי הנפת הדגל של חירות ועצמאות, דווקא אז מתחילה דרך קשה וחדשה, מרוצפת במצות, בחיפזון ובעוני. רק במרחקי ארץ, במרומי סיני וירושלים, ממתין לחם ביכורי החמץ, בתום ספירת השבועות, בתום דרך ארוכת תלאות וייסורים, עד מנוחה ונחלה.

מי שאינו יכול לשיר הללויה בלי שלמות, אין לו הלל בפסח, שלא הייתה בו כל שלמות – עוד לא הייתה בו לא שבת ולא תורה, לא ארץ ישראל ולא בית הבחירה. אבל מי שרואה את דגל החירות מונף ודי לו בזה, והוא כבר חוגג את הגאולה השלמה באותה פסיעה ראשונה ושוכח את כל הדרך הארוכה שלפניו – הוא בבחינת אוכל חמץ בחג המצות. אחר כך אולי תמצאו אותו משוטט בעולם ומחפש את החלום שאבד.

יש מי שאינם יכולים לראות בציונות ובמדינת ישראל את ראשית צמיחת גאולתנו, מפני שחסרים בה כל הדברים שחסרו גם בפסח מצרים ההוא. הללו נשארים בגלות בגופם, או על כל פנים – בתודעתם ובנשמתם, שחסר בהן

21. "ישב רבן גמליאל ודרש: עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות (לחמניות סולת מוכנות), וכלי מילת (בגדים משובחים תפורים)..." (תלמוד בבלי, שבת ל"ע"ב).

חותמו של פסח ההצלה במציאות ימינו. מהעבר האחר עומדים אלו שרואים בכל פסיעה ושלב גאולה שלמה, שעמה רק שלום ושלמות, שפע, עושר והצלחה רוחנית וחומרית. הללו, בין שחולמים הם על השלום או על השלמות, בארץ, בעם, ברוח או בתורה, ומדמים בנפשם שהמציאות תסתגל באחת אל חלומותיהם ושאיפותיהם – הללו קצרי רוח מלהבין את הדרך הארוכה אשר לפנייהם, כאילו נחפזים הם לאכול חמץ קודם זמנו, בחג המצות, כאשר זמנו באמת בחג הביכורים, בשבועות.

קל יחסית לאכול מצה ומרור בליל הסדר, בזיכרון ליל הפסח ההוא. קשה מאוד להיזהר מאשליית החמץ התפוח כל שבעת הימים. נעמוד בכך אם נזכור כי חמץ של חג המצות, לא רק אסור הוא באזהרות חמורות, אלא יש בו גם אשליית כזב שסופה כרת.

שום מצוקות מצה לא ירתיעונו מן הדרך העולה, על כל נפתוליה, רצוא ושוב בעליות ובירידות, במשברים ובנפילות, עד לחג השבועות, זמן מתן תורתנו, יחד עם ביכורי ארצנו.

רבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא – גאולה נסית וגאולה טבעית²²

היום הזה והיום ההוא

יום הפסח בארבעה-עשר לחודש הראשון (הוא ניסן), בחצות היום הוא מתחיל, אך הוא נמשך והולך אל תוך הלילה עד הבוקר של יום החמישה-עשר, ועד חצות היום. זהו יום שאיננו יום ולא לילה, סדרי זמניו הפוכים: "לילו" באור וחושך; "יומו" בחושך ואור, ובחושך שנעשה לאור – מגלות לגאולה. "כחצות הלילה" עבר ה' בתוך מצרים. הלילה הזה הפך בחצות הלילה ל"היום הזה" – בוקר של גאולה שוברת סדרי טבע וחוק, כבלי חברה ומשטר, יציאה לחירות עולם.

יציאת מצרים בלילה התחילה וביום התחילה, שהרי הבוקר היה להם בחצי הלילה ואורו אור השכינה הוא. סדרי הזמן מתהפכים בפסח ויוצאים מטבעם, כי אין בטבע שום זמן אשר מתחיל בחצות היום, באמצעו.

"לילה" שמתחיל בחצי היום, שחציו אור וחציו חושך, ו"יום" שמתחיל בחצות הלילה, שחציו חושך מואר באור ה' וחציו אור רגיל, הם ביטוי תורני-רעיוני והלכתי-מעשי לנס יציאת מצרים. הנס אשר ניתן לראשונה את כבלי העבדות לאדם ולעם, לתרבות ולמשטר, וגם פתח את הדרך להר סיני ולמתן תורה, לחירות הנצחית שבעבודת ה'.

"כִּי־מִי צִאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֲרָאנוּ נִפְלְאוֹת" (מיכה ז' טו). רוב הנבואות מתארות את "היום ההוא" – היום של הגאולה העתידית – במתכונת יציאת מצרים: בנס מופלא, במכות, בהופעה אלוהית כמו בחצי הלילה, ב"חרב לא איש". "וַיֵּצֵא ה' וְנִלְחַם בַּגּוֹיִם הָהֵם... וְהָיָה יוֹם־אֶחָד הוּא יוֹדֵעַ לֵה' לֹא יוֹם וְלֹא

22. התפרסם ב"נקודה", גיליון 56 (י"ד בניסן תשמ"ג), מדברים שנאמרו בימית ערב עקירתה, שנה לפני כן.

לִילָה; וְהָיָה לְעֵת־עֶרֶב יִהְיֶה אֹר (זכריה י"ד ג, ז). גאולת העתיד מעין גאולת מצרים. סדרי הזמן ייהפכו, אור וחושך יתערבבו, אור הלבנה כאור החמה ואור החמה כאור שבעת הימים, בדרך אל מלכות ה' על כל הארץ, על כל העולם. "היום הזה" – גאולת ישראל, "היום ההוא" – גאולת עולמים.

קרבן פסח וליל הסדר – גאולה נסית

"ואכלו את הבשר בלילה הזה" (שמות י"ב ח):

רבי אלעזר בן עזריה אומר: נאמר כאן "בלילה הזה" ונאמר להלן "ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה" – מה להלן עד חצות, אף כאן עד חצות. אמר ליה רבי עקיבא: והלא כבר נאמר "בחפזון" – עד שעת חפזון. ברכות, ט ע"א

ברבע הראשון של יום הפסח מוקרב קרבן פסח, וזהו הקרבן היחיד שמוקרב לאחר קרבן התמיד של בין הערביים, מחוץ לסדרי הקרבנות הרגילים. ברבע השני, "בלילה הזה", הפסח נאכל על מצות ומרורים. כך מתברר כי קרבן הפסח ויום הפסח אינם שייכים ל-14 בניסן ולא ל-15 בו; לגאולה הם שייכים. המצות והמרורים הם רק לילה אחרון של שעבוד, של חשכה, אבל במצה טמון סוד: היא ראשיתו של לחם שנעצרה תפיחתו, שלא בא עדיין אל סיומו, אל תכליתו.

הנגאלים בחצות הלילה רצו מאוד בנס; במלוא חוסר האונים שלהם, אחרי שאכלו בלילה מצות ומרורים על הקרבן, וסיימו עד בוקר-חצות-הלילה; רצו מאוד (ורוצים עד היום) להיגאל בבת אחת עד תום – להתפח ולהחמיץ את בצקם, כיכרות אפויים וטעימים, באשמורת הבוקר, גאולה שלמה. התייצבה מצרים וטפחה על פניהם, גירשה אותם על בצקם, בחרפת העבדות האחרונה של חוסר האונים. באה התורה וגילתה את הסוד – המצה היא רק ראשית, ראשית הפת מסמנת התחלה לדרך חתחתים ארוכה. על המזבח לא תקריבו חמץ לעולם, כי רק הפשטות והענווה של הראשית ראויה למזבח. בקרבן המילואים של כוהנים הנכנסים לעבודתם – לא יאכל לחם חמץ, כי זו ראשית דרכם בעבודה. לחם חמץ תביאו רק בקרבן תודה של כל אדם, שבא לבטא את סוף ההצלחה, ובשתי הלחם של ביכורי החיטה, סוף הדרך של יציאת מצרים בשני המובנים – בחג הביכורים שבארץ ובמתן תורה.

החושב את ראשיתה של גאולה לגאולה שלמה מחליף את פסח בשבועות, מחליף את יציאת מצרים במתן תורה, מחליף התחלה וסוף. בהחלפתו הוא פורק מעליו את עולה של הדרך הארוכה ממצרים ועד הנה, ממצה עד ביכורים; כאילו אוכל חמץ בחג המצות. עונשו של אוכל חמץ בחג המצות בכריתתו – לא יזכה לראות בסוף הדרך, להביא ביכורים בית ה'. אכן, מכל פרשיות הפסח שבתורה בחרו חז"ל לצורך ההגדה בפרשת הביכורים ובמדרש ההלכה שעליה – אולי כדי לעצור את הפרשה באמצעה, לפני "וַיִּבְאֲנוּ אֶל-הַמָּקוֹם הַזֶּה; וַיִּתֵּן-לָנוּ אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת, אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ" (דברים כ"ו ט), כדי להשאיר כוס חמישית לנביא האחרית, בחצות הלילה.

גאולה טבעית

הנאמר עד כה הוא לפי דרכו של רבי אלעזר בן עזריה, על פי הבנת הפסוקים ודברי הנביאים – זמן הפסח הוא רק עד חצות הלילה ולא יותר. אכן כך נוהגים כל בית ישראל, למהר אכילת אפיקומן לפני חצות. בחצות יפתחו את הדלת, מוכנים לנס שיופיע, מוכנים לצאת ולהיגאל – אם יופיע הנס; מוכנים לפסיביות העליונה של חוסר האונים, מעבדות מצרים לעבודת ה'.

אולם יש גם דרך אחרת: כי אז בא רבי עקיבא ולימד שגאולת מצרים – היציאה עצמה – רק בבוקר הרגיל הייתה, באור היום הטבעי; לא בחיפזון המצרי, אלא בחיפזון הישראלי. על כך מסופר בהגדה שישב רבי עקיבא בבני ברק עירו, אירח את חכמי ישראל ורבי אלעזר בן עזריה עמם, והיו מספרים ביציאת מצרים כל אותו הלילה, עד עלות השחר הטבעי. גאולה טבעית, ישראלית, אפשרית היא וצפויה. אם לא בא נס בחצות הלילה ולא נהפכו הסדרים, צריך לקום ולצאת עם שחר, עם תום ליל ההכנה. כך דרש רבי עקיבא וכך עשה. אף על פי שלא זכה הדור של בן כוזיבא, יבוא דור אחר טוב וראוי ממנו והוא יזכה – הלוא פסק הרמב"ם כרבי עקיבא, גם בגאולה וגם בפסח. ליל הפסח נמשך עד אור הבוקר הטבעי שבוקע בהדרגה, ממש כהופעת האביב בשיר השירים – האור הטבעי מופיע מתוך הנס.

המפעל הציוני כולו ינק תמיד מרוחו של רבי עקיבא, שלפיה הגאולה בדרך הטבע היא עיקר כוונת התורה: גם בתוך נס יציאת מצרים פעלו חוקי הטבע כדרכם, ואור הבוקר הטבעי היה עיקר היציאה ממצרים. התעוררות האביב

הטבעי בשיר השירים היא הרקע לגאולה העתידה, ושיר השירים נחשב בפי רבי עקיבא ל"קודש קדשים" (משנה מסכת ידים, סוף פרק ג'). הרמב"ם הכריע כרבי עקיבא כאשר קבע כי לא יהיו שינויים בחוקי הטבע בעת הגאולה, ו"עולם כמנהגו נוהג" (הלכות מלכים פרק י"א הלכה ג; פרק י"ב הלכה א). כך לימד הגר"א לתלמידיו הנאמנים, ומהם קיבלו הרב יהודה אלקלעי והנצי"ב מוולוז'ין (עמד בראש "חובבי ציון") ותלמידו הראי"ה קוק. כל אלה ממשיכי דרכו של רבי עקיבא.

ארבע גאולות ותהליך הגאולה

ארבע כוסות – ארבע מצוות

ארבע מצוות עשה של אמירת דברים בפה נצטוונו בליל הסדר: שתיים או שלוש מן התורה, ואחת או שתיים מדברי חכמים, ואלו הן – לפי הסדר:

א. קידוש היום – בדברים ועל היין, לרוב הדעות איננו מן התורה ביום טוב.²³ גם בשבת לרוב הדעות יוצאים ידי החיוב מן התורה בקידוש שבתפילה. על כל פנים, בקידוש היום ברגל מקיימים בכל מקרה מצווה מן התורה והיא שמחת הרגל, שעיקרה ביין בהיעדר מקדש (מצווה נ"ד בספר המצוות לרמב"ם).

ב. סיפור יציאת מצרים – "...בליל חמישה עשר מניסן בתחילת הלילה..." כפי צחות לשון המספר" (מצווה קנ"ז שם).

ג. ברכת המזון – "וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ, עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ" (דברים ח' י; מצווה י"ט שם).

ד. שירת ההלל – שנשמחה על שירת הים שבתורה – "אמר רב יהודה אמר שמואל: שיר שבתורה, משה וישראל אמרוהו בשעה שעלו מן הים, והלל זה מי אמרו? נביאים שביניהם תיקנו להם לישראל, שיהיו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה וצרה שלא תבוא עליהם, ולכשנגאלים, אומרים אותו על גאולתם" (פסחים ק"ז ע"א).

לכל אחת מארבע המצוות שנצטוונו לומר בפה, תיקנו חכמים כוס יין עם ברכה (או ברכות) שבהן נקיים את המצווה, כלשון הרמב"ם:

כל כוס וכוס מארבע הכוסות האלו מברך עליו ברכה בפני עצמה – כוס ראשון אומר עליו קידוש היום; כוס שני קורא עליו את ההגדה

23. ראה: מגיד משנה על הרמב"ם, הלכות שבת פרק כ"ט הלכה יח.

[שבסופה ברכת הגאולה]; כוס שלישי מברך עליו ברכת המזון; כוס רביעי
גומר עליו את ההלל, ומברך עליו ברכת השיר.
הלכות חמץ ומצה, פרק ז' הלכה י

הרי לפנינו הסבר הלכתי פשוט ומדויק, מדוע ארבע כוסות ולא חמש, שהרי
ארבע ברכות של קיום מצווה יש לפנינו ואין חמש. אמנם רב סעדיה גאון
והרמב"ם סוברים שמותר לשתות כוס חמישי ולומר עליו הלל הגדול (תהלים
קל"ו), אך הוא "איננו חובה כמו ארבע כוסות" (הלכות חמץ ומצה, פרק ח' הלכה י).

ארבע כוסות – ארבע לשונות גאולה

לפי זה יוצא שאין ארבע הכוסות אלא תוצאה של ארבע הברכות שבהן
מקיימים ארבע מצוות באמירה. אולם החיוב לשתות ארבע כוסות של יין
בליל הסדר התפרש גם בתור חיוב שעומד בפני עצמו, ש"הכל חייבין בו",²⁴
וכך אמר רבינא:

ארבע כסי תקינו רבנן (ארבע כוסות תיקנו חכמים) דרך חירות, כל חד
וחד נעביד ביה (כל אחת ואחת נעשה בה) מצווה.
פסחים קז ע"ב

משתמע כאן בפירוש ששתיית ארבע כוסות היא חיוב בפני עצמו, "דרך
חירות", ורק בשלב שני הן הוסמכו אל הברכות של המצוות, אך אינן טפלות
לברכות אלה.

רק כשנתברר לנו שחיוב ארבע כוסות יש מקום לראותו עומד בפני עצמו, אנו
מתבקשים לגשת אל הסברו של ר' יוחנן, גדול האמוראים בארץ ישראל:

מנין לארבע כוסות? כנגד ארבע גאולות, שנאמר (שמות ו' ו-ז):
"לֵךְ, אֲמַר לְבְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה'
וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלַת מִצְרַיִם,
וְהִצַּלְתִּי אֶתְכֶם מֵעַבְדֹתָם,
וְגִאֲלֵתִי אֶתְכֶם בְּזֵרוֹעַ נְטוּיָה וּבְשַׁפְטִים גְּדֹלִים.

24. פסחים קח ע"ב.

וְלִקְחָתִי אֶתְכֶם לִי לְעָם, וְהָיִיתִי לָכֶם לֹא־לֵהִים;
וַיִּדְעֶתֶם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם, הַמּוֹצִיא אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלוֹת
מִצְרַיִם."

ירושלמי פסחים, פרק י' הלכה א

כאן הבן שואל שתי שאלות שהן ארבע: מהן "ארבע גאולות" הללו, שהן שונות זו מזו עד שקבעו כוס לכל אחת לחוד? וכי לא בגאולה אחת מדובר?

ועוד שאלה בפיו: וכי נעלמה חלילה מעיני החכמים הלשון החמישית שבפסוק הבא: "וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם, אֶל־הָאָרֶץ, אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי אֶת־יָדִי, לָתֵת אֹתָהּ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיַעֲקֹב; וְנָתַתִּי אֹתָהּ לָכֶם מוֹרָשָׁה, אֲנִי ה'" (שם, פס' ח)? והלא דווקא לפי הפסוקים האלה הייתה צריכה כוס חמישית להיות חובה ולא רשות, שהרי כיצד אפשר שתתרחש גאולה ממצרים בלי "והבאתי אתכם אל הארץ"?

אכן הגילוי הזה של "ארבע גאולות" מוביל למסקנות מרחיקות לכת:

א. יציאתם הפיזית של בני ישראל "מִתַּחַת סִבְלוֹת מִצְרַיִם" נחשבת "גאולה" בפני עצמה; יש לה כוס של ברכה בליל הסדר, לדורות עולם.

ב. הצלתם של ישראל גם היא נחשבת "גאולה" בפני עצמה; אף לה יש כוס של ברכה בליל הסדר, לדורות עולם.

כך גם לדורות – יציאה מן הגלות והצלת יהודים הן "שתי גאולות"; גם אם טרם הגענו ל"גאולה שלישית ורביעית" אנחנו כבר בתוך הגאולה. יהודים ניצולי שואה וניצולי מחנות סיביר ועולים מכל העולם יוצאים מן הגלות ובאים לארץ – אין זו תיאוריה אלא מציאות, לא פרשנות אלא עובדות, ולא דור אחד אלא ארבעה דורות.

ג. רק בכוס השלישית אנו מגיעים ללשון "גאולה", וזה התרחש "בְּזֶרַע נְטוּיָה וּבְשִׁפְטִים גְּדֻלִּים". הציפייה לנס גלוי "בְּיָד חֲזָקָה וּבְזֶרַע נְטוּיָה, וּבְמִרְא גְּדֻלָּה, וּבְאִתּוֹת וּבְמִפְתֵּי" (דברים כ"ו ח), אין בה אפוא כדי לקפח את שתי ה"גאולות" הראשונות – יציאה מן הגלות והצלת עם ישראל. אמנם, מי שעניו בראשו ראה כבר בתקומת מדינת ישראל גם "יד חזקה" וגם "זרוע נטויה".

ד. רק בכוס הרביעית – "וְלִקַּחְתִּי אֶתְכֶם לִי לְעָם, וְהָיִיתִי לָכֶם לֵאלֹהִים" – אנו מגיעים אל הברית והתורה, כלומר, להיותנו לעם ה' ולהיות ה' לנו לא־להים, דרך הידיעה (התודעה) – "כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם, הַמּוֹצִיא אֶתְכֶם מֵעֲבָדֵי מִצְרַיִם".

ה. בכוס החמישית אנו באים לארץ ישראל – אם כחובה, אם ככוס של רשות ואם ככוסו של אליהו. הגאון ר' אליהו מווילנא (הגר"א) כתב שאנו מצפים לבואו של אליהו כדי שיפתור את כל הספקות שיש לנו בתורה ובהלכה. האמת היא שהגר"א כבר פתר בגאונותו את רוב הספקות שהיו לו בתורה ובהלכה, ונותרו לו רק ספקות בודדים, ובכלל זה שאלת הכוס החמישית בליל הסדר.²⁵

הרב יוסף קאפח זצ"ל כתב לעומת זה על מנהג אבותיו, חשובי החכמים בין יהודי תימן, שמעולם לא החסירו כוס חמישית (רשות) כפסק הרמב"ם, והסביר זאת כנגד "והבאתי אתכם אל הארץ".²⁶

שלבי הגאולה

הגר"א ניסה לעלות לארץ ישראל, ואף יצא לדרך עד קושטא, אולם חזר ואמר שמן השמיים מעכבים בעדו.²⁷ אפשר לראות במעשה זה שיקוף מעשי של הספק שלו בנוגע לכוס חמישית של "והבאתי" בליל הסדר, ספק שהגאון ר' אליהו לא פתר ורק אליהו הנביא יוכל לפתור. אולם את תלמידיו שלח לעלות לארץ ישראל כפי שפסק בביאורו לשולחן ערוך,²⁸ שמצוות עשה מן התורה לעלות לארץ ישראל גם בזמן הגלות, כשיטת הרמב"ם הידועה.²⁹ תלמידי הגר"א אכן חוללו מפנה רב חשיבות – "ראשית צמיחת גאולתנו"

25. שנות אליהו לפרשת וארא. ועיין בספר "יקר ערך" של הרב יוסף הלוי על "הערוך" (יצא לאחורונה בהוצאת ישיבת הקיבוץ הדתי בעין צורים, עמ' 300), שהראה כי הדבר תלוי בגרסה בגמרא: "כוס רביעי [אז] כוס חמישי – גומר עליו את ההלל".

26. ראה: בפירושו של הרב קאפח על הרמב"ם בהוצאתו, בהלכות חמץ ומצה פ"ח ה"י.

27. ראה: הקדמת בני הגאון מווילנא לביאור הגר"א על שולחן ערוך, אורח חיים.

28. יו"ד סימן רס"ז ס"ק קס"א; וראה: ברברי תלמידו ר' ישראל משקלוב, "פאת השולחן" פ"א ס"ק י"ד.

29. בהשטות לספר המצוות, ד' – "...ואומר אני כי המצווה שחכמים מפליגים בה (כלומר בחשיבותה)... הכל הוא ממצוות עשה שנצטוונו לרשת הארץ ולשבת בה – אם כן היא מצוות עשה לדורות, מתחייב כל אחד ממנו (מאתנו), ואפילו בזמן גלות כידוע בתלמוד במקומות הרבה."

אינה מדינת ישראל אלא עלייתם של תלמידי הגר"א כ-140 שנה לפני קום המדינה, ופועלם הגדול להניע "אתערותא דלתתא" (התעוררות מלמטה) בהקמת השכינה מעפרה, ובפרט בבניין ירושלים.³⁰ התנועה שהם חוללו הייתה השלב הראשון במהלך "הגאולה בדרך הטבע" לפי שיטת הגר"א; הגר"א היה גם הפוסק הגדול שביאר כי אין כל מעצור בבניין הארץ בגלל שלוש השבועות שהשביע הקב"ה את כנסת ישראל, אלא רק בבניין המקדש, "שמושבעין שלא יצאו מאליהם לבנות בית המקדש, שושנה דלעילא וכינוי למקדש של מעלה, עד שיבוא [הזמן]".³¹

מאז יצאה לדרך, עברה "הגאולה על פי דרך הטבע" עליות ומורדות, משברים וייסורים, ופעמים רבות כבר הספידו אותה ולעגו לה "שומרי החומות" (כינוי לגויים), אשר מכים את כנסת ישראל ופוצעים אותה (על פי שיר השירים ה' ז). אולם מכל משבר וצרה יוצאת לבסוף קומה חדשה ונוספת בבניין גאולת ישראל.

שנת הת"ר (1840), על פי הגמרא לדברי ר' דוסא (סנהדרין צט ע"ב) ועל פי הזוהר (פרשת וירא, קיז), הייתה צפויה להיות שנת "פקידה" והקמת כנסת ישראל מעפר הגלות. המונים ציפו בה לבוא המשיח, אולם היא הביאה לעולם היהודי את עלילת הדם בדמשק ואת חזרת השלטון העות'מאני לארץ ישראל. שני האירועים התפרשו בשעתם בתור אסונות, "הסתר פנים" של ממש.³² רבים נשברו והתייאשו מן הרעיונות של "גאולה בדרך הטבע", וחזרו להסתגר בתוך החומות של היישוב הישן. אחדים אף המירו את דתם. תגובות דומות חוזרות גם היום.

רק במבט לאחור נחשבת שנת הת"ר שנת מפנה היסטורית בתהליכי ה"גאולה". אולם היה איש אחד מיוחד במינו שראה נכוחה את התורה ואת המציאות כאחד, והוא הציג לראשונה את תכנית הפעולה שלימים יחולל אותה הרצל – הרב יהודה אלקלעי. הוא היחיד שכתב שהיות שנת ת"ר "שנת

30. ראה על כל זה בספריו של ד"ר אריה מורגנשטרן, ובפרט "משיחיות וישוב ארץ ישראל במחצית הראשונה של המאה הי"ט", יד בן צבי ירושלים תשמ"ה; "גאולה בדרך הטבע בכתבי הגר"א ותלמידיו", מכללת אורות ישראל, אלקנה תשמ"ט.

31. סידור הגר"א חלק ב', ירושלים תרנ"א, ליקוטים ע"ד הנסתר על שיר השירים, דף מז ע"ט – האם התנועה לכינון המקדש לקחה בחשבון שהיא יוצאת נגד הכרעת הגר"א, שכינון המקדש דורש דווקא התעוררות מלמעלה?

32. ראה: סוף דבר בספרו של א' מורגנשטרן (לעיל הערה 30).

פקידה" פירושה כל מאה השנים שמת"ר עד תרצ"ט (1840–1939), ובהבזק נבואי מחריד הוסיף כי אחרי שנת ת"ר תבוא שנת ת"ש, חס ושלום.³³ בשנת הת"ש (1939–1940) החלה השואה.

מפעלם הציוני-תורני של מבשרי הציונות, הרב צבי הירש קלישר, הרב יהודה אלקלעי וחבריהם, היה כבר הקומה השנייה של אתחלתא דגאולה. חובבי ציון והתנועה הציונית הופיעו רק בשלב השלישי והרביעי, ואז הופיע הראי"ה קוק בהארת רוח קודשו ולימדנו את כל המשתמע מן הקץ המגולה.

הבית הלאומי, שהוקם אחרי מלחמת העולם הראשונה לפי הצהרת בלפור ועל יסוד החלטת חבר הלאומים בסן רמו, הוא כבר השלב החמישי. ייסוד הבית הלאומי קבע על פי החלטת האומות את סיום הגלות, גם מבחינת השבועה שלא נמרוד באומות ולא נעלה בחומה (על פי הפרשנות המקובלת, שלא כגר"א). אכן כך הבין אחד מגדולי התורה באמת, הרב מאיר שמחה הכהן מדווינסק, (מחבר "משך חכמה" ו"אור שמח"), באומרו על החלטת סן רמו: "סר פחד השבועות."³⁴ מני אז הצטרפו גם רבים וטובים במחנה החרדי לבניין הארץ, אף שהמשיכו להסתייג מהתנועה הציונית.

בשלב השישי ורק אחרי השואה לאסוננו, קמה מדינת ישראל לעם שרידי חרב, והיא חוללה את השלב המכריע בקיבוץ הגלויות מארבע כנפות הארץ על פי חזונו של נביאי ישראל: כ-600 אלף יהודים עלו לארץ לפני קום המדינה, ויותר מארבעה מיליון באו מכוח המדינה.

זאת תופעה שלא היה לה אח ורע בכל ההיסטוריה האנושית, גם לא בחיי העם היהודי. ביציאת מצרים ובשיבת ציון מכבל באו היהודים מארץ אחת ובכיוון אחד, ואילו קיבוץ הגלויות של דורנו, שעדיין נמשך והולך, בא משבעים ארצות ובקנה מידה של מיליוני עולים יהודים, ביניהם גם משפחות מעורבות של יהודים וגויים – "וגם ערב רב עלה אתם", כמו ביציאת מצרים. זהו נס גלוי ולא נס נסתר: נס נסתר מתרחש בתוך החוקיות הטבעית

33. "שלום ירושלים", "כתבי הרב אלקלעי", מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ה, כרך א' עמ' 34. החיבור "שלום ירושלים" יצא לאור בשנת ת"ר. ראה להלן מאמרנו על המהפכה במושג התשובה בתפיסתו של הרב יהודה אלקלעי, עמ' 142–143.

34. במכתבו לקק"ל, הובא בספרו של הרב מנחם מנדל כשר "התקופה הגדולה", עמ' קע"ה.

וההיסטורית, אולם קיבוץ גלויות מכל קצות הארץ לארץ אחת הוא דבר שלא נשמע, כי אין לו שום תקדים בהיסטוריה וגם לא יכול להיות לו, כי אין עוד עם ששרד בגלויות.

גלויות שלמות פשוט קמו ועלו אחרי קום המדינה. אחת המרשימות שבהן הייתה עליית יהודי תימן, שבאו בהמוניהם, בפשטותם העמוקה והמופלאה. אכן כך שמעתי כי הרב יוסף קאפח זצ"ל סיפר שיהודי תימן לא בנו בתי אבן גדולים ויפים בגולה, כי ראו בזה מעין כפירה בביאת המשיח. אצלם הרי מעולם לא חדל כוס חמישי בליל הסדר, וכך הם נוהגים על פי הרמב"ם כנגד "והבאתי אתכם אל הארץ" כשהם אומרים עליו "הלל הגדול". עלייתם הנחרצת של יהודי תימן בהמוניהם משקפת באופן מופלא את השקפתם ואורח חייהם, וגם את הלכות הסדר אצלם.

אכן כך ראוי לנהוג בארץ ישראל בזמן קיבוץ הגלויות, כאשר אנו זוכים לפיתרון הספק של ר' אליהו מווילנא, על ידי גילוי אליהו של קיבוץ גלויות, וראוי לשתות כוס חמישית על לשון "גאולה" החמישית.

בר בבר גם אין זה נכון לעצור בקריאת ההגדה של פסח את פרשת מקרא ביכורים במקום שנקבע מזה דורות, אלא יש להמשיכה ולומר "וַיִּבְּאֵנוּ אֶל-הַמָּקוֹם הַזֶּה, וַיִּתֵּן לָנוּ אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת, אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ". הלוא המשנה דורשת במפורש: "ודורש מ'ארמי אבד אבי', עד שגומר כל הפרשה כולה" (פסחים פרק י משנה ד). בבבל ובאירופה לא יכלו לומר "ויביאנו אל המקום הזה", אבל כיצד יכולים אנחנו שלא לומר כך, כאשר אנחנו כאן בארצנו, וזכינו לישועת ה' הגלויה יותר מכל הדורות כולם?

אמת, טרם הגענו אל חידוש ברית התורה בארץ ישראל, היא הכוס הרביעית, ויש לפנינו דרך ארוכה וקשה, אבל משום כך לא נצטרף אל הלצים ("ראשית צניחת גאולתנו"), ולא אל המחליפים ("ראשית צמיחת תקוותנו"), אלא נתחזק באמונתנו ונתמיד בדרכנו.

שביעי של פסח ויום העצמאות

אחרי שהפך לוח השנה העברי לקבוע, בעיקר בגלל השלטונות הרומיים בארץ בתקופה הביזנטית, מצאו בו דורשי סימנים³⁵ ברמזי א"ת-ב"ש את הימים בשבוע שבהם יחולו חגי השנה לפי הימים בשבוע של חג הפסח, חג המצות. ביום בשבוע שבו יחול יום א' של פסח, יחול תמיד גם תשעה באב, וזהו א"ת. מבחינה רעיונית יש כאן הקבלה בין ראשית גאולה ובין ראשית חורבן, ודרשו על כך את הפסוק – "...ומצות על מִרְרִים יֵאָכְלוּ" (שמות י"ב ח; מובא בטור). ביום השני של פסח, יחול תמיד חג השבועות, וזהו ב"ש. מבחינה פרשנית ורעיונית יש כאן קשר מהותי, מפני שלפי קבלת חז"ל סופרים את העומר "ממחרת השבת", כלומר ממחרת השבתון של החג הראשון, ולכן ברור ששבועה שבועות יסתיימו תמיד ביום בשבוע שבו חל החג הראשון של פסח, ושבועות יחול למחרתו. כך אחוזה וקשורה תחילתם של פסח וחג המצות בסיום הספירה, בחג השבועות. ביום השלישי של פסח, יחול תמיד היום הראשון של ראש השנה, וזהו ג"ד. מבחינה רעיונית יש כאן קשר ברור בין שתי התחלות השנה בתורה: באביב ("ראש חדשים") ובאסיף. חודש האביב נפתח בציווי מפורש על קידוש החודשים (שמות י"ב), ובחודש האסיף חל החג היחיד בתורה בראש חודש – יום התרועה של ראש השנה. החג הזה פותח את "ראשית השנה", בעיקר בחישוב שנות השביעית (ויקרא כ"ה). ביום הרביעי של פסח, יחול תמיד "אסרו-חג" של "שמיני עצרת", ובחז"ל זהו חג סיום התורה וקריאתה מחדש – "שמחת תורה" בפינו, "קריאת התורה" בפי יהודי בבל ויהודי חו"ל, וזהו ד"ק. מבחינה רעיונית אפשר לנעוץ את הסיום האחרון של החגים בחג הראשון.

35. מיוחס לגדול חכמי הלוח הקבוע, רב סעדיה גאון – מובא בטור אורח חיים, סימן תכ"ח.

ביום החמישי של פסח, יחול תמיד יום צום הכיפורים, וזהו ה"צ. כאן יש צורך בעיסוק נרחב ביום הכיפורים – בהיותו סיום שנת החמה – כדי למצוא אולי קשר רעיוני, וזה חורג מן הדיון כאן.³⁶

ביום השישי של פסח, יחול תמיד יום ראשון של ימי הפורים (שעברו), וזהו ו"פ. הקשר בין פורים לפסח הוא ברור – פורים הוא נס ההצלה של הגלות, לעומת נס היציאה ממצרים, היציאה מן הגלות, והרבה דובר על כך.

ואילו ליום בשבוע שבו חל יום השביעי של פסח, לא מצאו דורשי רמזים שום חג. אבל ה"שפת אמת" (חנוכה תרמ"א, ד"ה "חנוכה ופורים") אמר שחנוכה ופורים הם הארות משלושת הרגלים, ולכן "מקווים אנו להיות עוד" חג שלישי מדרבנן, נוסף לחנוכה ולפורים, ייקבע בעתיד כנגד פסח, לפי הפסוק "כִּי־יִמְיָ צִאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֶרְאֶנּוּ נִפְלְאוֹת" (מיכה ז' טו). והנה נקבע יום העצמאות כה' באייר, והוא תמיד היום בשבוע שחל בו שביעי של פסח. ז' של פסח אכן מקביל לע' של עצמאות.

האין ז"ע רמז משמיי? הלא המנדט הבריטי נסתיים באמת בשבת ו' באייר, בחצות הלילה, ורק מפני שדוד בן גוריון וחבריו החליטו לכבד את השבת, הקדימו את הכרזת העצמאות של מדינת ישראל ליום שישי ה' באייר, והוא המקביל לשביעי של פסח. זו לכדה סיבה מספקת לכל יראי ה' החרדים אל דברו באמת לחוג את יום העצמאות.

אך מלבד הסימן, האם יש קשר מהותי בין שביעי של פסח לבין יום העצמאות?

באמת כאן הקשר הוא אמיץ וחזק במיוחד. כאשר יצאו בני ישראל ממצרים "ממחרת הפסח" (הלא הוא לדורות היום הראשון של חג המצות, הקרוי בפינו "פסח"), עדיין חשו כמו עבדים בורחים, אפילו כאשר הגיע יום וכבר יצאו "בְּיַד רָמָה, לְעֵינַי פֶּל־מִצְרַיִם" (במדבר ל"ג ג). עדות ברורה לכך אנו שומעים בדבריהם הקשים למשה על ים סוף, כאשר ראו את צבא פרעה רודף אחריהם: "הֲלֹא־זֶה הִדְבַּר אֲשֶׁר דִּבַּרְנוּ אֵלֶיךָ בְּמִצְרַיִם לֵאמֹר, חֲדַל מִמֶּנּוּ וְנַעֲבֹדָה אֶת־מִצְרַיִם; כִּי טוֹב לָנוּ עֲבֹד אֶת־מִצְרַיִם מִמֶּתְנּוּ בְּמִדְבָּר" (שמות י"ד יב). לשון כזאת של העדפת העבדות על ההליכה במדבר לא תישמע עוד מפי בני ישראל בכל תלונותיהם במדבר; הם יזכירו את המים ואת המאכלים הטובים שהיו במצרים, אבל לא את העדפת העבדות.

36. ראה מאמרי "ראש או ראשית השנה", בספר "בראש השנה יכתוב", אמנון בזק (עורך), אלון שבות תשס"ג, ובאתר שלי ybn.co.il.

האיסור לשוב מצרימה – החיוב לעצמאות³⁷

קריעת ים סוף, טביעת צבא פרעה והצלת ישראל היו באמת שלב העצמאות ממצרים, כדברי משה – "אֲשֶׁר רָאִיתֶם אֶת־מִצְרַיִם הַיּוֹם [בעיני עבדים נמלטים], לֹא תִסְפּוּ לְרֹאֲתָם עוֹד [כֵּן] עַד־עוֹלָם" (שמות י"ד יג). זוהי גם תפישתם המפורשת של חז"ל במקומות רבים, והיא מסוכמת בדברי הרמב"ן בפירושו לפסוק זה בפרשת בשלח:

"כי אשר ראיתם את מצרים היום לא תסיפו לראתם עוד" – על דעת רבותינו היא מצוות לא תעשה לדורות; ואם כן, יאמר הכתוב "אל תיראו, התייצבו" במקומכם "וראו את ישועת ה'" שיושיע אתכם היום מידם ואל תשובו לעבודתם, כי מצרים "אשר ראיתם אותם היום", הקב"ה מצווה אתכם עוד ש"לא תוסיפו" ברצונכם "לראותם מעתה ועד עולם". ותהיה מצווה מפי משה לישראל ולא הוזכרה למעלה, וכן "ולא ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס וה' אמר לכם לא תסיפון לשוב בדרך הזה עוד" (דברים י"ז יז), שהיא מצווה באמת, לא הבטחה.

פירוש הרמב"ן לשמות י"ד יג

כלומר, האיסור לשוב מצרימה פירושו איסור להשתעבד מרצון.

החשש שישנו בתחילת פרשת בשלח – "וַיְהִי בַשִּׁלַּח פָּרַעְהָ אֶת־הָעָם, וְלֹא־נָחֵם אֱלֹהִים דֶּרֶךְ אֲרִיץ פְּלִשְׁתִּים, כִּי קָרֹב הוּא; כִּי אָמַר אֱלֹהִים, פֶּן־יִנָּחֵם הָעָם בְּרֹאֲתָם מִלְחָמָה וְשָׁבוּ מִצְרֵימָה" (שמות י"ג יז) – אינו מפני שיבה פיזית למצרים בדרך מסוימת כמו מפני שיבה לעבודותם.³⁸ שיבה לעבודות מצרים כוללת גם ירידה של יחידים להשתקע במצרים ולסור למרותם, אבל העיקר בה הוא האיסור על בקשות חסות ועזרה של מלך ישראל מפרעה ודומיו.

אכן זוהי גישת חז"ל גם לפירוש הפסוקים וגם להלכה, כפי שהיא נמצאת במאמרם המסכם:

37. הרבנים הכתובים להלן מקורם במאמר "דרך ארץ פלשתים", שהתפרסם במגדים ג (סיוון תשמ"ז), וגם באתר שלי.

38. רבותינו הראשונים התקשו מאוד בפירוש פסוק זה – ראה רש"י, רשב"ם ורמב"ן לפסוק זה, וראה סיכום הדעות העיקריות ב"עיונים חדשים בספר שמות" מאת פרופ' נחמה לייבוויץ, עמ' 170–182.

בשלושה מקומות הזהיר המקום לישראל שלא לחזור למצרים. שנאמר – "כי אשר ראיתם את מצרים היום לא תסיפו לראתם עוד עד עולם"; ואומר: "לא תסיפון לשוב בדרך הזה עוד"; ואומר (דברים כ"ח סח): "בדרך אשר אמרתי לך לא תסיף עוד לראתה". בשלושתם חזרו שם ובשלושתם נפלו. הראשונה בימי סנחריב, שנאמר (ישעיהו, ל"א): "הוי הירדים מצרים לעזרה [על סוסים ישענו]"; השנית בימי יוחנן בן קרח [אחרי חורבן בית ראשון ורצח גדליה]; והשלישית בימי טורגיניוס.³⁹ מכילתא דר"י בשלח, מסכתא ב', פרשה ב'⁴⁰

ברור כאן, ש"שלוש פעמים חזרו" פירושו שלוש ירידות למצרים באופנים שונים, כפי שהיה במשך הדורות: הראשונה – בקשת חסות של חזקיהו למרות נבואת ישעיהו; השנייה – ירידה פיזית של יחידים והשתקעות במצרים מתוך פחד כמו הפחד מן הבבלים אחרי חורבן בימי ירמיהו;⁴¹ והשלישית – בתוך ימי הגולה, כאשר חרבה גולת אלכסנדריה המעטירה בת רבבות אלפי ישראל שחסתה דורות בצל השליטים ההלניסטים והרומים, מאז אלכסנדר מוקדון ועד לימי הקיסרים הרומים – טרייניוס ואדריינוס. החסות הרומית התפוררה בלחץ השנאה והרדיפות בתוך אלכסנדריה עד כדי מרידה כוללת של קהילות הגולה נגד טרייניוס, והתוצאה בדיכוי המרד כללה גם חורבן כללי של אלכסנדריה קרוב לשישים שנה אחרי חורבן בית שני. אנו מוצאים במדרש שלוש סיטואציות שונות של חסות מצרית/נכרית שהפכה לאבק ולתופת, וחז"ל ראו בכך עונש על חטא ההשתעבדות מרצון. וכן עולה מדברי הירושלמי (סנהדרין, סוף פ"י): "לישיבה אי אתה חוזר, אבל אתה חוזר לסחורה ולפרקמטיא ולכיבוש הארץ". כלומר, כל עוד אין קבלת חסות והשתעבדות, אין איסור לנהל משא ומתן, להקים נציגות מסחרית או לצאת למסעות כיבוש.⁴²

39. כנראה טרייניוס, הקיסר הרומי, בזמן מרד התפוצות, 116 למניינם.

40. ראה גם בירושלמי סוכה, פרק ה', סוף הלכה א – בשם רשב"י; ביהו"ש שונה, בבלי, סוכה נא ע"א.

41. עיין ירמיהו, מ'–מ"ג.

42. מובן שזהו מקורו של הרמב"ם (הלכות מלכים, פרק ה' הלכות ז–ח, עיין שם במפרשי הרמב"ם, ואכמ"ל), אלא שהרמב"ם התיר רק בכיבוש ולא בדרך סחורה של יחידים. מכאן קל להבין את פשר ישיבתו של הרמב"ם עצמו במצרים, בשעה שהח'ליף המוסלמי-מצרי שלט גם בארץ ישראל ומבחינת החסות לא היה שום הבדל במקום הישיבה, והכול באונס הגלות כמובן.

יציאת מצרים הראשונה, למרות כל המכות, התנהלה בהסכמת פרעה ובאישורו. כאשר התורה מדברת ביציאת מצרים הראשונה, שבהסכמת פרעה ובחסותו, באמת אין מדובר בהתגלות ה' כמו בקריעת ים סוף או במתן תורה, אלא במאורע היסטורי בינלאומי לאור שיקולים היסטוריים טבעיים. "דרך ארץ פלשתים" (לפי המקורות המצריים)⁴³ הייתה דרך ממלכתית צבאית שמצרים שלטה בה, כמו בחלקים רבים של כנען עצמה. אילו הלכו בני ישראל בדרך ארץ פלשתים, היו מוכיחים בכך התנהגות טובה וידידותית כלפי פרעה, והכרה בהמשך חסותו עליהם. במעבר הגבול היו מציגים את אישורו של פרעה כדין וכך גם בכל מצודה בדרך. מפקדי הצבא המצרי היו מצדיעים ומרימים להם את המחסום, ולאחר מכן מדווחים לפרעה כי נתינו, בני ישראל, עברו אצלם על פי רשותו.⁴⁴ גם בני ישראל היו שולחים מכתבי הוקרה מתאימים. סביר להניח שבכל מקרה שבו היו נתקלים בבעיה כלשהי, ובעיקר במלחמה, היו שולחים אל פרעה מכתבים בנוסח שכתבו אליו מלכי כנען בתקופה ההיא, ולמשל: "אל מלכי, אדוני ושמשי לאמור – כה אמר בירידיא עבדו הנאמן של המלך – תחת רגלי מלכי, אדוני ושמשי, שבעתיים ושבעתיים משתטח אני."⁴⁵

אילו יצאו בני ישראל ממצרים בדרך זו, לא היה פרעה רודף אחריהם כלל. הוא היה יכול לתת להם את אזורי ההר בארץ כנען ולהפוך אותם לסוכניו, נושאי ריבונותו שם. בשעת מלחמה היה העם ניהם על עצמאותו ושב מצרימה להתנהג כבני חסותו של פרעה. זהו החשש שנזכר בתורה ביציאת מצרים –

43. מובאים אצל גארדינר – A. H. Gardiner, The Ancient Military Road Between Egypt and Palestine, Journal of Egyptian Archeology No. 6 (1920) p.99-116. וראה עוד בתיאור הדרך ממצרים לכנען בסוף פפירוס אנאסטאסי א' – פרטים ותרגום אצל: J. Pritchard / J. Wilson, Ancient Near Eastern Texts, Princeton 1955, p.475-479; וראה אליעזר אורן, מצודה מצרית בדרך הצבאית ממצרים לכנען, "קדמוניות", שנה ו', עמ' 101-103, וכן "מצודת מגדול" בצפון מערב סיני, "קדמוניות", שנה י', עמ' 71-76.
44. אכן מצויות עדויות היסטוריות של מעבר יחידים וקבוצות (ואפילו שבט אדומי) בדרך הרשמית, על פי רשותם של פקדי פרעה שמודיעים על כך למלך. בתעודה הידועה בשם פפירוס אנאסטאסי ו', נאמר: "גמרנו להעביר את שבטי השוסים מאדום דרך מבצר מרנפתח... כדי להחיות אותם ואת מקניהם" (פרטים ותרגום אצל: J. Pritchard / J. Wilson, Ancient Near Eastern Texts, Princeton 1955, p.259).
45. מילולית כתוב שם: "על הבטן ועל הגב". זהו מכתב תלונה ממלך מגידו נגד לאביא מלך שכם, ממכתבי תל אל-עמרנה שנמצאו במצרים, מיוחסים למאה ה-14 לפנה"ס. פרטים ותרגום כמה ממכתבי תל-אל עמרנה אצל: W.F. Albright / J. Pritchard, Ancient Near Eastern Texts, p.483-499. על המכתב מביירדיה מלך מגידו, ראה שם – Amarna-EL, 244, p.485. וראה שם פתיחות דומות למכתבים אחרים.

"פן ינחם העם בראתם מלחמה, ושבנו מצרימה" – לבקש עזרה.⁴⁶ בקשת עזרה וחסות היא המובן הפשוט של שיבה למצרים, כלשונו של ישעיהו: "הוי הירדים מצרים לעזרה, על-סוסים ישענו; ויבטחו על-רכב פי רב, ועל פרשים פי-עצמו מאד; ולא שעו על קדוש ישראל, ואת ה' לא דרשו" (ישעיהו ל"א א). וכן אמר ישעיהו: "ההלכים לדרת מצרים ופי לא שאלו; לעוז במעוז פרעה ולחסות בצל מצרים" (שם ל' ב).

יציאה של בני ישראל ממצרים כבני חסות של פרעה הייתה שונה לחלוטין מכוונת ההתגלות למשה בשם ה'. עם של עבדים בני חסות, שעבר מגוון לכנען, ניצל אמנם מעבדות קשה אבל לא יצא לחירות כלל; אין עם כזה יכול לקבל את התורה, מפני שאיננו ריבוני ואין השכינה שורה בו. מלכות ה' אפשרית רק אחרי פריקת עול שעבוד מלכויות ומתוכה – "אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים, לא יהיה לך אלהים אחרים על פני". כל נבואת משה והנהגתו, ומתן תורה בכלל זה, באו רק מכוח העצמאות המלאה מפרעה. לכן היה הכרח להובילם דרך המדבר ים סוף אל המדבר, אל המלחמה, אל ההצלה והשירה, אל העצמאות המלאה – "לא תסיפו לראתם עוד [בעיני עבדים] עד עולם".

אם נלך בעקבות ישעיהו הנביא (כ"ו יז-יח; ל"ז ג) ונדמה את הגאולה ללידה, נוכל לראות ב"ממחרת הפסח" את שלב יציאת התינוק מן הרחם, ובקריעת ים סוף את חיתוך "חבל הטבור". כל עוד הוולד מחובר לרחם ב"חבל הטבור", אף שהוא כבר נושם בכוחות עצמו, עדיין איננו עצמאי. כדי לחתוך את "חבל הטבור" צריך לקשור בו שני קשרים ולחתוך ביניהם, וזהו משל נפלא לקריעת ים סוף – "וְהָיָה לָהֶם חֹמָה, מִיַּמִּינָם וּמִשְׁמָאלָם" (שמות י"ד כב, כט).

חז"ל (ראה רש"י לשמות י"ד ה, על פי המכילתא בשלח א) חישבו כי "דרך שלשת ימים במדבר" (שמות ג' יח; ה' ג) הוא הזמן שעבר עד שפרעה החל להתחרט, ומזה עלה בחשבונם כי שביעי של פסח הוא יום קריעת הים. לפיכך קבעו לקרוא בו את שירת הים בקריאת התורה. שביעי של פסח הוא יום העצמאות של יציאת מצרים, והקשר שלו עם יום העצמאות של מדינת ישראל הוא עמוק מאוד. הרמז ז"ע – שניהם יחולו תמיד באותו יום בשבוע – הוא מעניין במיוחד.

46. ראה מאמרי "דרך ארץ פלשתים", הנ"ל (מגדים ג', אלון שכות, סיון תשמ"ז).

בתולדות ישראל, מאז יציאת מצרים לא היה מאורע גדול של עצמאות כפולה – גם בהסכמת השליטים הגדולים בעולם ועל פי חוקיהם, וגם במרדף, במלחמה, בניצחון ובשירה – עד ימינו אלה. מדינת ישראל נולדה על פי הסכמת האומות המאוחדות ובהתנגדותן גם יחד; על פי החוק הבינלאומי מחד גיסא, ומאידך גיסא תוך כדי מלחמת קיום לחיים ולמוות (כמו על שפת הים) מול המעצמה הבריטית ששלטה בארץ; על פי הצהרת בלפור וגם נגדה; בריטניה פינתה את כוחותיה מארץ ישראל לפי החלטת האו"ם, אך עמדה לחזור עם כוחות מצרים והלגיון הערבי, לפי תכניות הנסתר. מלחמת העצמאות נסתיימה באורח כה סמלי, בהפלת חמישה מטוסים בריטיים באזור ניצנה על גבול מצרים. עצמאות כזאת לא הייתה לעם ישראל מאז יציאת מצרים.

סיום השער

"כִּי־מִי צֵאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֲרָאנוּ נִפְלְאוֹת"

כפי שפתחנו, תבנית הגאולה ממצרים היא גם תבנית הגאולה האחרונה וסדרה,⁴⁷ אלא שהגאולה האחרונה תהיה איתנה יותר ויתחולל בה שינוי עמוק בלבבות. העיקרון הזה מיוסד על דברים המפורשים בתורה,⁴⁸ ודברי הנביאים מלאים בו.⁴⁹

האם יש סתירה או ניגוד (כפי שרבים מדמים) בין גאולה בבת אחת לבין תהליך גאולה מתמשך, שיש בו עליות ומורדות, משברים וייסורים? יציאת מצרים מלמדת אותנו שאין כל סתירה: אמנם בחצי הלילה של פסח מצרים התרחש מהפך ברגע אחד, אולם מרגע זה ואילך התנהל תהליך ממושך, כואב ומיוסר, ובתוכו גם 40 שנות מדבר ואובדן דור שלם בו. 480 שנה עברו מיציאת מצרים עד שנבנה הבית לה' בימי שלמה (מלכים-א ו' א).

יש מקום לפרש, שעל משמעותה של מדוכה זו ישבו בית שמאי ובית הלל כאשר נחלקו היכן לעצור בהלל שלפני המצה בליל הסדר:

עד היכן הוא אומר? בית שמאי אומרים: עד "אם הבנים שמחה", ובית הלל אומרים: עד "חלמיש למעינו מים" [סוף הפרק של "בצאת ישראל ממצרים"], וחזרתם בגאולה. אמרו בית שמאי לבית הלל: וכי כבר יצאו שמזכירין יציאת מצרים? אמרו להם בית הלל: אפילו הוא ממתין עד קרות הגבר, הרי אלו לא יצאו עד שש שעות ביום – היאך אומר הגאולה ועדיין לא נגאלו?

תוספתא פסחים פרק י

47. ראה: הראי"ה קוק, "אורות התחייה" פרק ל' ועוד.

48. דברים ל'.

49. למשל: ישעיהו י"א-טז; כ"ג יב-יג; ירמיהו ב' ד; ל"א א, ל-לג; יחזקאל ל"ו כד-כה; ועוד.

בית שמאי קראו מן ההלל רק פרק ראשון ולא אמרו "בצאת ישראל ממצרים" בתחילת הלילה, מפני שתחילת הלילה הייתה במצרים עוד לפני רגע ההכרעה. רק סמוך לחצות אפשר היה לומר "בצאת ישראל ממצרים", לדעת בית שמאי, מפני שעיקר הגאולה התחולל ברגע אחד לפי תפיסתם (דומים להם כיום אנשי תנועת חב"ד). על זה ענו בית הלל ואמרו שיציאת מצרים לא התרחשה בפועל בחצי הלילה אלא בחצי היום שלמחרת, ואין טעם לחכות ולדחות את ההלל עד מחר – לכן אפשר וראוי להזכיר את יציאת מצרים כבר בתחילת הלילה, עוד לפני סעודת המצה והמרור.

בית שמאי הולכים אחרי הרגע המדויק שבו הוכרע הכול, כלומר בחצות הלילה של ליל הפסח שהפך ליום. הוא הקובע בקריאת ההלל בליל הפסח. לעומתם בית הלל רואים את התהליך הממושך, שרק מתחיל באותו הלילה ונמשך לאורך היום שלמחרת.

אנחנו, בעקבות בית הלל, מציינים ביום העצמאות את התהליך כולו, מראשיתו. כמובן, רוב המאורעות הגדולים לא קרו בה' באייר, ואף הכרזת המדינה פתחה שלב נוסף במלחמה שנמשכה חודשים רבים. במבט כולל יותר, המלחמה לא נסתיימה עד היום. אולם בה' באייר התש"ח מקופל התהליך שהוביל אל המדינה, וגם היום שבו יכלו אוניות העולים לארץ להיכנס ולהביא יהודים נקבצי גלויות, בלי כל צורך באישורי השליטים הזרים, וזאת לראשונה מאז אברהם עצמאותנו בחורבן בית שני וחורבן ביתר. הגלות במובן של אובדן העצמאות נסתיימה לאחר 1813 שנה.⁵⁰

50. דוד בן גוריון (למשל בדבריו בכנסת בעת הגשת חוק השבות, תש"י 1950) חישב כך את אורך הגלות של אובדן העצמאות, מחורבן ביתר (בשנת 135) עד קום המדינה.

הגדה – חלק שני

מקראה לשער יציאת מצרים

הציונות בפי מנהיגים וחוזים, הוגי דעות ומשוררים

פתיחה

מתי התחילה תנועת "שיבת ציון" בתקופתנו?
מי היה המנהיג הציוני הראשון?
ממתי סופרים "מאה שנה" למפעל הציוני?

היסטוריונים והיסטוריוגרפים רגילים לומר שהעלייה הציונית המאורגנת החלה בתרמ"ב (שנת אעלה "בתמר", 1882), עם ייסוד המושבות הראשונות, והתנועה הציונית החלה בקונגרס הראשון בבזל (תרנ"ז, 1897), בהנהגתו של הרצל. אולם לפי תפישה זו הקמת השכונות החדשות מחוץ לחומות ירושלים (מתר"ך 1860 ואילך) היא תופעה היסטורית קדם-ציונית, וכך גם הקמת בית הספר החקלאי "מקווה ישראל" (תר"ל 1870) ולראשית ההתיישבות במוצא, בפתח תקווה ובגיא אוני. גם העולים, ההוגים והמנהיגים של "חובבי ציון", בחמישים-שישים השנים שלפני הציונות המדינית, נחשבים ל"מבשרי ציונות".

תפישתנו ההיסטורית בספר זה צועדת בעקבות "ספר מאה שנה" שיצא לאור בתל אביב בשנת התפרי"ח (1938). הספר סודר ונערך על ידי יצחק טריואקס ואליעזר שטינמן בברכתו של חיים נחמן ביאליק. לפי "ספר מאה שנה" המנהיג הציוני הראשון היה משה מונטיפיורי, וראשיתה של "שיבת ציון" בתקופתנו נעוצה בביקורו השני בארץ ישראל בתקצ"ט (1839), במפקד של יהודי ארץ ישראל לצרכי התיישבות, ובהתגייסותו של מונטיפיורי להתמודדות עם בעיות העם היהודי בתור מנהיג לאומי.

הגדרת משה מונטיפיורי (וגם של הברון רוטשילד אחריו) בתור "נרבן-פילנתרופ" חוטאת לעובדות היסוד – מונטיפיורי התגייס בשנת ת"ר (1840) לביטול עלילת הדם נגד היהודים בדמשק (ואחר כך במקומות אחרים) כמנהיג לאומי מודרני. גם מפקד יהודי ארץ ישראל לצרכי התיישבות, הכנת תכניות להתיישבות יהודית בגליל ובניין שכונות חדשות בירושלים מחוץ לחומות הם מעשים מובהקים של הנהגה לאומית, ואינם רק תרומות של נרבנים.

תפישתנו מכניסה לתוך המפעל הציוני את הפרקים החשובים שקדמו לראשית הציונות בתפישות המקובלות. המעבר מרבנים והוגים שקראו ופעלו למען "שיבת ציון" – מר' יהודה הלוי והרמב"ן ועד הגר"א ותלמידיו – אל המפעל הציוני, גם הוא ממוקד בהופעתו של משה מונטיפיורי כמנהיג לאומי, ערב שנת הת"ר (1840).

משה מונטיפיורי – אבי היישוב החקלאי העברי בארץ ישראל

משה מונטיפיורי (1784–1885) היה בן למשפחה יהודית עשירה שעברה מאיטליה ללונדון. בבגרותו התמסר בעיקר לעסקים, וזכה להיכנס לחברה הבריטית המלכותית עקב ייסוד חברת גז למאור. בגיל ארבעים פרש מעסקים והתמסר לפעילות למען היהודים, בכל מקום בעולם שבו התגלתה סכנה. למעשה מונטיפיורי היה המנהיג הראשון של כלל העם היהודי בעת החדשה. באותה העת החל לבקר בארץ ישראל (שבעה מסעות). במסע הראשון (1827) התלהבו משה ויהודית אשתו עד מאוד, ונפשם נקשרה בארץ ובפרט בירושלים. בביקורו השני (1839) כבר הניח יסודות למפעל כללי של התיישבות ומלאכה שייעודו שינוי מצבו של היישוב היהודי בארץ. בשנת הת"ר (1840) הצליח לבטל את עלילת הדם בדמשק (וגם בביירות וברודוס), ולקבל "פירמאן" מהשולטן התורכי להגנת היהודים. כך הרים לראשונה את דגל הערבות ההדדית בין כל היהודים בעולם, ומעשה זה היה ניגוד חריף לעמדות היהודים הרפורמים דאז. המלכה הבריטית אישרה לו להוסיף לתואר האבירות שלו תורן עם המילה "ירושלים" בעברית. בבתי הכנסת ברחבי העולם התפללו לשלומם וראו בו "שר ומושיע". הרב יהודה אלקלעי אף ראה בו מועמד לתפקיד "משיח בן יוסף", בהסכמת "אספה כללית של נציגי יהדות העולם" ששאף לכנס, כדי להשיג אישור בינלאומי לעלייה יהודית המונית. אולם על תכנית כזאת לא חשב מונטיפיורי, ורק הרצל ניסה להובילה בדור הבא. ב-1863 הצליח מונטיפיורי לבטל עלילת דם ולהשיג "פירמאן" לשוויון זכויות ליהודים גם במרוקו. למרות התנגדויות של "קנאי ירושלים" הצליח לדחוף ולממן את "היציאה מן החומות" ואת הקמת השכונות החדשות

בירושלים (החל במשכנות שאננים, 1860), לצד מפעלים אחדים, החל בקניית אדמות וזכה לראות עוד בחייו את שש המושבות הראשונות בארץ ישראל. יום הולדתו ה-100 צוין בכל קהילות ישראל, והאספה הראשונה של "חובבי ציון" בקטוביץ' (1884) נערכה אז לכבודו. ממשיך דרכו היה הברון רוטשילד "אבי היישוב", מקים המושבות והמממן העיקרי שלהן, עד צמיחתה והתבססותה של התנועה הציונית.

מתוך: "ספר מאה שנה"⁵¹

הוא היה אל נכון מחולל הרעיון של ישוב חקלאי עברי בא"י. בסוף ספר המסע של יהודית אשתו אנו מוצאים 'העתקות קצרות ממכתבים רבים, שמועות ובשורות, אשר נדברו ונכתבו ונחקרו על דבר חנוך עבודת האדמה, אשר בו יחונכו היושבים בארץ הקדושה, אשר קבץ השר משה מונטיפיורי, בעת אשר הלך למסעו שם'. בין שאר התעודות החשובות, אנו מוצאים שם את התזכיר הראשון ורב-הערך, שנכתב על ידי חשובי הישוב, בדבר עבודת האדמה, ופרטים על התקציב הראשון, הנחוץ לשם יסוד מושבה עברית ראשונה בארץ-ישראל, בחתימת מרדכי סלומון, אביו של סלומון [יואל משה] אשר להבא אנו רואים אותו כאחד משלושת מיסדיה של המושבה העברית הראשונה – פתח תקוה...

בשנת תקצ"ט, נוכח מונטיפיורי לדעת, כי את הדרך להבראת הישוב יש לחפש רק בחקלאות ובמלאכה. בבואו לצפת, מיד לאחר הרעש, בשנת תקצ"ט, שמע על כמה יהודים, חוכרי אחוזות קטנות בקרבת העיר, העובדים יחד עם המוסלמים, ואולם רכושם של היהודים היה דל עד כדי זה, שלא יכלו לרכוש להם אפילו צמד בקר לחרישה. יהודים אלו, בשיחתם עם מונטיפיורי, דברו גם כן בשבח החקלאות. מונטיפיורי אומר בזכרונותיו: "מכל הידיעות אשר אספתי, נוכחתי, כי סביבת צפת הנה מוכשרת ביותר ליסוד קולוניות עבריות; כי יש שם יער עצי זית כבירים לימים מאד, כרמים, אדמת מרעה, המון מעינות ומים טובים; גם תאנים, אגוזים, שקדים ותותים, ואף שדות-תבואות בקצרה זו אדמה

51. "ספר מאה שנה" – אנשי מופת וחלוצים ראשונים בארץ ישראל, במשך מאה שנה ומעלה, סדר ונערך בידי יצחק טריואקס ואליעזר שטינמן (בברכתו של ח"נ ביאליק), תל אביב שנת "התפריח" 1938 עמ' 40-41, ר-48.

אשר תתן יבול למכביר, בלי עמל רב ובלי חריצות יתרה. בטוח אני, שאם יצלח בידי להפיק זממי, תבוא ברכה רבה לארץ הקודש. ראשית דבר, אבקש מאת השולטן לתת לנו בחכירה, על משך חמשים שנה, חבל אדמה, מאתים כפרים בערך, ובשכר זה ניתן לו מעשרה עד עשרים אחוז מהיבול בכסף מזומן, אשר נשלם לו מדי שנה, אבל בתנאי, כי האיכרים יהיו חופשים בכל משך הזמן הנ"ל מכל מסים וארנוניות, והרשות תהא בידם למכור את יבולם בכל ארצות תבל. וכאשר אקבל את הרשיון הזה, בשווי לאנגליה, אייסד, ברצות ה', אגודה להרחבת עבודת האדמה בארץ הקודש ולעזור לאחינו באירופה לשוב לארץ אבותיהם. לעת כזאת נודדים רבים מאחינו לאמריקה, לארצות הים, ואולם בארץ הקודש יקל להם למצוא אשרם".

...כשנשאל פעם מאת מכרו: "על שום מה כבודו משקיע כל-כך הרבה מרץ בארץ ישראל?" ענה בתוקף: "כי מאמין אני באמונה שלימה בהתגשמות החלום של שיבת ישראל לארצו. בוא יבוא החלום, אם בימי ולעיני ואם לאחר דור או דורות."

וכששאלוהו: – הן לא יתכן לקבץ לארץ ישראל את כל היהודים, המפוזרים בארצות תבל! פתח ואמר: – ואולם שאר ישוב לארץ!

"משה הייתי ומשה אהיה":

מונטיפיורי היה מקובל ואהוב על בני מרום החברה הבריטית ומפורסם בכל חצרות המלכים, ועם זאת לא התבייש כלל בשמו והיה נוהג אפילו להתפאר בשמו העברי, התנ"כי.

פעם, כשנתעלה למעלת סר, וכמה ממכריו יעצוהו להמיר את שמו העברי בשם אחר, נאה יותר בצלצולו, ענה מונטיפיורי ואמר: "משה הייתי ומשה אהיה; עם משה חייתי ועם משה אמות!"

ד"ר לוי, מזכירו, היה מספר כי דווקא בנוכחותם של אורחים יהודים מבני המעמד החדש המשתדלים להסתיר את יהדותם היה נוהג לחמוד לו לצון ולומר: "וכי למה אתם נוהגים בי כבוד? הרי איני אלא יהודי אורתודוקסי זקן!"

השר משה מונטיפיורי

מילים: חיים חפר / לחן: דובי זלצר

וכשהיה השר מונטיפיורי בן שמונים
אז באו לביתו המלאכים הלבנים
עמדו על מיטתו וכך אמרו אליו
הקדוש ברוך הוא רוצה אותך אליו

וכך ענה השר מונטיפיורי בדיוק
סלחו לי רבותי אך באמת אני עסוק
כי יש הרבה צרות לאחינו בעולם
הנה פוגרום ברוסיה
איך לא אבוא אצלם
כי מי אם לא אני אעזור פה לכולם

והוא עלה למרכבה
ודיו לסוסים אמר
ופה מתן בסתר ושמה נדבה
ופה צביטה בלחי או ליטוף של אהבה
ולכל היהודים שמחה וגאווה
וכל הכבוד לשר

וכשהיה השר מונטיפיורי בן תשעים
אמרו לו תעלה כי שם למעלה מבקשים
שאל אותם השר תגידו איך אוכל
איך עלילת הדם בדמשק תבוטל

הלוא צריך ללכת לפּֿחַה הנבזה
להגיד לו תתבייש ואיך מרשים דבר כזה
ואם צריך לשים לו ביד איזה בקשיש
מין מתנה גדולה אך שאיש בה לא ירגיש
אז מי אם לא אני לטורקי את זה יגיש

והוא עלה למרכבה...

וכשהיה השר מונטיפיורי בן מאה
אמר מספיק לי כבר הנשמה שלי שבעה
הלכו מליונים לירות ופרנקים ובישליק
אבל ליהודים זה אף פעם לא הספיק

אמרו לו כבודו רק יבוא ויסתכל
צריך לבנות עוד חדר לקבר של רחל
ולהגביה את הכותל המערבי
לנוה שאננים יהודים יש להביא
ומי אם לא אתה יא מורי יא לבבי

והוא עלה למרכבה...

וכשהיה השר בן מאה ועוד שנה
נשקוהו מלאכים בנשיקה האחרונה
וכך את העיניים עצם הוא בבקשו
רק אבן ירושלמית מתחת לראשו

עטוף טלית של משי ונח בתוך ארון
גמר השר משה את מסעו האחרון
אך עוד יש אנשים המוכנים להישבע
שלפעמים בלילה כשהחושך בסביבה
ראו את מונטיפיורי על יד המרכבה

והוא עלה למרכבה...

משה הס

פילוסוף יהודי גרמני, מראשוני ההוגים של הסוציאליזם הגרמני והאירופי. בצעירותו חשב שהיהודים כבר מילאו את תפקידם ההיסטורי ועליהם להתבולל, אף כי העריץ את היהדות הקדומה ואת השילוב העתיק בין הדת והמדינה. עלילת הדם בדמשק בשנת הת"ר (1840) זעזעה אותו מאוד, אולם רק 22 שנה אחר כך (התרכ"ב, 1862) הבין את תנועת התחייה היהודית בספרות ובהיסטוריה, וכתב את ספרו הגדול "רומא וירושלים". בספרו הכריז על שיבתו לעמו, ובו חזה את ההקמה המחודשת של המדינה היהודית, ברוחה של תורת משה, שהיא – לפי דרכו – שילוב מיוחד במינו של דתיות, לאומיות וסוציאליזם דמוקרטי (שבת, שמיטה ויובל; צדק חברתי). במדינה יקום מחדש "הסנהדרין", שיעסוק בהתאמת התורה לחיי המדינה. אל המדינה יעלו היהודים העניים (הפרולטריון) ממזרח אירופה וממרכזה כדי להיטיב את מצבם הכלכלי-חברתי, והעשירים היהודים ממערב אירופה יסייעו להם, פוליטית וכלכלית. "רומא וירושלים" השפיע השפעה דרמטית על המשכילים היהודים, וכבר הוכח כי רבים מרעיונותיו נקלטו בהגותו של הראי"ה קוק.

מתוך ספרו "רומא וירושלים"⁵²:

שום אומה מאומות העולם של הזמן החדש, הנלחמות על מולדתן, לא תוכל למנוע מעם ישראל את ארץ מולדתו שלו, בלי שתגיע מתוך כך לידי סתירה פנימית מסוכנת...

כל יהודי נושא בקרבו את החומר למשיח הצדק, כל יהודיה – את החומר לאם המשיח בייסוריה... הפטריוטיות היהודית... היא רגש טבעי-אמיתי, ושורשיותה ופשטותה עומדות לה שלא יהיה כלל צורך בהוכחות לחיזוקה, ושום הוכחות לא תצלחנה עליה לסתור אותה... דת ישראל היא בראש ובראשונה פטריוטיות יהודית.

52. מתוך: "כתבים ציוניים ויהודיים", תרגם י' קשת, ירושלים תשי"ד-תשט"ז, עמ' 26, 30.

רומי לא ביום אחד נבנתה, אף ירושלים החדשה צריכה זמן לבניינה הכביר. הדבר שאנו חייבים לעשות היום למען הקמת הלאום היהודי הוא, ראשית כל, לשמור לחיים בקרבנו את התקווה לתחייתנו המדינית – ולעורר בכל מקום שנרדמה. ובבוא היום ומאורעות העולם, העתידים להתרחש במזרח, יתנו מקום לראשית מעשה בבניין המדינה היהודית, כי אז ודאי תהיה ראשית זו – ייסוד מושבות ליהודים בארץ ישראל, וצרפת תהיה בלי ספק נוטה לתת ידה למפעל זה.

ד"ר יהודה לייב פינסקר

יו"ר אגודת "חובבי ציון" מהוועידה הראשונה בקטוביץ בתרמ"ד (1884). בצעירותו למד בבית הספר שהקים אביו שמחה פינסקר, בית הספר היהודי המודרני הראשון ברוסיה, אך דגל בהשתלבות תרבותית (אמנציפציה) של היהודים בתרבות הרוסית. פרעות אודסה (1871, 1882) והאנטישמיות הגלויה של השלטונות ברוסיה שינו את השקפתו. אז כתב את חיבורו "אוטואמנציפציה" ועורר ויכוח עז בין המשכילים היהודים. דחף לרכישת קרקעות ותמך בניסיונות ההתיישבות בארץ ישראל, אך התייאש בגלל גזרות השלטון התורכי שגרמו משבר חמור. ממשיך דרכו במערב, שעבר תהליך דומה, היה בנימין זאב הרצל.

סיכום מתוך "אוטואמנציפציה":⁵³

מה שאנו שואפים לו, איננו בעצם לא חדש ולא נושא סכנה למי שהוא. תחת המקלטים הרבים, שאנו רגילים לבקש מאז, רוצים אנו במקלט אחד ויחיד, אלא שקימו צריך להיות בטוח גם מדינית. 'אם לא עכשיו, אימתי?', זאת תהי סיסמתנו. אוי לבנינו אחרינו, אוי לזכרון היהודים בני דורנו, אם נחמיץ את השעה הזאת... היהודים אינם אומה חיה; זרים הם בכל מקום, ולכן בזויים. שיווי מעמדם האזרחי והפוליטי של היהודים אין בו כדי להרים קרנם בעיני העמים. התרופה הנכונה היחידה היא: יצירת לאומיות יהודית, עם יושב על אדמתו, אוטואמנציפציה של היהודים, שיווי מעמדם כאומה בין האומות על ידי רכישת ארץ מולדת לעצמם. אל יפתה ליבנו להאמין, כי ההומניות וההשכלה תעלינה בזמן מן הזמנים מרפא רדיקלי לחולי עמנו.

חוסר רגש עצמי לאומי וביטחון עצמי, [חוסר] יוזמה פוליטית ואחדות, הם אויבי תחייתנו הלאומית. לבל ניאלץ לנוד מגלות אל גלות, זקוקים אנו לארץ מקלט פריונית [פורה], רחבת ידיים; למקום כינוס שהוא שלנו. שעה זו שעת כושר היא מאין כמוה לתוכנית המוצעת.

שאלת היהודים הבינלאומית צריכה למצוא פתרון לאומי. אמנם רק לאט

53. "אוטואמנציפציה", ירושלים תשי"ב, עמ' 64.

לאט יכולה תחייתנו הלאומית להתקדם. [אולם] עלינו לעשות מהר את הצעד הראשון. על הבאים אחרינו לצאת בעקבותינו בקצב מתון, לא נמהר. קונגרס [של] אנשי שם יהודים יסול דרך לתחייה הלאומית של היהודים. אין קרבן אשר ישגב ממנו לשם השגת המטרה: לאשש ביטחוננו של עתיד עמנו, הצפוי אל סכנה בכל מקום. ביצעו הפיננסי של המפעל אינו עלול, לפי מצב העניין, להיתקל בקשיים שאין להתגבר עליהם. עזרו אתם לכם, ויעזורכם א-להים.

המעפילים

מילים: לוי קיפניס / לחן: חנינא קרצבסקי

אֶל ראש הָהָר! אֶל ראש הָהָר!
הַדֶּרֶךְ מִי יִחַסֵּם לְפָדוּנֵי שְׁבִי?
מֵעֶבֶר הֵר הֵן זֶה מִכְבָּר
רוֹמְזוֹת לָנוּ אֶרֶץ צָבִי.

הַעֲפִילוּ! הַעֲפִילוּ!
אֶל ראש הָהָר הַעֲפִילוּ!
הַעֲפִילוּ! הַעֲפִילוּ!
אֶל ראש הָהָר הַעֲפִילוּ!

אַחִים עֲלוּ! אַחִים עֲלוּ!
לֵב מִי יִרָךְ יַחַת מֵאֲבָן נִגְהָ?
צֶעֶד עֲשׂו, רְאֵה תִּרְאוּ:
אָנוּ פִּי שְׁנִים אֶז נִשְׁגֵּב.

הַעֲפִילוּ...

נִהְיָ לְרוֹם! נִהְיָ לְרוֹם!
הַטָּרֵם תִּרְאוּ דֶּרֶךְ זֶה סְלוֹנוֹ?
אֶחָד פִּתְאוֹם נָפַל לַתְּהוֹם –
קִרְבֵּן ראשון אֶךְ לֹא אֶחָרוֹן הוּא.

אחד העם

"אחד העם" (אשר צבי גינצברג), בן למשפחה חסידית, אביו היה למדן וסוחר. נחשב עילוי בילדותו, והפך למשכיל, סופר ומנהיג רוחני בבגרותו, כשעבר לאודסה, עם כינוס אגודת "חובבי ציון" (1884). "אחד העם" הוביל את הרעיון של "ציונות רוחנית": הבראת היהדות בייסוד "מרכז רוחני" עם רוב יהודי מוצק על אדמה יהודית בארץ ישראל. לדעתו, "האומה" היא הגוף החי המקיים ומחייה את התורה ואת היהדות. "אחד העם" התפלמס בחריפות עם הציונות המדינית של הרצל מחד גיסא, ועם פריצת גדרי "האומה" והיהדות ההיסטורית על ידי ברדיצ'בסקי וברנר מאידך גיסא. השפיע עמוקות על ח"נ ביאליק, ייסד את הירחון היהודי-תרבותי החשוב ביותר, "השילוח", ודרש "מדינה יהודית" ולא רק "מדינת יהודים". הביקורת החדה שלו על המעשה הציוני – "אמת מארץ ישראל", תוצאות ביקוריו בארץ ישראל – זעזעה את העולם היהודי. רק בסוף ימיו עלה לארץ, בתרפ"ב, וחי בה חמש שנים בתל אביב.

מתוך "אמת מארץ ישראל":⁵⁴

אחר שנים רבות שעברו עלי בהגיונות ודמיונות על דבר ארץ אבותינו ותחיית עמנו בה, זכיתי עתה סוף סוף לראות בעיני את נושא חלומותי, את ארץ הפלאות ההיא, המושכת אליה רבבות לבבות מכל העמים ומכל המדינות. כשלושה חודשים עשיתי בארץ. ראיתי את חורבותיה – שארית חייה לשעבר, התבוננתי אל מצבה האומלל בהווה, אך בייחוד שמת לי לב אל העתיד, ובכל אשר התהלכתי היתה שאלה אחת נגד עיני תמיד: מה תקוותנו פה לאחרית הימים? האם מוכשרת עוד הארץ לשוב ולחיות, ואם מוכשרים בני ישראל לשוב ולהחיותה? – על שאלת הארץ לא כבד היה לי למצוא תשובה: די ללכת הלך ונסוע בה ימים אחדים, לראות את הרריה ועמקיה, שדותיה וכרמיה,

54. ממסעו הראשון של אחד-העם בארץ, בשנת תרנ"א. מובא ב"על פרשת דרכים", א', עמ' כו-כז.

הנותנים פריים למרות כל עצלות הערבים, למען דעת, כי עוד לא נס לחה, וככוחה אז – כוחה עתה, לתת חיים ואושר לרבבות בניה, אשר ישובו אליה בלב שלם ובידיים חרוצות יעבדוה. אבל לעומת זה, לא נקל היה למצוא תשובה על שאלת [עם] ישראל, להביא במשפט את הכוחות הפועלים, ללמוד מן המעשים על עושיהם, עד כמה מסוגלים הם להביאנו עד המטרה הדרושה...

ואם כן, אם יישוב ארץ-ישראל אינו תשובה על שאלת "מה נאכל" של כל יחיד ויחיד, כי אם על שאלת החיים של הכלל כולו, הלוא הדין נותן, כי בעוד אשר לאמריקה ילך לו כל החפץ, על דעתו ואחריותו בלבד, יהיה יישוב ארץ-ישראל מסור בידי כלל העם, וכל צעד וצעד יהיה מדוד ונעשה בדעה צלולה ומיושבת, בהשגחת ראשי העם ומנהיגיו, למען יהיו כל המעשים מכוונים למטרה אחת, ולא יבואו אנשים פרטיים במעשיהם הבודדים ויהפכו את הקערה על פיה...

למרות הכל ארץ ישראל

מילים: דוד שמעוני / נכתב לאחר מאורעות תרפ"ט, 1929

ואף על פי כן, ולמרות הכל – ארץ ישראל.

וכל עוד דופק בעולם לב ישראל,

וכל עוד נשמע בעולם 'שמע ישראל' –

את ארץ ישראל.

הוי, ארצי, מולדתי

מילים: שאול טשרניחובסקי / לחן: נעמי שמר

הוי, ארצי, מולדתי	ארץ נחלת מדבר סין
הר טרשים קרח	קסם בוכבי לכת
עדר עלפה, שֶׁה וגדי	הכל יעם החמסין
זהב הדר שמח.	מלונה בשלכת.
מנזרים, גל, מצבה	כרם גפן, נים-לא-נים
כפות טיט על בית	תל, חרבה נחרשת
מושבה לא נושבה	תכול לילות וילל-תנים
זית אצל זית.	משאבה נוקשת.

ארץ, ארץ מורשה	הוי, ארץ חמדת לב
דקל רב בפנים	השמיר, השית
גדר, קו צבר רשע	ביר סוד יתום בגב
נחל כמה-המים.	בשמים עיט.
ריח פרדסי אביב	מטליות מדבר וחול
שיר צלצל גמלת	שביל זרוע שחלת
חיל חולות לים סביב	ביום של אור טובע כל
צל שקמה נופלת.	ועל פני כל התכלת.

בנימין זאב הרצל

ד"ר תאודור (בנימין זאב) הרצל נולד בבודפשט (1860) למשפחה מסורתית-נאורה. אביו יעקב הרצל היה שומר מצוות, וקהילתו הייתה ספוגה ברעיונות "חיבת ציון", בהשפעתו של הרב יוסף נטונק, תלמידו של הרב אלקלעי. כשגדל הלך והתרחק מן היהדות, למד משפטים אך עסק ביצירה ספרותית ועיתונאית, וחיפש פיתרון לבעיית היהודים דרך התבוללות. סיקר את משפט דרייפוס (1895) וגזר הדין הביא למהפך בנפשו, והוא סיכם זאת בנאומו בקונגרס הראשון: "היהדות החדשה... קיבלה דקירה בנקודה מרכזית שבלב... אנו שבנו הביתה. הציונות היא שובנו אל היהדות עוד לפני שובנו אל ארץ היהודים". הרצל התמסר כל כולו לשליחות שחש להושיע את עמו בעזרת הכרה בינלאומית בבית לאומי, בארץ ישראל (אם רק אפשר). יצא בשליחות הקונגרס הציוני לנסות לשכנע את מנהיגי אירופה, שיפעילו את השפעתם על השולטאן התורכי, להסיר את סירובו לשמוע על ארץ ישראל ליהודים. כשנכשל, בחן תכניות שונות להתיישבות זמנית. אחרי שראה שהצעת "אוגנדה" מפלגת את התנועה הציונית, התייאש, ביקש להתפטר ונפטר בווינה (1904), בגיל 44 בלבד. חזונו הוגשם רק אחרי שתי מלחמות עולם והשמדת שליש העם היהודי, אסון שצפה והבין, וביקש למונעו באמצעות עלייה המונית-לגלית.

מתוך המבוא ל"מדינת היהודים":

הננו עם, עם אחד!

בכל מקומות מושבותינו ניסינו בתום לב להתערב בגויי הארצות, רק את אמונת אבותינו אמרנו לשמור בדינו. אין רוצים בנו. לחינם הננו פטריוטים נאמנים ולפעמים גם נלהבים יתר על המדה, לחינם נביא קרבנות דמים, תרתי משמע, שכם אחד עם יתר האזרחים, לחינם נעמול להגדיל את שם ארצות מולדתנו במעשי אמנות ומדע, להרבות את עשרן במסחר וקנין.

בארצות מולדתנו, אשר נשב בהן מאות בשנים, נחשבנו לזרים, אפילו בפי אלה אשר מולידיהם לא היו עוד בארץ, בעת אשר אבותינו כבר נאנחו בה מעוני. רק הרוב יכריע, מי הזר בארץ; כל דאלים גבר – כמו בכל היחסים בין עם לעם. כאדם פרטי, שאין לו כל שליחות, אין אני מוותר כלל על זכויותינו השמורות בידינו בתורת חזקה, [בפרט] במצב העולם בשעה זו, ועוד עידן ועידנים יגבר הכוח על המשפט. אם כן לשוא נהיה בכל מקום פטריוטים ישרים, כאשר היו ההוגינוטים, ויאלצום לנוד מן הארץ. לו רק נתנו לנו מנוח...

אך דמָה אֲדָמָה, כי לא יתנו לנו מנוח. בלחץ וברדיפות לא יוכלו לכלותנו. אין עוד עם מימות עולם אשר עמד ברוב מלחמות ויסורים כעמנו. רק את הנחשלים הביאו הגזרות הרעות לידי בגידה. היהודים החזקים יקשו ערפם, וישבו אל מקורם, בפרוע פרעות בישראל. הדבר הזה נראה ברור זמן קצר לאחר מתן שיווי הזכויות ליהודים.

מתוך אלטנוילנד, אחרית דבר מאת המחבר:⁵⁵

...ואילו אם לא תרצו, הרי כל אשר סיפרתי לכם אגדה הוא, ואגדה יוסיף להיות. רציתי לחבר סיפור שיש עמו מוסר השכל. יותר סיפור ממוסר השכל, יאמרו אלה – יותר מוסר השכל מסיפור, יאמרו אחרים.

עתה, לאחר שלוש שנות עמל, עלינו להיפרד. ועתה, ספרי היקר, באה שעת ייסוריך. דרכך תהיה סוגה בשנאה ובסירוסים, משל כמו תהלך ביער אפל. אך אם תבוא במחיצת אנשים מסבירי פנים, מסור נא להם פריסת שלום מאת אביך. סבור הוא, שגם החלום דרך נאה היא למלא את הימים שעלינו לעשות עלי אדמות. חלום ומעשה – אינם שונים כל כך כפי שנוטים לחשוב. כי כל מעשי בני האדם בחלום יסודם, וגם אחריתם – חלום היא.

55. מרים קראוס (מתרגמת), הוצאת בבל, 1997.

לו יהי

מילים ולחן: נעמי שמר

לו יהי, לו יהי...	עוד יש מפרש לבן באופק
	מול ענן שחור כבד
	כל שנבקש לו יהי.
בתוך שכונה קטנה מוצלת	ואם בחלונות הערב
בית קט עם גג אדום	אור נרות החג רועד
כל שנבקש לו יהי.	כל שנבקש לו יהי.
זה סוף הקיץ סוף הדרך	
תן להם לשוב הלום	לו יהי, לו יהי
כל שנבקש לו יהי.	אנא – לו יהי
	כל שנבקש לו יהי.
לו יהי, לו יהי...	

ואם פתאום יזרח מאופל	מה קול עֲנֹת אני שומע
על ראשנו אור כוכב	קול שופר וקול תופים
כל שנבקש לו יהי.	כל שנבקש לו יהי
אז תן שלוה ותן גם כוח	לו תישמע בתוך כל אלה
לכל אלה שנאהב	גם תפילה אחת מפי
כל שנבקש לו יהי.	כל שנבקש לו יהי

מתוך נאומו של תאודור הרצל, הקונגרס היהודי הראשון:⁵⁶

...בשיתוף הגורל שלנו חלה הפסקה ארוכה, אף על פי שסבלם של פזורי ישראל היה דומה בכל מקום. רק בימינו אלה, ועל ידי פלאיה החדשים של התחבורה, ניתנה האפשרות לחלקי עמנו הנפרדים לבוא בדברים ולהתאגד זה עם זה. ולעת כזאת, שנתעלתה כל כך, רואים וחשים אנו בכל מקום, כי השנאה הישנה שתה עלינו מסביב. שמה החדיש של התנועה ידוע לכם למדי: אנטישמיות. יהודי הדור הזה בראותם את התנועה הזאת השתוממו מתוך הפתעה, ואחר כך הצטערו ורגזו. אולי אין מתנגדינו יודעים כלל, כמה פצעו עמוק את ליבות אלה בתוכנו, אשר ייתכן שלא בהם רצו לפגוע בשורה ראשונה.

56. התרג"ז (1897), מבחר כתבי הרצל, תל אביב תרצ"ט, עמ' 99–102.

היהדות החדשה, דבקת ההשכלה, גמולת הגטו, נטולת המרכולת, קיבלה דקירה בנקודה מרכזית שבלב. כיום יכולים אנו להגיד זאת בגילוי לב, בלי למתוח עלינו קו חשד שבכוונתנו לגלגל עלינו רחמי מתנגדינו. אנו הגענו אל חוף הבהירות. לאומות העולם היו מאז ומעולם מושגים מוטעים עלינו. רגש האחדות [הכללי-ישראלית], שבו מונים [מאשימים] אותנו מנדינו בלי הרף, נמס והלך לו לפני שהגיחה עלינו האנטישמיות, והיא שחזקה אותו מחדש.

אנו, יש לומר, שבנו הביתה. הציונות היא שובנו אל היהדות עוד לפני שובנו אל ארץ היהודים. אנו, הבנים שיצאו וחזרו, מוצאים בבית-אבא כמה עניינים המשוועים לתיקון; בייחוד יש לנו אחים הנמצאים בדיוטות התחתונות של העוני. אך בקן-הורתנו מקבלים את פנינו בסבר פנים יפות, באשר גלוי וידוע כי רחוקה מליבנו מחשבת בליעל לשלוח יד בקודש. דבר זה ייראה אגב פיתוח התכנית הציונית.

תנועת ציון הביאה כבר לעולם דבר מה נפלא שמקודם נחשב לאי אפשר: קשר אמיץ בין היסודות החדשים ביותר שביהדות [החילוניים] ובין יסודותיה השמרניים ביותר [הדתיים]. ומכיון שהיה כדבר הזה, בלי שנעשו ויתורים בלתי הגונים מצד זה או אחר, ובלי קרבנות האינטלקט, הרי כאן ראייה נוספת, אם בכלל היה עוד צורך בראיה יתירה, כי היהודים הם גוי אחד בארץ. איחוד שכזה אינו אפשרי אלא בין בני לאום אחד.

...עבודת ההתיישבות שנעשתה עד עתה השיגה מה שעל פי תכונתה עלולה היתה להשיג. היא הוכיחה כי היהודים מוכשרים הם לעבודת האדמה, מה שהוכחש פעמים רבות. היא הביאה ראייה זו, כאשר ייאמר בלשון המשפט, לזכר עולם. אבל היא אינה פיתרון לשאלת היהודים, וגם אינה יכולה להיות כן בצורתה זו. ונודה בגלוי: היא גם לא מצאה הד רב. יען מה? יען היהודים הם יודעי חשבון. ויש אומרים, שהם בקיאים בחשבון אפילו יותר מידי. נניח כי יש תשעה מליוני יהודים בעולם, וכי עבודת ההתיישבות הזאת מצליחה להושיב בארץ ישראל עשרת אלפים נפש לשנה, הרי שפיתרון שאלת היהודים ידרוש תשע מאות שנה.

וזה נראה כבלתי מעשי...

ציונות בלי מרכאות

מילים: דן אלמגור / לחן: שלמה ארצי

בחדרו הקטן במלון הישן
ישב גבר צעיר שחור שיער וזקן
ישב וכתב רעיון מטורף
מדינת היהודים קום תקום
הוא ידע לחלום ולהלהיב אנשים
אך ידע שצריך כל חלום להגשים
ולכן הוא כינס את עמו לקונגרס
ודיבר עליהם ציונות.

הוא אמר להם: "אני, תסלחו לי, ציוני
זה אולי לא הגיוני, אבל זה מה שאני".

והם באו כולם לאותו הקונגרס
והקשיבו לאיש הנלהב, התוסס
האומר: "די לחלו! כי הגיע היום
לעשות מעשים של ממש".
כך נולדה לה לפתע תנועה חדשה
שדיברה ועשתה ציונות בלי בושה
והעם הנדהם התבונן בה נרגש
וזקף את ראשו מחדש.

כך חלפו השנים ואותה התנועה
לא שקטה ולא נחה אפילו שעה
וכל מה שעשתה כבר נחקק ונרשם
בדברי תולדותיו של העם!
והיום כששמים מסביב מרכאות
מבטה העיקש שוב פונה לבאות
היא אומרת לעם: "החלום עוד לא תם
יש ויש פה עוד מה לעשות".

ולכן, לכן אני גם היום עוד ציוני
זה אולי לא הגיוני...

א"ד גורדון

אהרון דוד גורדון והראי"ה קוק עלו לארץ באותה שנה – התרס"ד (1904) – ראשית העלייה השנייה. הרב קוק צפה זכה לשטף של "אורות" בארץ ישראל, ותיאר את ההמראה הרוחנית שלו ביומניו ובקבציו. א"ד גורדון תיאר בשפה יבשה ורציונלית את האור הדוקר את העין שאיננה רגילה, אשר בולט כל כך בנוף של ארץ ישראל, שקשה לו להתרגל אליו. בסיום מכתבו זה – מכתב מארץ ישראל – שנכתב זמן קצר לאחר עלייתו, הוא מעמיד את החזון האוטופי ואת הנכונות ומסירות הנפש להגשימו, ביסוד הכול.

מכתב מארץ ישראל⁵⁷

ידידי! מכתבי הראשון מארץ ישראל היה צריך כרגיל להתחיל מציור הרשמים, שעשתה עלי הארץ. אולם לעת עתה אינני יכול לתת לעצמי חשבון ברור: יש בזה איזה דבר מסובך ומוזר. איני יודע מהי סיבתו של מצב רוח שכזה: אם הסיבה היא מפני שעזבתי את רוסיה ברגש עצב, שאינו סר ממני עד היום; או מפני שאיני יכול לשכוח את הטבע של ארץ רוסיה, שנתחבב עלי, וקשה עלי להתרגל מהר לטבע ארץ אחרת. אפשר שהסיבה היא בשני הדברים גם יחד. ועוד גורם אחד: הים הגלוי פעל עלי פעולה פתאומית כבירה ועמוקה. הים הגלוי עורר בי חדווה, שכמוה לא הרגשתי מעודי, במרחבו האין סופי – ואי אפשר שלא לומר – בטהרתו השמימית. הוא כרגע הכריח אותי לשכוח כל מה שיש מן היחסיות שמחניקה אותנו, הרבה יותר ממה שאנו יכולים לשער; הוא בא עמי בשיחה כל כך בפשטות, כל כך בטבעיות, על אודות עניינים, שבחברת בני אדם אי אפשר לדבר על אודותם באופן חופשי. הוא דיבר עמי על דברים המובנים מעצמם, על דבר האין סוף, על דבר האהבה האין סופית לכל היצורים, על דבר האדם, על דבר הא-לוהים...

כשאנו עולים לארץ ישראל הננו באים בדרישה לקבל רשמים מסוג ידוע, ואנוכי כשעליתי אל הארץ הקדושה, תהי הסיבה מה שתהיה, רחוק הייתי ממה

57. מתוך: "כתבי א"ד גורדון", א', "האומה והעבודה", ירושלים תשי"ב, עמ' 77-85.

שהרגיש ר' יהודה הלוי. וגם אחר כך, כשביקרתי את המושבות, לא הרגשתי מה שחייב כל ציוני טוב להרגיש, או מה שליבו מעצמו מרגיש. אכן הטבע כאן יפה להפליא, אך ביופי זה אני מרגיש איזה חיסרון. אולי מפני שהיופי רב יותר מדי, אינני רגיל לפרספקטיבה שכזו. מפני השקיפות שבאוויר הכול נראה גם מרחוק בבהירות עזה, הדוקרת את העין שאינה רגילה, ולפיכך היופי הזה נראה כאילו איננו טבעי אלא מלאכותי. אינני רגיל אל חד-גוונות זו, אל היציבות של היופי הזה, שאיננו מועם לעולם, ואל השקט הזה שאינו מזדעזע לנצח. אינני רגיל לדומיה המיוחדת והרצינית, שהיא הבעה למחשבה העולמית הגדולה והצער העולמי הגדול...

וכך אני לאט לאט מתחיל להרגיל מבט עיני, להתרגל אל הטבע הארץ ישראלי, ואם אפשר לומר כך – להבין את לשונו, ואותו בעצמו...

מה הם כוחותינו ואמצעינו? לעת עתה צריך להגיד ישר: אפס. יש בין התושבים שבארץ ישראל אי אלו יחידים בודדים, ויש יחידים אחדים מהצעירים שעלו הנה – וזהו הכל! ואילו היה הקומץ הזה מתאחד וניגש לעבודה! וגם האמצעים מועטים מאוד, וגם אלה לא נתבררו עדיין. צריך לחשוב הרבה, ולבחון את הדבר מכל צד, עד שיתברר לנו מה שהוא, [כדי] שנוכל להכין תוכנית כל שהיא בקווים כוללים. ולפיכך מצידי היה הדבר נחשב לעניין מבוהל אם הייתי בא לדבר עכשיו על אודות זה. לעת עתה דיה לנו ההכרה שאנו צריכים לגשת לעשות מה שהוא בכיוון שהרציתי כאן, כי רק בזה תלויה הצלחתנו. רגש שמירת הקיים במובן הרוחני, הזמן והסבלנות, המה יאלפנו מה עלינו לעשות. אנחנו צריכים עוד לזכור, שהעבודה שלנו תספיק לכל הפחות לדור שלם, ולא אנחנו נגמור אותה, אך עצם העבודה בכיוון שכזה תנחילנו חיים וכוחות.

כמו שהנך רואה, ידידי, אינני מכיון אילויות. עשיתי חשבון נאמן ויצא מן החשבון פאסיב נורא, בעוד שהאקטיב קטן מאוד. ובמה 'נכסה' את הגרעון? צחוק הוא לקרוא לזה בשם גרעון! אבל במה נמלא את החיסרון, נקרא לו באיזה שם שהוא?

רק ברצוננו, במסירות נפשנו לעבודה הזאת, בזה שנהיה מוכנים לכול! יש אגדה, כי אילו היו היהודים מאחרים לצאת ממצרים רגע אחד, לא היו יוצאים משם לעולם. אני מסביר זאת לעצמי, שהרגע ההוא היה רגע של התרוממות הכוחות, כמו שיקרה לאדם בבוא עליו צרה פתאומית, שברצותו להציל מה שאפשר, הוא מרים משא כבד, מבלי להרגיש כבדותו. אחר כך כשהסכנה עוברת,

הוא מתפלא בעצמו איך היה אפשר לו להרים משא שכזה. רגעים שכאלה אינם חוזרים ושבבים. ואנו צריכים להכין לנו רגע שכזה.

יאמרו שזוהי אוטופיה, שזהו דבר שאי אפשר. כן, ידידי, זהו באמת דבר אי אפשרי. אך אל נא תשכח, כי הציונות כולה היא דבר בלתי אפשרי. ולא רק הציונות, אלא כל תנועה של חופש היא בראשיתה אוטופיה, דבר בלתי אפשרי! אם אבותינו, בימי החשמונאים, היו עושים להם תוכניות על פי החשבון המדויק, אם היו הולכים רק בדרך הפוליטיקה הֶרְאֵלִית ובהיגיון ישר, אז בוודאי שהיו ידיהם רפות, והעם העברי היה נידון לאבדון. בכלל, אמנם מוכשרים אנו להאשים את עצמנו בשאיפות קיצוניות, אבל באמת הצרה היא שהאידיאליסטים שלנו הם יותר מדי ריאליסטים, פיקחים הם יותר מדי. וכל התנועה שלנו לשם האידיאל כולה חדורה רוח הֶרְאֵלִים הפיקח. אין אצלנו אמונה נלהבת, אין בנו השאיפה הכבירה שמביאה לידי מסירות נפש, שפורצת כל הגדרים ויכולה למשוך ולשאת בזרמה את הכל ולנצח את הכל. אנו יותר מדי טבועים בשיקול הדעת, אוהבים אנו לגשת למשחק רק כשהזיכיון ברור לפנינו, פוחדים אנו לצאת נגד כל האפשרויות, יראים אנו יותר מדי מפני המספרים (וזהו במקום שאין מקום למספרים, ולהפך, במקום שבאמת צריך לדעת את המספרים, שם אנו אוהבים לרחף מעל העננים ולהסתפק 'ברמיה המרוממת אותנו!'). אך אנו צריכים לדעת תמיד, כי בעניין תנועתנו הלאומית, כל האפשרויות וכל המספרים הם נגדנו, וכל 'שכל בריא', כל 'הבנה נכונה' – נגדנו הם! ואם לא יספיקו לנו הכוחות ללכת הלאה בדרכנו, למרות כל המספרים וכל האפשרויות, בניגוד לכל 'שכל בריא' – אז אין מה לרמות את עצמנו, אין לשחק באידאלים, בציונות, בתנועה לאומית! המנהיג הגדול שלנו המנוח [הרצל] היה לנו למופת, איך צריך לעשות בניגוד לכל. הוא עבד נגד כל המספרים, נגד כל האפשרויות. הוא הלך קוממיות כל זמן שחייו לא כלו, והוא גם הצליח לעשות פרצה הגונה בחומת הגטו שלנו.

אם אפשר היה שקולי היה נשמע, הייתי קורא לכל מי שרוח לו, כי יבוא הנה לעבוד על אדמת ארץ ישראל. לציון השבה לתחייה אין צורך ביהודים התקועים בחוץ לארץ. רק את אלה היא נכונה לקבל בזרועות פתוחות – עובדים בעלי כשרון ומסורים, הנכונים לשאת ולסבול הכל, שהם יעלו ויעבדו פה. זוהי העבודה הלאומית האמיתית, הראויה לשם ציונות. ורק לה הזכות להיקרא בשם זה.

תרס"ד (1904), ידידך...

יום בשורה

מילים: רחל

"וארבעה אנשים היו מצרעים פתח השער...
ויאמרו איש אל-רעהו: היום הזה יום-בשורה הוא"
מלכים-ב, ז, ג-ט

בשכר הימים האויב הנזר
את שמרון הביא במצור;
ארבעה מצרעים לה בשרו בשורה.
לה בשרו בשורת הדרור.

בשמרון במצור – כל הארץ בלה,
וכבד הרעב מנשא.
אף אני לא אבה בשורת גאלה,
אם מפי מצרע היא תבוא.

הטהור יבשר וגאל הטהור,
ואם ידו לא תמצא לגאל –
אז נבחר לי לנפל ממצוקת המצור
אור ליום בשורה הגדול.

שיר העבודה

מילים: נתן אלתרמן / לחן: נחום נרדי

שיר, שיר, עלה נא,	כחל ים המים,
בפטישים נגן, נגנה,	נאנה ירושלים
במחרשות רננה,	אורים השמים
השיר לא תם,	על נגב וגליל.
הוא רק מתחיל.	

השמש אורי לנו, אורי,
המחרשה עברי, עברי,
חרשי בתלם וחרוי
עד לילה, ליל נאפיל.

ד"ר ארתור רופין

ארתור רופין, סוציולוג, כלכלן ומנהיג ציוני. גדל בגרמניה במשפחה מסורתית. בתרס"ה (1905) הצטרף להסתדרות הציונית וכעבור שנתיים נשלח על ידי דוד וולפסון, נשיא ההסתדרות הציונית אחרי מותו של הרצל, כדי לחקור את מצב היישוב בארץ ולבחון את אפשרויות ההתיישבות והפיתוח. מתרס"ח (1908) עמד בראש "המשרד הארצישראלי" ביפו (לימים מחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית), והפך אותו למוסד ההתיישבות העיקרי בארץ ישראל לדור שלם. באותה שנה ייסד את "חברת הכשרת היישוב", ובאמצעותה גייס את המימון הדרוש לגאולת הקרקע להתיישבות חקלאית (בפרט בעמק יזרעאל ובשרון) ולהתיישבות עירונית (אחוזת בית – תל אביב, הדר הכרמל בחיפה, שכונת רחביה בירושלים). ניסה להשיג הסכמה של המנהיגות הערבית ליישוב יהודי אוטונומי עם זכות בלתי-מופרעת לעלייה יהודית – בלי מדינה עצמאית, במסגרת "ברית שלום", אך התייאש כאשר הוברר לו שאין שום סיכוי להשיג הסכמה כזאת, אפילו מן המתונים ביותר בהנהגה הערבית. הטרור הערבי (בתרפ"ט 1929, ובתרצ"ו 1936) שכנע אותו לתמוך בהפרדת האוכלוסיות.

אוטונומיה יהודית בארץ ישראל⁵⁸

תזכיר לועד הפועל של ההסתדרות הציונית

התוכנית הבְּלֵאִית [של הקונגרס הציוני בבאזל], אומרת: "הציונות שואפת ליצור מקלט בטוח לעם ישראל בארץ ישראל, מוכר על ידי משפט העמים". בפירוש סעיף זה נחלקו הדעות. אבל לפי דעתי אין במשמעותו אלא זו: שתורכיה תבטיח על ידי תעודה ממשלתית שלטון עצמי מסוים (אוטונומיה) ליהודים בארץ ישראל, כדרך שנהגה לבני נתיניה בסמוס, בלבנון ובאי כרתים. אם אנו

58. מתוך ספרו: "שלושים שנות בניין בארץ ישראל", ירושלים תרצ"ז, עמ' 1-5. נכתב בשנת 1907.

שואפים לאוטונומיה כזו בארץ ישראל כולה, אין אני חושש לומר ששאיפה זו מוקדמת היא.

היוונים בסמוס ובכרתים, והנוצרים בלבנון השיגו את האוטונומיה משום שבגלילותיהם עלו על שאר העמים במספרם ובהשפעתם, והיו מאוחדים בדרישתם לאוטונומיה. לעומת זה אין היהודים בארץ ישראל אלא מיעוט קטן של 80,000 נפש מתוך כלל התושבים שמספרם מגיע לכ-700,000 נפש. מתוך שטחה הכללי של הארץ (29,000 קמ"מ) אין בידם אלא 400 קילומטר מרובע, היינו 1.5%, ואין רישומם ניכר ביותר, לא ברכושם ולא באיחודם הפוליטי. אילו גם רצתה תורכיה בכך לא יכלה להתעלם מנתיניה המוסלמים ומענייניהן של מדינות אירופה (גרמיה, רוסיה, צרפת), וליתן ליהודים המועטים תושבי הארץ כיום, שהם חסרי כל ערך כלכלי, זכויות מיוחדות שיש בהן משום בכורה, או שהן מנחילות את השלטון בארץ.

כדי שיהיה ליהודים ערך מכריע בארץ, במספרם וברכושם הקרקעי, מן ההכרח הוא לרכוש למעלה מ-15,000 קילומטר מרובע קרקע, וליישב למעלה מחצי מיליון יהודים בארץ. רכישת 15,000 קילומטר מרובע קרקע צריכה לעלות, לפי מחיר של 30 פרנק לדונם בממוצע, לא פחות מ-500 מיליון פרנק, סכום שלא ניתן להשיגו לפי שעה. התיישבותם של 500,000 יהודים תארך 50 שנה בעלייה של 10,000 יהודים לשנה. והרי גם עלייה של 10,000 יהודים לשנה היא המכסימום הניתן להגשמה, שהרי ארצות הברית, שמספר תושביהן עולה פי מאה על מספר תושבי ארץ ישראל וכלכלתן מפותחת ביותר, קולטות בקושי רב עלייה של 100,000 יהודים לשנה. אבל אין מפלגה מדינית יכולה להניח לייסוד פעולתה בהווה שאיפה העלולה להתגשם, על צד היותר טוב, לאחר יובל שנים. מתוך הנחות אלו רואה אני הכרח גמור להגביל לפי שעה את המטרה הציונות מבחינת השטח עלינו להשתדל להשיג אוטונומיה לא בארץ ישראל כולה, אלא בגלילות מסוימים בלבד. נראה לעין ששני הגלילות הכשרים לכך ביותר הם חלק מארץ יהודה וסביבת ים כינרת. על כל פנים חשובה לנו העובדה שאין צורך להוסיף ולרכוש שטחי קרקע גדולים ביותר לשם יצירת גוש אחד של קרקע יהודי מיפו ועד רחובות הרחוקה ממנה 20 ק"מ לערך, או גם עד גדרה, הרחוקה ממנה 30 ק"מ לערך. על ידי כך היה נוצר מרכז יהודי שהיו מתחבריו אליו השטחים החדשים הנרכשים. מכאן היה מתפשט מעט מעט הישוב היהודי גם בערים לוד ורמלה, שחלק גדול מסביבותיהן הוא כבר עתה בידי יהודים. בקרבת ים כינרת (ממלחמיה ועד צפת לערך) היהודים הם

כבר היום היסוד החזק ביותר מבחינת מספרם ורכושם הקרקעי. אילו הצלחנו להיטיב את מצבם הכלכלי בטבריה ובצפת (כיום רובם נוטלי חלוקה), היינו יוצרים מרכז יהודי חזק בקרבת ים כינרת. מבחינה זו חשוב יהיה להעביר לרשות יהודים את חמי טבריה, שערכם רב לעתידה של טבריה, להנהיג חרושת בית ולסלול בין צפת וטבריה דרך טובה במקום השביל הצר שעל שפת הים כיום.

[אז] אפשר היה לחבר את שני השטחים, שטח הכינרת ושטח יהודה על ידי רכישת קרקעות במידה מספיקה מיפו דרך פתח תקווה, כפר סבא, חדרה, זכרון יעקב, שִׁפְיָה ועד מִישָׁא, עד כדי יצירת אזור צר הנמצא כולו בידי יהודים ואפשר לסלול דרך על פני קרקע יהודית מים כינרת ועד יהודה...

השגת אוטונומיה יהודית ביהודה ובסביבות ים כינרת, תלויה, כפי שנרמז כבר למעלה, בשלשה תנאים הכרחיים: א. שיהיו רוב התושבים; ב. שימצא רוב הקרקע בידם; ג. שיביעו רצונם הנמרץ להשגת אוטונומיה. אשר לתנאי הראשון, יש לזכור שכמות העלייה לארץ תלויה במדת אמצעי הקיום לעולים בארץ. באירופה המזרחית מוכנים המונים ליציאה, והשבחת התנאים הכלכליים בארץ-ישראל תולידם ממילא לארץ-ישראל, ולא יהא צורך בתעמולה מיוחדת. נמצא שנקודת ההתחלה של הגברת העליה לארץ מצויה בארץ גופא, ביצירת אמצעי קיום בה. בכדי להגיע לרוב יהודי ביהודה ובסביבות ים כינרת, מן ההכרח להעלות לערך 200,000 יהודים נוספים ליהודה ולערך 15,000 יהודים נוספים לסביבת טבריה (וכאן מניחים אנו שהיהודים והבלתי יהודים בארץ מתרבים באופן יחסי שוה, על ידי עודף הילודה על התמותה, אף שלמעשה גדול במקצת עודף הילודה אצל היהודים). אז יימצאו – אם נוציא שוב את עודף הילודה מהחשבון – ביהודה 250,000 יהודה ו-200,000 בלתי יהודים לערך, ובסביבת הכינרת 30,000 יהודים ו-27,000 בלתי יהודים לערך. אם נניח שהמטרה צריכה להתגשם במשך עשרים שנה, הרי מן ההכרח ליישב באופן ממוצע בעיר ובכפר 10,000 איש לשנה ביהודה ו-700–800 איש לשנה בגליל. לשם כך עלינו להתגבר על מכשולים עצומים, אבל מטרה זו ניתנת להגשמה, אם תתחיל פעולה ציונית נמרצת ומכוונת למטרה.

יעקב פיכמן⁵⁹ מספר על ימי הראשית של תל אביב:

זוכר אני אותם הימים בתל אביב כזכור איש ימי ילדות שאננים. ימים גדולים, מלאי שמש ושקט, ומין חדוה טהורה, ללא שם, ללא טעם, הבאה רק עם הימים הראשונים. הים היה עוד רחוק ועד שהיינו באים אל שפתו היינו טובעים בחול ומתייגעים עד מוות, אבל המייתו הרוגנת היתה ממלאה את השכונה, ובלילות היינו שוכבים פקוחי עיניים, ומקשיבים לריתמוס [הקצב] המדוד של הגלים. כאילו היינו נמצאים בתאי ספינה. בימים היו הרחובות לוחטים, שטופי שמש, ללא צל, ללא עובר ושב, ו[אם] שקשוק עגלה יישמע, מייד היינו רצים אל החלונות, לראות מה קרה. ממשלת החולות היתה רחבה כל כך שבלילות היו מאדימות עוד מדורות הבדווים על גבול תל אביב, ובימי ביכורי הענבים היו ערביי יפו נוטים את אוהליהם הכהים על גבעות כרמיהם, שעטרו את השכונה. איש לא פילל אז כי תל אביב תיהפך לעיר סואנת ותפרוץ נגבה, מזרחה, צפונה, אבל גם אז היה הרגש שכאן בחולות אלה, טמון כוח פלאי וכאן תהיה החנייה הראשונה.

מי יבנה בית

מילים: לוי קיפניס / לחן: נחום נרדי

מי יִבְנֶה יִבְנֶה בֵּית בְּתֵל אָבִיב?	מי יִזְרַע יִזְרַע שְׂדֵה בְּתֵל חִי?
מי יִבְנֶה יִבְנֶה בֵּית בְּתֵל אָבִיב?	מי יִזְרַע יִזְרַע שְׂדֵה בְּתֵל חִי?
אֲנַחְנוּ הַחֲלוּצִים	אֲנַחְנוּ הַחֲלוּצִים
נִבְנֶה אֶת תֵּל אָבִיב	נִזְרַע אֶת תֵּל חִי
הָבוּ חֹמֶר וּלְבָנִים	הָבוּ לָנוּ זֵרְעוֹנִים
וְנִבְנֶה אֶת תֵּל אָבִיב!	וְנִזְרַע אֶת תֵּל חִי!
מי יִטַּע יִטַּע כֶּרֶם בְּרֹאשׁוֹן?	מי יִשְׁתַּל יִשְׁתַּל פְּרִדָּס בְּרַחוֹבוֹת?
מי יִטַּע יִטַּע כֶּרֶם בְּרֹאשׁוֹן?	מי יִשְׁתַּל יִשְׁתַּל פְּרִדָּס בְּרַחוֹבוֹת?
אֲנַחְנוּ הַחֲלוּצִים	אֲנַחְנוּ הַחֲלוּצִים
נִטַּע אֶת רֹאשׁוֹן	נִשְׁתַּל אֶת רַחוֹבוֹת
הָבוּ לָנוּ גִפְּנִים	הָבוּ לָנוּ שְׁתִּילִים
וְנִטַּע אֶת רֹאשׁוֹן!	וְנִשְׁתַּל אֶת רַחוֹבוֹת!

59. סופר ומשורר, מבקר, מתרגם ועורך; עלה לארץ בתרע"ב, ושוב בתרפ"ה, וחי בתל אביב.

גן השקמים

מילים: יצחק יצחקי / לחן: יוחנן זראי

היה היו כאן פעם שקמים, חולות מסביב וגם נוף. העיר תל אביב של אותם הימים היתה בית בודד על החוף. ויש לפעמים נערכו ישיבות מתחת שקמים אז בצל, וליד העצים צחקו הבנות וענו בזמרה: "הי הָלֵל".	כן, זהו, כן, זהו, כן, זהו... היום השקמים נעלמו ואינם – רק שלט את שמם עוד מזכיר, כמה ציפורים וספסל מיותר ניצב בליבה של העיר. ומושך הוא אליו, כשהערב יורד ועולים במרום כוכבים, קבצן מן הרחוב או הָלֵךְ בודד או זוג צעירים אוהבים. כן, זהו, כן, זהו... היו גם כאלה, אי אז בימים.
---	---

גדלה תל אביב מסביבה פרוורים
הכל בה תוכנן ונבדק.
נבנו בה כבישים נשכחו השקמים
והלכין אז ראשם מאבק.
הכל כאן נבנה בקצבו של הדור –
חנויות ובתי שחקים,
אך רק אם נִפְנָה מבטנו אחור,
ניזכר בשקמים ירוקים.

ארתור רופין – במועצת הסוכנות היהודית, "לקראת העתיד הקרוב":⁶⁰

אולי תוכיחו אותי על האופטימיות היתרה שלי בהערכתי את המצב בארץ. אני מודה ברצון, שאמנם אופטימיסט הנני. אבל חושבני שיש לי הרשות לכך על יסוד ניסיוני בעבר. כשאני סוקר את העבודה בארץ ישראל במשך 28 השנים האחרונות, אני מוכרח להגיד שבעצם קרו לנו כאן ניסים על גבי ניסים. אני נזכר, שבביקורי הראשון בארץ, בשנת 1907, בא אלי שערן וסיפר לי כי שישים

60. "שלושים שנות בניין בארץ ישראל", עמ' 312–313. נכתב בלוצרן 1935.

משפחות יהודיות מיפו, סוחרים, מורים פרטיים ובעלי מלאכה, נתארגנו לשם בניין שכונה יהודית מיוחדת, ולמטרה זו הם מבקשים הלוואה מהקרן הקיימת. לשאלתי, אם יש להם אי-אלה אמצעים בשביל הבניין, מלבד ההלוואה, ענה, שיש להם כבר 100,000 פרנק. אחר כך נתברר שלמעשה היה להם במזומן רק 50,000 פרנק, והחצי השני – בהבטחות. אף על פי כן ראיתי לפני התחלה של יוזמה פרטית והצלחתי לקבל את ההלוואה הדרושה – 250,000 פרנק – בשביל אותה החברה ביפו, וגם הלוואה שניה של 50,000 פרנק – בשביל חברה יותר קטנה בחיפה. והתחילו אז בבניין הבתים הראשונים על החולות של יפו ועל מורד הכרמל. כוח הדמיון הגדול ביותר לא יכול היה אז לתאר לעצמו שמהתחלות הננסיות האלה תקום לאחר 25 שנים העיר הגדולה תל אביב עם 150,000 תושביה, וייבנה הדר-הכרמל בחיפה עם 30,000 תושביה. ומי יכול היה להאמין, שממאמציו של אליעזר בן יהודה להחיות את השפה העברית, תקום רשת של בתי ספר עבריים עם 30,000 ילדים, ושבזמן כל כך קצר תתפתח ספרות עברית עצומה? כלום יכול היה לעלות על דעתי בשנת 1908, כשבאתי לראשונה ארצה עם תקציב שנתי של 20,000 פרנק בשביל העבודה המעשית בארץ, שלאחר 25 שנים נקבל מהבנק האנגלי הגדול ביותר הלוואה של חצי מיליון פונט? מי יכול היה לשער, שנגיע לעלייה חודשית, גדולה פי שניים מהעלייה השנתית בשנים הראשונות? מי יכול היה לשער שכיום, בתקופת הקטסטרופה האיומה ביותר בתולדות העם, תהיה ארץ ישראל עוגן ההצלה היחידי?

כשאני חושב על עובדות אלו, ועל עוד רבות אחרות, אני מוכרח להאמין בהשגחה העליונה. אולי תחשבו שהייתי למיסטיקן באמונתי זו – ייתכן; אבל רק במידה קטנה מאד. אכן, יש לי ההכרה שאמונתי זו נובעת לא ממקור השכל, אלא ממקורות עמוקים יותר: כשם שבטבע אין שום כוח הולך לאיבוד, כך מאמין אני שגם בתהליך החברתי כל מאמץ מתמיד ומסור אינו נשאר בלי השפעה, ובמוקדם או במאוחר הוא נושא פרות. מתוך הכרה זו אני קורא לכם, להכיר את הערך ההיסטורי הגדול של הרגע הנוכחי בשביל העתיד של עם ישראל, ולרכז את כל הכוחות לסיום מפעלנו בארץ ישראל.

ממכתבו של שלמה לביא, חלוץ העלייה השנייה, לאביו:

אבא ואמא יקרים וכל בני המשפחה.

בעוד שעתיים אעלה בספינה אשר תנהגני לארץ ישראל. אתה, אבי מורי, אתה האיש אשר נתת בנשמתי אהבה לארץ ישראל. ומה עצוב היה לי, כאשר דווקא בעלותי לארץ הנכספת לחונן עפרה, לא נפרדנו כהיפרד בן מאביו. אך לבי היה מלא אהבה וברכה לך ולאמא ולכל המשפחה. הנני מאמין באמונה שלימה, כי הוטל עלי להשתתף בסלילת מסילה למעני, למענך, ולמען עם ישראל כולו. האם אצליח? איני יודע. אחת ידעתי נאמנה: אהיה נאמן לשאיפה זו, את כל נפשי וגופי אמסור לה, בכל כוחי אעבוד לה, כל חיי אקדיש לה.

התרט"ה (1905)

שיר העמק

מילים: נתן אלתרמן / לחן: דניאל סמבורסקי

בָּאָה מְנוּחָה לַיָּגַע	מַה, מַה לַיָּלָה מְלִילָה...
וּמְרִגּוּעַ לְעֵמֶל.	
לַיָּלָה חֹר מִשְׁתַּרַע	אֶפֶל בְּהַר הַגְּלִבּוּעַ,
עַל שְׂדוֹת עֵמֶק יִזְרְעָאֵל.	סוֹס דוֹהֵר מִצֵּל אֶל צֵל.
טַל מִלְמָטָה וּלְבָנָה מֵעַל,	קוֹל זַעֲקָה עַף גְּבוּהָ,
מִבֵּית אֶלְפָּא עַד נְהַלֵּל.	מִשְׂדוֹת עֵמֶק יִזְרְעָאֵל.
מַה, מַה לַיָּלָה מְלִילָה?	מִי יֵרָה וּמִי זֶה שֵׁם נָפֵל
דְּמָמָה בִּיזְרְעָאֵל.	בֵּין בֵּית אֶלְפָּא וְנְהַלֵּל?
נוֹמָה עֵמֶק, אֶרֶץ תְּפֹאֲרֶת,	מַה, מַה לַיָּלָה מְלִילָה...
אֲנִי לָךְ מִשְׁמֶרֶת.	

יָם הַדְּגָן מִתְנוּעֵעַ,
שִׁיר הָעֶדֶר מִצִּלְצֵל,
זוֹהִי אֶרֶצִי וּשְׂדוֹתֶיהָ,
זֶהוּ עֵמֶק יִזְרְעָאֵל.
תְּבוֹרֶךְ אֶרֶצִי וְתִתְהַלֵּל
מִבֵּית אֶלְפָּא עַד נְהַלֵּל.

זמר

מילים: אברהם שלונסקי / לחן: נחום נרדי

לא אורחת גמלים ירדה לברע,
לא דבשת היא אל מול כוכב.
זה הרים, הרים שבגלבוע,
הרים צופים אלי מרחב.

שוב באז יקר הולך הסהר
ומושך בבקרן היוכל.
שוב באז הלב פותח שער,
ונדמה לעד לא ינצל.

הם זוכרים את לבן אהלינו,
שפשוטו בעמק ביונים.
הם זוכרים את מזבחות לילינו,
שעלו באש הנגונים.

אך היום קסומים ולא מיין
שבנו הנה במשעול הלז
לחדש לכתנו אל העין,
להדליק שירנו מני אז.

הם זוכרים,
הם זוכרים
הם זוכרים עוד ואנחנו,
האם שוב נמלא ראשנו טל?
ולבנו זמר,
או שכחנו,
את אשר לשכח לא ניכל!

שירו, שירו, שירו לי,
כי טוב לי, טוב לי, טוב לשמע
שוב באז אור סהר זה ותכל.
שירו, שירו,
שירו עד ימוש גם הגלבוע
ויצא עמנו במחול.

חיים נחמן ביאליק

חיים נחמן ביאליק (ז'טומיר, תרל"ג 1873 – תל אביב, תרצ"ד 1934). בחור ישיבה בנעוריו, ומוביל המסורת היהודית ביצירה העברית ובחיים הציבוריים גם ב"חילוניותו". מאז פרסם ביאליק את "אל הציפור" כבש לבבות, ובגיל צעיר כבר נחשב המשורר הלאומי הגדול בספרות העברית החדשה, עד כדי תחושת שליחות נבואית, עד שהתיימש ממנה, כי העם אינו רוצה באמת להיגאל. שירת המרי שלו, בייחוד בעקבות הפוגרום בקישינב, סימנה שינוי של מאיסת הגלות. היה מבוני הספרות העברית החדשה, ומכנס פזורי היצירה היהודית מימי חז"ל עד דור הזהב בספרד. עלה לארץ ישראל להשתקע בשנת התרפ"א 1921.

ברכת עם

(המנון לתנועות הנוער הציוני)

תְּחַזְקֵנָּה יְדֵי כָל־אֶחָיו הַמְּחֻנָּנִים
עֲפֹרֹת אֶרְצֵנוּ בְּאֶשׁ הֵם שָׁם;
אֵל יִפֹּל רוּחָכֶם – עֲלִיזִים מִתְרוֹנָנִים
בָּאוּ שְׂכֵם אֶחָד לְעִזְרַת הָעָם!

הֵן סוֹפְרִים אֲנַחְנוּ אֶת־נוֹדְכֶם וְחוֹבְבִים
נְטָפִי הַדְּמָעוֹת וְזַעַת הָאֶף,
הַיּוֹרְדִים כְּטַל לְיִשְׂרָאֵל וּמְשׁוֹבְבִים
נַפְשׁוֹ הַנִּלְאָה, הַשּׁוֹמֵמָה בְּכָף.

וּלְעוֹלָמִי עַד תִּקְדֹּשׁ כָּל־דְּמָעָה שֶׁצִּלְלָה
בָּיָם דְּמָעָתָנוּ, נִדְבָּה לָעָם,
כָּל־טֶפֶה שֶׁל זַעַת אֶפִּים, שֶׁסִּלְלָה
דֶּרֶךְ אֲדֹנָי – כְּחֶלֶב וָדָם.

אם-לא את-הטפחות – רק מסד יסדתם –
 רב-לכם, אחי, עמלכם לא-שוא!
 הבאים – ובניתם וטחתם ושרתם,
 עתה רב-לנו אם נטוי הקו.

גוי קו-קו אנחנו! מקו לקו קוממו
 שממות עולם ובנו בנין-עד!
 יש-יום – ומים עד-ים יצאו ישתוממו
 לראות מה-פעל קטן גוים, עם נד.

ולמה, המפגרים, פעמיכם כה בוששו?
 העבד ישראל, האם בני מרוז?
 הוי, כחות נפרדים, התלקטו, התקוששו!
 עבדו שכם אחד בחיל ועז!

אל-תאמרו: קטנו – הטרם תתבוננו
 פני אביר יעקב ההולכים בקרב;
 מימי זרפבל ידינו לא-כווננו
 מפעל אדירים כמהו ורב.

מי בז ליום קטנות? הבוז למתלוצצים!
 מלטו את-עמכם ואתים עשו –
 עד-נשמע מראשי ההרים מתפוצצים
 קולות אד-נני הקראים: עלו!

הללויה

מילים: יעקב גלפז / לחן: מני גל

אדם חוזר וקציר יומו, צנוע הוא ודל,
ועל גבו צרות החול, עומסות לו כמגדל.
הוא לפניו רואה פתאום
את שתי עיניה של בתו
והוא אז שר והן איתו
שרות הללויה.

הללויה וזה השיר, עולה מכל פינות העיר,
כשהאדם ושתי עיני בתו, שרים הללויה.

בונה אדם את בניינו, מהבל וקלפים,
יום יום טורח ועמל, יום יום הם נטרפים.
אבל אל מול חורבן קלפיו
עולה השמש מעליו
והוא אוסף אותם אליו
ושר הללויה.

הללויה וזה השיר עולה מכל פנות העיר,
כשהאדם אוסף את כל קלפיו, ושר הללויה.

פרושים ימי לפני הא-ל, יודע הוא דרכי,
וכל שירי כמו תפילות, שולחו למרחקים.
וכשיגיע סוף התני
אנעל בשקט את חי
ושיר חדש צעיר וחי
יושר הללויה.

— |

| —

— |

| —

שער התשובה הכללית

— |

| —

— |

| —

פתיחה

מאז רבי עקיבא וחורבן ביתר, במשך מאות שנים, לא ניסה אדם מישראל להכין תכנית של קיבוץ גלויות מתוך חזון לגאולת ישראל והשבת עצמאותו. גם המאמינים בגאולה בדרך הטבע לא ניסו להכין תכנית פעולה, אלא האמינו וציפו להופעת "משיח צדקנו", שהוא יגאל וישיע. תכנית הגאולה נשארה ל"גואל ישראל" – ה', באמצעות "מלך המשיח".

יחידים (כמו ר' זעירא / זירא, מאמוראי בבל; ר' יהודה הלוי ור' אשתורי הפרחי מספרד) וקבוצות (מבעלי התוספות ועד ר' יהודה החסיד ועליות החסידים מצרפת, אשכנז ופולין) עלו לארץ ישראל במשך דורות, אבל שיבה המונית מאורגנת לא התחוללה. הרמב"ן קבע כי העלייה לארץ ישראל היא חובה על כל אדם מישראל "אפילו בזמן גלות", ובסוף ימיו עלה בעצמו. הוא הקים מחדש את היישוב בירושלים (אחרי השממה שהותירו המונגולים), שלא חרב עוד מאז ועד ימינו, אך המוני היהודים נשארו מאחור.

אמנם גירוש היהודים מספרד ומפורטוגל הביא יהודים רבים לארץ ישראל (אם כי ההמון הגיע לאיטליה, יוון ותורכיה), עד כדי חידוש היישוב היהודי בגליל, צפת וטבריה, אך בכל זאת נותרו רוב היהודים בארצות הגולה. "לכה דודי", שירו הגדול של ר' שלמה הלוי אלקבץ (ממקובלי צפת הידועים), אינו רק שיר גדול לקראת שבת, אלא הוא גם שיר מופלא לקראת גאולה – "מקדש מלך עיר מלוכה, קומי צאי מתוך ההפכה, רב לך שבת בעמק הבכא... התנערי מעפר קומי... לבשי בגדי תפארתך עמי... התעוררי התעוררי... קומי אורי... לא תבושי ולא תכלמי... והיו למשסה שאסוף... ימין ושמאל תפרוצי..." – זהו שיר המנון למלכות ישראל שלא קמה מעפרה ולא יצאה מעמק הבכא בתקופת צפת ואחריה, אף שהשיר התפשט בכל התפוצות.

ר' חיים בן עטר ("אור החיים") ניסה לעורר עלייה גדולה בהקימו ישיבה מרכזית עולמית בירושלים בשם "מדרש כנסת ישראל", עם עלייתו לארץ בראש חבורה ממרוקו ומאיטליה, ואף כתב שה' יתבע את "עלבון הבית העלוב" מאת "גדולי ישראל", שאינם מעוררים את העם לגאולה. הגאון מווילנא (הגר"א) הבין שלא די בכל אלה, ושלה עשרה מתוך אחד-עשר תלמידיו לארץ ישראל, כדי להתחיל בפעולה מעשית למען "גאולה בדרך הטבע", ואף קבע שראשית הגאולה תהיה בדרכי הטבע באורו של "משיח בן יוסף".

הרב יהודה אלקלעי (1798–1878)⁶¹ היה הראשון שהבין כי דרושה תכנית מקיפה לעלייה המונית ואין די בחזון ובעלייה של יחידים דגולים, ואף של קבוצות מאורגנות. החידוש היה מהפכני – הכנת תכנית לעלייה המונית היא חובתנו שלנו ואין אנו רשאים להשאיר אותה ביד ה'. מצוות התשובה, שהגאולה תלויה בה, היא "לשוב לארץ אבותינו". כלומר נחוצה תשובה כללית, בדמות עליית המוני בית ישראל לארץ. לשם כך, תבע הרב אלקלעי, צריך לכנס את כל נציגי הגלויות במקום אחד, להקים קרן כלכלית שתממן את העלייה ולבחור מנהיג מתוך כל הנציגים, שהוא יהיה "משיח בן יוסף"⁶² והוא ישתדל אצל שליטי אירופה והעות'מאנים כדי להשיג רישיון בינלאומי לעלייה יהודית המונית לארץ ישראל, שתכונן מחדש את בית ישראל בארצו. את כל הדברים האלה הוא מצא ודרש מפסוקים בתנ"ך, ממאמרי חז"ל, מפוסקים וממקובלים. היה לו לרב אלקלעי גם מועמד לתפקיד הגדול – משה מונטיפיורי, היהודי המוכר והנכבד ביותר באנגליה ובאירופה כולה, אשר כבר התגייס לביטול עלילות דם נגד יהודים בדמשק ובשאר מקומות, ואף דאג לקנות אדמות למען חידוש ההתיישבות היהודית בארץ ישראל.

הקונגרס הציוני והתכנית של הרצל כבר היו מונחים בחזון הרב אלקלעי ובתכניתו. אף על פי שהחזון במלואו לא התממש בימיו, בכל זאת הפך משה מונטיפיורי למנהיג הראשון של עם ישראל בעת החדשה: הוא הוביל את

61. ראה הרחבה במקראה, עמ' 161.

62. מסורת עתיקת ימים (בבלי סוכה נב ע"א) מדברת על שני משיחים שיקומו לגאולת ישראל – "משיח בן יוסף" ו-"משיח בן דוד". לפי שיטת הגר"א, "משיח בן יוסף" הוא הגואל הראשון – "אתחלתא דגאולה", ו"משיח בן דוד" הוא הגואל האחרון. מאז הרב אלקלעי ראו רבים במפעל הציוני את מימוש הרעיון של "משיח בן יוסף", וראה הסבר נרחב על כך בדברי הרב קוק, להלן בשער העצמאות, עמ' 294–298.

קניית האדמות והבתים בארץ ישראל ובירושלים, ותמך בראשית ההתיישבות היהודית החדשה בארץ ישראל. במלאות לו מאה שנה, התכנסה הוועידה של "חובבי ציון" בקטוביץ', וזמן קצר אחר כך התכנס הקונגרס הציוני הראשון בבאזל.

במאמר הראשון בשער זה – "גאולה ותשובה, חזון ותכנית" – נעסוק בהרחבה בהגותו של הרב אלקלעי ובעיקר במהפך שחולל בתפיסת התשובה שתוביל אל הגאולה – לא תשובה פרטית על חטאים אלא תשובה כללית של העם בדמות עלייה המונית ארצה. במאמר השני – "גאולה ואורות התשובה" – נעסוק במהפך נוסף, זה של הרב אברהם יצחק הכהן קוק: הרב קוק בנה קומה עליונה על גבי התשובה הכללית של הרב אלקלעי, היא הקומה של "אורות התשובה" הכוללת כול, ובתוכה גם המעבר מעבודת ה' החסידית של הידבקות בצדיק אל עבודת ה' הארצישראלית של הידבקות בכלל ישראל. נסיים את המאמר בשני סיפורים קצרים על בנו של הרב קוק, מורי ורבי הרב צבי יהודה, הממחיש את שני המהפכים שבהם נדון בשער הזה – ההכרה ב"משיח בן יוסף" (שמכוחו הופיעו מנהיגים כלליים לעם ישראל, ממשה מונטיפיורי ובנימין זאב הרצל ועד מנהיגי תקומת ישראל), וההידבקות בכלל ישראל כדרך עבודת ה' בארץ ישראל.

גאולה ותשובה, חזון ותכנית המהפכה במושג התשובה בתפיסתו של הרב יהודה אלקלעי – שיבה לתנ"ך ולהיסטוריה⁶³

פתיחה

הרב יהודה אלקלעי כתב בלשון הרבנית היפה שהייתה נהוגה בימיו, בפרט בין רבנים ספרדים – לשון דרשנית, ספוגה מקראות ומדרשים, הלכה, אגדה וקבלה, לשון זורמת ונלהבת. הרב אלקלעי היה חדשן מופלג בתחומים רבים: הוא קרא ללמוד וללמד לרבים כללי הדקדוק, חוקי הלשון ודרכי לימודה;⁶⁴ טען כי זו חובה לצאת מן הגלות בהיקף נרחב, ואף קרא לארגן אספה כללית של כל יהודי העולם לשם בחירת מנהיג מוכר בעולם שייחשב ל"משיח בן יוסף", ולשם ארגון ומימון העלייה ההמונית לארץ ישראל; הוא אף הציע לבטל את המנהגים הנפרדים בתפילה, כדי שכל ישראל יוכלו להתפלל יחד "כמנהג ישראל". כלשונו:

ולא תהיה תורתנו ועבודת א־להינו מנהג ספרד, אשכנז, פולין, צרפת, איטליה, וכדומה – כי אם מנהג ישראל. תורה אחת ומשפט אחד.

סוף פתח כחודה של מחט, "כתבי הרב אלקלעי", כרך ב', עמ' 353

במקום אחר הרב אלקלעי מוצא "עוד רעה חולה בינינו", כי אפילו בקריאת התורה ובתפילה אנו מחולקים במבטא ובהגייה. הוא מפרט את ההבדלים בין ספרדים לאשכנזים, ומוסיף:

63. לקוח בשינויים מתוך: "ציון וציונות בקרב יהודי ספרד והמזרח", משגב ירושלים תשס"ב, עמ' 141–153.

64. "דרכי נועם", בתוך י' רפאל, "כתבי הרב אלקלעי", ירושלים תשנ"ה, כרך א, עמ' 1–29.

מי יודע איזה יכשר, הזה או זה? – אבל על כל פנים בוודאי הגמור לא לרצון ה' הוא שכל כך נהיה מחולקים ומפורדים, שלא נוכל לקרוא פסוק אחד, או דיבור אחד כאחד, או להתפלל יחד! וזה אינו עיקר מעיקרי התורה שאין לשנות! אבל אין ביד איש אחד לתקן את המעוות הזה, עד שתשוב העטרה ליושנה וימונו זקנים בעלי תושייה, שמהם תצא תורה לכל ישראל.

"כתבי הרב אלקלעי", כרך א', עמ' 247

תשובה כללית ותשובה פרטית

המהפכנות ההלכתית, המחשבתית וההיסטורית של הרב אלקלעי ניכרת במיוחד בפירושו לפרשת התשובה שבתורה (דברים ל'), ובהגדרותיו למושג התשובה בהלכה ובהיסטוריה. פרשת התשובה ומושג התשובה היו לציר מרכזי בתפיסתו הכוללת ובפעולתו המעשית. החיבור "פתח כחודה של מחט"⁶⁵ יוחד כולו לפירושו המהפכני, אך אפשר למצוא עיסוק די רחב בנושא גם בחיבורים רבים אחרים,⁶⁶ באשר זהו ציר מרכזי בהגותו ובדרכו, כאמור. בשער ההוצאה הראשונה נדפסה כותרת שהיא תמצית חידושו:

הפותח יד בתשובה, אל ארץ טובה ורחבה, זוהי ביאה, זוהי שיבה, לתת לכם אחריות ותקווה, ארפא משובתם אוהבם נדבה, ולא יוסיפו לדאבה, השיבנו ה' אליך ונשובה.

כדרך למדנים, פותח הרב אלקלעי בקושיה על דברי הפתיחה של הרמב"ם להלכות תשובה:

מפני מה מנה... את מצוות התשובה כלאחר יד: כשיעשה תשובה חייב להתוודות... היה לו לומר: מצוות עשה שישוב האדם אל ה' א-להיו...?

65. "כתבי הרב אלקלעי", כרך ב', עמ' 323–325. נכתב כנראה בשנת תר"ט (1849) ויצא לאור בתרי"ד (1854).

66. הוא עסק בנושא זה כבר בשנת תר"ג, בהקדמתו ל"מנחת יהודה" שנדפסה ב"קול קורא" (תר"ח), "כתבי הרב אלקלעי", כרך א', ב"ספר החיים" (תרס"ז); שם, כרך ב, ועוד.

על זה הוא משיב שפסוקי התורה (בפרט בספר דברים, ואליהם ניתן להוסיף את פסוקי הנביאים ואת דברי חז"ל) ולשון הרמב"ם⁶⁷ מתארים תשובה מופלגת שתתרחש באחרית הימים "ולכן מנה רבנו את הווידוי שהוא מגדרי התשובה למצוות עשה" (קבוצה), ואת פסוקי התורה השאיר בתור הבטחה לעתיד.

בשלב השני הוא מוסיף להקשות מדוע "תלה הכתוב את התשובה באחרית הימים, [והרי] מצוות התשובה נוהגת בכל יום – ישוב היום שמא ימות למחר?" – וכאן הוא מגיע, בלשון תורנית רגילה ופשוטה, לעיקר חידושו הנועז והמפתיע (אפילו כיום):

ולכן נראה לי לתרץ כי שתי תשובות הן – **תשובה פרטית ותשובה כללית**.⁶⁸

פתח כחודה של מחט, שם, עמ' 323

מה שהרבו לעסוק במושגי התשובה ובהלכותיה, מימי חז"ל ועד לאחרונים, הכוונה היא ל"תשובה פרטית"; ואילו "תשובה כללית" היא "השיבה לארץ ישראל" של העם כולו, ולכן היא תתרחש ב"אחרית הימים".⁶⁹ באבחנת לשון של הגדרה חדה הפך הרב אלקלעי את מושגי התשובה והגאולה על פיהם: אמנם הגאולה תלויה בתשובה, אך לא בתשובה פרטית כי אם בתשובה הכללית, ולאמתו של דבר הן זהות – "זוהי ביאה וזוהי שיבה".

ובלשונו:

תשובה פרטית, רוצה לומר, **שישוב החוטא מחטאו** על פי גדרי התשובה אשר גבלו הראשונים, הלא הם כתובים בספר "הרוקח",

67. "הלכות תשובה", פרק ז' הלכה ה.

68. כל ההדרגות בדברי הרב אלקלעי הן שלי (י' בן-נון).

69. רעיון זה, שהפך לאבן פינה ב"אורות התשובה" להראי"ה קוק (בפרט בפרק ט"ו ובפרק י"ז), מקורו כנראה אצל הרב אלקלעי. אבל אצל הראי"ה תשובת העם לארצו היא חלק מהתעלות העולם ומגילוי הקדושה בישראל ובעולם. אצל הרב אלקלעי הדברים פשוטים יותר, ברורים וחד משמעיים – תשובת עם ישראל כולו, כעם אחד, לארץ ישראל. משפט אחד חריף של הראי"ה קוק, שמרבים לצטט, אולי נשען על הפשטות המוצקה של רעיון התשובה הכללית לארץ ישראל, כאשר כבר החל להתממש: "ואם יבוא אדם לחדש דברים עליונים בעסקי התשובה בזמן הזה, ואל דבר קץ המגולה ואור הישועה הזרוחה לא יביט, לא יוכל לכוון שום דבר לאמיתתה של תורת אמת, כי כל זמן מאיר בתכונתו..." ("אגרות הראי"ה" ב', איגרת שע"ח). וראה בנספח לשער ניתוח מדויק יותר.

ובספר "ראשית חכמה", ובספר "חכמת הלבבות", ודומיהן. התשובה הזאת קדמה לעולם, כדאיתא ב[תלמוד בבלי מסכת] נדרים דף לט ע"ב: "תניא, שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם, ואלו הן – התורה והתשובה, וגן עדן וגיהנום, וכסא הכבוד, בית המקדש ושמו של משיח". ועוד כמה וכמה מאמרי תשובה לחז"ל, הלא בספרתם. ולזאת תקרא תשובה פרטית מפני שנצרכת בפרטים, לכל איש ואיש התשובה כפי חטאו – לפי כובד עווננו כך משקל תשובתו.⁷⁰

אבל **התשובה הכללית** רוצה לומר, **שישובו כל ישראל על ה' א-להינו לארץ נחלת אבותינו**, כי הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו א-לוה (בבלי, כתובות קי ע"ב; רמב"ם, הלכות מלכים, פרק ה' הלכה יב), וישראל בחוצה לארץ עובדי עבודה זרה בטהרה הם (בבלי, עבודה זרה ח ע"א), שנאמר: "ועבדתם שם א-להים מעשה ידי אדם, עץ ואבן...", כמו שאמר רש"י: משאתם עובדים לעובדיהם [של אלילים], כאילו אתם עובדים להם.⁷¹

התשובה הכללית הזאת ציוו עליה כל הנביאים, כמו שכתב רבנו [הרמב"ם]:⁷² "כל הנביאים ציוו על התשובה, ואין ישראל נגאלין אלא בתשובה, וכבר הבטיחה תורה שעתידין ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן, ומיד הן נגאלין" – רוצה לומר, תשובה כללית, שישובו ישראל לארץ הקדושה.

פתח כחודה של מחט, שם, עמ' 324

הרעיונות המיוחדים המקופלים בדברים אלה הם:

- א. הגלות היא חטא ולא רק עונש. רעיון זה ידוע למדי מדברי חז"ל, אך המסקנות של הרב אלקלעי מרחיקות לכת, עם היותן פשוטות כל כך.
- ב. כיוון שהגלות היא חטא, צריך לתקן חטא זה ולחזור בתשובה, דהיינו לחזור לארץ ישראל, ביוזמתנו, כמהלך של תשובה.

70. ובאירוניה חריפה הוא מסיים את הפסקה: "ולא כל האצבעות שוות"; ראה בבלי נידה סו ע"א, פסחים קיב ע"ב.

71. דברים ד' כח, ורש"י שם.

72. הלכות תשובה פרק ז' הלכה ה.

- ג. הגלות היא חטא כללי, כמו שהיא עונש כללי; לפיכך התשובה – השיבה מן הגלות – צריכה להיות כללית, ויש לארגן זאת כדי שהשיבה תצליח.
- ד. התשובה של "אחרית הימים" בתורה,⁷³ וזו שציוו עליה הנביאים – "שובו אלי ואשובה אליכם"⁷⁴ – היא השיבה אל הארץ, היא בעצמה גם הגאולה. זהו הפירוש של "גאולה תלויה בתשובה", כפי שיפורש להלן.

הרב אלקלעי היה, כאמור, נאמן מובהק ללשון העברית, ואף חיבר ספר ללימוד הלשון העברית דור שלם לפני אליעזר בן יהודה, ולפיכך ביסס את פירושו על ניתוח לשון המקרא:

תדע לך, שהרי "תשובה" – הוראתו הראשונה היא שישוב האדם אל המקום אשר יצא משם, כמו: "ותשובתו הרמתה כי שם ביתו"⁷⁵ – וחז"ל על דרך השאלה הניחו את השם הזה לשוב מחטאו... וכיוון שהוראתו זאת היא נצרכת למאד ונוהגת בכל מקום ובכל זמן, ודברו בה כל חכמי המוסר, והרגל נעשה טבע – כאילו לא היתה הוראה אחרת בתיבת התשובה, והוראתו הראשונה נשכחת כמת מלב – והתשובה הכללית היא לפי הוראתו הראשונה [של השם "תשובה"] שנשוב אל הארץ אשר יצאנו משם, כי היא בית חיינו.

פתח כחודה של מחט, שם, עמ' 326

73. דברים ד' כח; דברים ל', א-י.

74. מלאכי ג' ז; הושע י"ד; ישעיהו מ' ואילך; ירמיהו ל"א ועוד.

75. שמואל-א' ז' יז.

פרשת התשובה לפי הרב אלקלעי

נשוב ונקרא את פרשת התשובה בתורה (דברים ל', א-י) על פי פירושו של הרב אלקלעי:

מקרא	פירוש
"וְהָיָה כִּי-יָבֹאוּ עָלֶיךָ כָּל-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה,	
הַבֵּרָכָה וְהַקְלָלָה אֲשֶׁר נָתַתִּי לְפָנֶיךָ,	
וְהִשְׁבֹּתָ אֶל-לִבְּךָ	[שאתה מפוזר, גולה וחוטא]
בְּכָל-הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִדִּיחָךָ ה'	
אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה.	
וְשִׁבֹתָ עַד ה' אֱלֹהֶיךָ וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹל	[לרצות לשוב אל הארץ]
כָּל אֲשֶׁר-אָנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם	[ולשוב בפועל אל הארץ]
אֹתָהּ וּבָנִיךָ בְּכָל-לִבְּךָ וּבְכָל-נַפְשְׁךָ	[ואז, כאשר תתחיל לשוב
	מרצונך בהתעוררות לב ונפש –
	"אתערותא דלתתא"]
וְשָׁב ה' אֶת-שְׁבוּתְךָ,	
וְרַחֲמֶךָ – וְשָׁב,	[יתחיל ה' לשוב את שבותך
וְקִבְּצֶךָ מִכָּל-הָעַמִּים	בהתעוררות עליונה –
אֲשֶׁר הִפְצִיחָךָ ה' אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה.	"אתערותא דלעילא" ⁷⁶
אִם יְהִיָּה נִדְחָךָ בְּקֶצֶה הַשָּׁמַיִם	
מִשָּׁם יִקְבְּצֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ,	
וּמִשָּׁם יִקָּחֶךָ.	
וְהִבִּיֵּאֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ אֶל-הָאָרֶץ	
אֲשֶׁר יָרָשׁוּ אֲבֹתֶיךָ וִירְשָׁתָהּ	
וְהִיטִבְךָ וְהִרְבֶּךָ מֵאֲבֹתֶיךָ"	

בפירוש זה נפתרים שני הקשיים העיקריים בפרשה זו:

א. כיצד זה ניסחה התורה את תשובת ישראל ואת שיבת ה' באותו ביטוי ובאותן מילים ("ושבת" – "ושב... ושב")? לפי רוב הפירושים

76. מקובלנו מ"ספר הזוהר" (בראשית פ"ב, ב) "כי אתערותא דלעילא תליא באתערותא דלתתא" – כלומר ההתעוררות משמיים תלויה בהתעוררות האדם. לפיכך הגאולה תלויה בתשובה לגמרי, כלומר מבלי שעם ישראל ישוב לארץ, הגאולה לא תתרחש.

האוחזים בתשובה הפרטית (כאילו אין אחרת) – איך אפשר לפרש את שיבת ה'?"⁷⁷ אבל לפי הרב אלקלעי יש כאן תיקון לחטא הגלות בשיבה (תשובה) זו, ולפיכך ברור הפסוק כשמש – אתם תשובו עד ה', היינו אל הארץ; וה' ישיב אתכם – כלומר, יקבץ אתכם – אל הארץ מכל העמים, מכל הגלויות.

ב. הקושי השני הביא את רמב"ן⁷⁸ לפירוש מעניין ועמוק, על מילת הלב (נאמרה בהמשך הפרשה – "וּמַל ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת-לִבְּךָ...") שהיא סיומו של עידן הבחירה בין טוב ורע, מפני שלא תהיה עוד תאוות חטא כפי שהייתה מאז חטא האדם הראשון. ובכן, הקושי הוא – מה מקום יש למילת הלבבות הערלים אחרי התשובה המופלאה שתוארה בראש הפרשה, לשמוע בקול ה' "ככל אשר אנכי מצווך היום בכל לבבך ובכל נפשך" – איך ייתכן שהלבבות עדיין ערלים? אבל לפי דרכו של הרב אלקלעי הדברים נראים פשוטים לגמרי – ואין מקרא יוצא מידי פשוטו – התשובה הראשונה היא לשוב לארץ, ומילת הלבבות הערלים צריכה לבוא בשלב אחר, מאוחר יותר, והיא מכוונת לאהבת ה':

פירוש

מקרא

וּמַל ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת-לִבְּךָ
וְאֶת-לֵבב זִרְעֶךָ,
לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ
אֶת-לִבְּךָ וְאֶת-לֵבב זִרְעֶךָ.

[לגילוי התשובה שבארץ באהבת
ה']

וְנָתַן ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת כָּל-הָאֱלֹת
הָאֵלָה עַל אִיבֶיךָ וְעַל שִׁנְאֶיךָ
אֲשֶׁר רָדְפוּךָ.

וְאַתָּה תָּשׁוּב, וְשָׁמַעַתְּ בְּקוֹל ה'
וְעָשִׂיתָ אֶת כָּל מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר
אֲנִי מִצְוֶיךָ הַיּוֹם.

[ואז תבוא בעזרת ה' גם התשובה
אל המצוות]

77. וראה גם רש"י שם, שהקב"ה כביכול שב בעצמו מן הגלות.

78. ראה בפירושו לדברים ל' ו; ובעקבותיו ספורנו, חזקוני ועוד.

על דרך זו, הפרשה מדברת בשלושה שלבים היסטוריים של תשובה: ראשית – אל הארץ; שנית – לאהבת ה'; ולבסוף – אל המצוות. אולם רוב ההוגים הדתיים הבינו שהתשובה אל המצוות היא הראשונה ובה תלויה הגאולה, ולפיכך נמנעו מלעסוק בשיבת ציון. לפי דעתו של הרב אלקלעי זו הסיבה להתארכות הגלות על כל אסונותיה – "כיון שלא שבו לארץ נתעכבה הגאולה" (פתח כחורה של מחט, שם, עמ' 328).

לפיכך, כל הקצים שחישבו גדולי ישראל ועברו – היו אמת, "וחלילה לומר כי השלמים האלה שגו ברואה, כי אם שכל העיתים הללו היו עת רצון ועת לחננה" (שם) – אלא שלא שבו לארץ. הווי אומר: לא הקץ כיזב ולא מראות הגאולה וחשבוניותיה, אלא פירושם של ישראל לתשובה הנדרשת מהם בתור תנאי לגאולה; כלומר לא היה זה מצד ה' אלא מצדנו. על פי הבנתו של הרב אלקלעי, גם בבית שני, לאחר גלות בבל, לא באה הגאולה השלמה רק מפני שלא עלו כולם כחומה, כדעת ריש לקיש.⁷⁹

התשובה הכללית מפורשת גם בנבואת ירמיהו. אחרי כפי רחל ותשובת ה' "ושבו בנים לגבולם", נאמר: "הֲצִיבִי לָךְ צִיָּנִים, שְׁמִי לָךְ תִּמְרוֹרִים, שְׁתִּי לְבָבְךָ לְמִסְלָה דֶּרֶךְ הַלְקָתִי; שׁוּבִי בְּתוֹלַת יִשְׂרָאֵל, שְׁבִי אֶל עַרְיֶיךָ אֱלֹהֶ" (ירמיהו ל"א כ). ברור ומפורש כי הקריאה לשוב לארץ היא ביטוי של תשובה, מתוך זכירת הדרך וסימניה. כה הרבו להוציא פסוק זה מידי פשוטו – במתכוון או שלא במתכוון – ולדרשו על המצוות,⁸⁰ עד שנשתכח פשוטו. ולא עוד אלא שהנביא גוער בבת ישראל המתביישת לשוב, או המתעצלת לשוב,⁸¹ עד שהוא נוזף בה: "עַד-מָתִי תִתְחַמְּקִין הַבַּת הַשׁוֹכֵכָה, פִּי כָרָא ה' חֲדָשָׁה בְּאַרְץ – נִקְבָּה תִסּוֹכֵב גְּבֶר" (שם, כא). שלא כדרך העולם, שגבר מחזור אחרי אישה, תהיה אז מהפכה בעולם: ישראל הם שיחזרו אחרי הקב"ה, כלומר אחרי נחלתו בארץ ישראל.

לעומת זה, על ההשקפה המקובלת שהגאולה תלויה בתשובה פרטית, הרב אלקלעי טוען כי היא בלתי-סבירה לחלוטין, מפני שגם אם יעשו כל ישראל תשובה מעולה על פי כל גדר התשובה, דבר שלא נעשה כבר "אלף שבע

79. ראה בבלי יומא ט ע"ב, ומתעלם מן החולקים עליו שם; ובסוגיית השבועות, בבלי כתובות קיא ע"א – ראה "פתח כחורה של מחט", שם, עמ' 326. וראה תיאור נרחב של העמדות ההפוכות בספריו של פרופ' א' רביצקי, "הקץ המגולה" ו"מדינת היהודים", תל אביב תשנ"ג, פרק שני; חירות על הלוחות, תל אביב תשנ"ט, עמ' 11–48.

80. ראה ספרי לפרשת עקב, סוף מ"ג; ובדרשה ביחס לתורה – בבלי עירובין נד ע"ב, ועוד.

81. ראה רש"י ורד"ק לירמיהו שם.

מאות ושמונים שנה מאז החורבן" – "גם אז לא נגיע למעלת אבותינו, דור יוצאי מצרים" (פתח כחודה של מחט, שם, עמ' 328), ולפיכך טען שאין אפילו לדון בכיוון הזה.

את סוגיית התלמוד ובה מחלוקת התנאים והאמוראים על גאולה ותשובה,⁸² פירש הרב אלקלעי כמובן על השיבה לארץ. לאור פירושו מובנת מאוד דעתו של ר' אליעזר: "אם ישראל עושין תשובה, נגאלין", כלומר, אם ישראל חוזרים לארץ – ה' מחזיר אותם, ואם לאו – לא ייגאלו. הרי כל זמני הגאולה הם הזדמנות לעורר את השיבה לארץ, ואם אין התעוררות לכך בישראל, יחלוף הקץ והגאולה לא תבוא. לצערנו מובנת מאוד גם הדעה⁸³ ש"אם אין עושים תשובה [כלומר לא עולים לארץ] הקב"ה מעמיד להם מלך שגזרותיו קשות כהמן [שמבקש להשמידם] וישראל עושין תשובה [כלומר בורחים מפניו, ומבקשים לשוב לארץ ישראל, מלחץ הפרעות והשנאה], ומחזירן למוטב [לארץ ישראל]".⁸⁴

שנת הת"ר

אולם עדיין לא מובנת דעתו של החולק על ר' אליעזר, ר' יהושע. הוא טען שיש קץ קצוב לגלות, כמו לאבלות – "דיו לאבל שיעמוד כאבלו" – ואין הגאולה תלויה בהכרח בתשובה.⁸⁵ בשיטת הרב אלקלעי אנו מוצאים הסבר גם לדעה זו, וכאן אנו נדרשים לדברי קבלה. אף על פי שהרב אלקלעי שלט בקבלה והרבה להשתמש בה, הוא בנה את שיטתו בעניין התשובה על פירוש המקראות והלשון העברית, על דברי הנביאים ועל דברי חז"ל, באופן שיעמוד איתן ויציב גם בלי להיזקק לדברי המקובלים. אבל הוא נזקק לדברי הזוהר והמקובלים, במישרין ובעקיפין, במיוחד כדי להתמודד עם שאלה שמציקה לכל חרשן (בפרט למי שמחדש דברים שנראים כה פשוטים אחרי שנאמרו), עד ששואלים פשוטים וחכמים: איך זה שאיש לא פירש כך קודם?

82. בבלי סנהדרין צז ע"ב עד צח ע"א; ירושלמי תענית, פרק א' הלכה א.

83. דעת ר' יהושע או ר' אליעזר שם, תלוי בגרסה, וראה לעיל הערה 5 בשער הגאולה.

84. כולנו עדים איך התקיימה נבואה מחרידה זו על בשרנו, ולדאבונו רבים משלומי אמוני ישראל היו נעולים כל כך בהבנתם את התנאי לגאולה בתשובה פרטית, עד שנשארו וכלו בגזרותיו של "המן".

85. דעת שמואל שם, ואולי גם דעת ר' יהושע כנגד ר' אליעזר. וראה בהרחבה בשער הגאולה, לעיל עמ' 29–30.

ובלשונו של הרב אלקלעי:

אשר שמעתי אומרים: אילו היה העניין הזה אמת, היה נאמר מפי גדולי ישראל, ראשונים או אחרונים? – אל תתמה על החפץ... אבל כך גזרה חכמתו יתברך, שלא יתבוננו בדברים עד אחרית הימים, היינו שנת ת"ר.⁸⁶

פתח כחודה של מחט, שם, עמ' 351

על כך כתב הרב אלקלעי בחיבורו "שלום ירושלים", בשנת ת"ר (600 לאלף השישי) עצמה:

פירושו, אילו זכו ישראל היו נגאלים בשישים שנה הראשונים של האלף השישי, וכן בכל שישים ושישים – ואם לא יזכו, סוף הקץ הוא שית מאה שנים.

שלום ירושלים, "כתבי הרב אלקלעי", כרך א', עמ' 33⁸⁷

כלומר, יש קץ אחרון על פי התלמוד ועל פי הזוהר, והוא שנת ת"ר. לעומת כל אלה שנתפסו לאכזבה ולמשבר אחרי שנת ת"ר,⁸⁸ הרב אלקלעי דווקא התעורר, צפה בשינויים המתרחשים בעולם – מלחמות העצמאות בבלקן ובמרכז אירופה, ממלכות שנעשו ליברליות יותר במערב, ובפרט מעמדו הרם של השר משה מונטיפיורי, "שר היהודים בעולם", דווקא אחרי הצלחתו לבטל את עלילת הדם בדמשק ועוד – וראה בשנת ת"ר את התחלת התהליך.⁸⁹ לפיכך היה לו הסבר טוב גם ל"עת הקצובה" של סוף הגלות, כמו סוף האבלות, על פי סוגיית התלמוד, וגם לשאלה כיצד איש לא אמר זאת לפניו.

86. על פי דברי ר' דוסא, בבלי, סנהדרין צט ע"א, ועל פי דברי הזוהר לפרשת וירא, תמ"ד-תמ"ה, תע"ז-תע"ח (במהדורת הסולם, ירושלים תשי"ד).

87. לפי פירושו של "מקדש מלך" לק' שלום בוזאגלו על ספר הזוהר, אמסטרדם תק"ו, ע"א; קנ"ג ע"ב.

88. ראה ספרו של אריה מורגנשטרן, "משיחיות וישוב ארץ ישראל במאה הי"ט", ירושלים תשמ"ה, פרקים ח-ט, עמ' 197-240.

89. לדעת הרב אלקלעי, אין מדובר על שנת ת"ר לבדה, אלא על כל המאה של ת"ר, עד שנת "ת"ש חס ושלום". והלב זועק עד כמה דייק וקלע לחוט השערה, שבפרוס ת"ש החלה השואה... ראה "שלום ירושלים", שם, עמ' 34.

ציונות מדינית מן המקורות

כאן אנו מגיעים לעיקר. הרב אלקלעי לא חידש מהלך כזה באופן תיאורטי וחזר ללימודיו ולעיסוקיו; היו לו מסקנות מעשיות והן עיקר שיטתו: את התשובה הפרטית מונעים כ"ד דברים, כמו שכתב הרמב"ם בפרק ד' מהלכות תשובה, אבל את התשובה הכללית מעכבים רק שני דברים: א. רישיונות עלייה בהסכמת מלכי הארץ; ב. כסף להוצאות הדרך ולפרנסה בארץ ישראל. מכיוון שלפי דעתו אלה הם המונעים היחידים שמעכבים את התשובה (כלומר, הגאולה), ומכיוון שאנו מחויבים לשוב אל ה' כדי להינצל מחטא הגלות (וגם "ממלך שגזרותיו קשות כהמן"), צריך למצוא את הדרך לפתור שתי בעיות מהותיות אלה. הדרך לפתור אותן, לפי הרב אלקלעי, היא באמצעות אספת נציגים נבחרים של כל הקהילות מכל המקומות, שיבואו למקום אחד. באספה יקימו קרן כספים למימון הוצאות הדרך והקיום בארץ בשלבים הראשונים, וכמובן יבחרו להם ראש, מנהיג שילך ויפגש עם כל מלכי הארץ כדי לקבל רישיון לעלייה יהודית המונית לארץ ישראל.⁹⁰ הנבחר הזה מטעם האספה הכללית הוא "משיח בן יוסף"⁹¹ – לא פחות ולא יותר⁹² – והוא יפעל בדרך הטבע, כלומר בחכמת הפוליטיקה, כדי לקבל רישיון ממלכי הארץ. דבר זה נראה לרב אלקלעי אפשרי בהחלט בעת ההיא.

ברור שהרב אלקלעי, בהיותו איש שלחם על קדושת ישראל ותורתו בשלמות, לא ראה לנגד עיניו את העיתונאי המתבולל שחזר אל עמו, תאודור הרצל, האיש שזכה להגשים את ראשית חזונו של הרב אלקלעי, בלי שידע זאת בעליל.⁹³ נראה בבירור שהרב אלקלעי חשב והתכוון לר' משה

90. איך היה נראה העולם היהודי אילו קיבלו כל גדולי התורה, ראשי הישיבות והאדמו"רים את פירושו של הרב אלקלעי ואת מסקנותיו מבעוד מועד? אכן אומר הרב אלקלעי בחרפותו, שעתידיים הם ליתן את הדין ("פתח כחודה של מחט", שם, עמ' 334).

91. ראה לעיל הערה 62.

92. "פתח כחודה של מחט", שם, עמ' 334–335.

93. עם זאת ראה י"צ זהבי, "מהחת"ם סופר ועד הרצל (תולדות הציונות בהונגריה)", הספרייה הציונית, ירושלים תשכ"ו, פרק יב, עמ' 264–276. לפי טענתו, רעיונותיו של הרב אלקלעי הועברו בידי תלמידו הרב יוסף נטונק לאותה סביבה וקהילה שבה גדל בנימין זאב הרצל בווינה, ואף לבית הכנסת שבו עלה לתורה בהיותו בר מצווה. לא נדע דרך הרוח, אבל אפשר ואפשר שכאשר הגיע הרצל אל "חוף הבהירות", כלשונו בנאומו הראשון בקונגרס הציוני הראשון, והבין שהתבוללות לא תצלה, החליט "לשוב אל היהדות, עוד לפני שובנו אל ארץ היהודים", כלשונו שם, ופירוש הדבר היה לשוב אל אותם רעיונות שחללו בקהילת ילדותו, מבית מדרשו של הרב אלקלעי. וראה בהרחבה בספרו של ד"ר יצחק וייס, "הרצל – קריאה חדשה" (תל אביב 2008), אשר מוכיח כי הרצל לא היה מתבולל, אלא איש מסורתי ששאלות עם ישראל לא חדלו מלהעסיקו.

מונטיפיורי. לפי דעתו, הוא היה מסוגל – בתמיכה מסיבית וגלויה של כל יהודי העולם – להשיג רישיון כזה, בעזרת גבירים יהודים בעלי מעמד והשפעה כמו יצחק כרמיה והברון רוטשילד, וכך מפורש בלשונו החריפה של הרב אלקלעי:

עתידין חכמי ישראל ליתן את הדין שאינם מודיעים לשרי ישראל, שגאולתנו תלויה בבקשתם, ואינן מעוררים את אחינו בני ישראל, לתשובה כללית. ותשובת הבקשה הזאת היא לאדונינו הגדולים והאדירים, כי קרובי מלכות הם, ודבריהם נשמעים, ולהם המצוה הזאת לרחם על פליטתנו.

"כתבי הרב אלקלעי", כרך א', עמ' 206, 212, 221⁹⁴

כאן הוא עובר ללשון תחנונים, חדות להט ודאגה, אולי בגלל תחושת הזמן שאוזל והולך:

הביטו וראו טובת ציפורנם של ראשונים, איך מסר נחמיה התרשטא נפשו לאהבת ארץ קברות אבותינו, כי כפשע בינו ובין המוות, כמו שאמר לו המלך [ארתחששתא]: "מדוע פניך רעים ואתה אינך חולה, אין זה כי אם רע לב, ואיך הרבה מאד"⁹⁵ – [ופירשו חז"ל] שחשדו שנתן סם המוות בכיסו, ומלכי הארץ ההם אינם מתונים בדין, וחמת מלך מלאכי מוות. ולמה אדונינו האדירים לא יבקשו רחמים מאת מלכי החסד "בעד עמנו ובעד ערי א-להינו..."⁹⁶ ולא יאונה אליהם רעה, כי אוהבי הצדק והיושר הם [המלכים שבזמננו], וגאולתנו תלויה בבקשתם [את הרישיון לעלייה גדולה].

פתח כחודה של מחט, שם, עמ' 334

כלומר, איש ממנהיגי היהודים לא יסכן את חייו, לכל היותר לא יסכימו, אבל ייתכן מאוד שיסכימו בשם רעיונות הצדק והיושר המודרניים. דברים נרגשים אלה זורעים אור על תפיסתו הכוללת של הרב אלקלעי: תפיסה תורנית והיסטורית-פוליטית מציאותית וחדה, משולבת לחלוטין

94. ברבריו בהקדמת חיבורו "מנחת יהודה", שנכתבה לכבוד ר"מ מונטיפיורי, לאחר ביטולה של עלילת הדם בדמשק.

95. נחמיה ב' ב. תחילת ימי בית שני.

96. דברי יואב בן צרויה בשמואל-ב, י"ב.

בפירושו הפשוט והמהפכני למצוות התשובה ולרעיון התשובה הכללית; קביעת התאריך (שנת הת"ר) על פי הקבלה, מתוך התבוננות במתרחש בעולם: ממלכות ליברליות במערב, התעוררות הלאומיות במרכז אירופה, ומשה מונטיפיורי, שר היהודים שיכול לייצג את העם כולו בפני כל מלכי ארץ. נותר רק לקשור את החוטים באמצעות אספת הנבחרים לכל העם היהודי.

תכניתו הציונית של הרב אלקלעי היא תכנית מדינית, הדומה עד מאוד בקוויה הכלליים לתכנית הציונית⁹⁷ אך יונקת כולה מן המקרא, הפרשנות, המדרש, דברי חז"ל, דברי ראשונים ואחרונים, דברי הלכה, אגדה וקבלה.⁹⁸ האם בגלל זה נגזר דינה להידחות דור שלם – דחייה קריטית מבחינה היסטורית? הרב אלקלעי עצמו הבין עד כמה רחוקים קוראיו וחכמי ישראל שבזמנו מלהבין אותו, וכל שכן מלפעול בנחישות למטרה ההכרחית. על כן הוא מסיים בהתנצלות, בצער, ובנחמה עתידית:

ואילו דברי אלה נאמרו מפי גדולי ישראל, היו נאמרים ביתר שאת ויתר עוז, כי אני יודע את מיעוט ערכי, ומחוסר ספרים אני [!], ונפשי יודעת מאוד את רוע מבקרי הספרים, כי זה דרכם כסל למו, לתת דופי בדברי אמת ולסלף דברי צדיקים [!]. – קל וחומר על עניין שתום כזה אשר נשכח כמת מלב – ואני בתומי אלך, כי ישרים דרכי ה', צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם, קנאת ה' צבאות תעשה זאת – ותהי זאת נחמתי, כי האמת יורה את דרכו, ואם לא יעשה השכל יעשה הזמן.

פתח כחודה של מחט, שם, עמ' 351–352, וראה הערה 476

רק ברוח הקודש⁹⁹ יכלו דברים כאלה להיאמר.

97. פרופ' בן ציון דינור סיכם אותה ב"ספר השנה של ארץ ישראל", תרפ"ג, עמ' 471–479.

98. פרופ' יעקב כ"ץ סיכם חלק זה של משנתו במאמרו "משיחיות ולאומיות במשנתו של הרב יהודה אלקלעי", בקובץ "שיבת ציון", מאסף לחקר הציונות, ספרד, ירושלים תשט"ז, עמ' 9–41.

99. ראה רמב"ם, "מורה נבוכים", חלק שני, פרק מ"ה, המדרגה השנייה.

גאולה ואורות התשובה

מחידושי הרב קוק: דבקות ב"כלל ישראל"

הרב אברהם יצחק הכהן קוק (להלן: הראי"ה) עלה לארץ ישראל בתחילת המהפכה הציונית, בתקופה המכונה "העלייה השנייה".¹⁰⁰ הוא היה "מורה הדור" בארץ ישראל ובנה קומה עליונה של חזון, על גבי תכנית הגאולה והתשובה הכללית של הרב יהודה אלקלעי.

תורותיו ודבריו הופצו בפרט באמצעות בנו הרב צבי יהודה, תלמידו-חברו הרב "הנזיר" הרב דוד כהן, ותלמידו הרב משה צבי נריה.¹⁰¹ הראי"ה הוא שהורה "תורת ארץ ישראל" לדור שלם, ובמרכזה הרעיון של "כלל ישראל". יתר על כן, הוא העביר את הדגש החינוכי-התורני מדאגת הפרט לעצמו ולעולמו הרוחני, אל הדאגה לאומה הישראלית בכללה, בכל ממדיה.

100. לאמתו של דבר, העליות הראשונות היו עליות החסידים ועליית תלמידי הגר"א, ועליות חובבי ציון, כך שהעלייה "הראשונה" ו"השנייה", היו באמת כבר עלייה חמישית ושישית, אם מכירים בכך שהתהליך הציוני החל לקראת שנת הת"ר (1840). רק סיבות של פולמוס אידיאולוגי מעכבות את ההכרה הזאת.

101. הרב נריה, מייסד ישיבת "בני עקיבא" ב"כפר הראה" וישיבות "בני עקיבא" בכלל, ערך חוברת ליקוטים ראשונה שנה אחרי הסתלקותו של הראי"ה בשם "משנת הרב": פרקי מחשבה בדעת א-לוהים, תורתו, עבודתו ויראתו, ותחיית עם סגולתו על אדמת קודשו – ליקוטי אורות מספריו הקדושים של מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, ירושלים ג' באלול תרצ"ו, יצא לאור על ידי בני עקיבא, בעריכת החבר (כלומר הרב) מ"צ נריה (מהדורה מחודשת, בית-אל תשנ"ד ותשנ"ה). החוברת הזאת הייתה החיבור הראשון שראיתי מאת הראי"ה באשר מצאתיו בין ספריה של אמי ז"ל (ד"ר שושנה בן-נחום לבית פירסט), עם הקדשה אישית של הרב עזריאל קרליבך זצ"ל, אשר שלח לה את החוברת מירושלים לקלן, בזכות פעילותה בברית חלוצים דתיים (בח"ד, השם של בני עקיבא ביהדות גרמניה). הרב יהודה עמיטל סיפר שהחוברת הזאת הייתה בידי במחוזות המוות במחנה ברגן-בלזן, והיא החזיקה אותו באמונתו.

בפסקה בעלת חשיבות מיוחדת, שנדפסה ב"אורות ישראל", כתב הראי"ה דברי ביקורת יוצאי דופן, על ה"דבקות בצדיק"¹⁰² בהיותה שיטה חינוכית-תורנית ודרך בעבודת ה'. כמובן וכדרכו, השמיע דברי ביקורת רק אחרי פתיחת שבח על התרומה החשובה בשיטה זו לנפשות רבות:

הדבקות בצדיקים, כדי שיתערב כוח המציאות שבנשמתם עם הנשמה הבלתי-נשלמת, היא דבר נכבד מאד במהלך התפתחות הנפשות. אבל צריך שמירה גדולה, שאם יטעה בצדיק אחד, וידבק בו דבקות פנימית הווייתית, וידבק גם כן בחסרונותיו – הם יפעלו לפעמים על הדבק במידה גרועה הרבה ממה שהם פועלים על האיש המקורי. אשריהם ישראל, שהם דבקים בנשמת האומה, שהיא טוב מוחלט,¹⁰³ לשאוב על ידה אור ה' הטוב".

"אורות ישראל" פרק ג'-ג; אורות עמ' קמ"ו

התופעה המבוקרת עצמה מוכרת היטב. לא אחת ולא שתיים מהמחלוקות הקשות בין יהודים הביאו לפילוגים וקטטות, חרפות וגידופים, חרמות וחרמות, וגם אסונות ממש. רבות רעות אלה, פעמים רבות נגרמו על ידי כמה מן "המשמשים בקודש" שלא שימשו כל צורכם,¹⁰⁴ ועל ידי כמה מן החסידים-הדבקים שהתדבקו בפרט בחסרונות הצדיק (כמו: תקיפות יתר, לשון חריפה עד קטלנית, נטיית פלגנות, קורטוב ומשהו של גאווה או של שלילת

102. ראה ספרה של סמדר שרלו, "צדיק יסוד עולם", רמת גן תשס"ד – בעקבות עבודת הד"ר שלה: השליחות הסודית והחוויה המיסטית של הרב קוק, בר-אילן תשס"ד. באווירת ההפרטה ששוררת היום, רבים מן הצעירים מחפשי הרוחניות והדבקות חוזרים אל החסידות ואל הרבקות ב"צדיק" במקום ב"נשמת האומה", ואינם יודעים שזוהי חזרה אל הגלות ואף ירידה רוחנית עמוקה, מקדושת ארץ ישראל אל בית הקברות האוקראיני (אומן), בהיפוך כל דרכו ומגמתו של ר' נחמן עצמו.

103. לפי הראי"ה, "נשמת כנסת ישראל" אינה סך הכול של נשמות היחידים, אלא יצירה מיוחדת שה' יצר בעולם – "עם זו יצרתי לי..." (ישעיהו מ"ג כא) – "נתן נשמה לעם עליה..." (שם מ"ב ה), וסוד זה מתגלה במיוחד בארץ ישראל. נשמה כללית זו היא הנקראת בקבלה ספירת "מלכות", ולפיה אין בה שום פגם. וראה באורות ישראל (פרק ג') עוד דברים רבים על הרבקות בכנסת ישראל שהיא נשמת האומה, בפרט בדור של ישועת ישראל.

104. ראה סנהדרין פח ע"ב: "תניא, אמר רבי יוסי: מתחילה לא היו מרבים מחלוקת בישראל, אלא בית דין של שבעים ואחד (זקנים) יושבין בלשכת הגזית... [ופוסקים כל מחלוקת]... משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שימשו (את רבותיהם) כל צרכן, רבו מחלוקת בישראל, ונעשית תורה בשתי תורות."

הזולת), וחז"ל כבר הפליגו בתופעה חמורה זו עוד בימי בית שני.¹⁰⁵ הראי"ה מדגיש כאן כי אצל הצדיק עצמו יש איזון בדרך כלל והמידות הטובות גוברות על החסרונות, אולם אצל כמה מן החסידים-הדבקים החסרונות הופכים לעיקר, עד שעלולים להשפיע לרעה גם על הצדיק וגם על החברה היהודית בכללה. אף קרה בעולם החסידות, שיצאו כל מעלות הזיכוכ הנפשי, הרוחני והנשמתי של החסידים, עם כל נקיות הגוף וטיהור המעשים, ונפלו בחסרונות המחלוקות בין חצרות החסידים ובתוכן, עד שכלו בעשן הפוגרומים והשואה, ואפילו אב הרחמים נשאר שוכן מרומים והצל לא הציל.

אולם הייתכן לשמוע ביקורת נוקבת כזאת מפי עניו וצדיק כהראי"ה? וכי עלתה על דעתו לבקר אחרים ולא את עצמו? אכן, במקומות רבים רמז הראי"ה לחסרונותיו שלו (בפרט בעניינים הארציים, אבל לא רק בהם) – וכוונתו ברורה: שלא נטעה ונדבק בחסרונותיו הוא (כמו הדיכאונות שתקפו אותו הרבה¹⁰⁶). על כן, טוב עושים בני ישראל שהם דבקים בנשמת האומה – ממש, כמו הראי"ה עצמו – ובנשמת האומה אין חסרונות, "שהיא טוב מוחלט".

וכך כתב הראי"ה במקום אחר:

אשרי איש שחושב עצמו כשיריים לגבי כנסת ישראל כולה, שהיא נחלת ד', שכל מחשבות לבבו, הגיונותיו, חפציו ושאפותיו, אמונותיו ורעיונותיו, אינם כי אם חשק טמיר אחד להיכלל כולו באוצר חיים זה... ההכרה הפנימית שהננו שריגים מעץ חיים רב דליות ושגיא פרי, שכל מה שאנו יותר מעורים בגופו של אילן הננו חיים את החיים היותר שלמים ורעננים בהווה ובנצח, היא תביא את תחיית האומה למגמתה, היא ואך היא, תקיץ את הקץ שאליו אנו עורגים, ותיתן לנו חוסן ישועות.

והשרידים אשר ד' קורא, חסידי הדור, קדושי עליון, אין להם להסתכל בשום צד שלילי של כל נפש מישראל הדבקה באיזה דבק בצור מחצבתה, כי אם להעלות את הנקודה הכללית שבכל נשמה

105. ראה פסחים נו ע"א: "...שהם כוהנים גדולים, ובניהן גיזברין, וחתניהן אמרכלין, ועבדיהן חובטין את העם במקלות."

106. על ההתמודדות עם העצבות והדיכאון, ראה אורות התשובה פרק ח' ופרק י"ד. את ההרגשות והחוויית האישיות תיאר הראי"ה בפסקאות רבות ב"שמונה קבצים".

פרטית ברום גובהה ובעילוי קדושתה. האהבה הבלתי גבולית אל האומה, אם החיים שלנו,¹⁰⁷ אינה יכולה להיות נפחתת משום סיבה וכשלון שבעולם, "לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל, ד' א-להיו עמו ותרועת מלך בו" (במדבר כ"ג כא).

מתנשאים אנו מעל כל מחשבות השטנה, מעל כל השטחיות שבמוסרים ובמאמרים המעוררים כעס ושנאת אחים, ומלאי רצון, ושקויי טל חסדים אדירים, הננו שבים לחבק בזרועות אהבה את כל הנשמה לבית יעקב החפצה לראות בשמחת גויינו, ולהתהלל עם נחלתנו. ודווקא מתוך האהבה הנאמנה, מתוך רחשי הכבוד היותר מסורים בכל חום רוח ונפש, הננו באים להכריז על התשובה אל התורה והמצוה, אל הקודש והאמונה, אל מורשת אבות ומסורת קדומים, אל אור ד' א-לוהי ישראל, המופיע על עמו ועל ארצו לעדי עד בגאון עוזו. נתרחק נא מכל טינא, נתרומם מכל קטנות מוח ולב, נתעלה מכל שנאה וקינטוריה, נספוג נא את האהבה הרעננה ממקור עדנה, נרכיב את ענפי החסד על שרשי הדעה, את הוד החופש על הדרת השִׁיבָה של האִמון, של כבוד הורים ומורים אשר לעם עתיק, אציל ואיתן.

לתחייה איתנה זו קרואים אנו, אליה נבוא. ארץ אבות החמודה, ארץ חיים לנו, היא תכשירנו לעילוי עילויים זה. "כי זה א-להים א-להינו עולם ועד, הוא ינהגנו על-מות" (תהילים מ"ח טו). אורות-התחיה, "אורות" עמ' ע"ו; לקוח מקובץ ב'-רעד

לפנינו חידוש גדול מאוד בדרך עבודת ה' בדור הזה. במקום הידבקות ב"צדיק", הורנו הראי"ה להידבק ב"נשמת האומה". בכך הוא נטל את כל מערכת המושגים של "צדיק יסוד עולם",¹⁰⁸ שפותחה ב"חסידות המאוחרת", נשא אותם "על גבו" וחיבר אותן אל "כנסת ישראל".¹⁰⁹ זהו חידוש נועז ביותר, אף שכבר היו ניסיונות מעטים לפניו. הראי"ה עצמו טען, וחזר וטען, שלא היה אפשר לחוללו בדורות קודמים, אלא בדור הזה של ה"קץ המגולה" ל"תשועת ישראל".

107. "אם החיים" שלנו היא "כנסת ישראל", על פי ברכות לה ע"ב ועל פי הקדמת תיקוני-זוהר.
108. יסודה ביוסף הצדיק – כל משפחתו, כל בית יעקב וגם כל ארץ מצרים, נשענו עליו בעת צרה.
109. בלשון שפת החסידות, זהו מעבר מ"ספירת יסוד" ל"ספירת מלכות".

החיבור ששום אדם לא היה יכול לחולל, גואל ישראל ה' הוא לבדו יכול והוא אכן מחולל את החיבור הזה – הוא מתחיל לעורר את לבבות ישראל לקיבוץ גלויות, והמוני עם מתחילים לשוב אל ארץ ישראל, ארץ האבות, ארץ השכינה. החיבור הזה של צדיקים, בינוניים ורשעים עם ארץ ישראל, הוא המחולל את הזיווג הזה בין כל שפע האורות העליונים לבין נשמת האומה, "כנסת ישראל" הקמה לתחייה.

הרצי"ה קוק: מהו "כלל ישראל"

זהו סיפור אישי, על כבדת דרך שהלכתי, אני לבדי, עם מורי ורבי הרב צבי יהודה הכהן קוק (להלן: הרצי"ה):

היה זה בי"א בתשרי התשכ"ד, אחרי ארבעים יום ראשונים שבהם למדתי בשיבת מרכז הרב בירושלים. לפני נסיעה הביתה לחיפה, לחג הסוכות, הלכתי אל מו"ר הרצי"ה, באשר לא הצלחתי להיפרד כראוי במוצאי יום הכיפורים, ופניתי אל ביתו ברחוב עובדיה 30 בשכונת גאולה. שם נאמר לי כי הרב מתכוון ללכת להתפלל בשיבה (בבית הרב קוק שכרחוב הרב קוק), וטוב יהיה אם אלך אתו, שכבר היה כבד הליכה. הלכנו לאט לאט, אני שואל את שאלותי בחרדה ובזהירות, ומו"ר עונה בנחת, בהרחבה ובמאור פנים.

בכיוון השבת התקלה אספת בחירות של "אגודת ישראל". מו"ר היה לבוש כמותם. רק אני פסעתי לצדו בזהירות בתלבושת "בני עקיבא" – כיפה סרוגה, סנדלים, חולצה וציציות בחוץ. לפתע החל הרצי"ה ללכת במהירות – דבר שהיה קשה לו ביותר, שכבר היו רגליו כואבות מאוד – תפס בידי ומשך אותי אחרי כאלו הוא בורח מפני אש. לא הבנתי כלום. לא קלטתי מה בדיוק נאמר שם מפי הנואם, ומה החריד וטלטל כל כך את מו"ר.

רק אחר כך, במעלה רחוב שטראוס, הבנתי שהנואם דיבר אל "קהל האתרוגים, שיש בהם טעם ויש בהם ריח, יש בהם תורה ויש בהם מצוות..."¹¹⁰ ומו"ר הרצי"ה אמר לי, בעודו מתנשם ומתנשף, בפלסנו דרך

110. לפי המדרש בויקרא-רבה, פרשה ל'–י"ב: "פרי עץ הדור אלו ישראל: מה אתרוג זה יש בו טעם ויש בו ריח – כך ישראל, יש בהם בני אדם שיש בהם תורה ויש בהם מעשים טובים; כפות תמרים אלו ישראל: מה התמרה הזו יש בה טעם ואין בה ריח – כך הם ישראל, יש בהם שיש בהם תורה ואין בהם מעשים טובים; וענף עץ עבות אלו ישראל: מה הדס יש בו ריח ואין בו טעם – כך ישראל, יש בהם שיש בהם מעשים טובים ואין בהם תורה; וערבי נחל אלו ישראל: מה ערבה זו אין בה טעם ואין בה ריח – כך הם ישראל, יש בהם בני אדם שאין בהם לא תורה

בתוך "קהל האתרוגים" אל עבר מרכז העיר: "ובמה מקיפים את המזבח? במה מקיפים את המזבח?"¹¹¹ – כשהוא מכוון אל הערבות נטולות הטעם והריח, שבלעדיהן אין מצוות נטילה, ולא יועילו אלפי אתרוגים. רק בערבות ההן יש מנהג של מצווה בהושענא רבא – שבזמן החורבן והגלות חובטים אותן בקרקע, ובזמן המקדש היו מקיפים בהן את המזבח. מאז לא נזקקתי עוד לשום שיחה נוספת על המשמעות של הידבקות ב"כלל ישראל".

סיפור נוסף יש לי ממורי ורבי: הוא הציב על השידה בחדרו את תמונתו של בנימין זאב הרצל בין תמונותיהם של גדולי הרבנים, מהגר"א ועד אביו הראי"ה קוק. פעמים רבות ראיתי את תמונות הרבנים וגם את תמונתו של הרצל, אך מעולם (ועד היום) לא ראיתי אותן יחד, רק אצל הרצי"ה. כשהרהבתי עוז ושאלתי אותו "מה עושה תמונתו של הרצל בין תמונות הרבנים?", חייך, האריך בהסבריו, ולבסוף ענה: "אולי זה לא מוצא חן בעיני מישו, אבל אותו שלח ה' להתחיל להוציא אותנו מן הגלות שלנו."

ולא מעשים טובים. ומה הקב"ה עושה להם? לאבדן אי-אפשר! אלא אמר הקב"ה יוקשרו כולם אגודה אחת, והן מכפרין אלו על אלו; ואם עשיתם כך אותה שעה אני מתעלה כמו שכתוב (עמוס ט' ו): "הבונה בשמים מעלותו", ואימתי הוא מתעלה כשהן עשויין אגודה אחת שנאמר (שם) "ואגדתו על-ארץ יסדה". לפיכך משה מזהיר לישראל "ולקחתם לכם ביום הראשון, פרי עץ הדר – כפת תמרים – וענף-עץ-עבת – וערבי-נחל – ושמתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים" (ויקרא כ"ג מ).

נכדתי הבכורה נקראת ערבה בזכות הסיפור הזה, ועץ ערבה ענף ניצב על פתח ביתנו באלון-שבות.

111. סוכה מה ע"א.

נספח למעיין

הרב אלקלעי והרב קוק

לכאורה, רעיון התשובה הכללית של הרב אלקלעי מתאים כל כך להגותו של הראי"ה קוק, עד שנותר רק לברר אם הכיר הרב קוק את ספריו של הרב אלקלעי ונטל מהם ביודעין, או שמא רק כיוון את דבריו, בתעופת רוחו הגדולה, אל הרעיונות שכבר נתבססו ונקלטו באוויר התורני שממנו צמחו גדולי ההוגים של הציונות הדתית. להלן שתי דוגמאות מן הפרק שנסדר לחתום את אורות התשובה:¹¹²

תחיית האומה היא היסוד של בנין התשובה הגדולה, תשובת ישראל העליונה ותשובת העולם כולו שתבוא אחריה.

התעוררות חפצה של האומה בכללה לשוב אל ארצה,¹¹³ אל מהותה, אל רוחה ואל תכונתה – באמת אור של תשובה יש בה. באמת הדבר מתבטא בברור גמור בביטוייה של תורה: 'ושבת עד ה' א-להיך' – כי תשוב אל ה' א-להיך.¹¹⁴

"אורות התשובה" פרק י"ז, א-ב

מאחר שברוב דבריו אין הראי"ה קוק מציין את מקורותיו, אין להוכיח דבר מכך שלא נזכר שמו של הרב אלקלעי, כשם שלא נזכרו גם הרב ריינס או הרב קלישר, שבוודאי היו ידועים לו. אולם בעיון קצת יותר מעמיק נמצא שלא רק הברדלי סגנון יש כאן, אלא הברדלי יסודי בשיטה, ודווקא בעניין התשובה. כדי להרגיש את הדבר אביא קטע אחר מ"אורות התשובה":

112. יצא לראשונה בהוצאת "ירושלים", ערב ראש השנה תרפ"ה, בעריכת בנו, הרצי"ה. הפרק החותם אין לו מקור בשמונה קבצים (ספר שבו רוב הפסקאות שכתב הרב קוק בחייו, מסודרות באופן כרונולוגי. הקבצים יצאו באלול תשנ"ט בהוצאת המשפחה), ולכן הובאו כנתינתם ב"אורות התשובה". לפי עדות הרצי"ה, הקטעים נכתבו בארץ בשנים תר"פ-תרפ"ד.

113. כל ההדגשות בדברי הרב קוק הן שלי (י' בן-נון).

114. דברים ל', ב, י.

כששוכחים את הנשמה העצמית, כשמסיחים דעה מלהסתכל בתוכיות החיים הפנימיים של עצמו, הכל נעשה מעורבב ומסופק. והתשובה הראשית, שהיא מאירה את המחשכים מיד, היא שישב האדם אל עצמו, אל שורש נשמתו, ומיד ישוב אל הא-להים, אל נשמת כל הנשמות, וילך ויצעד מעלה בקדושה ובטהרה. ודבר זה נוהג בין באיש יחידי, בין בעם שלם, בין בכל האנושות, בין בתיקון כל ההויה כולה, שקלקולה בא תמיד ממה שהיא שוכחת את עצמה. ואם היא חפצה לשוב אל ה', ואת עצמה היא אינה מכוונת לקבץ את נידחיה, הרי היא תשובה של רמייה, שתשא על ידי זה את שם ה' לשוא. על כן רק באמת הגדולה של התשובה אל עצמו, ישוב האדם והעם, העולם וכל העולמים, ההויה כולה, אל קונה, לאור באור החיים. וזהו הרז של אורו של משיח, נשמת העולם, שבהאירו ישוב העולם לשורש ההויה, ואור ה' עליו יגלה. וממקור התשובה הגדולה הזאת, ישאב האדם את חיי הקודש של התשובה האמיתית...

"אורות התשובה" פרק ט"ו¹¹⁵

שיטת הראי"ה קוק היא הרמוניסטית, אין בה מקום לחילוקים כאלה בין תשובה פרטית לעצמה לתשובה כללית לעצמה. שיבת האומה אל ארצה, שיבת היחיד אל נשמתו העצמית ושיבת האנושות וכל ההויה אל מקור הנשמות כולן – כל התשובות פועלות על פי מתכונת אחת, קבועה וכוללת: השיבה אל העצמיות.

על פי הראי"ה קוק, תחיית האומה בקיבוץ נידחיה אינה אלא דוגמה של השיבה הכוללת אל ה"עצמיות"; כל נשמה יחידה שחזרת ומאירה מתוך עצמיותה באדם יחיד, הרי היא "מכוונת בזה את עצמה לקבץ את נידחיה", ונידחיה הם כוחותיה כמו בניה שנתפזרו. לפיכך אין הבדל מהותי בין תשובת היחיד לתשובת האומה, וגם התעלות כל עם, האנושות וההויה כולה, על פי הראי"ה קוק. לעומת זאת, אצל הרב אלקלעי אלה הם עולמות שונים ונפרדים במהותם. מכאן גם הפרגמטיזם הפשוט והפוליטי של הרב אלקלעי, לעומת ההתבוננות השירית-פילוסופית של הראי"ה קוק – רעיון ה"עצמיות" מעוגן

115. העתקתי את הקטע על פי מקורו בקובץ ח' מ"שמונה קבצים", רי"ג (ב"אורות התשובה" נרפס בשינויים קלים, בהוספת ארבע מילים ובשינוי מילה אחת, ואין בהם כדי לשנות משמעות לענייננו).

היטב בתורת הנסתר, אבל יש לו מהלכים רחבים בפילוסופיה החדשה, ובמיוחד בהגות של העלייה השנייה, שהרי הראי"ה קוק בעצמו היה בין ראשוניה. הם חתרו לתחיית האומה בשיבה אל עבודה עצמית, אל טבע הארץ, אל השפה העברית, אל התרבות הישראלית, אל השמירה וההגנה העצמית, אל הפיתוח הכלכלי שישחרר מתלות ויפתח את הכוחות העצמיים,¹¹⁶ ועוד ועוד. "תשובה כללית" אצל הראי"ה קוק כוללת את כל התשובות בהרמוניה אחת, ואילו "תשובה כללית" אצל הרב אלקלעי היא מצוות קיבוץ גלויות ביוזמתו של העם, תשובה שמכוננת תפיסה תורנית-ציונית במובנה הפשוט, הרוחני והמעשי.

גם באיגרת המפורסמת שבה דן הרב קוק בקשר בין תשובה לבין "הקץ המגולה" של ישועות ארץ ישראל, אין הראי"ה בא לחדש "תשובה כללית" של "קיבוץ גלויות", אלא מביא עניין זה למסקנה שגילוי התשובה האישית בזמננו לא יבוא בדרך של עוצב, סיגופים, חולשות ורפיונות, כי אם בגבורה ובשמחה; כפי האווירה של "הקץ המגולה", כלומר שוב על פי תפיסתו ההרמוניסטית את כל סוגי התשובה.

וכך הוא כותב שם:

על דבר איגרת התשובה גדולה מאד היא תשוקתי לזכות להכירה ולסדרה כראוי... ביחוד קשתה עלי מאד ההסברה והכיוון אל השערה עד כמה להנמיך רזי עולם... ביסוד הכל צריכה לבוא ההסברה הכללית של בטחון התשובה... וכל אלה הדברים לפרטיהם, עד כדי להביאם עד מקום המעשה, ולהתאימם לכל המדרגות כולן, להעלות כל בחינה של נפילה של כל אחד מישראל, עם חביב, עם קדוש, מכל מקום שהוא, מכל עמק עמקים של תחתיות ארץ, בין במעשה, בין בדעת, עד הקצה האחרון – לאור החיים, ודווקא להובילם בשמחות וגיל, בלא שום דרך עוצב, וברוח עז וגבורת רעם, במסילות קודש סלולות ומסוקלות, בכוח התגלות ניצוצי אורות של יום גאולה, המתגלה לנו בכל עת בארץ החיים, על ידי קץ המגולה של הרי ישראל הנעבדים ונזרעים, הנושאים פרי וענף לעם ה' אשר דרשוהו – לברר כל אלה באופן מספיק צריך זמן הגון ופנוי...

116. ראה למשל דברי הראי"ה קוק המובאים ב"אורות", הוצאת מוסד הרב קוק, עמ' י, טו (קטע ז), עט, ועוד רבים.

ואם יבוא אדם לחדש דברים עליונים בעסקי התשובה בזמן הזה, ואל דברת קץ המגולה ואור הישועה הזרוחה לא יביט, לא יוכל לכוון לשום דבר לאמיתתה של תורת אמת. כי כל זמן מאיר בתכונתו... ודאי לא יועילו כל חשבונות העולים בלב אדם שמחשבותיו הבל, נגד עצת ה' העליונה אשר דבר טוב על ישראל, לכונן אור גאולה ודרך חיים לשאר עמו, העתידים להיות כולם שבי פשע. וכל חולשת נפש, פחדנות, רפיון רוח ומוגת לבב, כליל יחלוף. ורוח מעודד, ממלא חיי ישע ועונג ה' בגודל לבב ורוחב דעה והגיון עוז, יקח את מקומו בכל הלבבות הניגשים אל ה' בהר הקודש...

"אגרות הראיה", כרך ב', עמ' לו-לז¹¹⁷

ברור אפוא שהראי"ה קושר את "הקץ המגולה" אל התשובה הפרטית, וכל התשובות כולן מאירות אצלו זו את זו, ומלמדות שבימינו צריך לבסס את התשובה על אהבה, יותר מאשר על יראה.

נקודות המפגש בין "התשובה הכללית" בתפיסתו המהפכנית-ציונית של הרב אלקלעי, ובין "התשובה הכללית" בתפיסתו המהפכנית-הפילוסופית-שירית של הראי"ה קוק רבות הן, אך אין בכוחן לטשטש את ההבדל העמוק בין שתי התפיסות.

117. הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ב, איגרת שע"ח, שנכתבה אל הרב יעקב משה חרל"פ.

הגדה – חלק שלישי

מקראה לשער התשובה הכללית

הציונות: מהפכה רוחנית

פתיחה

שאלו את ר' אברהם בורנשטיין, האדמו"ר מסוכטשוב, אם נכון וראוי לקנות אדמה, בתים, שדות וכרמים בארץ ישראל. השאלה עלתה כמובן אחרי שהותר ליהודים לקנות אדמות בארץ ישראל (אחרי שנת הת"ר – 1840), עם המאמצים הראשונים של משה מונטיפיורי ושל חובבי ציון, ועם המושבות הראשונות. האדמו"ר ניסה בעצמו לקנות אדמה בארץ.

תשובתו הארוכה מאוד נרפסה בספר השאלות והתשובות שלו (שו"ת אבני נזר, יורה דעה סימן תנ"ד), ובה הוא בוחן באופן יסודי את מצוות העלייה לארץ ישראל, אל מול "שלוש השבועות" שאסרו לעלות בחומה ולמרוד בעמים. ואלו הן מסקנותיו:

א. מצווה גדולה לעלות לארץ ישראל וגם לקנות אדמות בה, ובכל מה שנעשה ברשות השלטונות אין שום מגבלה מצד "שלוש השבועות". הרי רש"י כתב (בפירושו לגמרא, כתובות קיא ע"א) שהשבועה "שלא לעלות בחומה" פירושה – "יחד ביד חזקה", אבל כל יחיד יכול לעלות; לפיכך כשיש רשות לעלות, אין זו "עלייה בחומה". כנגד מי שכתב לו שיש אוסרים גם ברשות, ענה בחריפות – "דברי דרשה הם, ואלף כיוצא בהם לא יזיזו דברי רש"י ממקומם, שכתב 'יחד ביד חזקה'".

ב. אם תינתן רשות לעלייה כללית (כפי שהציע הרב אלקלעי, כפי שניסה הרצל, כפי שהושג בהצהרת בלפור שאושרה בחבר הלאומים, בבית הלאומי ובהחלטת האו"ם על הקמת מדינה יהודית בחלק מארץ ישראל) – כתב האדמו"ר שם בשו"ת "אבני נזר", שנים רבות לפני כן – לא רק שמותר לעלות, אלא "אפשר שייחשב כמו 'יום פקדי' [כלומר:

יום גאולה, שכן השבועות 'שלא לעלות בחומה' ו'לא למרוד בעמים', נסמכו על הפסוק בספר ירמיהו (כ"ז כב) – 'בבלה יובאו ושמה יהיו עד יום פקדי אותם', ואם תהיה רשות לעלות יתבטלו השבועות, ואפשר שיהיה 'יום פקדי'". האדמו"ר בעל "אבני נזר" צפה את האפשרות של יום גאולה, בהינתן רשות לעלייה כללית, ובכך היה אחד היחידים בעולם התורני, שחזה והגדיר כי יום העצמאות הוא יום גאולה במונחים תורניים והלכתיים, שנים רבות מראש.

ג. המצווה השלמה של יישוב ארץ ישראל היא לחיות בארץ ולהתפרנס ממנה. אם יושבים בארץ אך מתפרנסים מכספי חוץ לארץ, זהו פגם מהותי בקיום המצווה. יש להיות עבדי ה' בארץ ישראל, בלי שום שעבוד לכספי חו"ל. לכן בוודאי מצווה גדולה לקנות אדמה בארץ ישראל כדי להתפרנס ממנה, ולא מכספי חלוקה ומגביות חו"ל. גם תפישה זו שעצמאות כלכלית בארץ ישראל היא קיום שלם של המצווה, קדמה בשני דורות לרעיונות החלוצים של א"ד גורדון וחבריו, ועדיין חזון זה מצפה להגשמתו המלאה, ביום שתגיע מדינת ישראל כולה לעצמאות כלכלית.

האדמו"ר מסוכטשוב, בעל "אבני נזר", אינו נחשב בדרך כלל לאחד מרכני הציונות, אבל הוא היה אחד מגדולי מבשריה, דווקא בתור אחד מגדולי התורה והחסידות המובהקים ביותר בדורו.

אנו נהיה הראשונים

מילים: יוסף הפטמן / לחן: עממי

"אנו נהיה הראשונים",
כה אמרנו אח אל אח.
אנו נהיה בין הבונים,
נט המיתר, נט אַנָּךְ.

אנו הולכים, אנו באים,
יש עבודה עד בלי די.
ניטע עצים בין הסלעים
גם בהר וגם בגיא.

אנו נָסֵל את הכבישים
נחצוב צור לאבני גיר.

"הידר", יענו הפטישים,
בשירנו את השיר.

עוד לא יצאו העדרים,
כל העולם ישן עוד.
שחר מלבין על ההרים –
קום החלוצ, קום עבוד!

אם עגמת למזכרת
יד אהובה, ברכת אם.
הומים גלים בכנרת,
אך אל לבך הומים הם.

עד כי תַעֲטֹף תבל צֶלָה
וַיֵּט רְקִיעַ אש ודם.
סלו, סלו המסילה,
פנו דרך, שביל העם!

שורו הביטו וראו

מילים ולחן: זלמן חן

שורו, הביטו וראו

מה גדול היום הזה.

אש יוקדת בחזה

והמחרשה שוב פולחת בשדה.

את, מכוש, טוריה וקלשון,

התלכדו בסערה,

ונדליקה שוב את האדמה,

בשלהבת ירוקה.

עורו, העפילו, עלו

מה מורא ומה רעב?

לא נַחַת ולא ניַעַף

עד שיזובו שוב, דבש מן הסלע וחלב.

עד ששוב יזובו, עד שיזובו שוב

דבש מן הסלע וחלב.

הרב יהודה אלקלעי

הרב יהודה אלקלעי (התקנ"ח 1798 – התרל"ט 1878), רב בסרייבו, פוסק ומקובל, הוגה דעות ואיש הלשון העברית. נחשב לראשון מבשרי הציונות. הוא חולל מהפכה במושג "התשובה", בהראותו שהגאולה תלויה ב"תשובה כללית" – שישוב כל עם ישראל לארץ ישראל, לחיות חיי עם בארץ, כבימי קדם. כמו כן לימד ש"משיח בן יוסף" אמור לפעול בדרך הטבע, כלומר בדרך פוליטית, ואף ראה במשה מונטיפיורי מועמד מתאים, אלא שחכמי ישראל מעכבים כי הם חושבים רק על ה"תשובה הפרטית" – אמנם כל אחד צריך לעשותה תמיד, אך אין היא קשורה לגאולה. ראשון העוסקים בתחיית הלשון העברית, בכתובת ספר ללימודה וגם בטיפוח הרעיון. הרב אלקלעי היה היחיד שכבר בשנת הת"ר (1840), ראה בתאריך מפורסם זה ("קול התור נשמע בארצנו"), לא שנה אחת אלא מאה שנה של תהליך שיבת ציון. למרות כל מאמציו וחיבוריו, לא הצליח למשוך אחריו את ציבור החכמים, ואמר על כך: "ואני בתומי אלך, כי ישרים דרכי ה'... ומה שלא יעשה השכל יעשה הזמן". רק בשנותיו האחרונות חדל מניסיונות ההשפעה, עלה לארץ וזכה לראות התחלות ראשונות.

שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד¹¹⁸

הפסוק הזה הוא סוד הגאולה העתידה. שמע הוא לשון קיבוץ, כמו, וישמע שאול את העם, רוצה לומר תחילת הגאולה היא שמע ישראל, שייקבצו ישראל באגודה אחת ובעצה אחת, כמו שבתחילה דבר ה' בהושע "ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדיו, ושמו להם ראש אחד ועלו מן הארץ, כי גדול יום יזרעאל". וכן אמר יעקב אבינו: "האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים". אמר להון, תהיון פלכון אסיפה אחת. נעשו בני ישראל אגודה אחת, התקינו

118. מתוך "כתבי הרב אלקלעי" (עורך יצחק רפאל), ירושלים תשל"ה כרך ב', עמ' 559.

עצמכם לגאולה. והאסיפה הזאת תהיה לפקח ולהשגיח על התשובה הכללית לארץ נחלת אבותינו. "ושמו להם ראש אחד ועלו מן הארץ". תרגם יונתן: "יִסְקֹן מִן אֶרֶץ גְּלוּתָהוֹן", כדי שִׁנְקָרָא בשם ישראל, כי בחוצה לארץ אנו מכונים בשם יעקב, כמו שכתוב בזוהר הקדוש: "בגין דכנסת ישראל השתא [עכשיו] בגלותא... לא אֶקְרִי אחד, ואימתי אֶקְרִי אחד, בשעתא דישראל יִפְקֹן מן גְּלוּתָא [בשעה שישראל יצאו מהגלות]..."

וזוהי תחילת התשובה אשר דבר ה' בהושע, הפותח בתשובה תחילה: "ונקבצו... ושמו להם ראש אחד ועלו מן הארץ", להחזיר שכינתו לציון. וכן כתיב: "שובי בתולת ישראל, שובי אל עֲרִיךְ אלה" (ירמיהו ל"א כ). רוצה לומר כיון שלא זכינו בתשובה ומעשים טובים עדיין, יש לנו רפואה אחת, דהיינו, תשובה כללית לארץ נחלת אבותינו, "וכפר אדמתו עמו".

נבואה על נס תחיית הלשון העברית¹¹⁹

והנה באמת ובאמונה כי הדבר הזה הכרח גדול הוא אצלנו לקבץ פזורנו מארבע כנפות הארץ להיות לאגודה אחת, כי בעוונותינו הרבים מפוזרים אנו ומפורדים מאד איש מאחיו, כי לכל מדינה ומדינה יש להם [ליהודים] כתב ולשון מיוחד ומנהג מיוחד, מה שמפריד הקיבוץ ומעכב הגאולה, כי בשביל ארבעה דברים נגאלו אבותינו ממצרים [והוא מזכיר כאן רק שלושה]: שלא שינו שמם, שלא שינו לשונם, שלא שינו מלבושיהם. וכל המעלות האלה נאבדו מאיתנו לאורך גלותנו בעוונותינו הרבים. מעיד אני עלי שכל ימי נצטערתי על דבר זה, ולא טוב עשו אבותינו, שכל כך השכיחו את לשוננו הקדושה, ונעשתה אומתנו לשבעים אומות, ולשוננו לשבעים לשונות, אל כל המקומות אשר נפוצו בהם, וצריך כמה ימים ושנים עד שהילד יודע לתרגם את התורה. ואם יעשה ה' איתנו ככל נפלאותיו, ויקבץ פזורינו מארבע כנפות הארץ לארצנו, [גם אז] לא נוכל לדבר איש אל רעהו והקיבוץ הנפרד לא יצליח. ואם יאמר האומר, שהקב"ה ישלח מלאכו וילמד אותנו שבעים לשון. שקר ענה, כי אין זה מדרך הנס, כי אפילו תחיית המתים שלא יוכל להיות בדרך טבע, גם כן הוצרך אליהו להתמודד על הילד, וכן אלישע – "ויגהר עליו", לחממו בחום טבעי כמו שכתב רד"ק. וכן אמר אלישע: "מה יש לך בבית... כי אם אסוך שמן". ואם יוספים אנחנו כולנו,

119. מתוך "כתבי הרב אלקלעי" כרך א', מנחת יהודה, עמ' 246–247.

שהקב"ה יעשה נס גדול כזה חוץ מן הטבע, ועל פי הטבע כמעט שהוא דבר נמנע ובטל, שלשוננו הקדושה תשוב למכונה. אבל כיון שיעד הנביא יואל: "והיה אחרי כן אשפוך רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם", ונביא – הוא לשון דיבור, כמו ניב שפתיים, ויעד הנביא כי הבנים והבנות, יינבאו, [כלומר] יבינו לדבר לשון צחה ובשפה ברורה ובנעימה, לכן אין להתייאש, כי אם להשתדל ברוב עוז ותעצומות להקים את לשוננו ולהעמידה, ולעשות אותה עיקר. והקב"ה ישפוך רוחו על המלמדים ועל התלמידים, על הבנים ועל הבנות, וילמדו לדבר צחות.

ויגעת ומצאת תאמין.

אליעזר בן יהודה

את חזון הנס הפלאי הזה, שהרב אלקלעי עצמו אמר "שלא יוכל להיות בדרך טבע" ושהוא "כמעט נמנע ובטל על פי הטבע, שלשוננו הקדושה תשוב למכונה", חוללה קבוצת מורים ומורות בירושלים בהנהגתו של אליעזר בן יהודה, שהיה יהודי חילוני עד מאוד. אפילו בנימין זאב הרצל לא חלם על תחיית העברית ונשאר דובר גרמנית, בהאמינו שהעולים מכל קצות תבל ישמרו, כל אחד מהם, על שפתו ותרבותו, ברוח של סובלנות הדדית.

המשותף לאמונה הבווערת של הרב יהודה אלקלעי ושל אליעזר בן יהודה הוא הדבקות בהיות התנ"ך הבסיס הרוחני לתחיית האומה מחדש, בארץ הנביאים. לכן נביא כאן את דמותו של אליעזר בן יהודה, את דבריו וגם את השיר על פועלו, ועל נס תחיית השפה העברית ובהיותה שפה חיה של עם חי בארצו.

אליעזר בן יהודה (וינה, 1858 – ירושלים, 1922), מחדש הלשון העברית. במאמרו "שאלה נכבדה" (השחר, 1879) קרא לשיבת ציון ולשיבה אל העברית. עלה לארץ ישראל בשנת 1881, ולזמן מה קיבל עליו עול תורה ומצוות מסיבות לאומיות, כדי לאחד חרדים וחופשיים תחת רעיון אחד – רעיון תחיית האומה. אולם בירושלים לא רצו לשמוע לו ואף רדפו אותו. אז עבר לעמדה חילונית חריפה, והתמסר כל כולו לתחיית הלשון העברית ולהפיכתה לשפת דיבור יומיומית, שפה לאומית. מילון בן יהודה הוא מופת של יצירה בלשנית-היסטורית, ולצד התחדשות הלשון העברית ותחייתה, זהו נס היסטורי יחיד במינו.

מרכז ללאומיות יישוב ארץ ישראל:¹²⁰

...ומדוע אפוא נעשקת התקוה לשוב ולחיות חיי לאום בארצנו השוממה, האבלה על בניה, אשר נדחו ממנה לארצות רחוקות זה אלפיים שנה? ומדוע לא נעשה גם אנו דבר להגן על לאומתנו לבל תאבד ותיכחד מן הארץ?...

מדוע לא נתרומם לא נשלח מבטנו אל העתיד? מדוע הננו חובקים ידנו בצלחת לבלתי עשות דבר, אשר יהיה כמקור נאמן לתשועת העם כולו?

לשָׁוֹא יהיה כל עמלנו כל עוד לא ניתן מרכז ללאומיות, מרכז אשר ימשוך ויקרב אליו כל אישי הגִּוְּהָה הזאת. לשָׁוֹא כל עמל סופרינו להחיות את השפה, אם כל העם כולו ייוותר בארצות פזורות בין העמים המדברים שפות שונות. לשָׁוֹא יהי כל עמלנו, כי הוא לא יצלח להכחידנו מתחת השמים: לשָׁוֹא!...

ואם רק נחפוף, כי שם ישראל לא יימחה מעל האדמה, כי אז עלינו לעשות דבר, אשר יהיה כמרכז לכל עמנו כולו, כִּלְבִּי בגִּוְּהָה, אשר ממנו יזרום הדם בעורקי גִּוְּהָה הלאום ויתן חיים לו. והדבר הזה הוא – יישוב ארץ ישראל.

לא חדש הוא הרעיון הזה ולא לגלות חדשות ונצורות באתי במאמרי הפעם, כבר ראו חכמי התלמוד כי אך בזאת תשועת ישראל, כי רק בהאחז העם מעט מעט בהארץ אשר גורש ממנה, רק בעשותו זאת תרפא מכתו בימים יבאו, ויגזרו אומר: הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו א-לוה, ישראל בחו"ל עובדי עכו"ם בטהרה הן (ועוד מאמרים רבים כאלה המפוזרים בכל התלמוד). ויקוו כי במאמריהם אלה ישיבו לב בנים אל אם יולדתם, כי ידעו חכמינו רוח העם אשר אליו ידברו ויבינו כי רק במושחם את הרעיון הזה בצבע הדת ורוחה יפיחו בקרבו, רק אז ימצא לו הרעיון מהלכים בין בני עמנו.

ובאמת היה לאל ידי המאמרים האלה להשיב את עמנו לאט לאט לארצו, לולא חזקה יד הקורות הנוראות אשר עברו על הארץ העזובה הזאת במשך אלפי שני גלותנו, לולא הפכה את הארץ, אשר ארץ זבת חלב ודבש היתה לפנינו, לארץ משכלת ליושבי אירופה... אך כל החלומות וההבלים האלה עפו הלכו למו לאור המדע, אשר הפיצו כל התרים החדשים את הארץ הקדושה בהראותם לדעת כי כאז כן גם עתה, אחרי אשר היתה שוממה כאלפיים שנה, ארץ ברוכה הארץ הזאת, ארץ אשר לא במסכנות נאכל בה לחם, ארץ פוריה אשר חוננה מאת הטבע בכל הוד והדר מרהיבי עין ומרחיבי לב, ארץ אשר אך ידיים עמלות תחסרנה בה, ולולא זאת כי אז היתה המאושרה בארצות... כה יעידו ויגידו כל

120. מתוך המאמר "שאלה נכבדה". המאמר התפרסם בניסן תרל"ט (1879), בביטאון "השחר", שנה ט' עמ' 363–364, והיכה גלים.

הנוסעים פה אחד. ועתה באה העת גם לנו העברים לעשות ולפעול למען הדבר הגדול הזה...

נייסד חברה כזאת, אשר תהיה כסניף להחברה הגדולה חברת כ"ח, אשר מטרתה תהיה לקנות קרקעות בארץ ישראל וכל הדברים הנחוצים לחיי עבודת האדמה; לחלק את הקרקעות האלה לבני עמנו היושבים כבר שמה, או לאלה מחו"ל אשר יחפצו ללכת שמה; לתת להם הכסף הנחוץ, אם אין ידם משגת לעשות דרכם בכסף בלבד... אם עשה נעשה הדבר הזה ויכולנו עמוד, ותשועת ישראל מהרה תצמח. ארץ ישראל תהיה המרכז לעם כולו, וגם אלה אשר יהיו בחו"ל ידעו, כי 'עמם' בארצו יושב, כי שפה וספרות לו שמה; גם השפה תעשה חיל, סופרים רבים ייוולדו לספרות [העברית], יען שמה תהיה ביד הספרות להעניק [לפרנס] את עובדיה ולהיות לאומנות בידם כספרות כל עם ועם... וחכמת ישראל גם היא תשגה מאוד, ותעשה פרי ופרח כאזרח רענן בארצה, והיתה לברכה לכל העם. בזאת תשועת כל העם ואושר לאומתנו.

אליעזר בן יהודה

מילים: ירון לונדון / לחן: מתי כספי

כמו הנביאים הקנאים לשם
הוא קינא לפועל ולתואר ולשם.
ובחצות, העששית בחלונו,
היה רושם במילונו תילי תילים
מילים יפות, מילים עפות,
מתגלגלות מן הלשון.
אליעזר, מתי תשכב לישון
הן קומתך כמעט אפיים שחה
והעברית אשר חיכתה אלפיים
היא תמתין לך עד בוא השחר.

אליעזר בן יהודה

יהודי מבדח

מילים מילים, מילים מילים

הוא בדה ממוחו הקורדח.

אם נמה העברית אלפיים, נו אז מה,
הבה נעירנה ונמציא את היוזמה,
את המגהץ, את הפצצה, את הריהוט
בקצה נוצה בכתב רהוט.
כתב כרובית, כתב גלירה,
כתב את כל, את כל מילון בן יהודה.
ועוד הוסיף מילים לברוא
ונוצתו המהירה לא נחה
והשפה גדלה
ולא הכירה את מראה דמותה
את מראה דמותה בבוא השחר.

אליעזר בן יהודה...

ובן נולד לו, וכזאת האיש אמר:
זה הבכור אקרא לו בן יהודה איתמר
שמינקות ועד קמילה, מיום בואו
בברית מילה ועד מותו –
כרותה לו ברית עם העברית
ומלחמה לו את הלעז להכרית.
איתמר – אכן היה לגבר,
קומת תמר ויפי צורה וסבר,
והלשון בפיו היתה שפת עבר.
איתמר בן אב"י,
שאביו היה נביא
גבר כלבבי.

אליעזר בן יהודה...

הרב צבי הירש קלישר

הרב צבי הירש קלישר (התקנ"ה 1795 – התרל"ד 1874), תלמידם המובהק של ר' יעקב מליסא, ר' עקיבא איגר והחת"ס סופר. גדול בהלכה ובהגות, כיהן ברבנות בלא שכר. נאבק כל ימיו על הרעיון שראשית הגאולה טמונה בפעילות אנושית רגילה בדרך הטבע, וכי הגאולה היא תהליך ממושך. תמך גם בחידוש עבודת הקרבנות בזמן הזה. ניהל ויכוחים רבים עם גדולי הרבנים על רעיונותיו, אך כמו הרב אלקלעי גם הוא לא הצליח למשוך אחריו את העולם הרבני. רק בסוף ימיו החל לראות התחלה קטנה בהקמת בית הספר החקלאי "מקווה ישראל", ואף נתבקש לעלות לארץ ולפקח על הוראת המצוות התלויות בארץ בבית הספר היהודי החקלאי הראשון, אך נפטר בטרם זכה לעלות.

מתוך ספרו "דרישת ציון":¹²¹

גאולת ישראל אשר אנו חוכים [מחכים] לה: אל יחשוב החושב כי פתאום ירד ה' יתברך שמו משמים לארץ, לאמור לעמו – צאו, או ישלח משיחו כרגע מן שמים לתקוע בשופר גדול על נדחי ישראל ויקבצם ירושלימה, ויעשה לה חומת אש ומקדש, אש ממרומים תרד, כאשר הבטיח על ידי עבדיו הנביאים. לא כן קורא המשכיל, ודאי כל יעודי הנביאים יתקיימו באחרית הימים, לא יפול חס וחלילה דבר ארצה, אך לא במנוסה נלך ולא בחפזון יום אחד, כי אם מעט מעט תבוא גאולת ישראל, לאט לאט תצמיח קרן ישועה, עד, וישראל יעשה חיל וישגה מאד באחריתו בקיום כל היעודים וההבטחות של הנביאים הקדושים, כאשר אברר בעזרת ה' מן הכתובים ומדברי חז"ל, וגם המושכל יסכים לה.

121. ירושלים תשכ"ד, עמ' פ"ח.

שיר החירות

מילים: יצחק שנהר / לחן: דניאל סמבורסקי

פָּנִינוּ אֶל הַשָּׁמַשׁ הָעוֹלָה,
בְּרַכְנוּ שׁוֹב פּוֹנֶה מִזְרָחָה.
אָנוּ צוֹפִים לְקִרְאָת שְׁעָה גְדוֹלָה,
זָקוּף הָרֹאשׁ נִפְשָׁנוּ עוֹד לֹא שָׁחָה.

חוֹצְבִים אָנוּ גּוֹרֵל בְּיַד רָמָה,
נוֹשְׂאִים בְּלֵב תִּקְוָה יוֹקֶדֶת.
אָנוּ זוֹכְרִים כִּי יֵשׁ לָנוּ אִמָּה,
אָנוּ יוֹדְעִים כִּי יֵשׁ לָנוּ מוֹלָדֶת.

הוֹלְכִים אָנוּ לְקֶץ שֶׁל הַנֶּכֶד,
חִלּוֹם חֲרוֹת יַחֲדָיו נִגְשִׁימָה.
אָנוּ דוֹגְלִים בְּעֵז בָּשֶׁם מָחָר,
וְטוֹר אֶל טוֹר נִלְךְ תִּמְיֵד קְדִימָה!

ר' שמואל הזקן – הרב מוהליבר

מי מבין הרבנים "חובבי ציון" סמך ידיו על בנימין זאב הרצל לקראת הקונגרס הציוני הראשון, וראה בו את המנהיג הראוי לגאולת העם? – התשובה נרמזת בסוף הרומן של הרצל "אלטנוילנד" (ארץ עתיקה מתחדשת):

אנו רואים כאן צורה חדשה של חיי בני אדם בחברה, צורה המבטיחה אושר יותר מן הקודמת – מי יצר אותה?

ליטוואק הזקן אמר: "המצוקה!"

האדריכל שטיינק אמר: "העם שחזר והתלכד!"

קינגסקורט אמר: "אמצעי התחבורה החדשים!"

ד"ר מרקוס אמר: "הדעת!"

ג'ו לוי אמר: "הרצון!"

פרופסור שטיינק אמר: "כוחות הטבע!"

הכומר האנגלי הופקינס אמר: "הסובלנות ההדדית!"

רשיד ביי אמר: "הביטחון העצמי!"

דוד ליטוואק אמר: "האהבה והייסורים!"

ואילו רבי שמואל הזקן קם על רגליו בחגיגות ואמר:

"א-לוהים!"

הרב מוהליבר (התקפ"ד, 1824 – התרנ"ח, 1898) ייסד את האגודה הראשונה של חובבי ציון (התרמ"ב, 1882), וכן שכנע את הברון רוטשילד לתמוך במושבות העלייה הראשונה. קיבל בהתלהבות את הופעתו של הרצל. רק משום זקנתו וחולשתו לא השתתף בעצמו בקונגרס הציוני הראשון, ונפטר שנה אחת אחריו.

הרב מרדכי בן יוסף עלישברג (המבי"ע)

מראשי הרבנים של "חובבי ציון", והיותו "לאומי" שבהם. בספרו "שביל הזהב" (ורשה תרנ"ז) הראה את חוסר התוחלת בדרך ההשכלה, והראה כי "יישוב ארץ ישראל" במובן החומרי והרוחני הוא המוצא היחיד לעם ישראל בתקופה זו. הותקף קשות בעיתוני ירושלים, וזכה לאהדה אצל "אחד העם".

על דתיים וחילוניים בתנועת חיבת ציון:¹²²

...בכלל ראוי להיות נגד עינינו תמיד ולא יזוז מהן, כי חברתנו [חובבי ציון] מורכבת משני מיני חברים, אשר כל חלק מהם מרוחק בדעתו מהחלק השני מרחק גדול כממזרח למערב. כי אף-על-פי ששניהם שווים בדעת אחת, אשר זאת חובתם להושיב בארץ-ישראל אנשים מישראל שיעבדו אותה עבודת שדה וכרם וגידול בהמות וכל השייך לזה, וזה יבוא על-ידי קניית אחוזות שם מעט מעט ולבנות בהן בתים ואסמים ורפתים וכו' ולהושיב בהם אנשי ישראל הראויים ומוכשרים לזה ואשר ליבם חפץ לקבל על עצמם העבודה הזאת, להפוך ארץ נשמה אלפי שנה, לארץ מיושבת הנותנת לחם ושמלה לעובדיה, להם ולביתם בריוח – בכל זה משתווים כל החברים ובטלה חלוקת הדעות ביניהם; אבל הסיבה שעוררתם לדעה הזאת, והשלכת הבערת בבתי נפשם להוציא לאור את דעתם זו היא שונה בעיקרה. האחת, סיבתה העיקרית היא אש דתית, אשר תוקד על מזבח לבבם תמיד לא תכבה, ואין דוגמתה בכל העמים, אשר אש הלאומיות תוקד בלבבם לארצם בכל לב ונפש, אבל אינה דתית, רק לאומית טבעית. אבל יתרה עליהם שלהבת העולה מלב אנשי ישראל לארצם: היא, מלבד הטבעית הנטועה בטבע כל העמים, גם אש הדתית מתלקחת בתוככי הלאומיות ומוסיפה עליה מדורה גדולה, עד כי [האש] הדתית נעשתה עיקר והלאומיות טפלה לה. [והקבוצה] השניה, סיבתם העיקרית היא, ככל העמים, לאומיות גרידא, והדתית או שחסרה בהם לגמרי, או על-כל-פנים היא במידה מעוטה מאד, והלאומית עיקרית, והדתית טפלה לה. אמרתי "שני מיני חברים" ולא יותר, מפני שרציתי שלא להרבות בחלוקות, כדי שלא לבלבל הדברים, אבל ודאי יש בזה כדי חלוקה לכמה מינים, מפני רוב

122. מתוך מכתב לד"ר פינסקר. צוטט בספרו של אחד העם על פרשת דרכים (ברלין תר"ץ), א', עמ' ס"ט-ע"א.

הממוצעים בין שתי הקצוות, שזה בוחר לעצמו לקבל הדברים הללו כהדתיים והללו כהלאומיים, וזה בוחר דרך אחרת כטוב וכישר בעיניו ובעיני חבריו, להרבות ולמעט וכו', ואלו ואלו אך טובת ישראל ידרשו, אבל לפי דעתם ולפי דרכם. וכהשתנות הסיבות אשר העלו שלהבת ליבם, כן ראוי לפי דרכם שינויי ההנהגות של [המתיישבים] בסדרי חייהם וחינוכם את בניהם... איש לפי דרכו...

מדברינו מתבארת דעתנו, כי כל עוד שאין לאל ידנו לעמוד למניין ולברר על-פי דעת רוב החברים, איזה דרך ישכון אור אשר נְבוֹר [נבחר] לנו לעשותה מסילה לאחינו הנאחזים זה מקרוב [במושבות] בארצנו, מחויבים אנו להלוך בדרך הרצויה לכל [הדעות] החלוקות, כי הלא בכל הדברים הכלל היותר גדול הוא "שאיין לך כלי מחזיק ברכה אלא השלום"¹²³, ומכל שכן בדבר גדול וחדש כזה, אשר כמוהו לא היה מימי חורבן בית מקדשנו וארצנו [המושבות הראשונות], שהשלום מוכרח בו, וחלילה דבר קל יכול להפוך הקערה על פיה, ורבו מתנגדיו [של היישוב] מימין ומשמאל... הדבר הזה של סילוק המחלוקת מוכרח לנו כאויר לחי, וכמים לדגים, וכלחם לרעב... על-כן הזהירות מוכרחת בזה, והבלתי נזהר ועושה בהעניין לפי דעה חלוקה אחת, הוא מביא בסכנה עצומה את כל העניין הקדוש והנורא הלזה, אשר הרבה נתלבטנו בו עד אשר הביאנו ה' לעמוד במקום הזה שאנו עומדים בו כעת. רבות עשינו, אבל כלא נחשב, נגד מה שאנו מחויבים עוד לעשות, עד הגיענו אל מטרותנו הקדושה.

והנה דעת לנבון נקל, כי דעת החלוקה [הקבוצה] הראשונה [הדתית-לאומית, גם] לפי דעת החלוקה [הקבוצה] השנייה [הלאומית] אין בה מגרעת, אפילו לדעת היותר רחוקים מן הראשונה, כי לדעתם גם כן אינה אלא יתרון... אבל אם נלך בדרך החלוקה השנייה, הרי כבר נגענו לפי דעת החלוקה הראשונה [הדתית-לאומית] במגרעות עצומות, מעוותים שלא נוכל לתקון, וחסרונות שלא יוכלו להימנות, והיא השחתה לכל העם עם הארץ יחד, וגורמת להאריך ולהרחיק מאתנו קץ תקותנו לרומם קרן ישראל בכבוד...¹²⁴

ולמען אחתום העניין בשלום לכל [הדעות] החלוקות, אדברה נא שלום באזני אדוני [ד"ר פינסקר] למען כבוד ארצנו, למען כבוד חברתנו והעומדים בראשה. ואשא

123. משנה עוקצין פרק ג' משנה יב, משנה אחרונה בש"ס.

124. המבי"ע הציע לד"ר פינסקר ולחובבי ציון סטטוס קוו דתי-לאומי, כל עוד אי-אפשר להכריע. הוא אף טען שלא כדאי להכריע, כי "הדתיות הלאומית" יכולה להכיל את "הלאומיות הטבעית" בלי קושי. מסיבה זו גם תמך בכל תוקף בהיתר המכירה בשביעית, כדי לגשר בין הדתיות והלאומיות בתנועה הציונית.

משלי ואומר: מצינו בקרבנות צבור, שנקרב חלבם ודמם בעד כלל האומה הישראלית לתת עליהם ברכה, היו בה על-פי מצוות התורה שני מיני אש, אשר השלהבת העולה מעליהם אש תמיד תוקד על מזבח ה' לטובת האומה. הראשונה ירדה מן השמים בפומבי לעיני כל, ככתוב בתורה,¹²⁵ והשנייה מצוותה להביא יום יום מן ההדיוט.¹²⁶ ככה אני אומר לעשות בכל ענייני הדעות הנוגעים לכל עם ישראל כולו, שצריכים ומוכרחים אנו [לשני מיני האש] יחד, אחת לא נעדרה. האחת, הקדושה, הדתית, היורדת מן השמים, היוקדת על מזבח לב עם ישראל לא תכבה, מים רבים לא יוכלו לכבותה, וכל האגואיזם כליל יחלוף וכעשן יכלה; והשנייה חכמה טבעית היא, אש ההארה שאנו צריכים לחדשה יום יום שלא תכבה, מפני יצר האגואיזם המצפה בכל יום להמיתה, לאהבת הלאומיות הזו, ואומר לו לאדם: מה לך ולטובת הלאום? אדם קרוב אצל עצמו, ורוב כספך, או כבוד ומעלה, עולה ומכריע כל טובת הלאום כולו. כאשר אנו רואים יום יום אצל עשירי עמנו, שלא ידאגו רק לטובת עצמם, להרבות כבוד ביתם ולהשיג שמות הכבוד והמעלה להם ולמשפחתם, וגם זאת יחשבו כי ירבו בזה כבוד ישראל הדל ומבוזה בגוים, כי ימצאו בהם יוצאים מן הכלל שאף-על-פי שהם יהודים, הממשלה תרוממם בין שרים ונדיבי ארץ בגלל חשיבותם ומעלות נפשם, ואחיהם הרבים (נותנים) מבוזים ונקלים בעיני העמים, גם הרבה רבבות כלים ומתים ברעב לעיני העשירים, והמה לא ישימו לב, כי שמן [נאטם] בחלב ליבם.¹²⁷ על זה צריך לחדש אש הלאומי יום יום, וזהו אש הבאה מן ההדיוט שאנו צריכים להתלבט [להשתדל] ללבותה ולהעלות שלהבתה.

והנה, בעוד היו ישראל על אדמתם היו התורה והחכמה מצויות ביחד, כי שאבו שניהם מרבותיהם, ממקור אחד אשר גם בו היו התורה והחכמה צמודות יחד. אבל מאז גלו [ישראל] מעל אדמתם הוצרכנו לשאוב [שני מיני אש הללו] משני מקומות: תורה מאת גדולי ישראל, וחכמה מאת גדולי העמים, והלבבות נתמעטו גם כן מצוק העתים, אשר קשה ללב אחד להשיג [שני מיני האש] ביחד, לכן נפלגו כעת בעמנו חכמי התורה לחוד, וחכמים הטבעיים לחוד, וכשאנו צריכים לעשות דבר כללי לטובת הלאום צריכים אנו לחבר שתי החכמות יחד על-ידי שני אנשים נפרדים, האחד גדול בתורה [הנצי"ב מוולוז'ין], והאחד – בחכמה [ד"ר פינסקר], וכשהם מחוברים כאחד, כבר חזרה השלמות הראשונה שזרחה לישראל מימי קדם..."

125. בהר סיני ובמשכן, ראה שמות י"ט יח; כ"ד יז; מ' לד; ויקרא ט' כד.

126. גם זה מפורש בתורה – ויקרא ו' א-ו, וראה רשב"ם לויקרא י' א-ב.

127. על פי תהילים קי"ט ע; י"ז י; ע"ג ז; איוב ט"ו כז.

המפגש בין האש הלאומית ואש הקודש, לפי המב"ע, בא לידי ביטוי בשירים הבאים:

מול הר סיני

מילים: יחיאל מוהר / לחן: משה וילנסקי

לא אגדה רְעִי
ולא חלום עובר:
הנה מול הר סיני
הסנה, הסנה בוער.
והוא לוחב בשיר
בפי גדודי בנים,
ושערי העיר
ביד השמשונים.

הו, שלהבתיה – עיני הנערים,
הו, שלהבתיה – ברעום המנועים,
עוד יסופר על זה היום אָחִי,
בשוב העם אל מעמד סיני.

רְעִי, זה לא חלום
ולא חזיון הוזה
מאז ועד היום
בוער, בוער הסנה.
לוחט בזמר און
בלבבות האל
של נערי ציון
ורכב ישראל.

הו, שלהבתיה – עיני הנערים...

שיר בוקר

מילים: נתן אלתרמן / לחן: דניאל סמבורסקי

בְּהָרִים בְּכַר הַשֶּׁמֶשׁ מְלַהֵט
וּבְעֵמֶק עוֹד נוֹצֵץ הַטֵּל,
אָנוּ אוֹהֲבִים אוֹתָךְ, מוֹלָדָת,
בְּשִׁמְחָה, בְּשִׁיר וּבְעֵמֶל.

ממורדות הלבנון עד ים המלח
נַעֲבֹר אוֹתָךְ בְּמַחֲרָשׁוֹת,
אָנוּ עוֹד נִטֵּעַ לָךְ וְנִבְנֶה לָךְ,
אָנוּ נִיפֵה אוֹתָךְ מְאוֹד.

נִלְבִּישׁךְ שְׁלֵמַת בְּטוֹן וּמַלְט
וְנִפְרֹשׁ לָךְ מִרְבֵּדֵי גָנִים,
עַל אֲדַמַּת שְׂדוֹתֶיךָ הַנִּגְאָלָת
הַדָּגֵן יִרְנִין פַּעֲמוֹנִים.

הַמְדַּבֵּר – אָנוּ דֶּרֶךְ בּוֹ נַחֲצֵכָה,
הַבְּצוֹת – אֲנַחְנוּ נִיבְשֶׁן.
מֶה נִתֵּן לָךְ עוֹד לַהוֹד וְשִׁבְעַה,
מֶה עוֹד לֹא נִתְּנוּ וְנִתֵּן.

בְּהָרִים, בְּהָרִים זֶרַח אוֹרֵנוּ,
אָנוּ נַעֲפִילָה אֶל הָהָר.
הָאֶתְמוֹל נִשְׁאַר מֵאֲחֹרֵינוּ,
אֵךְ רִבְּה הַדֶּרֶךְ לַמָּחָר.

אִם קֶשֶׁה הִיא הַדֶּרֶךְ וּבּוֹגְדָת,
אִם גַּם לֹא אֶחָד יִפֹּל חָלָל,
עַד עוֹלָם נֹאֲהֵב אוֹתָךְ, מוֹלָדָת,
אָנוּ לָךְ בִּקְרֵב וּבְעֵמֶל!

הראי"ה קוק

הרב קוק, מגדולי ההוגים בדורות האחרונים, נודע בהנהגת הציבור ובגדלותו בתורה. למד גם אצל הנצי"ב מוולוז'ין, ועוד בצעירותו החל לערוך ביטאונים ולכתוב ספרים, כדי לאחד את כל פלגי עולם התורה, וכך להשפיע על עם ישראל כולו. בשנים שהיה רב העיירה בויסק, ניהל מאבק ציבורי תקיף בעד ציונות-דתית-לאומית ונגד ציונות מנותקת מדת. בשנת התרס"ד (1904) עלה לכהן במשרת רבה של יפו והמושבות, עם ראשית העלייה השנייה. אמנם בארץ ישראל המשיך לכתוב ולפרסם ספרי הלכה והגות באופן מסודר, אך בשנים הבאות נחה עליו "רוח הקודש", ושטף כביר של "אורות" פרץ והופיע ממעמקי נשמתו: הוא חדל לכתוב בעצמו ספרי הגות, ומילא את יומניו, פנקסיו וקבציו בפסקאות קצרות, גבישיות, של רעיונות שוטפים. מאלה נערכו ספרי ה"אורות", "אורות-הקודש" וגם מאמרים רבים, על ידי עורכים אחרים, ובעיקר בידי שלושה מתלמידיו: בנו הרצי"ה, הרב הנזיר והרב נריה. הרב קוק עצמו לא ניסה עוד לערוך את עצמו וכתב רק ספרי הלכה. הגותו הארץ ישראלית חותרת לגלות את הטוב שבכל תופעה ובכל קבוצה, וגם בכל אידיאולוגיה פוליטית. הוא הראה את הטוב הצפון גם בחלוצים פורקי העול, וניסה בכל דרך לקרבם בעבותות אהבה ובמאור פנים, גם כאשר הכאיבו לו מאוד. עמדה זו, יחד עם פסקי הלכה שלקחו בחשבון ההלכתי את צרכי הדור, הביאו למאבק חריף נגדו מצד "קנאי ירושלים". את הרבנות ביפו ובמושבות הפך לרבנות מנהיגה ליישוב החדש כולו. הרב קוק ניסה בכל דרך למשוך ארצה את הציבור החרדי, ולשם כך יצא לחו"ל, ונאלץ לשהות שם כל ימי מלחמת העולם הראשונה. הוא שהה בשווייץ ובלונדון והתייצב בכל כוחו, ברגע ההיסטורי, נגד כל ניסיון של יהודים לטרפד את הצהרת בלפור, בטענה שיהודים הם "דת ולא לאום". תרומתו להשגת ההצהרה הייתה גדולה

מאוד. אחרי המלחמה חזר ארצה, עלה לירושלים והקים בה את הרבנות הראשית לארץ ישראל, המוסד הראשון של "כנסת ישראל" תחת המנדט הבריטי. ההתנגדות החרדית כלפיו התעצמה מאוד, ומאידך, משנתו ודרכו יצרו ועיצבו דרך ציונית-תורנית-אמונית לציבור גדול, שנאחז בו וראה בו את מורה הדרך הגדול. בשנת התרצ"ה (1935) השיב את נשמתו לבוראו, אחרי כמה קריאות זועקות לעלייה גדולה בעוד מועד, נוכח האסון הקרב. חלק ניכר מכתביו לא הגיע לפרסום עד היום.

ארץ ישראל¹²⁸

ארץ ישראל איננה דבר חיצוני, קניין חיצוני לאומה, רק בתור אמצעי למטרה של ההתאגדות הכללית והחזקת קיומה החמרי או אפילו הרוחני. ארץ ישראל היא חטיבה עצמית קשורה בקשר חיים עם האומה, חבוקה בסגולות פנימיות עם מציאותה. ומתוך כך אי אפשר לעמוד על התוכן של סגולת קדושת ארץ ישראל, ולהוציא לפועל את עומק חיבתה, בשום השכלה רציונלית אנושית כי אם ברוח ה' אשר על האומה בכללה, בהטבעה הטבעית הרוחנית אשר בנשמת ישראל, שהיא ששולחת את קויה בצבעים טבעיים בכל האורחות של ההרגשה הבריאה, ומזרחת היא את זריחתה העליונה על פי אותה המידה של רוח הקדושה העליונה, הממלאת חיים ונועם עליון את לבב קדושי הרעיון ועמוקי המחשבה הישראלית. המחשבה על דבר ארץ ישראל, שהיא רק ערך חיצוני כדי העמדת אגודת האומה, אפילו כשהיא באה כדי לבצר על ידה את הרעיון היהודי בגולה, כדי לשמור את צביונו ולאמץ את האמונה והיראה והחיזוק של המצות המעשיות בצורה הגונה, אין לה הפרי הראוי לקיום, כי היסוד הזה הוא רעוע בערך איתן הקודש של ארץ ישראל. האימוץ האמיתי של רעיון היהדות בגולה בוא יבוא רק מצד עומק שיקועו בארץ ישראל, ומתקוות ארץ ישראל יקבל תמיד את כל תכונותיו העצמיות. צפיית ישועה היא כוח המעמיד של היהדות הגלותית. והיהדות של ארץ ישראל היא הישועה עצמה.¹²⁹

128. מתוך "אורות", עמ' ט-י.

129. "והיהדות של ארץ ישראל היא הישועה עצמה" – משפט זה אינו מופיע במקור שנכתב בלונדון, בקובץ ז'-י"ג מ"שמונה קבצים" (ירושלים תשנ"ט). הרב צבי יהודה הכהן קוק, עורך הספר "אורות" (יצא לאור בשנת תר"ף), הוסיף משפט חשוב זה, כנראה בהסכמת הראי"ה ובעצתו.

...אי אפשר לאדם מישראל שיהיה מסור ונאמן למחשבותיו, הגיונותיו, רעיונותיו ודמיונותיו, בחוץ לארץ, כתכונת הנאמנות הנאמנות הזאת בארץ ישראל. הופעות [רוח] הקודש, באיזו מדרגה שהן, נקיות בארץ ישראל לפי הערך, ובחוץ לארץ מעורבות הן בסיגים וקליפות מרובים. אמנם לפי גודל התשוקה והקישור של האדם לארץ ישראל, הרי רעיונותיו מזדככים מיסוד אוירא דארץ ישראל החופף [גם] על כל מי שמצפה לראותה. "שמחו את ירושלים וגילו בה כל אוהביה".

האמונה

הראי"ה קוק

לְעֵד חַיָּה בְּלִבֵּנוּ הָאֱמוּנָה הַנֶּאֱמָנָה,
לְשׁוֹב לְאַרְץ קְדִישָׁנוּ עִיר בָּהּ דָּוִד חָנָה.

שְׁמָה נַעֲמֵד לְגִזְרָנוּ אֵב הַמֶּזֶן קָנָה,
שְׁמָה נַחֲיָה אֶת חַיֵּינוּ חַיֵּי עֲדַת מִי מָנָה.

שְׁמָה נַעֲבִד אֱלֹהֵינוּ בְּחֶדְוָה בְּגִילָה וּבְרִנָּה,
שְׁמָה נַעֲלֶה לְרִגְלֵינוּ שְׁלֹשׁ פְּעָמִים בְּשָׁנָה.

תּוֹרַת חַיִּים חֲמֻדָּתָנוּ מִפִּי עֲלִיּוֹן נִתְּנָה,
נֶצַח הִיא נַחֲלָתָנוּ מִמֶּדְבָּר מִתְּנָה.

את השיר "האמונה" כתב הרב קוק בתור תגובה לשיר "תקוותנו", שממנו בא המנון התנועה הציונית והמנון המדינה. ב"הצעה לסדר" ליל העצמאות, או בשיחת הכנה ודיון לקראת יום העצמאות, אנו מציעים להשוות בין השירים ולשאול: מה בין "התקווה" לבין "האמונה"? מה המשותף ומה המפריד? מדוע העדיפה התנועה הציונית את שירו של משורר יהודי שהתייחס וירר, על שירו של המאמין הגדול, ראש רבני ארץ ישראל, שעלה ליפו, ועלה לירושלים, ונקבר בה? – לו הייתה הבחירה בידכם, באיזה שיר הייתם בוחרים?

תְּקוּנָנוּ

מילים: נפתלי הרץ אימבר

עוד לא אֶבְדָּה תְּקוּנָנוּ
הַתְּקוּהָ הַנוֹשָׁנָה
מִשׁוּב לְאַרְץ אֲבוֹתֵינוּ
לְעִיר בָּהּ דָּוִד חָנָה.

כָּל עוֹד שָׁם עָלֵי דְרָכֵינוּ
שָׁם שַׁעַר יִכַּת שְׁאִיָּה
וּבֵין חֲרָבוֹת יְרוּשָׁלַיִם
עוֹד בַּת-צִיּוֹן בּוֹכָה.

כָּל עוֹד בְּלִבָּבוּ שָׁם פְּנִימָה
נֶפֶשׁ יִהוּדֵי הוֹמָיָה
וּלְפָאֲתֵי מִזְרַח קְדִימָה
עֵינֵינוּ לְצִיּוֹן צוֹפִיָּה.

כָּל עוֹד שְׁמָה דְּמַעוֹת טְהוֹרוֹת
מַעֲיֵן-עַמִּי נוֹזְלוֹת
לְבָבוֹת לְצִיּוֹן – בְּרֹאשׁ אֲשֻׁמּוֹרוֹת
יָקוֹם בַּחֲצֵי הַלֵּילוֹת.

כָּל עוֹד דְּמַעוֹת מַעֲיִינֵינוּ
תִּרְדְּנָה כְּגֶשֶׁם נְדָבוֹת
וּרְכָבוֹת מִבְּנֵי עַמֵּנוּ
עוֹד הוֹלְכִים לְקַבְּרֵי-אֲבוֹת.

כָּל עוֹד רָגַשׁ אֶהְבֵּת-הֶלֶאֱם
בְּלֵב הַיְּהוּדִי פוֹעֵם
עוֹד נוֹכַל קָנָה גַם הַיּוֹם
כִּי יִרְחַמְנוּ אֶל זוֹעֵם.

כָּל עוֹד חוֹמַת-מַחְמַדֵּינוּ
עוֹד לְעֵינֵינוּ מִיפְעַת
וְעָלֵי חֶרֶבֶן מִקְדָּשֵׁנוּ
עֵין אַחַת עוֹד דּוֹמַעַת.

שְׁמַעוּ אַחֵי בְּאַרְצוֹת נוֹדֵי
אֶת קוֹל אֶחָד חוֹזֵינוּ
"כִּי רַק עִם אֶחָרוֹן הַיְּהוּדִי
גַם אַחֲרִית תְּקוּנָנוּ.

כָּל עוֹד הַיָּרְדֵּן בְּגֵאוֹן
מְלֵא גְדוֹתָיו יִזְלוּ
וּלְזֵם כְּנָרֶת בְּשֵׁאוֹן
בְּקוֹל הַמֶּלֶךְ יִפְלוּ.

ר' אברהם מרדכי אלתר מגור

ר' אברהם מרדכי אלתר מגור (גור, התרכ"ה 1865 – ירושלים, התש"ח 1948). מחשובי האדמו"רים מגור, בנו של ה"שפת אמת", בעל "אמרי אמת". נערץ על חסידים ומתנגדים. ממייסדי "אגודת ישראל" ומחשובי פעיליה. מן האדמו"רים שפָּמְהוּ לארץ ישראל, ומן המעטים שנסעו אליה (חמש נסיעות משנת התרפ"א 1921), וקנו בה קרקע. עודד עליית חסידים לארץ ישראל (בסייג של זהירות) והשתקעות בה, אבל לא הוביל לכך את ההמונים, מפני ההתנגדות הרחבה. השקיע מאמץ גדול להביא שלום בין הרב קוק ובין מתנגדיו החרדים בירושלים. עצם פגישתו עם הרב קוק חוללה הדים רבים. דבריו ומעשיו מוכיחים שהתמיכה במפעל הציוני אינה רק נחלתם של הרבנים הנחשבים ציוניים. עלה בגופו לארץ והקים מחדש את חסידות גור בירושלים. נפטר בירושלים בשנת קום המדינה ונקבר בחצר החסידות.

קטעים ממכתב ששלח לבנו ולחתנו בחזרתו מארץ ישראל:¹³⁰

לעורר את כל החרדים

הנני שבע רצון מאד בראותי כי יכולים גם לבוא אל המנוחה, ולהתנהג שמה בדרכי היהדות כאשר הורונו אבותינו ואבותי. ומי אשר חננו השם יתברך בהון, יכול בלי שום ספק למצוא שמה פרנסתו במנוחה שלמה, ולשמור היהדות כראוי באין מעצור. אולם גם אלו שאין יכולים ואין חפצים להשתקע בארץ הקודש; דעתי – בכדי לעזור לאחיהם בני ישראל החרדים, להתישב שמה – יפרישו כל אחד מהונו סכום מסויים ולקנות לו שם חבל נחלה. והוא נושא פירות גם בעולם הזה... לכן אקוה ואבקש, שממנו יראו וכן יעשו. כי הגיעה השעה לעשות דברים ממשיים בפועל...

ביקרתי את הנציב ה' אליעזר סמואל, והבטיח, שיסייע לחסידים שיבואו שמה להתיישב, להיות להם כל הזכויות שנתנו לחברות אחרות. והרשני להודיע

130. מתוך "אוסף מכתבים ודברים מכ"ק מרן אדמו"ר מגור", ורשה תרצ"ז.

זאת בשמו, אולם הוסיף תנאי, כי יהיו בשלום עם התושבים הנכרים... בטח כבר ידעתם, כי בווינה באספה של מועצת גדולי התורה החליטו, שהאגודה תעסוק בעבודה ממשית בכל המקצועות, ביישוב ארץ ישראל, מבלי הבט על התנאים הפוליטיים המתחלפים ובאים. וכן הוא באמת דעתי, אשר מצוות יישוב ארץ ישראל שנצטוונו בתורתנו הקדושה איננה דבר התלוי בזמן, רק ביכולת ובאפשרות, לכן גם עתה צריכים להשתמש באפשרות של עכשיו ולעבוד בכל עוז, כי בריבוי העולים החסידים לארץ ישראל תתגדל השפעתם שמה, וזה יגרום שמירת קדושת הארץ...

והנני כופל את דברי, אשר על אגודת שלומי אמוני ישראל לעורר את כל החרדים, שישתדלו להרבות היישוב בארץ הקודש... בעשר קדושות שבארץ ישראל יכולים גם עתה להנות מטובה, הן בעלי בתים, הן פרושים, הן חסידים, הן בעלי מדרגה וכו'. אולם לבל לנסוע בחפזון (בפרט אחרי שנשמע שסגרו מעת לעת את הגבולים), אך ביישוב הדעת ובסדר, ולהיודע מקודם איך יתפרנס שמה, וכמה כסף נדרש...

מהצהרת מר יעקב רזנהיים, נשיא אגודת ישראל,

התנועה הציונית – מכשיר מטעם ההשגחה:¹³¹

אין ספק שעתידיה של ארץ ישראל הנהו בר חשיבות יוצאת מהכלל לכל אחד מאיתנו, ובכללם גם אלה שאינם תומכים עיוורים של הציונות ושאינם מאמינים, שמדינה יהודית בארץ ישראל תפתור למעשה את כל הבעיות היהודיות. בכל אופן יש להתייחס לתנועה הציונית כאל מכשיר מטעם ההשגחה, יהא אפוא, לא נכון הדבר להניח מכשולים בדרך הציונים, ואפילו הרביזיוניסטים – לקבל מאת המעצמות הגדולות בְּטוּחָה [התחייבות], שמדינה יהודית תוקם בארץ ישראל.

מרס 1943

131. מתוך "הציונות – אוצר התעודות הפוליטיות", אסף וסידר: ח' מרחביה, ירושלים 1943, עמ' 564.

סבתות קדושות בירושלים

מילים: אסתר ראב

סבתות קדושות בירושלים,

זכותכן תגן עלי:

ריח סמדר ופרדסים פורחים

עם חלב אם השקיתי;

כפות רגלים

רכות כינים

בחול ליהט ממששות;

ואקליפטים פורעים

טעוני צרעות ודבורים

שיר ערש לי דובבו:

שבע אטבול בנים תיכון

לקראת דוד אלופי המלך

ואצל אליו בהררי-ירושלים

אימה-הדורה.

ועם דבורה תחת התמר

אשת קהנה ואשוחח

על הגנה ומלחמה.

סבתות קדושות בירושלים,

זכותכן תגן עלי.

עלה ריח בגדיכן באפי,

ריח נרות שבת ונפטלין.

ניגונים

מילים: פניה ברגשטיין / לחן: דוד זהבי

שְׁתַּלְתֶּם נְגוּנִים בִּי, אִמִּי וְאָבִי,
נְגוּנִים מְמוֹרִים שְׂכוּחִים.
גִּרְעִינִים; גִּרְעִינִים נִשְׁאָם לִבִּי –
עֲתָה הֵם עוֹלִים וְצוֹמְחִים.

עֲתָה הֵם שׁוֹלְחִים פְּאוֹרוֹת בְּדַמִּי,
שֶׁרְשִׁיהֶם בְּעוֹרְקֵי שְׁלוּבִים,
נְגוּנִיָּה, אָבִי, וְשִׁירֶיךָ אִמִּי,
בְּדַפְקֵי נְעוּרִים וְשָׁבִים.

הִנֵּה אֶאֱזִין שִׁיר עֶרְשִׁי הָרְחוֹק
הַבִּיעַ פִּי אִם אֵלַי בָּת.
הִנֵּה לִי תִזְהַרְנָה בְּדַמְעַ וּשְׁחוֹק
"אִיכָה" וְזִמְרוֹת שֶׁל שְׁבָת.

כָּל הֶגֶה יִתֵּם וְכָל צָלִיל יֵאָלֵם
בִּי קוֹלְכֶם הָרְחוֹק בִּי יְהוּם.
עֵינֵי אֶעְצֹם וְהִרְיֵנִי אֶתְכֶם
מַעַל לְחֶשֶׁכֶת הַתְּהוֹם.

— |

| —

— |

| —

שער הזיכרון

— |

| —

— |

| —

והגדת לבנך ביום ההוא

הזיכרון הוא החיים והשכחה היא המוות. החי הוא הזוכר. כל עוד הזיכרון ישנו בנו אנו חיים, וכל עוד אנו זוכרים את המתים – גם הם חיים. גופם אמנם מת, אולם רוחם חי, זיכרונם בקרבנו הוא המשך החיים. אנשים אלו ציוו לנו בדמם את צו הזכירה. שהרי החיים אינם רק חיי הבשר; חיי הזיכרון נמשכים מדור לדור.

שער זה מוקדש לזיכרון.

במאמר הראשון – "אמונה אל מול הפכיה" – נחשוף את מושגי האמונה בדרך לא שגרתית, מתוך התבוננות לשונית-אמונית באמונה אל מול הפכיה, בפרט בתקופתנו, וכך נוכל לגעת בזיכרון השואה ובהתמודדות האמונית עמה. נתבונן בדרכם של שלושה ניצולי שואה – הרב יהודה עמיטל, אבא קובנר והמשורר איתמר יעוז קסט – ונבחן את ההתמודדות שלהם עם זיכרון השואה ועם האמונה לנוכח השואה.

מיום הזיכרון לשואה נעבור אל יום הזיכרון לנופלים במערכות ישראל, ובמאמר – "יום הזיכרון מנקודת מבט של עבר ועתיד" – נעמיד את חובת הזיכרון בתוך מצוות "והגדת לבנך", שהיא העברת הזיכרון לדור הבא, לבני הדור שלא חווה את תקומת המדינה ואת מחיר העצמאות, והיא עבורו מובנת מאליה. רק העברת הזיכרון לבני הדור הבא מנחילה בו חיים.

שני המאמרים הראשונים עוסקים בזיכרון הלאומי ובמאמר השלישי – "רעיון תורה ועבודה – משואת יהודי הונגריה אל גוש עציון" – ניגע בסיפורו הפרטי של צדוק ראב, חותני. נצעד בנתיבות חייו, מעת היותו נער צעיר בהונגריה של מלחמת העולם השנייה, דרך פעילותו במחתרת להצלת יהודים ועד החלטתו לנקום בצוררים בדרכו שלו – להקים בית בארץ ישראל.

"אמונה" אל מול הפכיה¹³²

פתיחה – מקור הלשון אמונה

"הדבר הטוב נודע מהפכו ידיעה אמיתית"

מהר"ל, נצח ישראל, פרק א'

האור הובדל והוגדר אל מול החושך,
הטוב אל מול הרע,
החיים אל מול המוות,
והגלות היפך הגאולה.

כיצד נבחין "אמונה" – אל מול הפכיה?
נצטרך להתמודד מול כמה הפכים, כדי לנסות ולהקיף את עולם האמונה
עד כמה שאפשר.

אליעזר בן יהודה במילונו (כרך א' עמ' 275) מפרט לשם "אמונה" חמישה
מובנים:

- א. המידה להיות נאמן ומתמיד ולא מתחלף ומשתנה;
- ב. ביטחון ושלווה;
- ג. הסגולה והמידה להיות נאמן לדבריו, להבטחתו;
- ד. חובת היושר והצדק, ומבלי למעול מעל;
- ה. מה שאדם חושב ומאמין שהוא אמת.

132. מתוך יואל בן-נון, "אמונה אל מול הפכיה", בתוך: "על האמונה" (משה הלברטל, דוד קורצווייל ואבי שגיא, עורכים), עמ' 190–242.

לדעתי, יש כאן רק שלושה מובנים מובחנים זה מזה:

1. הביטחון והיציבות (א ו-ב);
2. היושר המוסרי והנאמנות (ג ו-ד);
3. מה שאדם חושב ומאמין שהוא אמת.

היושר המוסרי והנאמנות (מובנים ג ו-ד) אינם אלא בסיס חברתי יציב ומוצק, שכל אדם יכול לסמוך עליו ולבטוח בו (מובנים א ו-ב). כלומר, אמונה היא ביטחון פיזי ואמונה היא ביטחון מוסרי, וזה מוליד את זה. היושר הוא עצמו ביטחון ויציבות והוא גם משרה תחושת ביטחון ויציבות.

המובן האחרון של אמונה – "מה שאדם חושב ומאמין שהוא אמת" – אינו מופיע כלל בלשון המקרא, ואף בלשון חכמים הופעתו מצומצמת ומסופקת, כפי שיתברר להלן. הפסוק היחיד שהביא בן יהודה לתמוך מובן זה הוא פסוק בירמיהו (ז' כח): "וְאִמַּרְתָּ אֲלֵיהֶם, זֶה הִגּוֹי אֲשֶׁר לֹא-שָׁמְעוּ בְּקוֹל ה' אֱלֹהָיו, וְלֹא לָקְחוּ מוֹסֵר; אֲבָדָה הָאֱמוּנָה וְנִכְרְתָה מִפִּיהֶם". אולם ההקבלה בתוך הפסוק מבהירה היטב ש"אמונה" כאן פירושה "יושר מוסרי", כמו במקומות רבים במקרא, ולא "עקרונות שמאמינים בהם שהם אמת".

יתר על כן, גם בלשון חכמים, אין בנמצא "אמונה" שהיא היפוכה של "כפירה". ההיפך של כופר (בעבודה זרה או בכל דבר) הוא "מודה", ממש כמו בדיון משפטי – יש כפירה במקצת ויש הודאה במקצת. מאמין אינו מופיע כלל בספרות חז"ל בתור היפוכו של "כופר". די בכך כדי להבין ש"אמונה" במשמע כזה, הוא מכבשוני יצירתה של לשון הראשונים, בתקופה שהנוצרים כינו אותה "ימי הביניים".

שלוש דעות – "אמונה" מול חידלון ויאווש

הראי"ה קוק, בהסתכלותו הייחודית, בנה מחדש את מושגי האמונה מתוך התקרבות אל המובנים המקראיים הראשונים של האמונה. הראי"ה מעלה את האמונה לגובה כזה, עד שהיא מתקשרת עם שורש החיים, והיפוכה הוא חידלון גמור ומוות. האמונה הכוללת כול, אינה עומדת עוד מול הכפירה אלא מול החידלון. חידוש מהפכני זה לוקח בחשבון את השפעתה של הפילוסופיה המודרנית, מקאנט ועד הפילוסופים האקזיסטנציאליים. מהלך דרמטי זה מחזיר את האמונה אל המושג המקראי הפשוט, הראשוני, של ביטחון שהוא

יסוד של חיים, גם במובן הקיומי הפשוט וגם במובן הרוחני העמוק. ההפך של אמונה הוא חוסר ביטחון קיומי, תסכול, חרדה וייאוש.¹³³ האמונה חוזרת משרה הפילוסופיה והופכת שוב לשאלת חיים.

שורש האמונה הוא שורש החיים, והאמונה העליונה היא שירת החיים, סוד הנשמה בנצחיותה. ההפך של האמונה העליונה הוא החידלון והמוות, או: הייאוש והתוהו. לכן, אידיאל של כפירה איננו, שהרי הוא הוא ההיעדר הגמור.

מסלול דומה, מנקודת מבט אחרת לגמרי, אנו מוצאים אצל הגרי"ד סולובייצ'ק במסתו המפורסמת, "איש האמונה הבודד".¹³⁴ גם כאן יש הסתלקות מודעת מן הבירור השכלי של האמונה, לא מפני שאינו חשוב אלא מפני שהאמונה נעוצה מעבר לתחומו. גם כאן נעוץ השינוי באופן מודע וברור במהפכה הקאנטיאנית. הגרי"ד סולובייצ'ק מדבר גם הוא על "האמונה" במובן של "חיים", של "קיום", וההפך שלה הוא "חידלון וייאוש". גם הוא חוזר באופן מפורש אל המקרא:

"אין כוונתו של חיבור זה לדון בבעיה עתיקת היום של אמונה ושכל... האדם המאמין, אשר חווייתו הדתית עמוסה מאבקים פנימיים וסתירות, הפוסח על שתי הסעיפים, בין דביקות באלהים ובין ייאוש, שעה שחש כי נעזב על ידי האלהים, ואשר משוסע בגלל הניגוד המובלט בין הערכה עצמית ובין התבטלות – תפקידו קשה היה מאז ימי אברהם אבינו ומשה רבנו... אפשר לציין את אופיה של הדילמה בפסוק בין שתי מילים: "אני בודד". הנני מתייאש משום שאני בודד, ועל כן מתוסכל אני. מאידך, חש אני שכוחי נתחדש בי מפני שחויה זו של בדידות דוחקת את כל כולי לעבודת ה'..."

הסיבה האמיתית והמרכזית של תחושת הבדידות אשר ממנה איני יכול להשתחרר מצויה במישור אחר, היינו בחוויית האמונה עצמה. אני בודד מפני שבדרכי הצנועה והבלתי מושלמת אני איש האמונה, אשר לדידו – להיות פירושו: להאמין..."

איש האמונה, עמ' 9–10

133. העיצבון והייאוש הם האויבים הרוחניים הקשים ביותר בעולמו של הראי"ה. ראה: "אורות התשובה" פרק ח', פרק י"ד ו-ז, וכן שירו "לחשי ההווה", ב"שירי הראי"ה".

134. הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'ק, "איש האמונה", הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים (הדפסה רביעית, תשמ"א).

שני הוגים שונים כל כך זה מזה הגיעו לאותה נקודה ממש בהבנת האמונה, שגרעינה הפנימי הוא שורש החיים והקיום, והפכה הוא החידלון והייאוש. מכאן, יש לנו שני עדים נאמנים על השינוי הגדול במושגי ה"אמונה אל מול הפכיה": הראי"ה קוק והגרי"ד סולוביצ'יק.

אפילו החזון איש בספרו "אמונה ובטחון" – ספר אמונה הלכתי, לא פילוסופי במוצהר – פותח את ספרו בקביעה עקרונית, הדומה לתפישות הראי"ה והגרי"ד: "מידת אמונה היא נטייה דקה מעדינות הנפש". פתיחה כזאת היא מודרנית – האמונה בשורשה אינה שכל ולא התבוננות, לא חכמה ולא עיקרים, אלא "נטייה דקה מעדינות הנפש". רק אחר כך באה ההתבוננות השכלית ובסופה גם ניסוח העיקרים. ועוד דבר אחד – בפרק ב', חזון אי"ש כותב על מידת הביטחון, "והוא האמון שאין מקרה בעולם". בכך גם הוא מחזיר אותנו אל מושג האמונה המקראי, במובנו הפשוט ביותר: "הישענות ואמון" – "האמונה והבטחון אחת היא..."

שלושה ניצולים, שלוש תשובות, אמת אחת: אמונה אל מול השואה

לולי ה' שְׁהִיָּה לָנוּ בְּקוֹם עֲלֵינוּ אָדָם, אֲזִי חַיִּים בְּלָעוֹנוּ בְּחִרּוֹת אָפֶס בָּנוּ
תהילים קכ"ד ב-ג

בפרשנות מחודשת לפסוקים אלה אפשר לומר: לולי האמונה בה', שחזרה להיות "אמונה קיומית" בשורש החיים, אמונה שהיפוכה חידלון וייאוש, ספק אם היינו יכולים להחזיק מעמד "בקום עלינו אדם", בזמן השואה, "אזי חיים בְּלָעוֹנוּ". כל "אמונה שכלית" פשטה את הרגל, כל הבנה אנושית איבדה את משמעותה, כל תוכן וכל הגדרה של אמונה הפכו ל"אֵין" – "והחכמה מֵאֵין תִּמָּצָא?" (איוב כ"ח יב).

וכך אמר הרב יהודה עמיטל זצ"ל,¹³⁵ פליט שואה שזכה לעלות ארצה, ללמוד וללמד תורה בישיבותיה, ולהעמיד בהנהגתו את ישיבת הר עציון בגוש עציון המתחדש:

135. נכתב בספרו של משה מיה, "עולם בנוי וחרב ובנוי, הרב יהודה עמיטל לנוכח זיכרון השואה", הוצאת תבונות, אלון שבות, תשס"ב.

חוגים מסוימים ורבנים מסוימים מספקים הסבר ותשובה לכל צרה ואסון. הם יודעים לענות, למשל, מדוע נהרגו מספר ילדים. פעמים רבות הם תולים זאת בחטאם של אחרים. נתאר לעצמנו: אילו היו אומרים לאותו רב: "יש לפניך שתי תמונות. כאן נהרגו מיליוני ילדים, וכאן נהרגו עשרה". מה היה אומר? – "על עשרה יש לי תשובה, ועל מיליוני ילדים אין לי תשובה"!!

מוכנות לספק תשובה והסבר לעשרה ילדים שנהרגו משמעה סילוק השואה מתודעתנו הדתית. מי שלא סילק את השואה מתודעתנו הדתית, לעולם לא יאמר: "יש לי תשובה". ואיני מדבר על ההשלכות החינוכיות שעלולות לנבוע מגישה זו: אם יש "הסבר" ו"תשובה", מה תענה לבנך שישאלך מחר לאמר למה קרה בשואה מה שקרה?...

בעל חובת הלבבות פיתח את יסוד עבודת ה' על בסיס הכרת הטוב. "שער היחוד" ו"שער הבחינה" קודמים ל"שער עבודת ה'". ב"שער הבחינה" מרחיב רבנו בחיי בעל חובת הלבבות את הצורך בהתבוננות בחסדי ה'. החיוב בעבודת השם נובע מאמונת הייחוד ומהכרת הטוב, ורבנו בחיי מתייחס לכך גם בפתח "שער העבודה".

לא מעט דרשנים בני זמננו ממשיכים להציג את הכרת הטוב כיסוד עבודת הא-להים. כך, למשל, התבטא הרב דסלר זצ"ל לפני השואה. השאלה היא כמובן, האם גם לאחר החורבן הנורא שעבר עם ישראל בשואה, עדיין ניתן לומר שעבודת הא-להים שלנו בנויה על הכרת הטוב?...

ביום הכיפורים שלאחר המלחמה נתכנסנו לתפילה באחד המרתפים. איני יכול לתאר את סערת הרגשות שחויתי אז במלואה, אך משהו הימנה אנסה לשחזר. הייתי צעיר. לא היו לי ילדים. היו שם יהודים שאיבדו הורים, ילדים, בני זוג, אחים ואחיות. הם התפללו ואני אָתם. האם עבודת הא-להים שלהם אכן התבססה על הכרת טובו של הקב"ה? האומנם יהודי שאיבד את אשתו וילדיו, מסוגל לעבוד את ה', על בסיס הכרת הטוב? האם יהודי שתפקידו היה הוצאת גופות שרופות מכבשניה של אושוויץ יכול לעבוד את ה' כשההכרה העומדת בבסיס העבודה היא הכרת הטוב? בשום פנים ואופן – לא!... כך גם בענייננו. אי אפשר לבסס את עבודת ה' שלנו על יסוד של "הכרת הטוב", בתקופה שבה אירע החורבן הגדול ביותר בתולדות העם היהודי...

אבל בעל חובת הלבבות מציע (שער עשירי, שער "אהבת ה'") [גם] דרך אחרת בעבודת ה' כמו שנאמר על אחד מן החסידים שהיה קם בלילה ואמר: אֱלֹהֵי הָרַעֲבָתִי, וְעִירוֹם עֲזָבָתִי, וּבִמְחָשִׁי לִילָה הוֹשַׁבְתָּנִי, וְעוֹזֶךְ וּגְדֹלְךָ הוֹרַתָּנִי. אִם תִּשְׁרַפְנִי בָאֵשׁ, לֹא אוֹסִיף כִּי אִם אֶהְבֶּה אוֹתְךָ, וְשִׂמְחָה בְךָ. דוֹמָה לָמָּה שֶׁאָמַר: "הֵן יִקְטְלֵנִי לֹא [לו קרי] אֶיֶחָל" (איוב י"ג, טו) וְאֵל הָעֲנִיִּין הַזֶּה רִמְזוּ הַחֲכָמִים בְּאָמְרוֹ: "צָרֹר הַמֹּר דּוּדִי לִי בֵּין שְׂדֵי יֵלִין" (שה"ש א', ג'), וְאָמְרוּ רַז"ל עַל דֶּרֶךְ הַדֶּרֶשׁ: "אֵף עַל פִּי שֶׁמִּצָּר וּמִיֵּמֶר לִי דוּדִי – בֵּין שְׂדֵי יֵלִין" (שבת פח ע"ב). בַּמִּדְרָגָה הָאַחֲרוֹנָה שֶׁל חוֹבוֹת הַלְּבָבוֹת, "שֶׁעַר אֶהְבֶּת ה'", מְבַסֵּס רַבֵּנוּ בַחֲיֵי אֶת אֶהְבֶּת ה', לֹא עַל הַכֶּרֶת הַטוֹב אֲלָא עַל אֲמוּנָה, שְׁקִיּוּמִת וְעוֹמֶדֶת אֲפִילוּ בַתְּקוּפָה שֶׁל הַסֵּתֶר פָּנִים...

"עולם בנוי וחרב ובנוי", עמ' 120–123

אל מול החידלון והאובדן, לנוכח הייאוש הגמור, נאחזו ניצולים באמונתם הקיומית כפי שנאחזו בחיים עצמם, אף כי שונים היו עד מאוד בתפיסתם את תכניה של אמונה זו. היו שנאחזו בציונות, במדינה, בזיכרון או בחשבון, והיו שנאחזו בחרדיות. אלה "מאמינים באדם" למרות הכול, ואלה "מאמינים בקב"ה" מתוך ויתור גמור על כל ניסיון להבין. אלה מדברים על 'הסתר פנים' ואלה על "גילוי פנים" ביום הדין של גוג ומגוג; המשותף לכולם, לדעתי, הוא אמונה קיומית בוערת כאילו אמרו, כאחד: "לא ניתן להם לבלוע את אמונתנו" – נקום ונחיה "אף על פי כן".

הרב יהודה עמיטל מספר על שיחה שהייתה לו עם אבא קובנר:

אמרתי לו: איני יודע נסיונו של מי גדול יותר, שלי או שלך. אתה דגלת באמונת האדם. אחרי השואה אתה עוד יכול להאמין באדם? אני מאמין בקב"ה. איני יכול להבינו. אבל אדם אמורים להבין? במה אתה מאמין עכשיו?¹³⁶

שם, עמ' 124

136. ויקטור פרנקל, בספרו הנודע "האדם מחפש משמעות – חוויות במחנה הריכוז" (דביר, תל אביב, 1970), מעמיד את כוח ההישרדות על האמונה בעתיד, בחיים שיש בהם טעם, מטרה ומשמעות, ובכלל זה גם הכוח להתייצב בגאון ובכבוד אל מול המוות: "יש מי שמשקיף עלינו, מלמעלה בשעות קשות – ידיד, אשה, אדם חי או מת, אֱלֹהִים – והוא מצפה כי לא נאכזב אותו" (עמ' 105).

מאחר שהרב עמיטל אינו מספר מה ענה אבא קובנר (מעומק המחלוקת והידידות האישית ביניהם), פניתי לספרו של אבא קובנר "לעכב את הקריעה"¹³⁷ ודליתי משם מה שנשמע באוזני כמעין תשובה: אמונה בכלל, בקולקטיב היהודי, אם יחדל להאמין בלשון חלקות של הבטחות מרצחים, וידע לעמוד על נפשו בעוד מועד. לא "אמונה באדם" במובן הנאיבי, ההומניסטי והמנותק ממציאות אכזרית, כי אם פיקחון חסר אשליות ונכונות למרד במציאות כדי להציל לא את חיי הפרט, כי אם את כוח עמידתו ורצון חייו של העם:

"על אטומיזציה של הכלל"

על מניעי בכתובת ספר "פנים אל פנים". כאן בארץ מצאתי – את האנטיטיזה לשם – גולה. לא בגבורת הנוער כאן לעומת פחדנותם לכאורה, בגולה. לא בגאווה כאן, לעומת נמיכות הרוח שם, ולא חלילה במנטליות של כמעט אדם חדש וכו'... אלא בכך שכאן ראיתי את התגבשותו של כלל, מודע ולוחם, לעומת כלל שורשי, תוסס, מלוכד וחיוני – שבן לילה התחוללה בו אטומיזציה אנושית גמורה, והוא כרע נפל לפני שנטבח. את התהליך הזה של התפוררות ראיתי בוילנה, ורק לימים הבינתי לדעת שאותו דבר קרה קודם לכן בלודז' ובוורשה, ושהיה תהליך כזה לפני כן בברלין (אולי בליל הבדולח 1938). עדיין מיליוני יהודים היו בחיים, רוב רובם של הריכוזים והקיבוצים היהודיים עדיין עמדו על נפשם, אך כבר נתפורר הכלל היהודי – ותחת עצה ותושייה – נתערער לחלוטין כושר התפקוד והפיקחון של הדור והנהגתו, ונותרה רק בדידותו ונאיביותו של היחיד המפוחד המבקש מפלט לעצמו.

חוית "פנים אל פנים". ידעתי בראשית – את הכוחות המפוררים בארץ, את "הלטיפונדיות" הביטחוניות-יישוביות של ראשון ורחובות [חלוקת היישוב לפני קום המדינה לנחלות ולקבוצות לפי מפתח מפלגתי], את הפער החברתי בין מגויסי צפון תל אביב ודרומה, את "התנקות" [מכלי ציוד ונשק ששייכים רק לאזור] של המג"דים האזוריים וכו'. גם כאן לא היה היחד דבר מובן מאליו, מכל מקום לא הלכה למעשה. לא ה"יחד" הנחה את התפקוד של אזרחים והצבא. אבל כאן בארץ חשתי

137. ערך מוקי צור, עם עובד, תל אביב תשנ"ח.

שמתרחש התהליך ההפוך – ממה שהכרתי, כאן הכלל מתגבש יותר ויותר, בייסורים ובדמעות ומחאות! – תוך כדי מהלומות המלחמה, שמעט מאוד ניצחונות היו בה בתחילה, התחשל היחד – האזרחי והצבאי – כלומר: נוצר כלל בעל פרצוף וסימני היכר. התחלתי לראות זאת בהליכה של אנשי רחובות למשלטים לחפור שוחות. היתה יציאה מן ההרגעה והשאננות. הודגש פרימט הצרכים הכלליים. ניתן לומר שתחת הלם המלחמה הגוברת והמתמשכת – נתלכדה הקהילה – התעמקה ההבנה לצורכי הכלל – והאגואיזם נדחק לשעה.

את ההתהוות הזאת במלחמת העצמאות בארץ לעומת ההתפוררות שם בגולה ביקשתי להעלות ב"פנים אל פנים". לאו דווקא את סיפור עלילות הגבורה של "מעטים מול רבים", כי החוויה ההיסטורית האמיתית לא היתה של "מעטים מול רבים", אלא של מלוכדים מול האתגר! זה היה בשבילי הרגע המנחם בפגישתי הראשונה עם הארץ, וזו מקורה של כל יצירה אנושית – הנחמה שבקצה הייאוש. ומתוך החיוב למדתי יותר ויותר על השלילה שם – מה הם סימני הזיהוי של עולם הגטאות והמחנות – **שותפות הגורל ובדילות ההכרה של הנידונים.**

דומה שלא היתה בהיסטוריה היהודית שותפות גורל ברורה מזו שבעידן הנאצי – השיטה, התעמולה, הבידוד, הכפייה, השעבוד, העונשים, הרמייה – הריכוז וההשמדה – **והכל היו שווים לפני הצורך.**

עשירים ועניים, דתיים וחילוניים, לאומיים, מתבוללים ומשומדים, אזרחי הרייך מדורי דורות ומהגרים Westjuden – Ostjuden] "יהודי המערב" המכובדים מול "יהודי המזרח" הנחותים כביכול], לכולם נועד גורל משותף ללא עדות. ולמול הגורל הזה – עמדנו אנו בבדילות שלא ידענו כמותה בין הקורבנות המועדים לטבח, בינינו לבין עצמנו – בגבולות הזמן האבוד והקצוב לכולם, גדרו עצמם בעלי כוח מדומה משוללי כל אמצעים, בעלי קשרים כביכול עם השליטים ואובדי עצות, נובורישים של גיטו התנכרו לבעלי בתים מרוששים ומוכי כפן, בריאים התרחקו מחולים, הגונים ממלשינים, אצילי רוח מנוכלים – זה היה עולם שבראו השטן. השטן בראו אך המדיום הראשי היה

היהודי, כפרט וככלל. במבט לאחור אני יכול להבחין את המקום והשעה – אחרי מכת הקונטריווציה הקשה... [חובת התרומה לאוצר השטן], שוב לא היה כלל יהודי. אמנם ניתקנו חזרה ממוסדות – מהיודנראט – וכל כיוצא בזה זרועות של בית קהילה – אך מאחורי כל זה עמדה רק דאגת הפרט השקוע בצרותיו ובפחדיו – בחיפוש אחרי צל של ביטחון לו ולמשפחתו ואחר כך לו ולשרידי משפחתו, ולבסוף רק לו ורק לו – וישרף שאר העולם!

הלם המכות המתעתעות והמפלגות, הונחתו בשיטה ובחישוב, והאטומיזציה של הכלל התחוללה, ולא נעצרה עוד. עד כדי כך טראומטי היתה כנראה חוויה זו בזיכרוני – חמורה מן המוות עצמו – שלא יכולתי שלא לתת לה ביטוי אחרי שנים רבות בפואמה אחת שזירת התרחשותה היא לא מחוץ לחומה – אלא בתוך הגיטו לפנים מן הגדר – המפתח צלל.

הוויה של אנשים שכל אחד מחפש בציפורניו ולעצמו סדק למקלט, סדק להיחלץ מן הגדר המאיימת – ולו לשעה ולו במחיר הגבוה ביותר – הוויה שכל שהיה כלל וסמכות ציבורית נתפורר.

המחתרת. על רקע זה ניסיתי להעלות את ייחודה של המחתרת. מעולם לא רוממתי אותה בתרועות גבורה וניצחון. לא קראתי לה "המרד הגדול" ולא "מלחמת היהודים". הרי מבחינה צבאית היא לא השפיעה כהוא זה על עצירת ההשמדה ועל מהלך המלחמה.

שום מרידה [עירונית] גם לא המרד הפולני בוורשה – שלא היה תקיף, חמוש ומקיף כמוהו בהתקוממות של [שום] עיר בירה נגד הכובש, לא הצליחו לשנות את מהלך האירועים. **לא ההיבט הצבאי היה עיקרו.** קל וחומר מעשה היהודים.

כבר נאמר ונאמר – לא היה שום סיכוי להצלה משמעותית במעשה המחתרת, ההצטרפות למחתרת – בעיקר זו שקראה למרד בגיטו – הכרעה אישית קשה. מנין שאבו האנשים את השראתם? מנעוריהם? – צעירים היו גם רבבות הפסיביים וכן [רבו הצעירים] בשורות השותקים. אומץ לב – ידעו לגלות גם אחרים.

גם לעת צרה לא מגלים בני אדם אלא מה שהיה בהם קודם לכן! למחתרת הצטרפו אנשים בעלי סימני זהות ברורים: מהפכנים שנתנסו בהתנגדות למשטרי עריצות אחרים, תאים קומוניסטיים

שראו בהצטרפות למחתרת מעין מילוי פקודה – ישירה או עקיפה – מהסמכות העליונה, מתוך הזדהות מוחלטת עם מטרות המלחמה של ברית המועצות.

אבל הגרעין העיקרי של המחתרת – הנוער הציוני התגבש, מתוך כך שהיינו פיסת ארץ ישראל בהווה של הגולה – והיינו פיסת ארץ ישראל בהווה של הגיטו – בזה היה נדמה לי, מקור כוחנו, עיקשותנו והשראתנו... אך דגם ההשראה לא היה דמותה של ארץ ישראל הממשית, הבנויה – אלא ארץ ישראל הנכספת, הנערגת בשירים, ברעיון, באידאולוגיה – ארץ ישראל ההולכת להיות – המציאות האחרת ואנו שאמורים היינו ליטול בה תפקיד פעיל בעיצוב עתידה.

אבא קובנר, "לעכב את הקריעה", עמ' 178–181

הרב עמיטל, מאמין גדול וציוני לא פחות, לא היה שותף למרד הגטאות. רק כשעלה לארץ ופרצה מלחמת העצמאות, התגייס לצה"ל ונלחם בלטרון עם חטיבה 7. בגולה – בשואה, הוא הכין את עצמו למות על קידוש השם, בהשפעת מורו ורבו באותם הימים, ר' חיים יהודה הלוי הי"ד:

הצלחנו לקחת אתנו ספר תורה מן הגטו, היו כמה חברים, שהצליחו להוציא ש"ס קטן. הימים האחרונים קודם נסיגת הגרמנים היו ימי אלול. הצלחנו לתקוע בשופר בראש השנה, להתפלל במניין, השתדלנו עד כמה שאפשר היה, לא לעבוד בשבת עבודות דאורייתא, ניצלנו כל רגע שיכולנו להרגיש שאנו יהודים...

ערב יום כיפור היה, מצאנו עצמנו בעיר רפאים, בלי נפש חיה. הגענו לבית הקהילה היהודית... אל הבית שבו גרתי עם הורי... נכנסנו למרתף לשהות שם ביום כיפורים. היה שם חסיד, שמצא מקווה ויכולנו אף לטבול בערב יום כיפור. חילקנו את הלחם לערב היום ולמוצאי. מה הלאה – ה' ירחם. היה אתנו מחזור, אחד קרא את התפילה בקול רם, וכך התפללנו במניין.

הגרמנים התגברו שוב, והרוסים נסוגו. משמרות הסתובבו בעיר. יריות נשמעו מכל מקום. קמנו למחרת יום כיפורים בבוקר והיינו רעבים מאד. אני ובן דודי נכנסנו לדירה שהיתה של הורי ומצאנו שם פרוסת לחם מעופשת, עם עובש ירוק. השמחה היתה גדולה, פוררנו את העובש, התחלקנו, בירכנו ואכלנו.

בינתיים שמענו שנפרץ השער למטה, וצועקים ליהודים לצאת מהמרתף. נכנסנו פנימה חדר לפנים מחדר. חשבנו אם לומר וידוי או תהילים. אני הפסימיסט – וידוי; הוא – תהילים. בסופם של דבר אמרנו גם וידוי וגם תהילים. החיילים הגרמנים נכנסו ועברו בכל החדרים, ואולם לאותו חדר שבו היינו לא נכנסו. זה היה נס גדול... בימים הקשים שהיו לפנים באירופה, יושבים היינו לעתים בקבוצות של צעירים, מטכסים עצה כיצד לברוח, באיזה גבול לעבור – אומר לכם הייתי בין הפסימיסטים. טענתי שאין כל טעם לברוח, הגרמנים רודפים אחרינו, נכין עצמנו לקידוש השם. כשהגעתי לארץ פגשתי חבר מאותם ימים שהגיע לפני ארצה, היה אז חבר כפר עציון. כשראה אותי, עם טורייה בידו, אמר: "אתה יהודה? אתה ניצלת?" – שאל בכעס, "הלוא אתה הטפת למות על קידוש השם?" לא יכול היה לשכוח את דברי מאז. היה אדם חם מזג, וזו היתה תגובתו הראשונה, כשנרגע שאלני: "יהודה, האם נשארתי מאמין, נשארתי דתי?" עניתי לו בחטף: "ואלמלא לא נשארתי דתי, הדברים היו יותר מובנים? מי שאיבד את אמונתו, הדברים פשוטים לו יותר?"

"עולם בנוי וחרב ובנוי", עמ' 110; 111–112

ואז מתייצב הרב עמיטל במלוא כוח אמונתו, ומשמיע את זעקתה של האומה ושל האמונה:

באמירת קדיש על ידי ציבור מביעה כנסת ישראל את מה שבליבה כלפי הקדוש ברוך הוא על רקע השואה. התייחסותנו האמונית כלפי השואה נעה סביב שני צירים, אשר לשניהם ביטויים בכתבי הקודש. הציר האחד הינו זעקת השאלה התהומית עם זעקת התביעה כלפי מעלה, "אֱ-לֹהִי, אֱ-לֹהִי, לָמָּה עֲזַבְתָּנִי?" (תהילים כ"ב ב) – "צִדִּיק אֶתָּה ה' כִּי אָרִיב אֵלֶיךָ, אַךְ מִשְׁפָּטִים אֲדַבֵּר אוֹתְךָ: מִדּוּעַ דָּרְךָ רָשָׁעִים צִלְחָה? שָׁלוּ כָּל בְּגָדֵי בָגָד" (ירמיהו י"ב א) כזעקת הנביא ירמיהו, וכפי שמוסיף חבקוק ואמר – "טְהוֹר עֵינַיִם מֵרְאוֹת רָע, וְהִבֵּיט אֶל עֲמָל לֹא תוֹכֵל – לָמָּה תִבְּטִי בּוֹגְדִים? תַּחֲרִישׁ בְּבִלְעַ רָשָׁע צִדִּיק מִמֶּנּוּ?" (חבקוק א', ג). הציר השני – זה כפיפות קומה כלפי שמיא, זו המוצאת את ביטויה בדברי משה רבנו "הצור תמים פעלו, כי כל דרכיו משפט" (דברים ל"ב ד).

מצד אחד – השאלה הגדולה: למה פניך תסתיר ממנו, למה שכחתני, למה עזבתני? נכון – נסתרים דרכי השם, אבל אתה חונן לאדם דעת, חוננת בנו שכל, תבונה אנושית, ולפי התבונה האנושית אין כל הצדקה לשרפת עשרות אלפי תינוקות מבית רבן שלא טעמו טעם חטא מעולם. אין חטא – כבד ככל שיהיה – שיכול להצדיק בעיני בשר ודם את שריפתן של עשרות אלפי אמהות כאשר בזרועותיהן יונקי שדיים.

אין בעולם הישג ואין בעולם ברכה שיכולים לשמש פיצוי על שרפת אותם הרבבות שלא טעמו טעם חטא. כל הדברים בהקשר זה על תקומת המדינה בעקבות השואה – הם דברים נבובים. לא מדינת ישראל שבמציאות, זו שמדי פעם מקיזה את דמה על קיומה, אף לא מדינת ישראל האידאלית, שבחזון "איש תחת גפנו ותחת תאנתו" (מיכה ד', ד), יכולה להצדיק במשהו את מה שעבר על עם ישראל בשנות השואה. אין התייחסות דתית-אמונית [יכולה להיות] כנה, ללא זעקת התביעה הזאת: "צדיק אתה ה'... אך משפטים אדבר אותך"!

אך מצד שני מרכינה כנסת ישראל ראשה כאגמון, ואומרת כלפי מעלה: "הצור תמים פעלו, כי כל דרכיו משפט... צדיק וישר הוא" (דברים ל"ב ד). יש סתירה שלא ניתנת ליישוב בין שתי הגישות הללו. אך זה כוחה של כנסת ישראל, שעל אף התמיהות שאין להן כל יישוב, היא מצדיקה על עצמה את הדין. זה הניסיון הגדול של כנסת ישראל, הניסיון האחרון בשלהי הגולה, ולפני הגאולה: לא להבין דבר, ואף על פי כן להגיד: "הצור תמים פעלו"...

רבותי, מי שהיה שם, בגיא ההרעה, לא יכול היה שלא לראות את יד השם; הדברים היו כל כך בלתי טבעיים, כל כך בלתי מובנים, כל כך בלתי הגיוניים; אני ראיתי אלפי חיילים רשעים של הנאצים עומדים, ומחכים, יושבים ובטלים, מאין יכולת להגיע לחזית הרוסית בשל המסילות שהיו עמוסות יהודים. איך אפשר להבין, שבתום המלחמה הגדולה הזאת עם נפילתו של הצורר הגדול יימח שמו, היו המילים האחרונות שבפיו: "היהודים ניצחו"!

אין מקום להיכנס לפרטים, אבל כל מי שהיה שם ראה: זה לא

טבעי, את יד השם ראיתי, אבל לא את הפשר, את המשמעות; הוא דיבר אלי – אבל לא הבנתי מילה. ראו את יד השם, ראו את דבר השם, אבל – מה הוא אומר?

רבותי, אם היתה נקודת אור היסטורית אחת בשואה, היתה זאת: היו שם שני מחנות. מצד אחד מחנה הרוצחים, ומצד אחד מחנה הנרצחים, ואשרינו שאנחנו השתייכנו למחנה הנרצחים. יעידו עלינו שמיים וארץ: אילו ניתנה הברירה לכנסת ישראל להתחלף בתפקיד, היתה כנסת ישראל אומרת – עדיף להיות בין הנרצחים מאשר בין הרוצחים. זאת נקודת אור היסטורית, ששום דבר לא יכול להאפיל עליה... מעולם לא אמרתי בדבקות "שלא עשני גוי", כמו בימים ההם.

שם, עמ' 115–116

הרב עמיטל מדבר על יד ה' ככול, באורח בלתי-טבעי לחלוטין, ובתוך הסתר פנים גמור.

אף אני כותב המאמר, ישראלי בן הדור השני, נושא את שם סבי יואל פישר הי"ד, שנרצח בחיסול הגטו ברוהאטין שבמזרח גליציה, בערב ערב שבועות תש"ג (1943 – גם סבתי אסתר פישר ובתם חנה נרצחו שם באותה שנה). דיברתי פעם ביום עיון על אמונה יהודית לנוכח השואה שנערך בירושלים. דיברתי על "הסתר פנים". אז הכרתי לראשונה את המשורר ניצול השואה, איתמר יעוז קסט. הוא דיבר אחריי ואמר: "אינני מבין מדוע הרב שדיבר לפני דיבר על 'הסתר פנים'. אני הייתי שם, והיה שם 'גילוי פנים' – 'פנים בפנים בתוך האש'."

בקהל השומעים היו ניצולי שואה ואנשים מבוגרים. ליד שולחן הדוברים ישב גם פרופ' שביד, שדיבר ראשון. דבריו של איתמר יעוז קסט נתקבלו בדממת תדהמה. הגבתי ואמרתי: רק מי שהיה שם יכול לדבר כך. אילו אמרתי אני דברים כאלה, הייתם מגיבים בחמת זעם, ובצדק.

איתמר יעוז קסט, משורר ניאודתי (כהגדרתו), כתב במסה "על הדרך מהוויה של דו-שורשיות להוויה אמונית-דתית, על רקע השלכות השואה":¹³⁸

138. "7 במות יחיד", הוצאת עקד, תל אביב תשס"ג 2003, עמ' 265–266.

ואמנם נושא כפילות-השורשים הטרנסצנדנטית, היהודית, כלומר קו-השבר היהודי שבין אמונה לאי-אמונה, בין חילוניות לדתיות, מחזיר אותנו ללא הרף להוויית השואה.

אכן, לא-אחת תוהה אני היום מהו הגורם הפסיכולוגי, שהפקיעני בראשית שנות התשעים מהשתקעותי ב"פואטיקה אמונית",¹³⁹ כשהוא מחזיר אותי במשנה-כוח לעולם החורבן של שנות מלחמת העולם השנייה, ומביא אותי שוב, וביתר עוצמה, לכתובה שירית על השואה?

עיתים נדמה לי, כי היתה זו תחושת-כשל אמונית, בשעה שכבר נהגתי לקיים מצוות – אף כי בצורה אנרכית במקצת. סבור הייתי, כנראה, כי מיציתי את גבולות ה"נושא"; זאת, מבלי שאבין כי מצוי אני בתוך תהליך של "רצוא ושוב". דומה, ביקשתי לשוב לוודאות ספרותית מוכרת, הלוא היא ודאותו של עולם השואה, אשר עסקתי בו פעמים כה רבות בעבר. על רקע זה נוצר ספר שיירי "דלתות צריפים עוד נפתחות בי",¹⁴⁰ שהוא בעל אופי נטורליסטי-גרוטסקי קיצוני, בניגוד לשיירי "נוף בעשן"¹⁴¹ האימפרסיוניסטיים. ואולם, שיר-החתימה שבספר זה הופך בעיני את הקערה על פיה. שהרי השיר "גילוי פנים" העמיד אותי מחדש ובמודגש אל-מול המסלול התיאולוגי – והפעם מסלול תיאולוגי של החורבן. זו הפעם הראשונה שהצלחתי להעניק ביטוי להרגשה, כי השואה היא נוכחות ה' צבאות במלוא אימתו עלי אדמות, בעיצומה של מלחמת גוג ומגוג, ועל כן היא השלב הדינמי והמחריד של קירבת הגאולה, תוך שימוש באמצעי היבחרות מודרני, שהוא – הגאז:

139. "ייחודים עלי אדמות" – שירים בשולי ה"סידור", הוצאת עקד, תל אביב תשנ"א, 1990.

140. הוצאת עקד, תל אביב, תשנ"ד, 1994.

141. "פרקי ברגן-בלזן", 1961.

גְּלוּי פָּנִים

אֶפְרַי-פֶּחַד הָיוּ הַשְּׁמִים מֵעַל
וְזָרוּעֵי נֹצֶצוֹת עוֹרְבִים מִפְּחָמוֹת;

הֵן הָיָה זֶה לָעֵת כִּי נָסְעוּ רַכְבוֹת-מִשָּׁא בְּתַחֲתִית עוֹלָם-הַנְּבִרָאִים
וּמִקְצוֹת הָאֲצָבָעוֹת פֶּכֶפֶךְ הִגְאֹז;

וְשׁוֹב

אֲדוֹן כָּל הָאָרֶץ בָּא חֲמוּץ-בְּגָדִים מִבְּצָרָה,
כְּאִישׁ הַדּוֹרֶךְ עֲנָבִים בְּגֵת הוּא בָּא; –

הוּא בָּא מִבָּבֶל וְהוּא בָּא מִרוּמָא,
חוֹלֵף עַל-פְּנֵי גְרִנָּאדָה-שֶׁל-צֶלֶב
וְחוֹלֵף עַל-פְּנֵי בְרִלִין הַמְעֻשָּׁרֶת דְּגָלֵי שְׁחוּר-אָדָם,
מוֹרָה בְּמִטְהַזְעָמוֹ עַל וְאִרְשָׁה וְעַל בּוֹדֶפֶשֶׁט גַּם-יַחַד
בְּלֹא שִׁיכִירָהּ אִישׁ;

הֵן בָּעֵת הַהִיא

כָּל הַכְּתוּב בְּסִפְרֵי הַקֹּדֶשׁ עָמַד לְהִתְקַיֵּם אֶל-נִכּוֹן
הַגַּם שֶׁנֶּעְלָם מוֹעֵד הַהִתְרַחֲשׁוֹת מַעֲיִנִי מִגִּידֵי-הָעֵתִידוֹת וּמַחֲשָׁבֵי-הַקֶּצִּין;

וְאֶף-עַל-פִּי-כֵן

אוֹתָהּ עַת הַנִּיף אֱ-לֹהִים אֶת יָדוֹ עַל הָעָרִים הַמְּשֻׁתְּקָפוֹת בְּשׁוּלֵי הָרָקִיעַ
בְּרַעְדָּה,
וְעַל כֶּף-יָדוֹ פְּתוּחַת-הָאֲצָבָעוֹת: נֶעַר קָטָן מְנַמֵּם בְּתוֹךְ הָאֹר הַמְּגֻשֵׁשׁ וְרִכּוֹ;
כִּי אֵכֵן

גְּלוּי – פָּנִים הִזְה

בְּנֶפֶל אִימָה עַל כָּל הַמַּעֲשִׂים מִסָּבִיב,

וְלוֹ גַם נִמְנָעָה הִדְיָעָה מִתְּאִי הַמּוֹחַ

וּמִן הַחוּטִים שֶׁבְּגִדְרוֹת הַחֲשָׁמְלִיּוֹת

אֲשֶׁר מִלְאוּ אֶת מְקוֹם הַמַּלְאָכִים וְהַשָּׂרָפִים לְהוֹבִי-הַכְּנָפִים

בְּפֶתַח הָעוֹלָמוֹת הַנְּחָרְבִים.

חתימה

חזרנו אל "אמונה קיומית" שנצרפה בכבשני השואה במובן חדש-ישן, אמונה שהיפוכה אובדן, חידלון וייאוש – נחישות חזקה לשמור על העם היהודי ועל יהדותו, איש איש כפרשנותו וכהבנתו. אף על פי כן עדיין אנו בדרך – טרם הגענו לחוף מבטחים, ושנאת ישראל גואה בעולם כולו וכמובן מסביבנו. אבל לעניות דעתי, עוד לא התמודדנו כראוי עם "אמונה שהיפוכה הוא עוול" והיא היא מבחננו העיקרי, טעם חיינו, ותקוות עתידנו – לשוב ולעלות מברית הגורל אל בריית היעוד (בלשון הנפלאה של הרב סלובייצ'ק). אם נזכה ונשוב אל "אמונה שהיא יושר", יש תקווה לחזור באיזשהו אופן גם אל הכרת הטוב בעולמנו: "אֵל אֱמוּנָה וְאִין עוֹל, צְדִיק וְיֹשֶׁר הוּא" (דברים ל"ב ד).

יום הזיכרון מנקודת מבט של עבר ועתיד

בספרו "זְכוּר"¹⁴² כתב פרופסור יוסף חיים ירושלמי את הדברים הבאים:
רק בישראל, ולא בשום עם מלבדו, נתפס הציווי לזכור כמצווה דתית
לעם כולו.

ציווי זה מצוי במקרא כולו, והוא נשמע ברמה בעיקר בספרי ההיסטוריה
המקראית (דברים, נביאים ראשונים) ובדברי הנביאים:

"זְכוּר יְמוֹת עוֹלָם, בִּינוּ שְׁנוֹת דֹּר-דֹּר" (דברים ל"ב, ז)
"זְכֹר-אֱלֹהֵי יַעֲקֹב וְיִשְׂרָאֵל כִּי עֲבָדִי-אֶתָּה; יִצְרָתִיךָ עֲבָד-לִי אֶתָּה, יִשְׂרָאֵל
לֹא תִשְׁכַּח" (ישעיהו מ"ד, כא)
"זְכוּר אֶת אֲשֶׁר-עָשָׂה לָּךְ עֲמָלֶךָ בְּדֶרֶךְ, בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרַיִם" (דברים כ"ה, יז)
"עַמִּי, זְכֹר-נָא מֶה-יַעַץ בָּלַק מֶלֶךְ מוֹאָב" (מיכה ו', ה)

וכן עוד, בקול תובע והולם כפטיש:

"וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם" (דברים ה', יד)

אנו נמצאים בתקופה של מעבר מחברה שבה הדגש על הכלל מפנה את
מקומו להאדרת חשיבותו של היחיד. איני סבור שמשמעות הדבר היא
משבר או אובדן תקווה. זה אינו אלא תהליך צפוי והכרחי. הן בתורה הן
בדברי הנביאים ברור וצפוי כבר מרגע יציאת מצרים, שעם כניסת בני
ישראל אל הארץ המובטחת יקום דור חדש של בנים אשר לא חוו את
נפלאות הדור הקודם: לא את יציאת מצרים, לא את מעמד הר סיני, לא את

142. י"ח ירושלמי, "זְכוּר – היסטוריה יהודית וזיכרון יהודי", תל אביב תשמ"ח.

נדודי המדבר, לא את כיבוש הארץ, לא את המלחמות וגם לא את ההתנחלות. עם היוולדם יתגלו לעיניהם גגות הבתים, השדות והמטעים, השמיים והכוכבים באותה עת. כיוון שלא לאדמת טרשים חשופה באו וגם לא אל חולות או ביצות, הם אינם נוצרים בלבם את זכר התהפוכות ההיסטוריות אשר הביאו את עם ישראל עד כה. הם פשוט נולדו כאן. "כאן נולדתי – כאן נולדו לי ילדי".

אותם בני הארץ הם הגיבורים האמתיים של ליל הסדר. הציווי "והגדת לבנך" מכוון, לדעתי, לאותו בן "שאינו יודע לשאול". שלוש פעמים נאמר בתורה "והיה כי ישאלך בנך" (שמות י"ג יד), ואילו פעם אחת בלבד נאמר "והגדת לבנך", וסיפרת – לבן שלא ישאל. "זה שאינו יודע לשאול", על פי הפירוש הרווח, הוא ילד קטן שיש ללמד אותו "מה נשתנה". אולם בוודאי שלא לכך כיוונה התורה. "כנגד ארבעה בנים דיברה תורה" נאמר בהגדה של פסח, ומן הסתם "שאינו יודע לשאול" הוא דמות מבוגרת ומשמעותית יותר. לדעתי "זה שאינו יודע לשאול" הוא כל אדם שאין בו דעת לשאול, אם מפני שהוא אינו מעוניין לשאול, אם מפני שאינו מבין מה עליו לשאול, ואם מפני שהוא אדיש וכלל לא ברור לו אם זה עניינו. הפירוש הזה, סבורני, כוחו יפה לחלק גדול מהדור הצעיר. רב העיסוק בבן החכם ובבן הרשע. הבן התם כמעט אינו זוכה להתייחסות, ואילו הבן שאינו יודע לשאול, שאיש לא מתעניין בו, הוא לטעמי העיקר, מפני שאינו מתעניין בסיפור הזיכרון. הבן אינו שואל לא מתוך שהוא מתנגד לנושא אלא מתוך חוסר עניין. אלו הבנים שגדלו בארצנו באופן טבעי לגמרי, בני דור ראשון, שני ושלישי, ועוד יקומו כמוהם דורות חדשים לרוב. התופעה תהיה בעתיד נפוצה הרבה יותר, כיוון שכיום עדיין מסתובבים בינינו עדים חיים אשר יצאו מהכבשנים, אודים מוצלים מאש; עדיין מסתובבים בינינו עדים חיים למערכות ישראל מדור הקמת המדינה. עדיין אפשר לשמוע עדויות חיות על אירועים אלו, אבל בה בעת צומחים לנגד עינינו כעשב הארץ, צעירים שחלקם הגדול כלל אינו מודע לעבר של האומה, שהרי השכחה היא טבע האדם.

מעגל החיים, כשמו כן הוא, זורם בתצורת זמן מעגלית. לוח השנה הוא מחזורי, סובב במעגלים נצחיים, אשר שוזרים בתוכם חגים ואירועים, ימים ותאריכים, זיכרונות ושכחה. לא בכדי ציין יוסף חיים ירושלמי כי תורת

ישראל היא תורה המבקשת לפרוץ את המעגליות הזאת, לחולל ממד זמן אחר שצורתו צורת חץ שלוח הפורץ את המעגליות הטבעית ומעניק לה עומק של עבר ועתיד, ושל זיכרון בצדם.

גם אם נשתדל ככל יכולתנו לא נוכל לבטל את מחזוריות הזמן, אולם המאמץ לזכור יש בו כדי לחולל תמורה במעגליות הזמן, ולהופכה למעין ספירלה, שבה כל שנה אמנם שבה וחוזרת על עצמה, אולם לא בדיוק באותו מקום. תפישה זו יוצרת הזדמנות להתבונן בחיינו ולשאול את עצמנו האם אנו עולים או יורדים, מתקדמים או נסוגים, מתחזקים או נחלשים, זוכרים או שוכחים.

מעגל החיים כמוהו כמעגל הזמן. אנשים צעירים נולדים, וטבעי ואף צפוי שנושאים כבדי משקל אלו לא יעמדו בראש מעייניהם. השאלה היא כיצד עלינו להנחיל להם מורשת המבוססת על זיכרון, על אי-שכחה, כדי שישכילו להתמודד עם מחזוריות החיים בדרך היהודית. אין זו סוגיה חדשה, כאמור, והייתי רוצה להדגים זאת מתוך דיון קצר בסיפור גדעון המופיע בספר שופטים. כידוע, היו "הגדעונים" מראשוני העברים שנולדו בארץ בעת העתיקה, וגם בימינו אומץ שם זה במובן דומה.

בספר שופטים (ו', יא-יג) אנו קוראים על גדעון אשר חבט חיטים בגת, תחת מצוקת שלטון זר. יום אחד נגלה לעיניו מלאך ה' ואמר לו: "ה' עִמָּךְ גִּבּוֹר הָחַיִּל"; וגדעון ענה: "בִּי אֲדֹנָי, וַיֵּשׁ ה' עִמָּנוּ? וְלָמָּה מִצָּאֲתָנוּ כָּל-זֹאת? וְאֵיךְ כָּל-נַפְלְאָתָיו אֲשֶׁר סָפְרוּ-לָנוּ אֲבוֹתֵינוּ לֵאמֹר, הֲלֹא מִמִּצְרַיִם הֶעֱלָנוּ ה' – וְעַתָּה נִטָּשָׁנוּ ה' וַיִּתְּנֵנוּ בְּכַף-מָדִין!" גדעון לא שאל אם יש אֱלֹהִים; זה היה ברור לו. הוא שאל אם האֱלֹהִים הזה אכן עוזר ומושיע.

גדעון חי בדור שבו יציאת מצרים היא כבר סיפור היסטורי, הוא לא חווה באופן ישיר לא את יציאת מצרים, לא את נדודי המדבר ולא את כיבוש הארץ. גדעון נולד בארץ במציאות חדשה לגמרי, אבל הוא מכיר את הסיפור שסיפרו לו אבותיו. סביר להניח שהסיפור הזה לא היה כתוב על פי נוסח ההגדה שלנו, אולם מה שחשוב הוא שגדעון זכר אותו. בכוח הזיכרון הזה יכול היה גדעון להתמודד עם הזעקה, ולחולל מחדש את זכר הנס של יציאת מצרים בקרב בני עמו שכבר ישבו נטועים בארץ, ונאלצו להתמודד עם מציאות קשה אחרת, מלחמת הקיום מול השכנים המדיינים.

המשוררת רעיה הרניק, אמו של גוני הרניק ז"ל,¹⁴³ כתבה באחד משירי ספרה "והשיטה פרוחה", 16 שנה לפני נפילת בנה:¹⁴⁴

מולך
ופניה מול פני
אני מתה ואתה עודך חי.
רוצה
שפתיך ופיה הנע
אכל בקברים
תמיד אותה דממה.
בינינו מרחק של
אלף שנות אור
אתה לוחש 'שכחתי'
אני צועקת 'זכור'.
מולך
ופיה מול אָני
אני מתה
ואתה עדין חי

הזיכרון הוא החיים והשכחה היא המוות. החי הוא הזוכר. כל עוד הזיכרון ישנו בנו אנו חיים, וכל עוד אנו זוכרים את המתים – גם הם חיים. גופם אמנם מת, אולם רוחם חי, זיכרונם בקרבנו הוא המשך החיים. אנשים אלו ציוו לנו בדמם את צו הזכירה. שהרי החיים אינם רק חי הבשר. חיי הזיכרון נמשכים מדור לדור. יצחק רבין ז"ל אמר: "המעט שאנו החיים יכולים לגמול לחברינו המתים הוא הזיכרון ההולך אחריהם ואתנו." אני אומר אף יותר מזה, הזיכרון הוא המשך החיים. המוות האמתי, המוות הרוחני, הוא השכחה.

143. רס"ן גיורא (גוני) הרניק, נפל במלחמת שלום הגליל. בפרוץ המלחמה ומבלי שנקרא לשירות התנדב להיות לוחם בחטיבת גולני. בהתקבל הידיעה על פציעתו של מפקד סיירת גולני בדרך לכיבוש הבופור, התנדב רס"ן גוני הרניק ז"ל למלא את מקומו ולפקד על סיירת החטיבה. נפגע ונפל בעת הלחימה על כיבוש הבופור.

144. השיר במקורו נכתב לא בתור נבואה עתידית על מות בנה, כי אם על מפגש עם גרמניה האחרת.

לסיכום, ברצוני להדגיש ולומר שאם לא נפנה אל הדור הצעיר, אל דור "הגדעונים" ההולך ומתחזק לנגד עינינו, ואם לא נעשה כל מאמץ לשתף את הצעירים הללו בכל מאמץ הזיכרון, אם רק הזקנים ימשיכו לדבר והצעירים יחרישו, לא נוכל לומר שעשינו את מלאכתנו. יהי רצון שנאזור את הכוח לא רק לזכור ולא לשכוח, אלא גם לדעת להנחיל את הכוח הזה לדור "הגדעונים" חפץ החיים.

רעיון תורה ועבודה – משואת יהודי הונגריה אל גוש עציון

הזיכרון – שרשרת מחברת דור לדור

הורים מגדלים את ילדיהם בטבע העולם, דואגים לצרכיהם ולהתפתחותם, וגם מנחילים להם ירושה אחרי מותם. האם הם גם מנחילים להם מורשת תרבות ורוח? האם הם רואים בעצמם חוליה בשרשרת דורות?

הנחלת הזיכרון – המשפחתי, הרעיוני, הלאומי והרוחני – היא זרימת החיים בשרשרת הדורות, וזרימת חיים זו הופכת את "שרשרת הדורות" מסיסמה יפה לאורגניזם חי; מעניקה לנו כוח לעמוד גם אל מול המוות, ולשיר את שירת החיים – "נסתכל [דוד המלך] ביום המיתה ואמר שירה" (ברכות י"ע"א).

מנקודה זו אני יוצא לספר סיפור אישי, שהוא גם סיפור משפחה וסיפור של תנועה ורעיון, וכל אלה חוברים לסיפור הלאומי של שואה ותקומה, סיפור זיכרון חי בשרשרת הדורות שנגדעה בשואה, וחזרה והתחברה בארץ ישראל. כזה הוא סיפורו של חותני צדוק ראב ז"ל,¹⁴⁵ חניך בני עקיבא מצעירותו ואיש "תורה ועבודה" כל ימיו:

לפני כ-72 שנה, הגיע שליח של "בני עקיבא" (שאינני יודע את שמו) מאחד הקיבוצים בארץ ישראל לסניפי "בני עקיבא" במרכז אירופה, ופגש שם את חותני צדוק ראב,¹⁴⁶ בסניף "בני עקיבא" בעיירה נאג'-מאג'ר, באזור ברטיסלבה.

145. סופר גם בעדותו של צדוק ראב, שנמסרה ל"יד ושם" ב-26.6.97 (VO 1586); גם בריאיון מוקלט לאגודת בני גוש עציון מ-5.11.98 (ביים והפיק נעם דמסקי); וגם בריאיון מוקלט לטלוויזיה הישראלית, שנה אחרי העקירה מעצמונה ומגוש קטיף ("גשר על פני תהום" ערוץ 1, ביים והפיק צדוק פרינץ). כמוכן, רק חלק קטן מן הריאיון שודר. הריאיון המלא, שנמצא בדיננו, נערך כחודש ימים לפני פטירתו בסוכות התשס"ו.

146. ענף שנשארו בהונגריה/צ'כוסלובקיה ממשפחת ראב הידועה, מייסדי פתח תקווה.

חותני היה בן 12 שנה בלבד כאשר שמע לראשונה הסבר יסודי ומעמיק של רעיון "תורה ועבודה" מפי השליח. וכך אמר לי: "אבא שלי, איש דתי וציוני ברגש טבעי, אבל גם איש מעשי, תכנן את עתיד שני ילדיו ברוח התקופה – הבכור יהיה רופא, ואני [צדוק] אהיה עורך דין. אחי [אשר ז"ל] אכן למד רפואה, ונהיה רופא (פסיכיאטר) בשיקגו (שם נפטר השנה בגיל 95). אולם אני השתכנעתי מהשליח של 'בני עקיבא'. האמנתי ברעיון 'תורה ועבודה', והחלטתי לעלות לארץ ישראל, להתיישבות חלוצית, כדי לבנות את ארצנו, לתקן את חברתנו, ולתקן עולם במלכות ש-די". כך ראה צדוק את שליחות חייו, מכוח "בני עקיבא", והוא היה איש "תורה ועבודה" עד יומו האחרון בארץ ישראל.

איומי השמדה ומאמצי הצלה

השיחה עם השליח התרחשה בשנת תרצ"ד (1934), שנה אחרי עליית הצורך לשלטון בברלין. כעבור שנה נכנס צדוק לעול מצוות. ראש העיר שגרר בה, גוי למהדרין ועם זאת ידיד טוב של משפחת ראב, הביא לבר המצווה היהודי הצעיר את ספרו של הצורך בגרמנית. אביו של צדוק, יחזקאל ראב הי"ד – נספה באושוויץ עם אשתו אסתר ובתם אילונקה הי"ד – רתח מזעם, אך ידידו הצ'כי ענה ואמר לו: הילד הזה צריך לדעת מה אויבי היהודים מתכננים לעשות להם. צדוק קרא והבין.¹⁴⁷

ארבע שנים אחר-כך פרצה מלחמת העולם השנייה, ולקראת סופה, בכ"ה באדר התש"ד (19.3.44), כבשו הגרמנים את הונגריה. הונגריה כללה אז גם כמה מחוזות מצ'קוסלובקיה, אשר סופחו להונגריה בתחילת המלחמה. כעשר שנים אחרי המפגש עם שליח "בני עקיבא", כבר היה צדוק מדריך "בני עקיבא" בבודפשט, והוא התגייס עם חבריו למחתרת ההצלה של תנועות הנוער הציוניות בהונגריה.¹⁴⁸ המחתרת העמידה את מטרתה העליונה – לא מרד חסר סיכוי בגרמנים, אלא הצלת יהודים בכל מחיר ובכל דרך, מבלי להתחשב בשאלה מאיזו קבוצה, עדה או תנועה הם באים. אמנם הסדר

147. כך סיפר בעדותו ל"יד ושם".

148. ראה: אשר כהן, "המחתרת החלוצית בהונגריה", הקיבוץ המאוחד תשמ"ד; וכן, צבי עשהאל ונתנאל קצבורג (עורכים), "בגלוי ובמחתרת – תולדות המחתרת החלוצית-דתית בהונגריה", תל אביב תשנ"ב; וכן נעמי בלנק וחיים גניזי (עורכים), "מחתרת הצלה – 'בני עקיבא' בהונגריה בתקופת השואה", בר-אילן תשנ"ג.

המפלגתי, ששלט בתנועה הציונית בארץ ובכל מקום, גרם לכך שהמכסות והאישורים חולקו תמיד לפי מפתח מפלגתי,¹⁴⁹ אולם הצעירים בשטח חשבו על העם ולא רק על התנועה.

עוד לפני כן, בשנות המלחמה, עת הפכה הונגריה ארץ מקלט לפליטים יהודים שברחו מפני הצוררים והכפילו את מספרם של יהודי הונגריה (מכחצי מיליון למיליון ויותר), היו חברי תנועות הנוער הציוניות חוצים גבולות במאמצי הצלה. צדוק עבר לא פעם את הגבול לסלובקיה, ופגש גם את הרב מיכאל דב וייסמנדל בנייטרא¹⁵⁰ וגם שמע את העדויות על ההשמדה, שהביאו הפליטים המעטים שהצליחו לברוח מאושוויץ. ואולם כאשר ניסה לשכנע ראשי קהילות בהונגריה על הצפוי מידי הגרמנים, ועל ההכרח להתגייס למאמץ בריחה והצלה, נדחה בתוקף, ואמרו לו – אם תמשיך להפיץ פאניקה, נקרא למשטרה (ההונגרית).

יהדות הונגריה והציונות

במוסדות הקהילה של יהדות הונגריה¹⁵¹ שלטו החרדים מכאן והניאולוגים (היהודים הליברלים של הונגריה) מכאן. הניאולוגים היו כ-65% והחרדים 29% (ועוד היה זרם קטן באמצע, שנקרא "סטטוס קוו"). המשותף כמעט

149. "מחתרת הצלה – בני עקיבא' בהונגריה בתקופת השואה", עמ' 25–26, 30–32, 77–101, 189.
150. מחשובי הרבנים בסלובקיה וכמעט היחיד שהתגייס בכל נפשו ומאורו למאמצי ההצלה בכל הדרכים האפשריות. בתחבולותיו הצליח להפוך את נייטרא, ואת הישיבה של חותנו שם, למקום מקלט יחידי בסלובקיה למשך שנתיים וחצי (עד י"ז באלול תש"ד) בתוך הגירושים וההשמדה. בתש"ג הנהיג הרב וייסמנדל מחתרת הצלה מאורגנת ומסועפת. ספרו "מן המצר" (ירושלים תש"כ, 1960) הוא עדות מפורטת ויש בו גם כתב אישום קשה נגד כל המנהיגות היהודית, ובפרט נגד המנהיגות הציונית, על שנטשה את דרך השתדלנות, ההתרפסות והשוחד של יעקב אבינו והעלתה את חמתם של הצוררים. הרב וייסמנדל עדיין האמין, אפילו אחרי השואה, שהיה אפשר לקנות בכסף רב את חיי היהודים, ולא רק דחייה בזמן החיסול. עדותו גם חושפת את השפעתה המכרעת של הנצרות הקתולית בתמיכתה בהשמדה באופן פעיל, בפרט בסלובקיה. סיפורה של נייטרא, בהיותה מקלט זמני, מופיע בספר בעמ' ל"ג–מ"ג. מאמצי השוחד של ראשי הצוררים לשם הצלה מתוארים שם בפירוט רב מעמ' מ"ג ואילך, יחד עם הסיוע לפליטים שברחו מפולין להונגריה דרך סלובקיה. בסוף הספר (עמ' ר"ל–רנ"ב) מובאות שתיים מהעדויות על ההשמדה באושוויץ ובבירקנאו, מפי שני צעירים מסלובקיה שהצליחו לברוח ממחנות המוות והיו בין הראשונים לספר בפירוט ובדיוק מה שרוב השומעים אז (אפריל 1944) עוד לא היו מסוגלים לשמוע.

151. ראה: נתנאל קצבורג, "תולדות היהודים בהונגריה", ירושלים תשל"ו; וכן, ישראל גוטמן, בלה ואגו, ליוויה רוטקירכן (עורכים), "הנהגת יהודי הונגריה במבחן השואה", יד ושם תשל"ו; "מחתרת הצלה – בני עקיבא' בתקופת השואה" (לעיל הערה 148), עמ' 13–14.

היחיד לרובם היה ההתנגדות לציונות. הציונים היו מיעוט קטן ורחוק, שמנה כ-5,000 איש ואישה.

צדוק ניסה להתווכח ולשכנע בכל מקום. גם במונקאטש (קודמתה של סאטמר) היה, ושם אמרו לו: "כתוב בתורה בפרשת ציצית: 'ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם...' – 'אחרי לבבכם: זה הרצל [הרץ=לב]; ואחרי עיניכם: זה [הרב] קוק [קוק=ראיה]". צדוק הרי היה חבר מאמין בדרך "תורה ועבודה", ולכן לא נכנסו דברים כאלה לא ללבו ולא לשכלו, אולם ההתמודדות לא הייתה קלה. רק ביום שבו פלשו הגרמנים להונגריה התמוטטה ההנהגה היהודית כולה, והציונים נשארו הכתובת היחידה להצלה.

במוסדות התנועה הציונית בהונגריה, היו הציונים הדתיים – חברי "בני עקיבא" ואנשי המזרחי – כ-43%, ו"השומר הצעיר" כ-27%. מפא"י הייתה התנועה הקטנה ביותר.¹⁵² מציאות פוליטית כזאת לא הייתה מוכרת בארץ, והיא הובילה לקשרים עמוקים בין חברי "בני עקיבא" וחברי "השומר הצעיר" בתנועה הציונית,¹⁵³ ולא דווקא במובן הפוליטי. אולם בארץ ישראל ובקושטא (שבה ישבה משלחת ההצלה, נציגי היישוב בארץ והתנועות הציוניות) שררה מציאות פוליטית אחרת, ולמזרחי לא היה שם אפילו נציג. ההוראות מארץ ישראל ומקושטא קבעו אפוא שוויון מספרי בין התנועות הציוניות בהונגריה, גם במכסות ההצלה.¹⁵⁴ חברי "בני עקיבא" והמזרחי שילמו מחיר קשה על "ברית הגורל והייעוד" עם כלל עם ישראל, שהם היו נאמנים לה עד תום.

אפילו הרבי מסאטמר, אף על פי שלא פסק מלתקוף את הציונים בכלל ואת הציונים הדתיים בפרט (גם אחרי ההצלה בזכות הציונים), ניצל מהונגריה ברכבת שאורגנה ונשלחה על ידי הציונים.¹⁵⁵ בדרך כלל לא זכו הציונים, וגם לא הציונים הדתיים, אפילו בקורטוב של תודה והערכה על שהעמידו את כלל עם ישראל בראש מעייניהם, גם על חשבון האינטרסים שלהם ולפעמים גם על חשבון חייהם.

152. "מחתרת הצלה" (לעיל הערה 148), עמ' 17, 24.

153. "מחתרת הצלה", עמ' 81, 127. צבי בעידערים, מראשי השומר הצעיר בהונגריה, מעיד על היושר ועל הנאמנות של "המזרחי" בברית המשותפת.

154. "מחתרת הצלה", עמ' 30–32; 61–64; 77–101, 124.

155. על ידי ד"ר ישראל קסטנר במסגרת מאמצי ההצלה שלו; וראה: אריה ברנע, "פרשת קסטנר", עומד להתפרסם בביטאון "כיוונים חדשים". אנשי הרבי מסאטמר טענו שהרכבת לא הייתה מגיעה לשווייץ ללא תפילותיו של הרבי, והביאו לראיה את עיכוב הרכבת בברגן-בלזן בדרך.

חנה סנש – ניסיון הצלה בלתי-ידוע

צדוק ראב וחבריו שברו שיאים בתחום של זיוף מסמכים¹⁵⁶ ותחבולות הצלה, ואלפי אנשים חייבים להם את חייהם. הם זימנו את עצמם לפגישה עם מפקד הגסטאפו בבודפשט (כמובן, בזהות הונגרית), וכאשר יצא לשירותים, לקחו ממגירת שולחנו את החותמת שלו, דוגמת חתימה וחבילה שלמה של אישורי מעבר ("שוצפאס").¹⁵⁷

כשחנה סנש נתפסה ונכלאה בבית הסוהר בבודפשט,¹⁵⁸ החליטו לנסות להצילה בתחבולה.¹⁵⁹ אחד החברים נכנס לבית הסוהר בתחפושת של מנקה ארובות והגיע עד לתא שלה, עם בגדים וניירות מזויפים תחת בגדיו כדי להישאר בתא במקומה, והיא תצא בתור מנקה הארובות. אך למרבה הצער חנה סנש לא הייתה בתא שלה, כי הייתה בחקירה. במשפחה, כולנו שמענו סיפור זה מפי צדוק. חלק ממשפחתנו גם הבין ש"מנקה הארובות" היה צדוק בעצמו.

יצוין כי גם בארץ ישראל הלכו החלוצים הדתיים למקומות הקשים ביותר ומעולם לא התלוננו. במלחמת העצמאות היו (כמעט) כל משקי הקיבוץ הדתי בקו האש, והתנועה איבדה את מחצית קיבוציה: בגוש עציון ובחבל עזה¹⁶⁰ (כפר עציון, משואות יצחק, עין צורים, בארות יצחק וכפר דרום).

חותני סיפר לי שכאשר עלה ארצה אחרי השואה וניסה לשוחח עם ראשי התנועה בארץ, רבניה ומנהיגיה, מצא אותם שבויים בתוך עולם המושגים של "מפלגה דתית-לאומית", במבט צר, במחשבה על מאבקי מפלגות ועל אינטרסים סקטוריאליים. הפריעו לו כל שלוש המילים "מפלגה-דתית-לאומית", והוא היה מבטא אותן בלעג מר. למה לא "תורה ועבודה"? – שאל. הוא ניסה לדבר על רעיונות "תורה ועבודה" ועל שיתוף פעולה עם תנועות חלוציות אחרות

156. "מחתרת הצלה" (לעיל הערה 148), עמ' 22–23, 43–46, 53, 155, 160, 167–169.

157. כשצדוק סיפר זאת לקבוצה של בחורי ישיבה, לפני כמה שנים בערב יום השואה, שאל אותו אברך צעיר אם הוא יכול גם היום לזייף את החתימה ההיא. צדוק ביקש עט ונייר, וחתם בו במקום בשם מפקד הגסטאפו בבודפשט, כאילו עברו 60 שבועות ולא 60 שנה. הפתק הנושא את השם נמצא בידינו.

158. ראה: נ' ברסלבסקי (עורך), "חנה סנש – חייה, שליחותה ומותה", 1966.

159. סופר בעדות ל"יד ושם" (לעיל הערה 145).

160. ראה: רב קנוהל (עורך), "גוש עציון במלחמתו", ירושלים תשי"ז; יוחנן בן יעקב (עורך), "גוש עציון – חמישים שנות מאבק ויצירה", כפר עציון תשל"ט; אופיר כהן, אברהם יעקב שרייבר, אשר מבצרי (עורכים), "כפר דרום לדורותיו", חוף עזה, שבט התשנ"ה.

(דוגמת "השומר הצעיר"), אך לא היה לו שומע. הוא חש שההנהגה אטומה ומפלגתית. בתסכול עמוק, הפנה עורף כבר אז לפוליטיקה הציבורית, ופנה כדרכו אל החלוציות המעשית.

אבא קובנר – אידיאולוגיה ופוליטיקה

חיפשתי ומצאתי תיאור דומה בכתבי אבא קובנר.¹⁶¹ אבא קובנר היה דמות מובילה בתנועת "השומר הצעיר" בוויילנא, ותחת הכיבוש הנאצי פיקד על המחתרת היהודית הלוחמת בגטו ומחוצה לו, בתנאים קשים ביותר. אבא קובנר היה אחד הראשונים שהבינו (עוד בתחילת 1942) שהנאצים מתכוונים להשמדה כוללת,¹⁶² ולכן קרא לכל חבריו להתמרד ולהתכונן לעמוד מול הצורך עד מוות. בנסיבות אלה הוביל אבא קובנר לשיתוף פעולה מקיף בין התנועות השונות, מצעירים שמאלנים מאוד ואפילו קומוניסטים, ועד רביזיוניסטים וצעירי הימין לגוונים. הוא הבין שצריך לדאוג לכלל ישראל. וכך הוא מתאר את המהפך הזה במחשבתו:

אם עד הכיבוש הגרמני היינו אנשים צעירים... נאמנים, דבקים במטרה – זה היה באמצעות המסגרות התנועיות שלנו. המושגים היו – **לדאוג לתנועה שלך**, לאקטיבה [קבוצה פעילה בתנועה] שלך. על מושגים אלה הורגלנו, בהם האמנו, ואפילו היינו מכורים להם כמו לסם. עובדה היא שאפילו המנהיגות מהארץ, ששלחה מברקים מה לעשות, המליצה: תדאגו ל"אקטיבה". המושג הזה "אקטיבה", זאת אומרת, כי ה"אקטיבה" שלך, היא בעצם "החלוצ של העם", ואז, אם אתה מוביל את החלוצ, אתה מוביל את העם.

ובכן קרה דבר, והוא קרה בטרגדיה הזאת, שבבת אחת, אותם אנשים צעירים חשו שאין זה הוגן לחשוב רק על עצמנו... מרגע זה, השאלה שהוצגה: מה יהיה עם כל הציבור? בשם מי? למען מה?... איך לעשות משהוא מוסרי ומחוייב המציאות כלפי הציבור, כלפי הקהילה שבה אתה חי. מתוך כך גם הגענו לשיתוף פעולה [עם כל התנועות]... גם עם קומוניסטים שלא היו רגילים לחשוב על שום אדם אחר מחוץ

161. ראה: אבא קובנר ושלום לוריא, "על הגשר הצר", וכן אבא קובנר (מוקי צור עורך), "לעכב את הקריעה", תל אביב תשנ"ח.

162. "לעכב את הקריעה", עמ' 14–15. הכרוז אל הנוער היהודי, מ-1 בינואר 1942, שם, עמ' 55.

לאנשי שלומם... איך זה קרה שפתאום [בוילנא] הם התחילו לדבר על עם ישראל, על כלל ישראל?

"לעכב את הקריעה", עמ' 147-148

אם יאמר אדם שאך טבעי זה להתאחד בנסיבות כאלה של סכנת השמדה – הרי זה לא קרה כמעט בשום מקום אחר.¹⁶³ דווקא ברגעי המשבר הנורא, נאחז כל אחד במסגרת התנועתית (או הקהילתית והמשפחתית, כל עוד יכולה לתפקד), נאחז במוֹפֵךְ ובידוע. רק תחת מנהיגות מיוחדת במינה, כמו בגטו וילנא, ואחר כך בארגון "הבריחה" הבלתי-לגלית לארץ ישראל, בתום המלחמה, נשברו מחיצות בין תנועות ומפלגות, ונוצר שיתוף פעולה נדיר, כלל ישראלי.¹⁶⁴

כאשר הגיע אבא קובנר ארצה אחרי השואה, הוא ניסה לשכנע את מנהיגי תנועתו, "השומר הצעיר" ומפ"ם, בשלושת העקרונות שהנחו אותו:

1. שיתוף פעולה בין התנועות והמפלגות לטובת כלל ישראל;
2. חיזוק הקשר אל המסורת היהודית;
3. ובתחום האידאולוגי-פוליטי: לא להישען על הסובייטים ולא לראות בהם את "שמש העמים". אבא קובנר הכיר את הסובייטים מקרוב, שעה שכמעט וחסלו אותו ואת המחתרת היהודית כולה.¹⁶⁵

מנהיגי מפ"ם אז בארץ הובילו בדיוק בכיוון ההפוך – בעד סטאלין והקומוניזם הסובייטי, נגד "הדת והדתיים", וגיבוש התנועה פנימה לחיזוק פנימי מסתגר. הם חששו מאבא קובנר ודחו אותו,¹⁶⁶ והוא הפנה את כוחותיו לשדה החינוך והיצירה. פסגת יצירותיו – "בית התפוצות" באוניברסיטת תל אביב – בנויה על תפישת עולם כלל ישראלי ועל קרבה למסורת. בטווח הרחוק שיטתו ניצחה, אולם דור שלם בתנועה הקיבוצית הלך והתרחק ממסורת יהודית וממושגי "כלל ישראל", והיום מנסים לחזור אליהם בני הדור השלישי.

163. "לעכב את הקריעה", עמ' 146-156.

164. שם, עמ' 26, 153-156.

165. שם, עמ' 12, 18, 314-316.

166. שם, עמ' 26-28.

נקמה או בנייה ותיקון

פרק בלתי-מפוענח עד תום אצל אבא קובנר אחרי השואה, היה הניסיון לנקום בגרמנים – נקמה משמעותית על ידי הרעלות המוניות. תוך כדי המאמץ ההיסטורי הכביר (החל במבצע "הבריחה") להעלות יהודים לארץ בכל הדרכים ולהילחם על הקמת המדינה, תכננו אבא קובנר וחבריו גם מהלך של "צדק נוקם" כלפי הגרמנים בכלל וכלפי קציני אס-אס בפרט, כאלו שהסיכויים להעמדתם למשפט היו קלושים. הם לא יכלו לסבול את הרעיון שבעלות הברית, אחרי משפטי נירנברג ותליית עשרה פושעים נאציים בכירים, נתנו יד לנורמליזציה של גרמניה, שעה שחלק גדול מן הגרמנים היו שותפים לפשעים. אחרי הרעלה אחת נעצר אבא קובנר על ידי המשטרה הבריטית, ומסע הנקמה ננטש. תרמיל הרעל הושלך לים התיכון. הצדק ששאפו אליו היה בלתי-אפשרי.¹⁶⁷

וכאן אני חוזר אל חותני, צדוק ראב ז"ל. הוא סיפר לי על הוויכוח שלו עם אנשי אבא קובנר, שניסו לגייסו למסע הנקמה בשווייץ בתום מלחמת העולם השנייה:

באו וניסו לשכנע אותי להצטרף לנוקמים בגרמנים, על-ידי הרעלה של כיכרות לחם. אני אמרתי להם שאין שום ערך בנקמה כזאת, וכי הנקמה היחידה שלנו היא: שנבנה את ארצנו, ונתקן את חברתנו, ונהיה אור לגויים. רק זאת דרכנו ורק זאת נקמתנו – לבנות ולנטוע.¹⁶⁸

ברוח זו החליט צדוק ראב, הפעיל במחתרת ההצלה בהיותו מדריך בבני עקיבא בבודפשט בשנות האימה, להציע לחניכת בני עקיבא בבודפשט, שושנה (שושה ז"ל, נצר למשפחת בריסק החרדית), להינשא עוד בשווייץ ולהקים משפחה מיד בתום המלחמה, וכך עשו. זו הייתה נקמתם בתכניות ההשמדה ובשאיפת החיסול – להתחתן, לעלות לארץ ולבנות חברה למופת בקיבוץ דתי. הם עלו ובאו לגוש עציון, והקימו את "משואות" (משואות

167. שם, עמ' 20–24.

168. סופר בעדותו ל"יד ושם" (לעיל הערה 145), וגם בריאיון האחרון לטלוויזיה הישראלית. המפיק-המראיין צדוק פרינץ היה המום לשמע הסיפור הזה, ואמר לי – "ממשפחתי אני מכיר היטב את תכנית הנקמה".

יצחק). בקיבוץ נולדה אסתר ראב (לימים אשתי), הבת הבכורה של "משואות". הטלית ששימשה לחופתם של צדוק ושושה בשווייץ נתפרה לחופת זיכרון, והיא משמשת לחופות הנכדים במשפחתנו, על ראש ארבעה עמודים מעץ ארז שנטענו צדוק ואני, בהיותנו משפחה ראשונה באלון-שבות (בתש"ל), בגוש עציון הנבנה מחדש.

הגדה – חלק רביעי

מקראה לשער הזיכרון

"כי זכרנו את כולם"

פתיחה

בחרנו עשרה פסוקי זיכרון מן המקרא – חמישה שהם מצוות זיכרון לישראל על יציאת מצרים ועל הדרך הארוכה במדבר ומה שקרה בו, וחמישה שהם הבטחות זיכרון מאת ה', לזכירת ברית אבות ודם בנים מעונים, למען ישועת ישראל.

"זְכוֹר אֶת-הַיּוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר יֵצְאוּתֶם מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים..." (שמות י"ג ג)
"...זְכוֹר תִּזְכֹּר אֶת אֲשֶׁר-עָשָׂה ה' אֱלֹהֶיךָ לְפָרְעָה וּלְכָל-מִצְרַיִם..." (דברים ז' יח)
"...לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת-יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ" (דברים ט"ז ג)
"...וְזָכַרְתָּ אֶת-כָּל-הַדֶּרֶךְ, אֲשֶׁר הוֹלִיכָה ה' אֱלֹהֶיךָ זֶה אֲרָבָעִים שָׁנָה בַּמִּדְבָּר..." (דברים ח' ב)
"...זְכוֹר אֶת אֲשֶׁר-עָשָׂה לָךְ עֹמֶלֶךְ, בְּדֶרֶךְ, בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרַיִם" (דברים כ"ה יז)

"כֹּה אָמַר ה': זָכַרְתִּי לָךְ חֶסֶד נְעוּרֶיךָ, אֲהַבְתָּ כְּלוּלֹתֶיךָ, לְכַתֹּב אַחֲרֵי בַּמִּדְבָּר, בְּאֶרֶץ
לֹא זְרוּעָה" (ירמיהו ב' ב)

"וְזָכַרְתִּי אֶת-בְּרִיתִי יַעֲקֹב, וְאֶף אֶת-בְּרִיתִי יִצְחָק וְאֶף אֶת-בְּרִיתִי אַבְרָהָם אֲזָכֹר,
וְהָאֶרֶץ אֲזָכֹר" (ויקרא כ"ו מב)

"וְזָכַרְתִּי אֲנִי אֶת-בְּרִיתִי אוֹתְךָ בְּיָמֶי נְעוּרֶיךָ, וְהִקִּימוֹתִי לָךְ בְּרִית עוֹלָם" (יחזקאל ט"ז ס)
"כִּי-דָרַשׁ דָּמִים אוֹתָם זָכַר, לֹא-שָׁכַח צַעֲקַת עֲנֻיִם" (תהילים ט' יג)

"זָכַר חֶסְדּוֹ וְאַמּוֹנָתוֹ לְבֵית יִשְׂרָאֵל, רָאוּ כָל-אֶפְסֵי-אֶרֶץ אֶת יְשׁוּעַת אֱלֹהֵינוּ"
(תהילים צ"ח ג)

זיכרון הארץ השוממה

מרק טווין

הסופר האמריקאי מרק טווין יצא בשנת 1867 עם עולי רגל נוצרים מאמריקה לארץ הקודש, וכתב את רשמיו. תיאוריו על הארץ השוממה קדמו לייסוד המושבות הראשונות 11 שנה (ייסוד פתח תקווה) ו-15 שנה (ייסוד מושבות העלייה ה"ראשונה"). בחרנו לפתוח במקראת הזיכרון בתיאוריו כי הם משמשים לנו קנה מידה לגודל הנס של תחיית האומה ופריחת הארץ, שחז"ל (סנהדרין צח ע"א) קראו לו "הקץ המגולה", כלומר תחילת הגאולה.

מתוך "מסע תענוגות בארץ הקודש"¹⁶⁹:

עשינו כמה מילין בארץ שוממה שאדמתה דשנה, אולם כולה עשבים שוטים – מרחב שקט וקודר שלא ראינו בו אלא שלוש נפשות – ערבים שלגופם רק כותונת ארוכה וגסה, כחולצות הפשתן ששימשו אצלנו בגד קיץ יחיד לילדי כושים במטעי הדרום. הללו היו רועים והילכו קסם על עדריהם בחליל רועים מסורתי...

לטאות אפורות, ירשות החורבן, הקברים והשממה, הזדחלו אנה ואנה בין הסלעים או רבצו דומם והתחממו בשמש. מקום שם שרר השגשוג ודעך; מקום שם פרחו התהילה ושקעה; מקום שם שכן היופי ונגז; מקום שם שררה השמחה והתחלפה בתוגה; מקום שם פיצו החיים בהוד והדר, והדממה והמוות כבשו את מעוזיהם – שם יסתופף לו השרץ הזה וישים לקלס את גאוות האדם. עורו כעין האפר; והאפר הוא סמל התקוות שנגוזו, של השאיפות שהיו לאפס ולאין, של אהבות שנקברו. לו היה מסוגל לדבר, כי אז היה אומר: בנו מקדשים – אני אמלוך בהריסותיהם; בנו ארמונות – אני אשכון בהם; הקימו ממלכות –

169. עמ' 63-67, 79-83, 162-163.

אני אירש אותן; קברו את חמדת עיניכם – אנכי אראה את התולעים במלאכתן; ואתם העומדים כאן ביום הזה, והוגים עלי מוסר השכל: גם על גוויתכם אזחל אני אחרון...

מחזות מרעישים תנ"כיים שוב אינם מתרחשים עוד בזה העמק [עמק הירדן]. אף כפר אחד לא תמצא לכל אורכו – למרחק שלוש מיל מזה או מזה. אמנם מוצא אתה שתיים שלוש קבוצות של אוהלים בדואים. אך לא יישוב קבע אחד. יכול אתה לרכב עשרה מילין בסביבה זו ולא ייקרו בדרכך גם עשרה אנשים. לגבי איזור זה אמורה אחת הנבואות:

"והשמותי אני את הארץ, ושמו עליה איביכם הישבים בה. ואתכם אזרה בגוים והריקתי אחריכם חרב, והיתה ארצכם שממה ועריכם יהיו חרבה" – אין איש היכול לעמוד כאן ליד עין אל מלחה השוממה ולומר כי הנבואה לא התקיימה...

הננו חונים עתה בטבריה, בקרבת חומותיה... כאן נתכנס הסנהדרין באחרונה, ובמשך שלוש מאות שנה היתה טבריה עירם הראשית של היהודים. זוהי אחת מארבע הערים הקדושות לבני ישראל, והיא חשובה בעיניהם כמכה למוסלמים וירושלים לנוצרים. היא היתה מעונם של רבנים ידועי שם רבים. הללו טמונים עתה בקברותיהם כאן, ולידם מונחים עשרים וחמישה אלף מבני דתם [יהודים], שהרחיקו נדוד כדי להיות במחיצתם בחייהם ולנוח לידם במותם... בחוף הצפוני מערבי של האגם ניצב עץ, עץ אחד ויחיד הנראה מעל פני המים, זולת כמה דקלים גלמודים בעיר טבריה, ומעמדו הבודד מיסב הוא אליו תשומת לב רבה יותר משיסב יער עצים שלם...

תם מסע עליית הרגל. טוב שלא ערכנוהו כדי לזון את עינינו במראות טבע מלבבים, שכן נוחלים היינו אכזבה – למצער בעונת שנה זאת.

ב"החיים בארץ הקודש" מעיר המחבר: "אף על פי שמרבית ארץ הקודש תיראה חד גונית וסרת חן לאנשים הרגילים למעטה מתמיד כמעט של פרחים, לנהרות שופעים ולפני קרקע רב גוניים בארצנו שלנו, עלינו לזכור שחזותה בעיניהם של בני ישראל, לאחר מסע מפרך בן ארבעים שנה במדבר, היתה בוודאי שונה לחלוטין."

לזאת נסכים כולנו בלב שלם. אולם הארץ היא באמת "חדגונית וסרת חן", ואין סיבה לתארה באופן שונה.

מכל הארצות הנודעות בנופן המכוער, חושבני שזו ראויה לכתר האליפות – הגבעות קרחות ודהויות וחזותן עלובה. העמקים הם מדבריות מכוערות שבשוליהם צמחייה דלה ועטויית עצב ויגון. ים המוות וים הגליל נמים בלב מרחב של גבע ומישור שבו אין מבטך נתקל בשום גוון נעים, בשום עצם מרתק, בשום נוף רך וחזוי בערפל ארגמן, או מנומר בצללי עננים. כל קו הוא גס וכל תו הוא חד, אין פרספקטיבה – המרחק איננו מחולל כאן את קסמיו. זוהי ארץ שיממון, חוסר תוחלת ושברון לב.

כמה כברות ארץ בלי ספק יפות מאד בעיצומו של האביב, ויופיין רב שבעתיים מול מרחב השממה האופף אותן מכל עבר. שמח הייתי מאד לו יכולתי לראות את שולי הירדן באביב, ואת שכם, עמק יזרעאל, איילון וגבולות הגליל – אולם גם אז ייראו מקומות אלה כגנים פעוטים, שנזרעו זעיר שם זעיר שם, ברחבי שימון שאין לו סוף.

ארץ ישראל יושבת עטויית שק ואפר. רובצת עליה קללה שהובישה את שדותיה והצמיחה את אונה. במקום בו נישאו מגדלותיהן וכיפותיהן של סדום ועמורה, מכסה הים הקודר את העמק, ובמימיו המרירים אין יצור חי וקיים. על פניו חסרי הגל עומד האוויר יוקד כמת ללא ניע. על סביבותיו אין דבר צומח זולת עשבים שוטים, ואגודות סוף פזורות, וכן אותו פרי בוגדני הנושא הבטחת ריענון לחיך הניחר, אך למגע יד הופך לאפר. נצרת עיר שכוחת אל; סביב מעברות הירדן שבהן נכנסו שבטי ישראל לארץ היעודה בשיר ובשמחה, אינך מוצא אלא מחנה עלב של בדואי מדבר מגוחכים; יריחו המקוללת היא תל חורבות מפורר, ממש כפי שהותיר אותה יהושע במופתיו לפני למעלה משלושת אלפים שנה...

אף ירושלים הנודעת, פאר השמות בהיסטוריה, איבדה את כל גדולתה העתיקה והפכה לכפר חלכאים; אוצרות שלמה אין בם עוד לעורר הערצתן של מלכות מזרח קרואות; המקדש הנפלא, תפארת ישראל וגאווה, איננו עוד... ים הגליל המפורסם נוטש זה זמן רב על ידי שוחרי מלחמה ומסחר, וגדותיו – שממה ודממה; כפר נחום הוא תל חורבות חסר צורה; מגדלא היא מעון קבצנים ערביים; בית ציידה וכורזין נעלמו מעל פני הארץ, ו'חצריהן מסביב' נמים בדממת השימון, מעון ציפורי טרף ושועלי ערב.

שוממה ומכוערת. וכי למה לא תהא כן? הייתכן כי קללת שמים תנווה ארץ? ארץ ישראל אינה שייכת עוד לעולם החולין הזה. מקודשת היא לשירה ולמסורת – היא ארץ החלומות.

בדברי מארק טווין נתגשמה הנבואה הכתובה בתורה, ממש לפני הנבואה על קיבוץ גלויות:

ואמר הדור האחרון, בְּנֵיכֶם אֲשֶׁר יָקוּמוּ מֵאַחֲרֵיכֶם, וְהִנֵּכֶי אֲשֶׁר יָבֹא מֵאֶרֶץ רְחוֹקָה; וְרָאוּ אֶת-מִכּוֹת הָאָרֶץ הַזֹּאת, וְאֶת-תַּחֲלָאִיהָ, אֲשֶׁר-חָלָה ה' בָּהּ. גִּפְרִית וּמָלַח, שִׁרְפָּה כָּל-אַרְצָהּ, לֹא תִזְרַע וְלֹא תִצְמַח, וְלֹא-יַעֲלֶה בָּהּ כָּל-עֵשֶׂב; כִּמְהַפַּכַת סֹדֶם וְעִמְרָה, אֲדָמָה וְצִבְיִים, אֲשֶׁר הָפֵךְ ה', בְּאִפּוֹ וּבְחִמָּתוֹ. וְאָמְרוּ כָּל-הַגּוֹיִם, עַל-מָה עָשָׂה ה' כֹּכָה, לָאָרֶץ הַזֹּאת; מָה חָרִי הָאֵף הַגָּדוֹל הַזֶּה. וְאָמְרוּ עַל אֲשֶׁר עָזְבוּ, אֶת-בְּרִית ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתָם, אֲשֶׁר כָּרַת עִמָּם בְּהוֹצִיאוֹ אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם. וַיִּלְכוּ, וַיַּעֲבֹדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים, וַיִּשְׁתַּחֲווּ, לָהֶם: אֱלֹהִים אֲשֶׁר לֹא-יַדְעוּם, וְלֹא חָלַק לָהֶם. וַיַּחֲרֹאֲף ה', בְּאֶרֶץ הַהוּא, לְהֵבִיא עָלֶיהָ אֶת-כָּל-הַקְּלָלָה הַכְּתוּבָה בְּסֵפֶר הַזֶּה. וַיִּתְּשֵׁם ה' מֵעַל אֲדָמָתָם, בְּאֵף וּבְחִמָּה וּבְקִצְף גָּדוֹל; וַיִּשְׁלַכְם אֶל-אֶרֶץ אַחֲרָת, כִּיּוֹם הַזֶּה.

דברים כ"ט כא-כז

אל בורות המים

מילים ולחן: נעמי שמר

מֵאֲהֶבְתִּי

הלכתי אל בורות המים

בדרכי מדבר

בארץ לא זרועה

מֵאֲהֶבְתִּי

שכחתי עיר ובית

ובעקבותיך –

בְּנִהְיָה פְרוּעָה.

אל בורות המים, אל בורות המים

אל המעין אשר פועם בהר

שם אהבתי תמצא עדיין

מי מבוע

מי תהום

ומי נהר.

רק אהבתי
נתנה לי צל בקיץ
ובסערת החול הנוראה
רק אהבתי
בנתה לי עיר ובית
היא חַיִּי, והיא מותי מדי שעה

אל בורות המים...

שם התאנה
ושם שתילי הזית
ופריחת הרימונים המופלאה
שם אהבתי
השכורה ולא מִיָּיִן
את עיניה תעצום לאט לאט

אל בורות המים...

אֶתֶן בַּמִּדְבָּר

מילים: ישעיהו מ"א / לחן: דובי זלצר

אֶתֶן בַּמִּדְבָּר (נִטֵּעַ) אֶרֶז שְׁטֵה,
וְהִדַּס וְעֵץ שֶׁמֶן;
אֲשִׁים בְּעֶרְבָה,
בְּרוֹשׁ תִּדְהָר וּתְאֲשׂוּר יִחְדּוּ
[הפסוק בישעיהו מ"א יט, אין בו "נטע"]

עין גדי

מילים: איתן פרץ / לחן: דב אהרוני

ים המוות הכחול בִּלְאֵט יָנוּעַ
וממעל עננה קטנה תְּשׁוּט.
עץ האשל בדממה יְזוּעַ
וכל קו בחול יפה חָרוּט.

האדמה תצהיב בלהט שמש
ואבק מחניק יעוף ברום
אך עין גדי לא תיבול בִּכְמָשׁ,
בה ישלוט גוון ירוק וחום.

עין גדי, עין גדי
מה היה כי צמחת בְּחֶמְדָּה
עין גדי, עין גדי
איך פלגים בְּךָ חותרים בשממה
עין גדי, עין גדי,
בְּךָ היופי יופֵעַ בכל הוד,
והלב יהרהר ויחמוד.

ים המוות הכחול בלאט ינוע
וכל הר בו יתנשא גאה ורם.
נחל ערוגות, זה הידוע
מהלכו יִישִׁיר אל תוך הים.

האדמה תצהיב בלהט שמש,
אך עין גדי היא נווה מדבר
יום חדש אינו דומה לאמש
ועתיד מזהיר צוֹפֵן לה המחר.

עין גדי, עין גדי...

יהודה ראב

פתח תקווה הוקמה בידי שתי קבוצות – הקבוצה הירושלמית, בראשה יואל משה סלומון ותלמידי העי"ש (ר' עקיבא יוסף שלזינגר), תלמידו של החת"ם סופר; והקבוצה ההונגרית, עם משפחת ראב ויהושע שטמפפר, תלמידי הרב צבי הירש קלישר, גם הוא תלמידו של החת"ם סופר. לקבוצה ההונגרית היה רקע חקלאי מהונגריה. יהודה ראב לא רק חרש את "התלם הראשון" באדמת הנביאים אחרי אלפי שנים, אלא גם היה עמוד התווך במושבה, בעבודה ובשמירה, בשנים הראשונות.¹⁷⁰

התלם העברי הראשון בארץ הביצות והשממה, אחרי הגלות הארוכה¹⁷¹

ביום ד' דחנוכה שנת התרל"ט (1878) ירד הגשם הראשון; היה זה גשם בכמות זעומה, ואף על פי כן החלטנו לצאת לחריש ולזריעה, כי העונה התאחרה. יומיים לאחר רדת הגשם רתמנו את השוורים ונצא לחרוש.

התאספנו: דוד גוטמן, דוד רגנר, נתן גרינגארט, אבי אליעזר ראב, יהושע שטמפפר ואנכי – הצעיר שבחבורה. יצאנו לשדה, שמקומו נקבע צפונה מן הכביש לחיפה החוצה כיום את המושבה ומזרחה מרחוב פינסקר של עכשיו. בתור חקלאי מנוסה מנעוריו, נפל הגורל עלי לנעוץ את המחרשה הראשונה ולמתוח את התלם הראשון. מתחתי כמה תלמים לשם הכנת המענית ואחר כך התחילו הכיבודים. ר' דוד גוטמן נתכבד הראשון, ובעזרתי הלך אחרי המחרשה שכולם מלווים אותו. השני לכבוד היה ר' יהושע שטמפפר, אשר בתפסו במחרשה נתרגש ופרץ בבכי, ויאמר בערך כך: "אשרינו שזכינו לכך, היותנו מהלכים אחרי התלם הראשון שחורשת מחרשה יהודית באדמת הנביאים, לאחר שנעדרנו מארץ אבותינו משך שנות הגלות הארוכה. ברוך... ה'... שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה". כולנו נרעדנו לשמע הדברים, וכשעינינו דומעות מהתרגשות של יהודים לספר התורה בהקפות של שמחת תורה. ככה חזרו ה'הקפות' כמה וכמה פעמים ללא כל דיבורים נוספים. לאחר זמן מה התפזרו הנאספים, ונשארו רק אבי ואני בשדה להמשיך בעבודת החולין הרגילה.

170. כותב שורות אלה נשוי לאסתר בת צדוק ראב, ענף ממשפחה מפוראת זו של חלוצי "תורה ועבודה".

171. מתוך ספרו של יהודה ראב, "התלם הראשון", שכתב בנו בנימין ראב (בן עזר) וערך מחדש נכדו אהוד בן עזר בשנת התשמ"ח, עמ' 63.

על גבעות שיח' אבריק

מילים: אלכסנדר פן / לחן: מרדכי זעירא

אֲדָמָה-אֲדָמָתִי,
 רְחוּמָה עַד-מוֹתִי,
 רוּחַ רַב חֲבוּנִיךָ הִרְתִּיחַ,
 רוּחַ רַב הִרְתִּיחַ.
 אֲרֻשְׁתֶּיךָ לִי בָדָם
 שְׁאֵדָם וְנָדָם
 עַל גְּבֻעוֹת שִׁיח' אֲבָרִיק וְחִרְתֶּיךָ

הַמְּחוּל בְּגָלִים
 יַעֲגֹל עֲגוּלִים.
 אוּרִי, שְׁמֶשׁ, לְעַד בְּחִרְתֶּיךָ
 אוּרִי, שְׁמֶשׁ, בְּחִרְתֶּיךָ!
 בְּיוֹמִי וְלִילִי
 לִי יִהְיוּ עֲמָלִי
 עַל גְּבֻעוֹת שִׁיח' אֲבָרִיק וְחִרְתֶּיךָ

כָּאֵן צִמְרוֹת הַיִּזְיָתִים
 מִזְמָרוֹת: זֶה בֵּיתִי,
 אֶבֶן-אֶבֶן תִּלְחָשׁ: הַכְּרַתִּיהוּ,
 תִּלְחָשׁ: הַכְּרַתִּיהוּ.
 הָרָה, הוֹרָה שְׁלִי,
 יְבוּלֵי מִבְּשִׁילִים
 עַל גְּבֻעוֹת שִׁיח' אֲבָרִיק וְחִרְתֶּיךָ

בְּשִׁבְעָה לֹוְהָטָה
 אֶת שְׁבוּיָהּ לִי עֲתָה.
 זֶה הַלֵּב אֶת נִדְרוֹ לֹא יִרְתִּיעַ,
 זֶה הַלֵּב לֹא יִרְתִּיעַ.
 כִּי צוּנֵי חֲרוּת
 הָאָדָם הַפְּשׁוּט
 עַל גְּבֻעוֹת שִׁיח' אֲבָרִיק וְחִרְתֶּיךָ

את ליל הסדר¹⁷² האחרון בחייו בפסח תש"ח (1948) חגג ר' יהודה ראב כמנהגו, כשהוא מסב אל השולחן בראש משפחתו – הבנים, הכלות, הנכדים והנינים – בביתו שברחוב ביל"ו בפתח תקווה. אך הפעם הזאת שינה ממנהגו: הוא קם ממקומו, כפוף מעט, חבוש בירמולקה השחורה, נאחז בשולחן בשתי ידיו, עיניו הכחולות-עדיין הבריקו, וקולו רעד:

"אני בטוח", החל מדבר יידיש כשהוא נרגש מאוד, "שזהו הסדר האחרון שאני אתכם. לא אשב עוד אתכם, ואתם – תשמרו על התכנסות המשפחה גם בשנים הבאות".

אחר כך אמר: "זכות גדולה היתה לי, שאני, שזכיתי לחרוש את התלם הראשון באדמת מלפס, ולראות בהיווסדה של המושבה העברית הראשונה, זוכה לשמוע באחרית ימי על הקמתה של המדינה".

וכאן צעק בקול רק, ובעברית: "חלום חיי התגשם. ברוך ה'... שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה. תחי מדינת ישראל!"

גם לאחר כארבעים שנה עדיין זוכרים בני משפחתו את התרגשותו הבלתי רגילה במעמד ההוא ואת הרגשתם הברורה, כי זה אכן הסדר האחרון שעניינים תחזנה בו, ב"זיידה", וכי עדים הם לפרידתו הקרובה מהם לעולם.

כעבור שבועות אחדים, בל"ג בעומר של שנת תש"ח (1948), בראשיתה של מלחמת העצמאות, כאשר עצם ר' יהודה ראב את עיניו בביתו – בית רעפים מרובע בן קומה אחת, עטור ברושים ועצי זית – נשלם מעגל חיים של כתשעים שנה מיום היוולדו בהונגריה בשנת תרי"ח (1858), מעגל של שבעים ושלוש שנה בדיוק, מן היום שבו יצא עם משפחתו מהונגריה בדרך לארץ ישראל, ומעגל של כשבעים שנה מיום עלייתו על אדמת פתח תקווה בראשית שנת תרל"ט (שלהי שנת 1878), והוא היחיד מכל מייסדיה שהאריך ימים וזכה לראות בהקמתה של מדינת ישראל ביום ה' באייר תש"ח (אף שכבר לא מיהר למקלט בשעת האזעקות), ורק אז נחה דעתו ושקע בתרדמת נצח.

בטרם יאבד את הכרתו למשך שעות עדיין הקפיד לצעוק "שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד", כששתיים מבקשת נפשו: למות על מיטתו בישיבה, זקוף, כגבר, ולהוציא את נשמתו ב"אחד".

172. שם, עמ' 175-176.

ציוניות

מילים: אסתר ראב

אני ציונית –

ותשכח ימיני אם אשכח זאת!

אני ציונית

מיום שאבותי

שפכו דמעות

לתוך נהרות בבל –

ונפשם יצאה כאד

למולדתם

אני ציונית

מפני שאבותי

השאירו מרצע

תפל ושחור

על קירותיהם הלבנים

ושפכו לקרבו

את אבנם

על המקדש

שחרב

אני ציונית

מאלפי גרות דולקים

בלילות –

שוקעים בגחלת התורה

והכסופים למולדת

אני ציונית שצמחה

מתוך פסיפסים

רצפות בתי כנסת

יהודיים שנתגלו –

שם כתוב

בכל צבעי הקשת

ומאיר באור עולם

באותיות עבריות – כאלו –

רק תמול נחקקו:

"שלום על ישראל"

אני ציונית

ממרומי 'מסדה'

המשקיפה על

שירי המחנה הרומאי

אם ישכח זאת העולם

תשכח ימינו מצפוננו ולבו.

זיכרון המנהיג שנפטר בדמי ימיו, בזמן הפילוג והייאוש

מכתב זה כתב הרצל שבועות אחדים לפני מותו, ונגנז לבקשתם של חברי ההנהלה הציונית. מכתב ההתפטרות שהגיש נגנז גם הוא מחשש של ייאוש עמוק בתנועה. במקום התפטרותו מן התנועה באה התפטרותו מן העולם. המשפט: "הפילוג עובר בלבבו של המנהיג", מראה שהמשבר בתנועה קירב את מותו.

איגרת אל העם היהודי¹⁷³

הדרך מתפלגת [בגלל ויכוח "אוגנדה"] והפילוג עובר בלבבו של המנהיג. מכאן יש להסיק את המסקנות. כשהתחלתי חשבתי רק על מדינת היהודים, והנה נעשיתי לחובב ציון.

בעיניי אין פיתרון אחר לשאלת העם הגדולה, המכונה בשם שאלת היהודים, זולת ארץ ישראל. אולם יחד עם זה אין להעלים עין, שיש בשאלת היהודים גם מיסודי המצוקה האיומה [בגלל הפרעות ברוסיה], שאגודות הצדקה לא היו מוכשרות לצמצמה. לאחר שנראתה, כמסקנת ביניים בתנועתנו, האפשרות להושיע כאן, ["אוגנדה" בתור פיתרון זמני] אינני רואה את עצמי רשאי כלל לדחותה. ובייחוד משום שבתקופה שעברה למן כינוס הקונגרס הששי לא הצלחתי, למרות מאמצי הנאמנים, שעליהם אמסור דין וחשבון לקונגרס השביעי, להתקרב למטרתנו [תורכיה התנגדה. בריטניה לא לחצה על תורכיה].

היו רגעים שבהם הייתי יכול לעשות משהו, אילו לא נשאר קול קריאותי מרחף באויר כקולו של מי שנטרפה ספינתו עליו (לונדון, יוני 1901). לא האמינו לי ולא עזרו לי. לבדי לא יכולתי לעשות את הדבר. יבוא יום ובו אברר את הפרטים ואת האחריות.

כיום אני מוכרח לומר: שבזמן הקרוב [כל עוד התורכים שולטים בארץ] אי אפשר יהיה לעשות דבר בארץ ישראל. מאחר שלא רציתם, נשאר הדבר אגדה בזמן הזה.

173. מתוך "מבחר כתבי הרצל", כתבים ציוניים מתורגמים בידי א' ברש, ר' בנימין וא' יערי, תל אביב תרצ"ט, סוף כרך ה.

אולם מאחר שאנו נמצאים יחד, אנו רוצים לעשות משהו נגד המצוקה, להמשיך ולעורר את העם, ולחזק את המתעוררים. את זה נוכל לעשות רק אם יהיה קרקע מוצק מתחת לרגלינו [כלומר באוגנדה]. אולם שמה לא אוכל ללכת, לפי שאני חובב ציון -- רק אילו רצו כל חובבי ציון ללכת אתנו, הייתי יכול להמשיך ולשאת את העול הכבד של שליט יחיד, לנהל את אפריקה המזרחית. אם נגיע לידי פילוג, יהא ליבי עם הציונים ושכלי עם האפריקאים. זהו משבר שאוכל לפתור רק על ידי התפטרות.

הערת רקע ל"המצוקה האיומה": אחרי פוגרום קישינב, התגברה מאוד יציאת היהודים מרוסיה לאמריקה בהמוניהם. בשלוש השנים של ויכוח "אוגנדה", עברו את האוקיינוס כ-750 אלף יהודים, ובסך הכול כשלושה מיליון יהודים בארבעים שנה. שערי הארץ היו נעולים לעלייה המונית, למרות כל מאמציו של הרצל. רק מלחמת העולם הראשונה הביאה לכיבוש הבריטי של ארץ ישראל, ופתחה את שערי הארץ באופן חלקי.

אני עוזב אפוא את התנועה במצב חומרי טוב, וזה מותר. בכוחותי הצנועים יצרתי מוסדות אחדים של העם היהודי המתעורר. גם איני עוזב כאיש מר נפש ובלתי מרוצה. אמנם רבות נלחמו בי ולעגו לי, אולם מאחר שגם שונאי בנפש לא יכלו להעליל עלי שביקשתי או מצאתי בתנועה זו יתרונות חומריים לעצמי, יכולתי לשאת את ההתנפלויות בדומיה.

לעומת זה קיבלתי את שכרי, למעלה מן הראוי והמגיע, באהבת עמי שלעיתים רחוקות חינון בה בשפע כזה אנשים שהיו ראויים לכך יותר ממני. לא נשארו חייבים לי כלום. עם טוב הוא העם הזה. אולם לצערנו גם עם אומלל עד מאד.

הושיעה לו א-להים בימים הבאים.

הרצל מסיים מכתבו זה באמונתו בא-להים, והוא מחזיר אליו את השליחות שנטל על עצמו.

מנגד

מילים: רחל

קשוב הלב. האזן קשבת:

הבא? היבוא?

בכל צפיה

יש עצב נבו.

זה מול זה – החופים השנים

של נחל אחד.

צור הגזרה:

רחוקים לעד.

פרש כפים. ראה מנגד

שמה – אין בא,

איש ונבו לו

על ארץ רבה

ואולי

מילים: רחל / לחן: יהודה שרת

ואולי לא היו הדברים מעולם,

ואולי

מעולם לא השכמתי עם שחר לגן,

לעבדו בזעת-אפי?

מעולם, בימים ארכים ויוקדים

של קציר,

במרומי עגלה עמוסת אלמות

לא נתתי קולי בשיר?

מעולם לא טהרתי בתכלת

שוקטה

ובתם

של בנרת שלי... הוי, בנרת שלי,

ההיית, או חלמתי חלום?

הרצל

מילים: יורם טהרלב / לחן: יאיר רוזנבלום

הרצל וכל האדונים הנכבדים

בבאזל יסדו את מדינת היהודים

וולפסון ונורדאו ואוסישקין התוסס

ומוצקין וכל הצירים של הקונגרס.

וולפסון הביא למדינה את הכספים

נורדאו נתן את הפרסום והכבוד.

אוסישקין נתן את המרץ של הדור

וביאליק נתן את "אל הציפור"

רק הרצל הלך שם דווה וכואב

כי הרצל נתן למדינה את הלב.

הוא רץ ודאג ונאם ונדחף
 מן המזכיר אל השר
 מן המיניסטר אל הגראף
 האמין כתינוק בכל מה שהוא בדה
 ואמר "אם תרצו אז אין זו אגדה"
 נסע לסיני, לגליל וליהודה
 בדק את הקרקע ואת כלי העבודה
 חצה את הים ועל פרד הוא דהר
 במקווה ישראל הוא פגש את הקיסר
 ואז לפני וילהלם הוא חש פתאום כאב
 כי שוב היה צריך לפתוח את הלב.

הוא לחם במונטיפיורי וברוטשילד הוא נזף
 והשקיע בקונגרסים את כל חסכוניותו
 בבית הוא הניח אישה וילדים
 שחשו על גבם את צרת היהודים
 לכלך הוא את ידיו ולא חש עצמו קטן
 בקשישים שילם ונפגש עם השולטן
 כי אחרת איך עבדול חמיד השני
 היה מתמצא בעניין הציוני
 הוא היה קצת בנימין והיה קצת זאב
 אך אפילו לשולטן הוא הציע את הלב.

ובסוף כשראו שישנה כבר התחלה
 הוא נדרש לשלם את מחיר התהילה
 אחד דרש את הכספים והחובות
 אחד דרש את הפרסום והכבוד
 אחד דרש מהפכה, אחד שוויון
 אחד דרש מיד את כל ציון
 והרצל, שכלום לא נשאר לו בחייו
 נתן את הלב ועצם את עיניו
 ואחר כך כל האדונים הנכבדים
 בכו על חוזה מדינת היהודים.

זיכרון לתקוות הגאולה ממעמקי השואה

ר' יששכר משה טייכטאל

ר' יששכר משה טייכטאל. מרבני סלובקיה החשובים שנשארו בתוך עמם בימי מלחמת העולם השנייה. בפרוץ השואה בהונגריה, ב' בשבט התש"ה, נהרג על קידוש ה'. ספרו "אם הבנים שמחה" יצא לראשונה עוד בחייו, בבודפשט בשנת תש"ג 1943, ובו ערך חשבון נוקב עם האדמו"רים שהתנגדו מאז לתנועה הציונית, שהיא רצון ה'. נגד המנהיגים הדתיים בזמנו טען שלא יוכלו "לכפר ידיהם ולומר, ידינו לא שפכו את הדם הזה".

מתוך ספרו "אם הבנים שמחה" – לא יישאר אפילו נפש אחת חוצה:

...כעת בימינו, שזה שנים האחרונים, רבים מאחינו בני ישראל נהרו לארץ ישראל מכל פינות הגולה לאלפים ורבבות, ודאי אות וסימן הוא לאתחלתא דגאולה... די לנו ברמז זה לידע, שרצון הבורא הוא שנעזוב את ארצות הגולה, ונלך ונשוב לארץ ישראל....

הכי צריך לנו עתה בזמננו להוראה יותרת מן השמים, אחר כל מה שנעשה לנו בעיתות הללו בארצות גלותנו, שרצון מלכנו הקב"ה, הוא, שנשוב לארץ הקדושה, ועל כן עשה לנו כל זאת, שלא יהיה יכולת להתקיים עוד בין העמים, ומשך מאיתנו הבטחת הגלות ("ואף גם זאת, בהיותם בארץ איביהם, לא מאסתיים ולא געלתיים לכלתם..."), מפני שזה רצונו יתברך, שלא נשב עוד פה בגלות, רק נקומה ונתעודד לחזור ולשכון כבוד בארצנו.

...לא נשוב אל אִמְנו החורגת [הגלות]. רק נקומה ונעלה אל אִמְנו האמיתית, ולהקריב אליה את כל כוחותינו מעתה ועד עולם, לבנות חומותיה ולתקן חורבותיה, וחזק ונתחזק בעד עמנו ובעד ערי אִלֵּהינו, וה' הטוב, יעשה עמנו אות לטובה, ויראו שונאינו ויבושו.

...אליכם אישים, אישי ישראל החיים בכל חמישה חלקי התבל, אקרא, מקטן

ועד גדול, מאיש ועד אשה, מנער ועד זקן: כולכם קומו והתייצבו, עמדו נא והתעוררו נא, להיכנס בברית הזה של בניין הארץ, ולא יישאר אפילו נפש אחת חוצה... ונבנה ארצנו...

שיר הפרטיזנים היהודים

השיר הזה ניצב תמיד לנגד עיניי בהיותו שיר של אמונה וביטחון מתוך אפלת השואה, ובהיותו תשובת משקל עמוקה להתאבדות לוחמי מצדה בדרכם האחרונה. בכל סיור במצדה אני נוהג לקרוא מדברי מנהיג מצדה המובאים בפי יוסף בן מתתיהו כ"סוף הדרך", ולסיים דווקא בהפך הגמור – בשיר הפרטיזנים:

שיר הפרטיזנים

מילים: ה' גליק / תרגום: א' שלונסקי

אַל נָא תֹאמְרִי: הִנֵּה דְרָכֵי הָאֲחֵרוֹנָה,
אֶת אֹר הַיּוֹם הַסְתִּירוּ שְׁמֵי הָעֶנְנָה.
זֶה יוֹם נִכְסְפָנוּ לוֹ עוֹד יַעַל יִבּוֹא,
וּמִצְעָדָנוּ עוֹד יִרְעִים: אֲנַחְנוּ פֹה!

מֵאֶרֶץ הַתֶּמֶר עַד יִרְכָתִי כְּפֹרִים
אֲנַחְנוּ פֹה בְּמִכְאוֹבוֹת וַיִּסּוּרִים
וּבְאֶשֶׁר טַפַּת דָּמָנוּ שָׁם נִגְרָה
הֲלֹא יָנוּב עוֹד עַז רֹחֲנוּ בְּגִבּוֹרָה.

עֲמוּד הַשָּׁחַר עַל יוֹמָנוּ אֹר יִהְיֶה.
עַם הַצֹּרֵר יִחְלֹף תְּמוּלָנוּ כְּמוֹ צֶל.
אֶף אִם חֲלִילָה יֵאָחַר לְבוֹא הָאוֹר
כְּמוֹ סִיסְמָה יִהְיֶה הַשִּׁיר מְדוּר לְדוֹר.

בְּכֶתֶב הַדָּם וְהַעוֹפֶרֶת הוּא נִכְתָּב;
הוּא לֹא שִׁירַת צֶפּוּר הַדְּרוֹר וְהַמְּרֻחָב,
כִּי בֵּין קִירוֹת נוֹפְלִים שְׂרוּהוּ כָּל הָעָם,
יַחַדְיו שְׂרוּהוּ וְנֶאֱגָאֲנִים בְּיָדָם.

עַל כֵּן אֵל נָא תֹאמֶר: דְּרָכֵי הָאֲחֵרוֹנָה
אֶת אֹר הַיּוֹם הַסְּתִירוּ שְׁמִי הָעֲנָנָה.
זֶה יוֹם נִכְסְפָנוּ לוֹ עוֹד יַעַל וְיִבּוֹא,
וּמִצְעָדָנוּ עוֹד יִרְעִים: אֲנַחְנוּ פֹה!

זיכרון הייסורים והכאבים במאבק הקוממיות – זיכרון הנופלים בגוש עציון ובמלחמת העצמאות

שלום קרניאל

שלום קרניאל נולד בקרקוב בפולין בתרע"ב, 1912, וגדל בבית חסידי-ציוני. מעמודי התווך של תנועת "תורה ועבודה" ו"בני עקיבא". עלה ארצה בתרצ"ט 1939 והצטרף לכפר עציון. איש רוח והוגה דעות. נפל בהתקפה הראשונה על שיירה לגוש עציון (שיירת העשרה), שבה נפלו עשרה חברים ממשקי הגוש, בחנוכה תש"ח.

מדבריו בעת נטיעת העצים, שנה אחרי עליית כפר עציון – משואה לתקומה:¹⁷⁴

בעשרים וששה בשבט, ה' אלפים תש"ד, בשנה החמישית למלחמת העולם השנייה, בגמר שנה אחת לעלייתנו למקום ניגשים אנו, חברי "קבוצת אברהם" של הפועל המזרחי, לנטוע עצי פרי ועצי יער בכפר עציון, לקיים את צו התורה: "כי תבאו אל הארץ ונטעתם..." "לא תהו בראה, לשבת יצרה". בזמן שנחלי דם של אחינו המעונים נשפכים כמים, והעולם מתבוסס בדמיו, הגענו הלום כדי לבנות ולנטוע ולהכות שרשים עמוקים בהרי יהודה. כי בנטיעות אלו פתח חדש לגאולתנו ולפדות נפשנו. תלושים היינו בגולה והתלישות היתה המחלה האיומה של עמנו בנכר. לשורשיות אנו זקוקים, לאחיזה איתנה באדמת המולדת. זאת העבודה שאנו עושים במקום הזה...

העצים האלה שאנו נוטעים היום לסמל יהיו לנו. סמל דרכנו כחלוצי האומה, אות ברית עם אדמת המולדת. "כי האדם עץ השדה". השורשים העמוקים של

174. מתוך "גוש עציון – חמישים שנות מאבק ויצירה", כינס ועיבד: יוחנן בן יעקב, כפר עציון תשל"ט, עמ' 75.

העצים יזכירו לנו את חובתנו להיות דבוקים בעולם המעשה, בבניין, בנטיעה, ובעבודה. הענפים הגבוהים שיתרוממו אל על יעוררו אותנו כפי מעלה, לדעת את קוננו ולשאוף תמיד לשלמות מוסרית ולקדושת החיים. זאת הדרך של אבותינו הקדמונים, וזו דרכנו כחלוצי תורה ועבודה...

מלפני אלפיים שנה היו ההרים מסביב הומים מרננת העצים ומצהלת החיים. היום הם עומדים קרחים בשממותם. עם עלייתנו לכפר עציון נשבענו: לא ננוח ולא נשקוט עד כי נגול את חרפת השממה מעל פני ההרים, ועד כי נכסה אותם במעטה עצי פרי ועצי יער, אשר ירננו את שירת התחייה, לקיים מה שנאמר: "ואתם, הרי ישראל, עֲנַפְכֶם תִּתְּנוּ וּפְרִי־כֶם תִּשְׂאוּ לעמי ישראל כי קָרְבוּ לבוא... ונעבדתם ונזרעתם. והרביתי עליכם אדם, כל בית ישראל כָּלָה, ונושבו הערים והחרבות תבנינה" (יחזקאל ל"ז ח-י).

ברוך ה', שהחינו וקִיַּמנו והגיענו לזמן הזה.

שיר ההד

מילים: יעקב שבתאי / לחן: יוחנן זראי

בוקר עלה בהרים הכחולים	ערב יורד ובגיא דמדומים
טיפסתי נושם בשבילים עתיקים	טיפסתי בודד בשבילים אדומים
נולד בי שיר זמר נושן:	שירי מתגלגל במדרון:
"הו, מה כחול!"	"הו מה בודד!"
והד לי ענה מהרי הבשן:	והד לי עונה מהרי גוש עציון
"הו, מה כחול, כחול, כחול, כחול!"	"הו מה בודד, בודד, בודד, בודד!"
שמש מכה על ראשי הגבעות	לילה יורד בין צוקי הר נבו
קרוע בגדי ופני לזהטות	צבוע בוכה אל מדבר וחולו
שירי אז עלה בצמא:	קולי מחפש את רעי
"הו מה עייף!"	"הו מה רחוק!"
והד לי ענה מאבני החומה:	והד לי עונה מפסגת הר סיני:
"הו מה עייף, עייף, עייף, עייף!"	"הו מה רחוק, רחוק, רחוק, רחוק!"

דברים שכתב שלום קרניאל אחרי החלטת האו"ם, עשרה ימים לפני נפילתו בשיירת העשרה, בדרך לגוש עציון, בחנוכה תש"ח:¹⁷⁵
 ...קול רינה וישועה נשמע במחנה ישראל. חלומם של דורות רבים מתגשם לעינינו בימינו. מדינת ישראל תיהפך בקרוב למציאות חיה, והיא תשנה את מבנה חיינו בארץ ואת מעמדנו בין הגויים.

עדיין אין אנו מסוגלים לתפוס את כל עומק משמעותה ההיסטורית של הכרזת אומות העולם, על חידוש ממלכת ישראל. שינויים מכריעים יחולו, בלי ספק, בגופה ובנפשה של האומה, ובמיוחד – במולדתנו המשתחררת מעול זרים. היישוב יגש לארגן את הצבא העברי, לפתוח את שערי הארץ לפני רבבות אחינו מהגולה, לעבד את חוקת המדינה. הננו מתקרבים במהירות לאותו יום, בו נהיה אדונים לעצמנו, ובידינו יהיה לכוון ולקבוע בכל שטחי חיינו הלאומיים. מאורע זה יטביע את חותמו על עתיד עמנו ודרכו לדורות הבאים.

ניתנה השמחה בלבנו, אך לא שמחה שלמה היא לנו. חלוקת הארץ, פצע כאוב הוא בגופה, וכל יהודי נאמן מרגיש את הכאב הזה בלב. ירושלים, עיר הבירה של ארץ-ישראל, שהיתה בכל הדורות מטרות הכיסופים והשאיפות של [עם] ישראל, נשארה מן החוץ. יהודה, שומרון, והשטחים בצפון [רוב הגליל], זו נחלת אבותינו מימי קדם, שבה התהלכו מלכינו, נביאינו וחזינו, נקרעו מעל גופה של המדינה העברית.

ודאי שהעם לא יוכל להשלים עם העובדה של חלוקת הארץ לגזרים, ושלילת זכותנו להתיישב ברובה של ארץ ישראל ההיסטורית, המובטחת לנו מפי הגבורה. ואף כי בשנים הבאות יקדיש העם את עיקר מרצו לחיזוק עצמאותנו במדינה העברית המקוצצת, ולקליטת המונים, שינהרו הנה מהגולה – לא נשכח את ירושלים, ולא את חברון ושכם, ועוד מאות מקומות תנ"כיים, שצריכים להיגאל.

... "וְאָעֲבַר עָלֶיךָ וְאָרְאָךָ מִתְּבוֹסֶסֶת בְּדָמֶיךָ, וְאָמַר לְךָ בְּדָמֶיךָ חַיִּי, וְאָמַר לְךָ בְּדָמֶיךָ חַיִּי" (יחזקאל ט"ז, ו).

המאורעות שפרצו בארץ עם ההכרזה על המדינה היהודית, לא באו לנו כהפתעה. חששנו מתמיד, כי לידת המדינה העברית תבוא תוך קרבנות אדם ורכוש. והנה באו הדברים. עמנו למוד נסיון הוא בהקרבת קרבנות, אולם הפעם שורת ההכרה, כי דמנו לא נשפך חנם. הדם שניתן לעת הזאת, דם ברית הוא

175. מתוך "גוש עציון במלחמתו", כינס וערך רב קנוהל, ירושלים תשי"ז, עמ' 63.

בחבלי הלידה של שחרור המולדת. הננו תפילה, שברית זו הנכרתת כעת בין הישוב והארץ בדם המגינים, תהיה לברית עולם, "ולא יִנָּתְשׁוּ עוֹד מֵעַל אֲדַמְתָּם אֲשֶׁר נָתַתִּי לָהֶם – אֲמַר ה' אֱלֹהֶיךָ" (עמוס ט' טו).

על כל אלה (שיר תפילה שלא ייעקרו יישובים נטועים על אדמתם)

מילים ולחן: נעמי שמר

על הדבש ועל העוקץ,	שמור על המעט שיש לי,
על המר והמתוק,	על האור ועל הטף,
על בתנו התינוקות	על הפרי שלא הבשיל עוד
שמור א-לי הטוב.	ושנאסף.

על האש המבושרת,	על כל אלה...
-----------------	--------------

על המים הזכים,

על האיש השב הביתה

מן המרחקים.

מרשרש אילן ברוח,

מרחוק נושר כוכב,

משאלות לבי בחושך

נרשמות עכשיו.

על כל אלה, על כל אלה,

שמור נא לי א-לי הטוב.

על הדבש ועל העוקץ,

על המר והמתוק.

אל נא תעקור נטוע,

אל תשכח את התקוה

השיבני ואשובה

אל הארץ הטובה.

אנא, שמור לי על כל אלה

ועל אהובי נפשי,

על השקט, על הבכי

ועל זה השיר.

על כל אלה...

שמור א-לי על זה הבית,

על הגן, על החומה,

מיגון, מפחד פתע

וממלחמה.

מיומנו של מזכיר כפר עציון בעת הוויכוח על הצעת הפינוי,

וההחלטה להישאר בכל מחיר:¹⁷⁶

החלטת האו"ם ביום כ"ט בנובמבר 1947 בדבר חלוקת ארץ ישראל, פגעה במישורין ב-32 יישובים עבריים, שלפי הצעה זו צריכים להישאר מחוץ לתחומי המדינה העברית.

היישובים שהוצאו מתחום המדינה, מרוכזים בעיקר בגליל, בנגב ובסביבות ירושלים; גוש עציון מדרום, עטרות ונווה יעקב מצפון, גוש קרית ענבים והר טוב ממערב, ובית הערבה ממזרח. החלטת או"ם עוררה מבוכה בקרב בני היישובים האלה, אשר רובם ככולם מנותקים ממרכזי הישוב העברי ועדיין אינם מבוססים מבחינה כלכלית ובטחונית. בקשר לכך נקראה ישיבה דחופה של באי כוח כל המשקים האלה, ביום כ"ז בכסלו תש"ח. הישיבה התקיימה במרכז החקלאי של ההסתדרות. על אף ההתקפות על התחבורה הגיעו כל המוזמנים. אברהם הרצפלד פתח בשאלה העקרונית, אם עלינו לקיים את הנקודות במקומותיהן או לפנותן ולהעבירן לשטח המדינה העברית. הוא ענה תשובה ברורה, שכרגע אין חושבים על פינוי נקודות. לאור הנחה זו עלינו להתרכז בשלוש דרכי פעולה לקראת העתיד...

[כעבור חודשיים וחצי] – לקבוצת כפר עציון הוצע להעביר חלק מחבריה, עם הנשים והילדים לשפלה, כדי שיוכלו להכין מסגרת של יצירה ופרנסה בשביל הקבוצה הנצורה. הדעות ביחס להצעה זו היו חלוקות. כל החברים חרדו לגורל המשפחות. הם רצו בכל לבם שקבוצתם תמשיך בקיומה כבעבר, אך הם גם אהבו את הכפר אשר בנו במרומי ההר, וצר היה להם לעזובו. ועל הכל ידעו כי הינם חיילים במלחמת העם, ועליהם הוטלה הגנת קטע חיוני של החזית. לכן רבה היתה המבוכה ביניהם...

בשעה זו, כבכל מצב רציני, הגיע זמנו של הדיון הציבורי [שהתנהל באדר-א' התש"ח]. החלפת הדעות בצורה גלויה וקנה, והשכנוע ההדדי איפשרו להגיע לסיכום משותף: חברי כפר עציון, ברצותם לשמור על שלמות קבוצתם ולא לסכן את הגנת גוש עציון, ויתרו על האפשרות להיאחז בהצעה הנוחה להם ומסרו את ההכרעה למוסדות תנועתם. כדרכם מאז נשארו נאמנים למשימה החלוצית אשר העמיסו על שכמם.

(קטעים מהדיון): ...לעיתים עלה המתח והדיון סער. בעיקר, כאשר שוללי

176. מתוך "גוש עציון במלחמתו", עמ' 69-70, 222-235.

ההצעה ניסו להעלות נימוקים של 'ציונות' לשכנוע הציבור. בתום לבם חשבו כי הם מייצגים בעמדתם את דרכה היסודית של הקבוצה. אז הרגשת כאילו פגעו הדברים ברגשות הטמירים של רבים מהאנשים: האם גם הם, שזה שנים רבות נושאים בעול תפקידים חלוציים, זקוקים לשכנוע מסוג זה?

בהקשיבי לדברי הנוטים לקבל את ההצעה הבינותי, כי לא קל להם לחייבה. גם הם אינם רוצים בפינוי הגוש, ואולי גם אינם מאמינים שהדבר ניתן לביצוע. ובכל זאת, לא רצו לדחות הצעה, המבטיחה אפשרות להציל את היקר להם. היחידים, שהזדהו בכל ליבם עם ההצעה ורצו שיקבלוה, גם הם לא נראו לי כבורחים מפני החובה. היכרתים זה שנים כנושאים בעול. הבנתי חרדתם, בידועי שיש לה על מה להתבסס. ההכרה כי ימים קשים צפויים לנו כאן, הפחד מפני הסתום והבלתי ברור, וההרגשה שגם המוסדות, אינם מכריעים בדבר עתיד הגוש, הם שהניעו אותם להיאחז בהצעה זאת.

האופטימיים ביותר, אלה הבוטחים כי נעבור את תקופת המלחמה בשלום, גם הם אינם יודעים את הצפוי לאחריה. הרוב חרד מפני החיים במדינה ערבית. אחרים רואים בזאת הפסד מיטב מאמצייהם וחלומותיהם למען בניין מדינה עברית. משהו התבטא: "איני רוצה להיות 'חלוץ' בגלות חדשה. גלות במדינת המופתי תהיה מלווה באיום מתמיד של פרעות. ולי אין הכוח והרצון לכך. הדבר הוא בניגוד לכל שאיפותי." – רבים המזדהים אתו, ואינם מאמינים שנוכל להישאר כאן.

ברגע שהתרגלת להלך מחשבה זה, מתבקשת המסקנה, שהחזקת הגוש היא למטרה צבאית בלבד. האנשים מבינים כי גם עליהם חלה חובה זו. אך מכאן ואילך לא באים עוד על סיפוקם האהבה לה, לשתיל שטופח, ולכל העמל שהושקע. הם יוצאים בהדרגה מהדיונים – "כי הרי בין כה לא נוכל להחזיק בהם. כך נגזר עלינו".

גם המחייבים וגם השוללים, קשורים למקום. יודעים הם, כי זה ביתם, אותו הם אוהבים. אולם מה ערך לאהבה זו, שלא תקבע בחשבון הסופי?

השוקלים במאזני ההגיון, רואים את הטוב הצפוי בכל אכזריותו. המתלהבים מנסים לשכנע בכוח אמונתם – כי "יהיה טוב". נוח יותר מצבם של אלה, החושבים כי כל הוויכוח הוא לשוא. בין כה, לא אנו נקבע, ולמה נמרר איש את חיי חברו. יתנהלו העניינים מעצמם, כפי שיזמן לנו הגורל.

ברם, ישנה עוד נימה שרק לעיתים מבצבצת מבין השיטין, שאין מעיזים לבטאה בפה מלא והיא: "האם רשאים אנו להפקיר את משפחותינו. הרי צפויה להן סכנת הרס. מה יהיה גורלה של הקבוצה אז?"

כל זמן הדיונים מלווה אותי המחשבה: מה אכזרי וקשה גורלם של אנשינו. אין צבא בעולם, המטיל על חייליו לחרוץ בהחלטתם הם את גורל חייהם. בדרך כלל משוחרר החייל מלשקול, ומלהכריע בדבר גורל המערכה. מנהיגיו ומפקדיו מחליטים על זאת, והוא מקבל את ההכרעה ונלחם.

הבחורים המגויסים המבקרים במחנה ומקשיבים לדיונים של "הקיבוצניקים", ספק מתוך סקרנות וספק מתוך ביטול, גם הם לא נשאלו, אם רוצים הם ללכת לכאן או להישאר. הם התנדבו למלחמה, וחזיתם נקבעה להם על ידי צו מגבוה. רק אנו הועמדנו בפני המצב הקשה להכריע במה אנו רוצים: בסיכוי של הצלת חברינו ומשפחותינו, או להישאר רתוקים ליישוב שהקימונו. הציבור החליט כי הוא דוחה אפשרויות נוחות המוצעות לו, ובוחר בשלמות הקבוצה כשהיא מוכנה להחזיק בכפר עציון.

גוש עציון נפל יום אחד לפני קום המדינה, לאחר קרב בן יומיים. בסוף הקרב, ב־ד' אייר התש"ח, התחולל טבח נורא בכפר עציון, וכמעט כל מי שנותר שם נורה למוות בידי האספסוף. בכל חודשי המלחמה על גוש עציון עד לפילתו נפלו 240 לוחמים ומגינים, חברים וחברות. יום הזיכרון לחללי צה"ל נקבע ביום הטבח בכפר עציון.

בְּעֶרְבוֹת הַנֶּגֶב

מילים: רפאל קלצ'קין / לחן: מנשה בהרב

בְּעֶרְבוֹת הַנֶּגֶב מִתְנוּצָץ הַטֵּל,
בְּעֶרְבוֹת הַנֶּגֶב אִישׁ מִגֵּן נָפֵל,
לֹא נָשָׂם הַנֶּעַר וְנָדָם הַלֵּב,
אֶת בְּלוּרֵית הַשָּׁעַר רוּחַ תִּלְטֹף.

הַלּוּמַת עֲצָבָת וִיגוֹן נוֹרָא,
אִם זָקְנָה נִצְבֶּת וְנוֹשְׂאָת דְּבָרָה,
הַדְּמָעָה נִגָּרֶת מֵעֵינֵי אִמָּה,
בָּא כְּדוֹר עוֹפֶרֶת וְיִפְלַח לִבָּהּ.

אֶת בְּכוֹרֵי שְׂכֵלְתִי בְּמִצּוֹלוֹת הַיָּם,
וְאוֹתָהּ גִּדְלֹתִי לְמִגֵּן הָעָם.
הֵם לֹא יִשְׁבְּרוּנוּ בִּיתְמוֹת וּשְׂכוֹל,
הֵם לֹא יַעֲקֻרוּנוּ, בְּנֵי, לְמִרּוֹת הַפֶּל.

אִזְ צַעַד קְדִימָה נֶעַר גְּבוּהַ-קוֹמָה,
וַיֹּאמֶר לָהּ – "אִמָּא, אֵל לָךְ בְּדִמְעָה!
בְּחוּרִינוּ, אִמָּא, בִּימֵי פִקְדָה,
מוֹל שׁוֹנְאֵינוּ, אִמָּא, בְּחוּמַת פִּלְדָה.

מוֹל שׁוֹדָד וּמִלֶּךְ צִמְא־דָּמִים עוֹיֵן,
תִּנְיִנִי וְאַהֲיָה לָךְ אֶנְכִי לְבֵן."
בְּעֶרְבוֹת הַנֶּגֶב הוּא לֶחֶץ יָדָה,
אִם תִּרְצוּ, חֲבֵרִיָּה, אֵין זֶה אֲגִדָּה!

הרעות

מילים: חיים גורי / לחן: אלכסנדר (סשה) ארגוב

על הנגב יורד ליל הסתו
 ומציית בוכבים חרש חרש
 עת הרוח עובר על הסף
 עננים מהלכים על הדרך.

כבר שנה. לא הרגשנו כמעט
 איך עברו הזמנים בשדותינו.
 כבר שנה, ונותרנו מעט
 מה רבים שאינם כבר בינינו.

אף נזכר את כלם:
 את יפי הבלורית והתאר –
 כי רעות שפזאת לעולם
 לא תתן את לבנו לשבח.
 אהבה מקדשת בדם
 את תשובי בינינו לפרח.

הרעות נשאנוך בלי מלים
 אפרה עקשנית ושותקת
 מלילות האימה הגדולים
 את נותרת בהירה ודולקת.

הרעות, כנעריך כלם
 שוב בשמך נחיה ונלכה
 כי רעים שנפלו על חרבם
 את חיה הותירו לזכר.

ונזכר את כלם...

מי שקלם

מילים: דידי מנוסי / לחן: יוחנן זראי

מי שקלם לו ונשאר לו החלום,
מי שקלם, הוא לא ישכח על מה לקח,
מי שנשאר ער כל הלילה עוד יראה אור יום,
מי שהלך הוא לא ישוב עוד לעולם.

מי שהבטיח לא הניח את חרבו,
מי שקראו לו הוא צעד בראש כולם,
מי שאהב לו – עוד צפויות לו אהבות רבות
מי שהלך הוא לא יאהב עוד לעולם.

וההרים עוד בוערים באש זריחות,
ובין ערביים עוד נושבת רוח ים,
אלף פרחים עוד משמחים
כל לב, בשלל פריחות,
מי שהלך שוב לא יראה זאת לעולם.

מי שקלם והתגשם לו החלום,
מי שקלם עד ששמע קול מנצחים,
מי שעבר את כל הלילה, וראה אור יום,
הוא לא יניח שנשכח את ההולכים.

מי שהבטיח וזכה גם לקיים,
מי שהצליח לחזור מן הדרכים,
מי שקאב, אבל הבין שהכאב אילם,
הוא לא יניח שנשכח את ההולכים.

וההרים עוד יבערו באש זריחות,
ובין ערביים תנשב עוד רוח ים,
אלף פרחים
עוד יפרחו בין, ובתוך שוחות,
הם שיעידו, כי זכרנו את כולם.

— |

| —

— |

| —

שער העצמאות

— |

| —

— |

| —

פתיחה

בבואנו אל תכלית הספר, אל שער העצמאות, נפתח בחלום של בנימין זאב הרצל – הוא חזונו הידוע על מדינת היהודים – ובחזון של הרב קוק על החלומות הגדולים והשפעתם על המציאות, הקודרת ואף הארסית לעתים. דורנו חשוף כל כך לרוחות הפוסט-ציונות, ולכן זקוק למבט מחודש אל החזון הציוני שהפך לתחיית "העצמות היבשות" בעצמאות ישראל.

מתוך ההקדמה ל"מדינת היהודים":

...על כן אני מודיע ברורות ותקיפות: אני מאמין באפשרות ההתגשמות, אף על פי שאיני משלה את נפשי, כי מצאתי את צורת הרעיון שאין אחריה כלום. מדינת היהודים היא צורך העולם, ועל כן קום תקום.

האין דברי נכונים עוד כיום הזה? האם מיהרתי לקדם פני זמני? האין עוד ייסורי היהודים גדולים למדי? ראה נראה. ביהודים תלוי אפוא הדבר, אם חיבור מדיני זה יהיה לפי שעה רק רומן מדיני. אם דור זה לא הוכשר עוד, יבוא דור אחר, נעלה וטוב ממנו. היהודים הרוצים בכך ישיגו את מדינתם, והם יהיו ראויים לה.

מתוך "אלטנוילנד" – אחרית דבר מאת המחבר:

...ואילו אם לא תרצו, הרי כל אשר סיפרתי לכם אגדה הוא, ואגדה יוסיף להיות. רציתי לחבר סיפור שיש עמו מוסר השכל. יותר סיפור ממוסר השכל, יאמרו אלה – יותר מוסר השכל מסיפור, יאמרו אחרים.

עתה, לאחר שלוש שנות עמל, עלינו להיפרד. ועתה, ספרי היקר, באה שעת ייסוריך. דרכך תהיה סוגה בשנאה ובסירוסים, משל כמו תהלך ביער אפל. אך אם תבוא במחיצת אנשים מסבירי פנים, מסור נא להם פריסת שלום מאת אביך. סבור הוא, שגם החלום דרך נאה היא למלא את הימים שעלינו לעשות עלי אדמות. חלום ומעשה – אינם שונים כל כך כפי שנוטים לחשוב. כי כל מעשי בני האדם בחלום יסודם, וגם אחריתם – חלום היא.

מתוך "אורות הקודש" (א', עמ' רכ"ו):

החלומות הגדולים יסוד העולם הם. המדרגות שונות הן. חולמים הם הנביאים, בחלום אדבר בו. חולמים הם המשוררים בהקיץ, חולמים בעלי המחשבה הגדולים לתיקון העולם. חולמים אנו כולנו בשוב ה' את שיבת ציון.

הגסות של החיים החברתיים, בהיותם שקועים רק בצידם החומרי, נוטלת את אור החלום מן העולם, את זוהר ההרחבה שלו, את עלייתו העליונה מהמציאות הקודרת, עד שהעולם מפרפר במכאובים מתוך עקיצותיה הארסיות של המציאות, חסרת זוהר החלום.

רק המכאובים הם ייסורי אהבה, הם ימרקו את העולם, יבררו לו, כמה גדולה היא הטעות של המתפארים במציאות הלקויה, בעת אשר רק החלום החופשי, המורד במציאות ובגבוליה, הוא הוא באמת, האמת היותר הווייתית של המציאות.

ואז שב חזון החלום והיה למחזה ברור. פה אל פה אדבר בו ומראה ולא בחידות, ותמונת ה' יביט.

ארבעה מאמרים בשער זה: שני מאמרים על סלילת הדרך ושני מאמרי עצמאות.

במאמר הראשון – "ציונות של התרסה ומרי נגד שפלות הגולה" – נעסוק בזווית מוכרת פחות של יוסף חיים ברנר, בהיותו סופר ציוני מתריס. מקריאת שני קטעי ספרות מדהימים שכתב, נרים מחדש את דגלו של הדור שמרד בשפלות הגולה – קם לאחוזו בנשק בראש מורם אל מול הפוגרומים וההשמדה, והשאיר מאחור את הפסיביות הגלותית שהתבטאה באמירת

תהילים. בכך סלל דור הצעירים הללו את הדרך לעצמאות, הגם שרבים מהם לא זכו לראותה.

במאמר השני – **"ציפור הנפש" – כיסופי גאולה לציון מכנף דרום ומירכתי צפון** – נעלה על נס את הכיסופים לציון, בהיותם מכשירי הדרך לקיבוץ גלויות. נתבונן בהפתעה אל כנפי החסידות ונגלה כיצד מתמזגים להם כיסופיו של חיים נחמן ביאליק מצפון, יחד עם כיסופי יהדות אתיופיה מדרום, בנתיב אחד של נדידת הציפורים מאירופה לאפריקה מעל ארץ ישראל.

מאיסת הגולה והכיסופים לציון הם שסללו את הדרך אל העצמאות. המאמר השלישי – **"שיר מזמור ליום עצמאותנו"** – הוא המאמר המרכזי של השער. במאמר זה ננתח את הפרק שנאמר בתפילת ליל העצמאות, פרק ק"ז בתהילים, פרק קיבוץ הגלויות. נתבונן כיצד שירת נבואתו של משורר תהילים התקיימה לפרטיה בתהליכים שהובילו לתקומת מדינת ישראל, מדינת קיבוץ גלויות.

במאמר האחרון – **"מגילת העצמאות – פשר ומשמעות"** – ננתח את מגילת העצמאות, מסמך היסוד של מדינת ישראל, המחברת את הזהות היהודית ואת הזהות הישראלית, ומציבה את חזון הנביאים כאבן השתייה של תקומת המדינה.

ציונות של התרסה ומרי נגד שפלות הגולה

לדמותו של יוסף חיים ברנר

כשני שלישים מיהודי אירופה בעת החדשה העדיפו לנצל את האמנציפציה ולהתבולל בלי המרת דת. כשליש העדיף להסתגר בגטו היהודי. הציונים היו מיעוט קטן; בעל השפעה, אך מיעוט קטן. בכל מקום שהיה אפשר, העדיפו בהנהגת הקהילות את שיתוף הפעולה הפוליטי בין מתבוללים, רפורמים וניאולוגים לבין חסידים ומתנגדים, ובלבד שהציונים, בעלי השאיפות הלאומיות, יישארו בחוץ.¹⁷⁷

מאז "הסופות בנגב" (הפרעות ביהודי רוסיה, 1882) ועד מלחמת העולם הראשונה, ברחו מרוסיה לאמריקה כ-2.5 מיליון יהודים, ועוד חצי מיליון הגיעו אחרי תום המלחמה. כאשר החלה אמריקה הפדרלית לסגור שערים, כבר היו בה שלושה מיליון יהודים, רובם ממזרח אירופה. בשלוש השנים אחרי פוגרום קישינב (1903–1905), השנים שבהן התנהל "פולמוס אוגנדה" בתנועה הציונית, חצו אלף יהודים את האוקיינוס האטלנטי והקימו את "אוגנדה" שלהם בניו יורק, בלי לחשוב כלל על הציונות ועל ארץ ישראל. רוב העם היהודי לא האמין שיש סיכוי כלשהו לחלום הציוני, ו"בית לאומי" יהודי בארץ ישראל נראה להם הרבה יותר רחוק מביאת המשיח.

גם המיעוט הציוני היה מפולג ומפוצל לרסיסי מפלגות, ושרוי בתוך שסע פנימי. המנהיג המכונן של התנועה הציונית, בנימין זאב הרצל, מת (בשנת תרס"ד, 1904) בייאוש עמוק מיכולת ההגשמה של הרעיון הציוני (ראה מכתבו האחרון לעם היהודי, לעיל עמ' 229, שנכתב שבועות אחדים לפני מותו) – "מאחר שלא רציתם נשאר הדבר אגדה בזמן הזה".

177. ראה לעיל עמ' 211 במאמר על יהדות הונגריה ועל פעילי ההצלה מתנועות הנוער הציוניות.

בתוך השבר הזה קמו ציונים מאמינים (הרב קוק ואהרן דוד גורדון עלו ארצה באותה השנה) וציונים מתריסים, אשר מרדו בשפלות הגולה וגם קמו נגד הדת והאמונה שבגולה, בראותם בהן את נושאות האחריות למצבו הנורא של העם היהודי. דור שלם לפני שואת ההשמדה, כבר קמו צעירים יהודים צופי שחורות ודרשו לחדול מן ההכנעה המשפילה של יהדות הגולה, לחדול מלומר פרקי תהילים בהמתנה דרוכה וכנועה לבוא הרוצחים. האתוס הלוחם לא נולד בין לוחמי הגטאות ולא בין החלוצים בארץ ישראל, אלא ברוסיה ובאוקראינה, אל מול הפוגרומים. אחד מחשובי המבטאים את רוח המרד, אחד המיוחדים מבין המתריסים, היה יוסף חיים ברנר.

הוא היה דמות של עילוי וסגפן. בנעוריו למד עם חברו הטוב אורי ניסן גנסין אצל אביו של חברו, ידע היטב חלקים גדולים של הש"ס, ושאר מכמני התרבות היהודית היו שגורים בפיו. מעולם לא נטה אל הנאות העולם הזה. עם זקנו המגודל נראה כדמות של "צדיק", ועם זה מורד וספקן. כאשר הרב קוק כתב על נשמות גדולות "מעולם התוהו"¹⁷⁸, וראה ב"כופרים" הספקנים האלה תופעה מיוחדת, הוא ראה את ברנר לנגד עיניו.

בעיניי, הפרקים המדהימים ביותר שכתב ברנר הם שניים: התיאור של מצב היהודים ברוסיה אחרי מהפכת 1905, ובו משפט שאומר "שישה מיליונים תלויים בשערה שרופה" – משפט מהמם, 35 שנה לפני השואה; והפרק שבו הוא מייצג את הצעיר היהודי שמדבר אל אמו, כדי לפרוץ את חומת ההתנגדות שלה ליציאתו עם נשק ביד להגנה יהודית, במקום אמירת תהילים חסרת אונים של יהודי הגלות. בשל חשיבותם הרבה נביא אותם כמעט במלואם, למרות האריכות.

178. פרק ג' מתוך "זרעונים", בספר "אורות" שבו ערך הרצי"ה את כתבי אביו בנושאי העם והארץ והתקופה (בהוצאה משנת התשכ"ג – עמ' קכ"א–קכ"ג). בישיבת "מרכז הרב" לימדו תמיד שפרק זה מכון לברנר ולדומים לו; ראה הרחבה בנושא בעבודת הד"ר שלי, "המקור הכפול של השראה וסמכות במשנת הראי"ה קוק", האוניברסיטה העברית בירושלים, התשס"ט (2008), פרק ב' עמ' 201–204, ועמ' 215–228.

שישה מיליונים תלויים בשערה שרופה – נכתב בתרס"ה, 1905

אכן אנחנו הפקחים, האומללים, חולי העצבים, הטובעים – אי אפשר לנו לבלי לעורר, לבלי לאחוז בקש; ואולם, מי יודע, אם ישאירו מאתנו הנעורים אחד בעיר ושנים במשפחה. ואם ישאירו – האם ישכחו הנשארים את כל מה שהיה? האם יוכלו לחיות כאילו לא קרה דבר? האם לא יישאר כל רושם בליבם מעינויי אחיותיהם, ריטושי עולליהם והמתת אמותיהם? האם לא תעלה על לבם ההתעללות אשר התעללו המשוחררים בגופות ילדותיהם המומתות? האם לא יזכרו כלל את שעת ההמתנה להלמות הברזל, את אותו השאון השואן לפוגרום... מוחי הולך ונפגם, אחי.

כי אם רואה אני את כל אשר קָרַנָּה כיום הזה רק כחוליה אחת (עבה בלי שיעור מחברותיה) בשלשלת הגדולה, הממושכה, האין סופית; אם רואה אני ברור את השאול הרחבה הפתוחה אשר אין מפלט ממנה; אם יודע אנכי, שגם אלה שיש להם ארץ ויש להם הכל – אין להם כלום... אבל דמם, דמם הלוא יש להם, דם נפשם אינו נשפך בחוצות, מומי מוות אינם מוטלים בהם לכל חייהם – מוחי נפגם והולך, אחי.

אלא שבכל זאת, אילו הייתי רואה אפשרות בעיר מקלט – דעתי פגומה, אחי.

דעתי פגומה וידי רפו, רפו לגמרי. תאמר: ידיים אינן רפות בעת כזאת? כן. אבל מה יעשו הידיים הבלתי רפות, אני שואל אותך, אי הדרך ילכו הבלתי רפים, אי?

אני איני רואה שום מקום, איני רואה דרך לשום מקום ולא רוצים בזה, איני רואה מבקשי ישע ומפלט.

רואה אני רק קנטרנים ופחותים, ואני? "הציוניות שלנו אינה רק בשביל יהודי רוסיה אלא בשביל כל חלקי העם העברי בכל הארצות". הבושת והחרפה! דאגה ליהודי אמריקה, בשעה שששה מיליונים תלויים בשערה שרופה?¹⁷⁹ בשעה שכפלים כיוצאי מצרים נתונים בידי חיתו-טרף ומוכנים לטבח – דברים על "תנאים רצויים להתפתחות יהודית"?!

179. נכתב בתרס"ה, 1905 (!)

איזו יהדות?! לפעמים, אמנם, נדמה לי, שבכל הקונצפציה של חיינו, חיי העברים שבכל המקומות ובכל הזמנים, מתלונן (שוכן) איזה סוד מוזר, חי, כולל, מסובך, קשה, שכינתי, הסובל ומעונה, הבווער ואינו אוכל – ציפורת כלואה, מרוטה המסתירה את פניה בכנפיה ומבקשת רחמים... קדקוד ראשי מתהפך, אחי.

ובכלל מה לי וליהדות? מה לי ולטרגדיות? מה לי וליופי ולעוז ולחזון נביאים? מה לי ולדברים שאפשר לכפור בהם, שאפשר להטיל ספק בהם,¹⁸⁰ שאפשר לשקול ולטוות בהם?

ייסורי מוות. אחי בני עמי נהיים להרג ולמשיסה. הגילוי האחד של הטרגדיה עולה באימתו על כולה. וכל דבר שאינו בא לרפא את השבר הזה לא לנו הוא.

מה לנו ארץ אבות, מה לנו ארץ צבי שאין דרך לה? מה לנו העבר שלנו, אם עבר איננו, אם לנו אין עבר ואין עתיד, אלא הנה על הנה – ימי הביניים?! מערה, למערה אנו צריכים, למערה בשביל הנמלט... הבו לנו מערה וניחבא בה...

"כל כתבי י"ח ברנר", כך ג' (תשמ"ה), עמ' 90-91

הוא אמר לה – דף מקונטרס קטן

הוא אמר לה:

– אמי! אל תניאיני מדרכי, אשר אני הולך עליה. אל תעצרי בי; אל תרבי מעצורים על כל המעצורים והחוחים הקשים הסובבים אותי, והמעכבים אותי עד בלי די. אל תשפכי דמעות לעיני על דם לבי הקרוש. אל-נא תעמדי על הסף, אל-נא תשׁוּפי בידך על המוצא, אל-נא תסגרי הדלת מלפני. כי אין עצה ואין תחבולה: אני צריך ללכת.

אני צריך ללכת. לא מצוה אני מקיים בזה; לא חובה אני עושה: אין חובות עלי ואיני משועבד לשום דבר. איני יכול לבלי ללכת. חיי אינם חיים, אם לא אלך. בינתי תסתתר, אם לא אלך. בינתי מסתתרת גם בהגיגי בלבד על אפשרות אי-ההליכה. בינתי מסתתרת לזכר

180. י"ח ברנר היה גדול הספקנים ביחס לכל אידיאה או אמונה שהיא.

המילות: אילו, אלמלא, אפשר, יוכל היות – גרידא. בינתי מסתרת
 לשמע הדבר, כי יש לא מהלכים.
 אל תבכי. אם יש אשם בדבר, הנה גם לך חלק בו.

הרואה אֶת? בת אדוני הבית [המתבוללת, הנשואה לאיוואן וילדה לו את
 פאשקה]. היא לא תספר לבניה שום דבר. וְאֵת סיפרת. הרבה סיפרת לי.
 זוכרת אֶת את "שבט-יהודה" בעברי-טייטש [ביידיש] שהיה בביתנו?
 ו"גירוש שפאניה [ספרד] ופורטוגאל" עם "עמק-הבכא"?
 ו"חורבן-בית-המקדש" ו"אמר ר' יוחנן" בשבתות-חזון" – זוכרת אֶת?
 וגזרות ת"ח [1648] ושנות-חמלניצקי [שליט אוקראיני צורר ליהודים],
 והקֶזֶקִין – הלא בעיר אוקראינית ילדתיני, אמי, בעיר אוקראינית.
 שם – החוחולים, ה"פֶּזֶרֶז'יה", "הסֶטֶש" [שבטים אוקראינים]. חורבות
 מִזֶּפֶה [עיירה יהודית שחרבה] מאתנו דרך חצי יום. שלו ושקט הלילה
 באוקראינה.

ובת אדוני הבית באה בעדי קֶזֶרֶלִים ולבושה "בִּזְרוֹקְבֶקָה". גם
 קראה את "טאראס בולבה" [ספר אנטישמי] והתענגה על הגבורות ועל
 התעלולים ביענקיל [היהודי], אף צחקה למראה הסנדלים והפוזמקאות
 שהיו למעלה והראש למטה בנהר. הציור בהיר – מה נחמד הציור!
 והיא לא תספר כלום לפאשקה אשר תלד. לא תמצא לנכון לספר לו
 "שֶׁצ'וּ בִּלּוֹ" [האמת על מוצאו].

ואולם אֶת, אמי, אֶת אינך יודעת את [הסופר] גֶּוְגוֹל הגדול. אֶת, אמי,
 הנך יהודית של תחינות וְאֵת סיפרת לי. מ"שבט-יהודה" סיפרת לי.
 Тиха українська нечъ¹⁸¹ וקלים ונמוגים הימים. ועסיס נוטיפים
 התפוחים. ודשנות הפרות הברודות השבות מן המרעה הטוב
 לעת-ערב. ועליזים הנערים המלאים הרוכבים על סוסיהם אל השדה
 ללון שם כל הלילה. ושיר שקצי וערלי ישתפך מסביב. הָ – הָ – הָ –
 הָ – הָ! וצוהלות לקראתו ה"חֹחֶלֶאצ'קוֹת" [הנערות] הצעירות
 השואבות מים מן הבאר – וְאֵת ישבת על המפתן וסיפרת לי. ראשי
 היה בחיקך. מ"שבט-יהודה" סיפרת לי.

181. שקט הלילה באוקראינה (מתוך שיר של פושקין).

ורק על אודות דבר אחד אילמות היו שפתיך תמיד.
 כבד היה ממך הדבר, כי תספרי על אודותיו, האלמנה!
 ואולם אני ידעתי את הדבר גם מבלעדיך.
 ב"חדר" הוגד לי. שם הוגד לי, ואולם אזני לקחה שמץ ממנו עוד
 מקודם לזה.

ואם ראה לא ראיתיו – ידעתיו, כי הלא אבי היה.
 אבי. רוכל בכפרים. מכריז על חריטים וקישורים. נרתת מקול
 כלבים נובחים. לא יודע מתפילה בציבור ומקצת תבשיל חם – משבת
 לשבת. הכבידו עליו סל-הסחורה, פיאותיו הגוזזות והקאפוט עם
 הסדק מלאחוריו. ושפל ופחדן היה, פחדן...

וכשנטפלו עליו האיכרים הטובים והתמימים – האיכרים הטובים
 והתמימים מאותו הכפר ומן הכפרים הסמוכים, האיכרים הטובים
 והתמימים לעשרות ולמאות – לא הראה הוא אותות-גבורה. כי פחדן
 היה אבי, כאמור. הוא ניסה לברוח, לברוח, להתחבא בקופה של סחי
 ומאוס. לא יפה היה בשעת בריחה. פיאותיו התנודדו: הקארטוז
 שבראשו היה מלוכלך.
 הם הדביקוהו.

סל-הסחורה היה לבז, הטלית והתפילין הושלכו על הקופה אשר
 בצילה אמר לשבת, ואולם, בכל-זאת, בלי כל ירושה לא הלך אבי
 לעולמו.

והירושה האחת, אשר השאיר לי, בנו – אתי היא.
 רואה את, אמי? התהילים שלו. הוא שכח אז לקחתו אתו בלכתו
 לדרכו – והנה הוא: עלים טרופים, ו"מעמדות" [תפילות אחרי אמירת
 המזמורים] בסופו.

יחס לבי בקרבי, אמי. רטט עובר בי. כי הלא כה היו דבריך אלי,
 אמי, בימי ילדותי: התהילים הזה ועשרת המזמורים הראשונים –
 הלא כה היו דבריך אלי תמיד: בצום העשירי [יום הכיפורים] ובכ'
 סיון [צום לזכר הרוגי הגזירות והרדיפות באירופה], בימי הספירה [האבל על רבי
 עקיבא ותלמידיו] ובבין המצרים [האבל על חורבן ירושלים והמקדש], בירח
 אלול ובעשרת ימי תשובה, בימי-כיפור קטנים ובתעניות בה"ב [שני,
 חמישי ושני] –

בשנת תר"ם [1880] התחילו שוב המוראים הגדולים [הפרעות ביהודים]. אתה, בני, לא היית אז עדיין בעולם. הצרורות היו יום ולילה מונחים על הקרקע כבשעת שריפה. הלילות היו עוברים עלינו בלי שינה. תמיד היינו מוכנים, תמיד היינו ממתנינים. הנה הם מתעוררים, הנה הם קרובים, הנה קול-חליל. העיר – אוקראינית. טלה קטן במעונות-נמרים. קלויז אחד בין שתי-עשרה "תפלות" להבדיל, המצלצלות בפעמונים. לא הועיל כל כופר. גם ה"אוריאדניק" [בעל האחוות] לא פנה עוד למנחה. יודיל ה"נאבורשצ'יק" [החוכר היהודי] השכים לפתחו, וגם הוא בעצמו כמעט שלא קיבל פסק [הקצבה]. גדולה היתה הרציחה, ונתקנאו החיים באלה שכבר קיבלו את המיתה החטופה, מיתת הקרדום...

ואז תיקן אותו צדיק, הרב המנוח, זכרוננו לברכה, שיהא כל יהודי ויהודי עובר בפני עצמו (בציבור כבר חדלו להתפלל מאז), בשעת ציפיה לביאת הרוצחים, על י' הקפיטלים [הפרקים], מ"אשרי האיש אשר לא הלך" עד "בל יוסיף עוד לערץ אנוש מן הארץ" – וכאן היו עיניך מאירות:

צא ולמד עד כמה הכל מכוסה ומוסתר ממנו! לכאורה, הן קדושים כל חמשת "הספרים" [של תהילים], נעלים כל ק"ן הפרקים, מתוקים מדבש ונופת-צופים כל ל' ה"ימים" [של חלוקת המזמורים] – כן, כל זה, אמנם, אמת ונכון בלי כל ספק, אבל התיקון העיקרי, על כל פנים, הוא דוקא ב"יום" הראשון בצירוף קפיטל [פרק] י', ולא באחרים זולתם...

ומרוב שמחת הנפש יש גם שהיית מגיעה עד כדי הוספת חצי דבר בנוגע לו: הוא, עליו השלום, ידע את כל התהילים בעל-פה; ואף על פי כן, בשעת אמירת אותם המזמורים, היה נוהג להחזיק את התהילים בידו ולאמרם מתוכו ממש –

אמי! כעשרים וחמש שנים עברו למן הימים ההם, אשר בהם – שנות מספר לפני נפלו בכפר – ניצב אבי החי בקרן-זוית זו ועיניו הקמות מפחד דלויות אל על, הצרורות המוכנים מסביביו, הפסוקים השגורים

פורחים באויר הצופה ומחכה ובידים הרותתות – התהילים הזה עם
ה'מעמדות' האלה לסגולה גדולה...

אמי! כ"ה שנים עברו למן העת ההיא – ובשר-הטלה עדיין לא
נאכל כולו; עדיין הבשר בין השיניים.

אמי! קדושה את לי, כי אגנוב את לבך. לא נכחד הדבר ממך, ואני
איני רוצה להונותך. פי חדל כבר מלומר תהילים. נכרתה האמונה
מקרבי ברחמנא, דכל מה דעביד לטב הוא עביד.

אכן חדלתי מלומר תהילים. לבי, אמנם, ישוע כל היום: "למה רגשו
גוים?" רוחי ינהם ולא יחדל: "מה רבו צרי" ... נשמתי תנהק מבלי
הפוגות: "רפאני א-להי!"

כי הלא "יגעתי באנחתי", אמי; "אשחך בכל לילה מיטתי; בדמעותי
ערשי אִמָּסָה. עששה מכעס עיני"...

כן. אבל פי יאלם דומיה, בלשוני אין מלה.

כי אם נעניתי לאותם הנחבאים, ששכבו במערות וקראו ביחידות
כל חד וחד לגרמיה:

"א-להי, בך חסיתי, הושיעני מכל רודפי והצילני" – הנה תפילתם
זו הלא אבדה, אבדה. לא כאריות (פורק ואין מציל) טרפו את
נפשותיהם: ככלבים סחבו את נבלותיהם ואיש לא הציל!

ומכלבים הן יש מציל. לכלבים ארורים לא יועילו רק סגולות
ישנות. על המטה להראותם נפלאות.

שמע ישראל! לא עין תחת עין: שתי עינים בעד אחת וכל שיניהם
בעד חרפה כל שהיא!

"העיר אוקראינית", אומרת את; "רפואה קרה", אומרת את; "אחיזה
בקש שרוף", אומרת את; הם לאלפים ואנו למניינים. משלנו גלו
לארבע כנפות העולם, והם כולם פה. כולם. עם צבאותיהם הפראים
ומלכם בראשם –

ויהי מה. בבית לא אשב עוד. לא אוכל לשבת. הסירי את ידך
מעלי. איני רוצה לשמוע. איני יכול לשמוע. כי אז בבוא השמועה
אליך – הייתי בקרבך. הרה היית ללדת. ללדת אותי. וכל ימי גידולי,
עד ששמעתי את סיפוריך ואחרי ששמעתי, הגיתי בזה. למדתי,

עבדתי, ואת הדבר הזה לא שכחתי. מעולם. אף לשעה קלה. תמיד
נשאתיו בלבי. בלי הפסקה. כל ימי. הלא בן שבע-עשרה אני עומד
לפניך כיום הזה.

הניחיני. דעי, כי מן השעה הראשונה להייתי אנכי עומד ומצפה
לימים האלה. מה? אין זו תרופה? אבל הלא גם על "ניחום-אבלים",
על "נקמה וכבוד" – עולם-האומה עומד!...

תרס"ה, לונדון; החתימה: י.ח. ברנר. כל כתבי י"ח ברנר,
כרך א' (תשל"ח), עמ' 596–601

שני קטעים אלו הם זיכרון מצמרר לדור צעירים יהודים שמרד ונטל לידו נשק
במקום ספר תהילים. רבים מן הלוחמים ההם נפלו במערכה, ולא כולם זכו
להיזכר כמו לוחמי המרד בגטו ורשה. כיום כבר ידוע ומובן החיזיון של
לוחמים מאמינים האוחזים ספר תהילים ביד אחת, ונשק הגנה ומלחמה לעת
ההכרח ביד האחרת. אולם אז, בעומק החושך שבגולה, לפני החורבן הנורא
מכול, חיבור כזה היה בלתי-אפשרי. דבריו של ברנר הם עדות זיכרון גם
לחושך ההוא, שהיום, כאשר רבים כל כך המתרפקים על הרומנטיקה
החסידי-הגלותית, כבר קשה מאוד להבינו.
יוסף חיים ברנר עלה לארץ ישראל בתרס"ט (1909), ונרצח על ידי פורעים
ערבים ביפו, מול הפרדס שבו עבד.

האם מותר להעפיל אל ההר?

אמנם הציפייה לגאולה הייתה נחלת היהודים כולם, אך רק מעטים אכן קמו
ועלו לארץ ישראל. היהדות המסורתית על שלל רבניה ומוסדותיה חיכתה
למשיח, הסתייגה מהניסיון לחולל קיבוץ גלויות במאמץ "אנושי", בעלייה,
בהתיישבות ובגיוס תמיכה פוליטית, בינלאומית. חלק חשוב אף התנגד
לציונות ופעל נגדה, ובחר להישאר בגולה גם כשחרב ההשמדה הייתה על
הצוואר. רוב רבני הונגריה ראו בציונים פורצי גדר ומחללי שם שמיים, ודרשו
דרשות רבות שנועדו להזהיר את לב הציבור מלנהות אחר הציונים. דרשה
מפורסמת שכזאת יצאה מבית מדרשו של הרבי ממונקאטש:¹⁸²

182. ר' חיים אלעזר שפירא, בעל "מנחת אלעזר", נחשב למתנגד החריף ביותר, לא רק לציונות
אלא גם ל"אגודת ישראל".

"ולא תתורו אחרי לבבכם" – זה הרצל [הרץ=לב]; "ואחרי עיניכם" – זה קוק [הרואה].

בהברקה מפתיעה אחת, כרך הרבי בנשימה אחת את הציונות הלאומית, אשר מחממת את הלב היהודי, ואת הציונות הרוחנית, המאמינה, הצופה אל הגאולה, ומפרשת לדור מה ה' מראה לנו ומה הוא מצפה מאתנו. לפי הדרשה, היהודי הדתי בגולה חייב להישמר משני הפיתויים כאחד – מפיתוי הלב הציוני-הרצליני, ומפיתוי המראות הגדולים ו"אורות הקודש" של (הרב) קוק. כך הזהיר הרבי ממונקאטש, וזאת הייתה האווירה בהונגריה גם בתוך השואה, וגם כשהחלו להגיע השמועות הנוראות על ידי הפליטים שברחו, עד לכיבוש הגרמני ב-19 במרס (1944) ואפילו אחריו.

הרבי ממונקאטש ידע היטב, כמובן, שפשט התורה עומד בסתירה חריפה לדרשתו המבריקה. בפרשת "שלח" אין כלל "מרגלים", האנשים רק "תרים" את הארץ: תפקידם ושליחותם "לְתוֹר אֶת-הָאָרֶץ" (במדבר י"ג טז), לראות "הַטּוֹבָה הִוא אִם-רָעָה" (שם יט), והם מפילים את רוח העם בשוכם "מִתּוֹר הָאָרֶץ" (שם כה). ברור שהתורה מזהירה את עם ישראל לדורות, שלא "לתור" אחרי הלב והעיניים של הגולה, לדבוק בארץ נחלת ה' בלי חשבונות, ובלי לשאול הטובה היא אם רעה, האם עלייה לארץ משרתת איזו אידיאולוגיה, או אם היא מתאימה לקהילה זו או אחרת. הציצית היא לכוש של ארץ ישראל ולא של הגלות.

אם כן, מה חשב הרבי ממונקאטש, הרי ידע והבין כל זאת ללא ספק? בפרשת "שלח" יש שני חטאים כבדים: חטא התיירים-המרגלים בתחילה וחטא המעפילים בהר בסוף. המעפילים בהר רצו בכל מאורם לתקן את החטא הראשון, ובחירוף נפש קמו לעלות – "הִנָּנוּ וְעָלִינוּ אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-אָמַר ה', כִּי חָטֵאנוּ" (במדבר י"ד מ). כאן התהפך הכול – כאשר ה' רצה לתת את הארץ, בני ישראל בכו. כאשר בני ישראל רצו, ה' לא נתן – "אֶל-תַּעֲלוּ, כִּי אֵין ה' בקרבכם, וְלֹא תִנָּגְפוּ... כִּי-עַל-כֵּן שָׁכַתֶּם מֵאַחֲרֵי ה', וְלֹא-יְהִי ה' עִמָּכֶם" (שם מב-מג). יתר על כן, אחרי גזרת ארבעים השנה, משה עונה למעפילים כמעט כדברי עשרת התיירים-המרגלים – "...וְהוּא לֹא תַצְלַח... כִּי הָעַמְלָקִי וְהַכְּנַעֲנִי שָׁם לִפְנֵיכֶם, וְנִפְלְתֶם בְּחָרֶב..." (שם מא, מג).

אין ספק שהרבי ממונקאטש ראה בציונים מעפילים בהר נגד רצון ה', בגלל גזרת שלוש השבועות, עד ביאת גואל צדק. על כן אמר שכל העולים בהר, בין בשיטת הלב הלאומי (הרצל) בין בשיטת הראייה (הרב קוק), הם מעפילים בהר, עוברים על "לא תתורו" ומסכנים את עצמם ואת הקיום היהודי בכל העולם. לכן הקפידו לקיים "וְאַרְוֹן בְּרִית ה' וּמִשָּׁה לֹא מָשָׁה מִקֶּרֶב הַמַּחֲנֶה" (שם מד), וראו בכל כישלון ציוני הוכחה לצדקתם.

הרבי מלובביץ' בימי ההתארגנות של ביל"ו ("בית יעקב לכו ונלכה..."), ישעיהו ב' ה), הרב שמואל שניאורסון – אדמו"ר הרש"ב, היה באותו קו של הרבי ממונקאטש. נכדו (הרי"ץ) מעיד עליו, שכך אמר על אנשי ביל"ו שלא אמרו "באור ה'" (סוף הפסוק בישעיהו שם) – "...ולא רציתי להוסיף תוקף... באם היה אצלם 'באור ה'', הייתי גם כן נוסע" (ספר התולדות, רבי שמואל, הוצאת קה"ת תשמ"ו, עמ' 185).

המעניין ביותר בכל זה הוא, שהציונים – גם הדתיים שבהם (בתנועת "בני עקיבא" עד היום אחד השבטים נקרא "מעפילים") – כלל לא הכישו את כוונתם להעפיל בהר, בלי לשאול אם ה' רוצה, מסכים או מתנגד, והיכן נמצאים "גדולי התורה", הלוא הם "ארון ברית ה' ומשה" של הדור. כשם שאנשי ביל"ו השמיטו בכוונה תחילה את המילים "באור ה'" מן הפסוק בישעיהו, כך שרו הציונים את שיר "המעפילים" בקול ברור ובוטח – וכך הרבר עד היום.

ממשלות ישראל לא שאלו את פי "גדולי התורה" אם להכריז על המדינה, אם לפתוח במלחמת ששת הימים, אם לפתוח במבצע צבאי (כושל או מוצלח), אם לקבל הצעות או דרישות בינלאומיות, וכיוצא באלה. מיטב המוחות הציוניים עוסקים בשאלות חיים ומוות של הציבור כולו, ובגיבוי מלא של רוב העם, והשאלה היכן נמצאים "ארון ברית ה' ומשה" (לפחות, כפי שהם רואים את עצמם) אינה מעלה ואינה מורידה.

יתר על כן, "גדולי התורה" של היום, מכל הזרמים, ממשיכים "לשכנע" את רוב העם, בפרשיות הציבוריות המסעירות חדשות לבקרים, שאי-אפשר לסמוך על שיקול דעתם אפילו בשאלות רגילות – סירובי פקודה, מאחזים והתנחלויות, גיור, השתללות, עגונות, קברים, אפילו ועוד – ושכמובן אין טעם לשאול אותם בענייני צבא וביטחון, ובשאלות גורליות לקיום המדינה. מאידך גיסא, הציבור החרדי בהמוניו אינו מתגייס לצה"ל – ולא באמת מפני ש"תורתם אומנותם", אלא מפני שצה"ל מקבל הוראות מממשלת ישראל

בלבד, ושיקול הדעת של "ארון ברית ה' ומשה" לא נלקח בחשבון. כך הסבירו לי פעמים אחדות אנשים שמבינים באמת את קו המחשבה החרדי. לכן גם לא יכול לשבת בממשלה שר חרדי, ולהיות שותף לאחריות בהחלטות של "מעפילים בהר", שאינם שואלים מראש את "גדולי התורה" אם להטיל על צה"ל משימה כלשהי אם לאו. הציבור החרדי הורגל מכמה דורות שלא לעשות דבר, קטן או גדול, מבלי לקבל את הכרעתם של "גדולי התורה". לפיכך בוודאי שאינם יכולים להיות שותפים בצבא הפועל לפי החלטות חורצות חיים ומוות של נבחרים ציוניים, שכלל אינם שואלים אם ה' (כלומר, "גדולי התורה") רוצה בזה אם לאו.

לכן גם ברור, שלפי הדרך החרדית לא הייתה לנו מדינת ישראל עם קיבוץ הגלויות העצום (יותר משלושה מיליון יהודים מאז קום המדינה), ועם כל ההצלחות העצומות שה' נתן בידי הציונים, בלי אישורם של גדולי התורה. לפי הקו החרדי היינו יכולים להשיג לכל היותר אוטונומיה יהודית קטנה, עם ערובות והגנה של כוחות או"ם, ובכל שאלה מדינית או ביטחונית היו מכריעים גדולי התורה.

אולם רק בודדים בין "גדולי התורה" לקחו בחשבון את האפשרות, שה' בכבודו הגדול יפסוק נגדם, ביד חזקה ובזרוע נטויה, כי ה' שם "קץ מגולה" לגלות על כל שבועותיה והוא חפץ דווקא ב"מעפילים בהר" בחירוף נפש. יתר על כן, מעולם לא נקבעה מצווה לדורות לאסור "העפלה בהר", לא בתורה ולא בנביאים, אלא בתור גזרת שעה בלבד. זאת ועוד: "שלוש השבועות" לא נפסקו להלכה בשום ספר הלכה מן השורה הראשונה, ודברי הרמב"ם (הלכות מלכים, פרק ה' הלכות ט"ב) מורים במפורש שהוא דחה את השבועות מן ההלכה.

אחד מן הבודדים שקראו נכונה את רצון ה' באמת היה ר' צדוק הכהן מלובלין, ודבריו הנועזים בשאלת ה"העפלה בהר" חריפים ומרחיקי לכת יותר מכל דברי הראי"ה קוק. ואלו דבריו (צדקת הצדיק מ"ו):

ולא לחינם כתבה תורה עניין המעפילים בפרשת "שלח", אשר כבר האמינו בדברי משה, ולמה לא שמעו לו בזה שאמר להם "אל תעלו..." – אלא שהם חשבו, שזה בכלל מאמר חז"ל (פסחים פו ע"ב, בהרחבת הסבר רוחני של ר' צדוק) – "כל מה שיאמר לך בעל הבית [הקב"ה] עשה, חוץ מִצַּא [מנחתי / מתורתי].

...ועל זה העפילו לעלות אף נגד רצון ה' יתברך, כמו שאמרו חז"ל (סנהדרין קה ע"א) – חוצפתא, מלכותא בלי תגא היא [חוצפה היא מלכות בלי כתר] – פירוש, כידוע "מלכות" היא "כנסת ישראל", ו"כתר" הוא שורש רצון השם יתברך, ורצה לומר, ממשלה מעצמו, בלי רצון הרוצים [בלי רצון ה'], והתקרבות "כנסת ישראל" מעצמם. והם [המעפילים בימי משה] לא הצליחו בזה מפני שאכלוה פגה [בושר], כמו שאמרו חז"ל (סוטה מט ע"ב) – בעקבתא דמשיחא חוצפא יסגא [יגדל], שאז הוא העת לזה... ולכך אמר להם משה – "והיא לא תצלח"... שיש זמן אחר שמצליח, והוא זמננו זה, שהוא "עקבי משיחא".

המעפילים

מילים: לוי קיפניס / לחן: חנינא קרצבסקי

אֶל רֹאשׁ הַהָר! אֶל רֹאשׁ הַהָר!	נִהְיִן לְרוֹם! נִהְיִן לְרוֹם!
הַדֶּרֶךְ מִי יַחֲסֹם לְפָדוּנֵי שְׁבִי?	הַטָּרֹם תִּרְאוּ דֶּרֶךְ זֶה סְלוֹנוֹ?
מַעֲבָר הָר הֵן זֶה מַכְבָּר	אֶחָד פִּתְאוֹם נָפַל לַתְּהוֹם –
רוֹמְזוֹת לָנוּ אֶרֶץ צָבִי.	קִרְבָּן רֹאשׁוֹן אֶךְ לֹא אַחֲרוֹן הוּא.

הַעֲפִילוּ! הַעֲפִילוּ!	הַעֲפִילוּ...
אֶל רֹאשׁ הַהָר הַעֲפִילוּ!	
הַעֲפִילוּ! הַעֲפִילוּ!	יִרְמֹז הַשִּׂיא! יִרְמֹז הַשִּׂיא!
אֶל רֹאשׁ הַהָר הַעֲפִילוּ!	אֶחָד נָפַל. הָאֵין רוּחוֹ חַי בָּנוֹ?
אֲחִים עֲלוּ! אֲחִים עֲלוּ!	הָאֵח, נִמְרִיא לְנוֹף הַצָּבִי,
לֵב מִי יִרָךְ יַחַת מֵאֲבָן נִגְהָ?	נַעֲפִיל, הַנִּצְחוֹן אֲתָנוּ.
צַעֲד עֲשׂו, רְאֵה תִּרְאוּ:	הַעֲפִילוּ...
אָנוּ פִּי שְׁנִים אֲזִי נִשְׁגָּב.	

הַעֲפִילוּ...

“ציפור הנפש” – כיסופי גאולה לציון מכנף דרום ומירכתי צפון

יהודי בבל התבוננו בשמש השוקעת ואמרו: ארץ ישראל היא ארץ המערב, ומחכמיה שמענו – “שכינה במערב” (דברי ר’ אבהו, בבא-כתרא כה ע”א), ועוד אמרו – “כשיורדים גשמים בארץ ישראל, נהר פרת מעיד עליהם, שמימיו גואים ויורדים בבלה” (דברי רב, בכורות נה ע”ב). יהודי אירופה, אשכנז וספרד (וקל וחומר יהודי אמריקה) התבוננו בשמש הזורחת ואמרו – “לכי במזרח ואנכי בסוף מערב” (ר’ יהודה הלוי), ומקץ דורות חתמו ב”התקווה” לאמור: “כל עוד בלבב פנימה, נפש יהודי הומייה; ולפאתי מזרח קדימה, עין לציון צופייה”. ואולם יהודי רוסיה וארצות הצפון לא יכלו להתבונן בשקיעה ולא בזריחה כדי לזכור את ציון ולמלא את הלב המיה וכיסופים, ולאן יישאו את עיניהם?

שירו של ח”נ ביאליק, “אל הציפור”, נתן לכיסופים אחיזה בכנפי הציפור הנודדת “מארצות החום אל חלונני”. נפשו יצאה לשמוע סיפורי נפלאות ותלאות “מזמרת הארץ”, “מראש הרים”, מירדן וחרמון, מאביב עלומים. את דמעות הסבל הנורא של יהודים נרדפים “מכנף ארץ קרה” כקנת “לא זמירות”, הוא משמיע לציפור המאושרת “כנף רננים”, שלא תישאר שם בירכתי צפון, כדי שלא תבכה שם עם המשורר על צרות עם. ועם כנפיה הוא נכסף ומשתוקק: “מי יתן לי אֶבֶר ועפתי אל ארץ, בה יִגֶן השקד, התְּמָרִי!” ופסוקי הנחמה של ישעיהו הנביא מהדהדים בראשו הכואב, החרד ומייחל: “יְקוֹץ ה’ יַחְלִיפוּ כַחַ, יַעֲלוּ אֶבֶר פִּנְשָׁרִים; יִרְצוּ וְלֹא יִיָּגְעוּ, יֵלְכוּ וְלֹא יִיעָפוּ” (ישעיהו מ’ לא); “מִי־אֵלֶּה כָּעֵב תַּעֲוִפִּינָה, וְכִיּוֹנִים אֶל־אֲרֻבְתֵּיהֶם” (ישעיהו ס’ ח).

אותה הציפור שנאחז ביאליק בכנפיה בקיץ הרוסי חוזרת בסתיו, ובדרכה חולפת בשמי ארץ ישראל הקטנה, עם מאות מיליוני ציפורים נודדות. כחמש

מאות מיליונים חולפות בשמי הארץ פעמיים בשנה – חסידות ועגורים, שקנאים ואיות, עיטים, שלווים ושחפים, סנוניות, ספכי ונחליאלי, ועוד רבים. מספר החסידות לבדן מוערך בכחצי מיליון. רבות מהן ממשיכות דרומה לאפריקה, ובמיוחד לקרן אפריקה, עד שנגלו במשך אלפי שנים לעיניהם של יהודי "ביתא ישראל", באתיופיה.

גם יהודי אתיופיה לא יכלו לחלום על ירושלים, לשאוף ולהתגעגע אליה אל מול השמש השוקעת וזורחת. וגם הם, כמשורר היהודי ברוסיה, נשאו עיניהם "אל הציפור", ובמיוחד אל "החסידה"; הם ידעו – הלוא היא עברה מעל ירושלים קודם שהגיעה אליהם, ושמה גם תשוב כעבור חודשים אחדים. גם יהודי אתיופיה שאלו את החסידה לשלום ירושלים, וביקשו לשמוע סיפור מירושלים לבית ישראל, שמעבר לנילוס מצפים. ובשיא הכאב והדמע עלתה וצפה חרדתן הכמוסה – "האם ירושלים אותנו עוד תזכור?"¹⁸³

בצדו האחד של מסלול הנדודים שיר עם פשוט, ובצידו האחר משורר יוצא דופן – ושניהם נאחזים באותן הכנפיים שחולפות בשמי ארץ ישראל, ונצמדים אליהן בתקוות גאולה וישועה. כאן נעמיד – שוב – זה בצד זה, את "שיר החסידה" של יהודי אתיופיה, מול השיר "אל הציפור" של חיים נחמן ביאליק; בצדם נצרף את מפת הנדודים העוברת בארץ ישראל, מרוסיה בִּרְכְּתִי צפון ועד אתיופיה בכנף דרום.¹⁸⁴

183. על פי הגרסה העברית המורחבת של השיר "שימְלָה" (שימְלָה פירושה חסידה באמהרית) ששרו יהודי אתיופיה, "ביתא ישראל", עם הגעת החסידות: "שימְלָה שימְלָה, אַגְרָצ'ן יְרוּסָלַם דְּהֶנָּה" – "חסידה חסידה, ספרי לנו מה שלום ירושלים".

184. את המפה ואת העידוד הנמרץ לכתיבת מאמר זה קיבלתי מד"ר יוסי לשם, היוזם הבלתי-נלאה של מחקר הציפורים והנדידה, ומנהל המרכז הבינלאומי לחקר נדידת הציפורים בלטרון. אחרי ששמע ממני את הרעיון, שוב לא הרפה – והנה המאמר לפניכם.

אל הצפור

מילים: חיים נחמן ביאליק

שְׁלוֹם רַב שׁוֹבֶה, צִפּוֹרָה נְחֻמָּדָה,
מֵאַרְצוֹת הַחֹם אֶל-חִלּוּנִי –
אֵל קוֹלֶךָ כִּי עָרַב מֵה-נַפְשִׁי כָּל־תָּה
בַּחֲרֹף בְּעֶזְבְּךָ מְעוֹנִי.

הַיֵּירֵד בְּפָנִינִים הַטֵּל עַל הַר חֶרְמוֹן,
אִם יֵרֵד וַיִּפֹּל בְּדַמְעוֹת?
וּמֵה-שְׁלוֹם הַיֵּירֵדֵן וּמִימּוֹ הַבְּהִירִים?
וְשְׁלוֹם כָּל-הַהָרִים, הַגְּבְעוֹת?

זְמָרִי, סִפְרִי, צִפּוֹרִי הַיִּקְרָה,
מֵאַרְץ מְרַחֲקִים נִפְלְאוֹת,
הַגִּם שָׁם בְּאַרְץ הַחֲמָה, הַיִּפָּה,
תִּרְבִּינָה הָרְעוֹת, הַתִּלְאוֹת?

הַסֵּר מֵעֲלֵיהֶם הָעָנָן הַכָּבֵד,
הַפֹּרֵשׁ עֲלֵטָה, צִלְמוֹת? –
זְמָרִי, צִפּוֹרִי, עַל-אַרְץ בָּהּ מִצָּאוּ
אֲבוֹתֵי הַחַיִּים, הַמּוֹת!

הַתְּשֹׂאִי לִי שְׁלוֹם מֵאַחִי בְּצִיּוֹן,
מֵאַחִי הַרְחוֹקִים הַקְּרוֹבִים?
הוּא מְאַשְׁרִים! הַיֵּידְעוּ יָדַע
כִּי אֶסְבֵּל, הוּא אֶסְבֵּל מִכְּאוֹבִים?

הָאִם-עוֹד לֹא-נִבְּלוּ הַפְּרָחִים שְׁתִּלְתִּי
כְּאֶשֶׁר נִבְּלְתִי אֲנֹכִי?
אֲזַכְּרָה יָמִים כְּמוֹהֶם פְּרִיחָתִי,
אֵךְ עֲתָה זִקְנָתִי, סֵר כָּחִי.

הַיֵּידְעוּ יָדַע מָה רַבּוֹ פֹּה שְׁטָנִי,
מָה רַבִּים, הוּא רַבִּים לִי קָמִים?
זְמָרִי, צִפּוֹרִי, נִפְלְאוֹת מֵאַרְץ,
הָאֶבִּיב בָּהּ יִנָּה עוֹלָמִים.

סִפְרִי, צִפּוֹרִי, סוּד שִׁיחַ כָּל-שִׁיחַ,
וּמֵה-לֶךְ טְרַפִּיהֶם לְחֹשׁוֹ?
הַבְּשֹׂרוֹ נְחוּמִים אִם-קוֹו לְיָמִים,
פְּרִימוֹ כִּלְבָּנוֹן יִרְעֶשׂוּ?

הַתְּשֹׂאִי לִי שְׁלוֹם מִזְמֶרֶת הָאָרֶץ,
מֵעֵמֶק, מִגִּיא, מֵרֹאשׁ הָרִים?
הַרְחֵם, הַנְּחֵם אֶלֹּהֵי אֶת-צִיּוֹן,
אִם עוֹדָה עֲזוּבָה לְקַבְּרִים?

וְאַחִי הָעֶבְדִּים, הַזֹּרְעִים בְּדַמְעָה –
הַקְּצֵרוּ בְּרִנָּה הָעֹמֶר? –
מִי יִתֵּן-לִי אֲבֵר וְעִפְתִּי אֶל-אַרְץ
בָּהּ יִנָּץ הַשָּׁקֵד, הַתִּמְרִי!

וְעֵמֶק הַשְּׂרֹוֹן וְגִבְעַת הַלְּבֹנָה –
הִיתָנוּ אֶת-מֶרֶם, אֶת-נִרְדָּם?
הַהִקִּיץ מִשְׁנָתוֹ הַשָּׁב בִּיעָרִים,
הַלְּבָנוֹן הִישָׁן, הַנִּרְדָּם?

וְאַנִּי מָה אֶסְפֵּר לָךְ, צִפּוֹר נְחֻמָּדָה,
מִפִּי מֵה-תִּקְוִי לִשְׁמַע?
מִכֶּנֶף אָרֶץ קָרָה לֹא-זְמִירוֹת תִּשְׁמָעִי,
רַק קִינִים, רַק הִגָּה וְנִגָּה.

הַאֲסִפֶּר הַתְּלָאוֹת, שֶׁכָּבֶר הֵן בְּאַרְצוֹת
הַחַיִּים נִשְׁמָעוֹת, מוֹדְעוֹת? –
הוּא, מִסְפָּר מִי יִמְנֶה לְצֻרוֹת הָעֲבֹרוֹת,
לְצֻרוֹת מִתְרַגְּשׁוֹת וּבָאוֹת?

נוֹדִי, צְפוּרִי, אֶל־הֶרֶף, מִדְּבָרָה!
אֲשֶׁרֶת, כִּי עֲזַבְתְּ אֶת־אֶהְלִי;
לוֹ עַמִּי שְׁכַנְתָּ, אֲזִי גַם־אֶת, כְּנֶף רְנָנִים,
בְּכִית, מֵר בְּכִית לְגוֹרְלִי.

אֵךְ לֹא בָכִי וּדְמָעוֹת לִי גִהָה יִיטִיבוּ,
לֹא אֵלֶּה יִרְפְּאוּ מִכְתִּי;
כָּבֶר עֵינֵי עֲשֹׂשׁוּ, מִלֵּאֲתִי נֹאד דְּמָעוֹת,
כָּבֶר הִכְתָּה כְּעֶשֶׂב לְבִתִּי;

כָּבֶר כְּלוֹ הַדְּמָעוֹת, כָּבֶר כְּלוֹ הַקְּצִים –
וְלֹא הַקִּיץ הַקָּץ עַל־יְגוֹנִי,
שְׁלוֹם רַב שׁוֹבֶה, צְפוּרִי הִיקָרָה,
צִהְלִי־נָא קוֹלְךָ וְרָנִי!

שִׁיר הַחֲסִידָה

מילים: חיים אידיסיס / לחן: שִׁיר עַמְמִי שֶׁל יִהוּדִי אַתִּיּוֹפִיָּה, "בֵּיתֵא יִשְׂרָאֵל"

שִׁימְלָה שִׁימְלָה!
אַגְרָצִין יְרוּסָלַם דֶּהֱנָה?

עָפָה חֲסִידָה לְאַרְץ יִשְׂרָאֵל
כְּנָפִים מְנִיפָה מַעַל הַנִּילוֹס
אֶל אֶרֶץ רְחוֹקָה
מַעְבֵּר לְהָרִים שֶׁם בֵּית יִשְׂרָאֵל
יוֹשְׁבִים וּמַצְפִּים

חסידה חסידה צחורת צואר
מה ראו עיניך
שירי לי ספור

שותקת חסידה אינה פוצה מקור
נשענת על רגלה ועוד מעט תחזור
תניף כנף גדולה
בדרך אל הקור בדרך תעצור
בציון עיר האור

חסידה חסידה אדמת מקור
האם ירושלים
אותנו עוד תזכור?

חסידה חסידה לבנת כנף
בשרי בשלום העיר
בשלום ירושלים

נתיבי נדידה סכמטיים בין אירופה
ואסיה לישראל (שרטט: יוסי לשם)

חסידה שומרת על גוזליה
(צילום: יוסי לשם)

אולם בזאת לא תם עיוננו:

הנביא ירמיהו כבר צפה וידע בחוקים הקבועים של נדירת הציפורים, ופעולתן במדויק על פי מנגנון טבעי. צמצום שעות האור בצפון, יחד עם השעון הביולוגי של הציפור, מפעיל את הנדירה כך שגם המסע דרומה וגם החזרה צפונה כעבור חצי שנה, מופעלים כשעון מתקתק מן הרגע הראשון. שעון מופלא זה תואר כך בפי הנביא, כדי שעם ישראל ילמד להתבונן בחוקי הטבע המופלאים, ואולי ילמד מהם לקח: "גם-חֲסִידָה בְּשָׁמַיִם יִדְעָה מוֹעֲדֶיהָ, וְתָר וּסוֹס (וְסִיס) וְעֶגּוֹר שָׁמְרוּ אֶת-עֵת בִּאֲנָהּ; וְעָמִי לֹא יִדְעוּ אֶת מִשְׁפַּט ה'" (ירמיהו ח' ז). אף במענה ה' לאיוב, נאמר: "הַמְּבִינֶתָּ יָאֵבֶר גֶּץ – יִפְרֹשׁ כְּנָפּוֹ לְתִימָן?!" (איוב ל"ט כו).

ואכן, בני אדם יש להם מנגנוני בחירה, ואין להם שעונים ביולוגיים טבעיים שיביאו אותם לציון "ממזרח וממערב, מצפון ומזר" (תהילים ק"ז ג), על פי חוקי טבע. מעת שגלו בני ישראל לראשונה, בחורבן שומרון וממלכת ישראל לפני כ-2,730 שנה, כבר נאחזו היהודים בנבואת ישעיהו וחיכו בציפייה פסיבית ליום יבוא: "וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא, יוֹסִיף אֶד-נְיִי שְׁנִית יְדוֹ לְקִנּוֹת אֶת-שָׂאֵר עַמּוֹ אֲשֶׁר יֵשְׂאָר מֵאֲשׁוּר וּמִמִּצְרַיִם, וּמִפְתָּרוֹס וּמִכּוּשׁ, וּמִעִילָם וּמִשְׁנַעַר וּמִחֻמָּת, וּמֵאֵי הַיָּם" (ישעיהו י"א יא). אף בזמנים שהיה אפשר לקום ולצאת ולשוב, לא היה בהם כוח נפשי ורוחני לקום בעצמם ולהפעיל את מנגנון התשובה, את השיבה הביתה. רק מתי-מעט חלוצים

שמעו קול מבשר ושובו לציון, מתוך המונים שעברו ארצות וימים לבקש מנוחה ביבשת חדשה, מעבר לאוקיינוס. וייסורים שלא היו מעולם פקדו את הנותרים בארצות הצפון.

מאז חשבתי על ההקבלה בין שירו של ביאליק לבין שיר החסידה מאתיופיה (ומאז סיפרתי על כך בכנס "ציפור הנפש", שיזמו ד"ר יוסי לשם ודן אלון), היפכתי בדפי שיריו הידועים פחות של ביאליק, ומצאתי גם שם שיר בשם "ותנפנף החסידה". זהו שיר איום ונורא, המתאר את נפילת הציפור מפגיעת חץ שירה צייד. בצמוד לו מופיע שיר בשם "דמעות אֵם". מאחר שהציפור של ביאליק מייצגת ומבשרת בחלוננו את כנסת ישראל כולה, כפי שאנו מוצאים גם במשלי חז"ל¹⁸⁵ – הריני חש בשיר בלתי-ידוע זה את חטא ההחמצה ואת אימת השחיטה וההשמדה, שביאליק נתן לה ביטוי בשירים רבים וידועים ("על השחיטה"; "דבר"; "חוזה לך ברח"; "צנח לו זלזל"; "בעיר ההרגה"). ומנגד, שוב הולם בראשי שיר עם יהודי-אתיופי על מות האם, המעוררת, המחזקת – על נפילת המשענת, בדרך הקשה במדבר, אל ירושלים. שלושת השירים המוזעזעים, על נפילת החסידה, על דמעות האם ועל נפילת האם בדרך ציון וירושלים, הרי הם לפניכם – במקביל – מצבת זיכרון ודמע, לכנפיים שנורו ונפלו בדרך, ונותרו שם מתבוססות בדמך, עת נמשכת שיירה וחותרת בכנפיה מדרום ומצפון, גם ממזרח וממערב, ונוחתת שוב בארץ ציון – ירושלים.

185. "שמות-רבא" פרשה ב'–ד'; רש"י לבראשית ט"ו י

וּתְנַפֵּנָה הַחֲסִידָה...

מילים: חיים נחמן ביאליק

וּתְנַפֵּנָה הַחֲסִידָה בְּנִפְיָהּ הַקְלוֹת,
וּתַעֲפֶה, וּתִשָּׁט, וְתִטַּע עֲקֻלְקָלוֹת וּתַחֲפֹץ בְּרוּחַ כַּחֲפֹץ... –
וְלִמָּה עֲזַבְתָּ הָאֲרָזִים לְנוֹעַ
עַל רָאשֵׁי אֱלוֹנִים וּבְכָאִים, מִדּוּעַ
עֲזַבְתָּ רֹאשׁ אֲרָזִים וּבְרוֹשׁ?...
מֵאֵינִי וְאֵנָּה, הוּא בַּעֲלַת בְּנִפְיָם,
הַבִּקֵּשׁ תִּבְקָשִׁי לָךְ קֵן בְּשָׂמִים?
אִם יִרְדֹּף אַחֲרֶיךָ הַנֶּץ?
הַנְּעוּר עַל קֶנֶף הַנֶּשֶׁר הָאֵיתָן,
וַיֵּרָא גּוֹזְלֶיךָ וַיִּנְעֹץ בְּכַרְשָׁן
צִפְרָנָיו הַמְּשׁוּחָחוֹת בְּרוֹשׁ? אִם מֵרַחֵב בְּרִמְלֶךְ עֲלֶיךָ כָּלֹאוֹ
אֶת קֶנֶף הַשְּׂמֹו, אֶת-לִקְטָר מְנַעו
וּבְלִחְמֶךָ הַשְּׁחִיתוּ הָעֵץ; –
הֵן מִחְבֵּא יֵשׁ אֵתִי בִיעַר הַתְּמָרִים
שְׁלֹא שְׁזַפְתּוּ עֵין נֶץ, שֶׁן עֵיט הָרִים –
עוֹפִי וְחִבִּי עַד-עַתָּה קָץ...

הַנֶּשֶׁר, הַפֶּרֶס, הַנֶּץ, הַעֲזֻנְיָה,
הָהָה, כָּלֶם, כָּלֶהֶם בְּבִשְׂרָךְ עֲנִיָּה,
יִשְׁלַחוּ צִפְרֹן וְשׁוֹן;
זֶה יִשָּׂא מִבְּשָׂרְךָ, זֶה – נוֹצָה מִגִּפְּךָ –
מִדּוּעַ? הִדְבָּקָה חֲטָאָה בְּכַפֶּךָ
וּבַעֲוֹלָה כּוֹנֵנָתָ לָךְ הַקֵּץ?

כִּי חָפָה וְנִקְנָה אֶת, נִפְשֵׁי יוֹדְעַת
וַיִּמָּה יִמָּס לְבִי לְרֵאוֹתֶךָ גּוֹעַת
בְּעֵנִי, בְּנִדְדִים וְשֹׁד... –
הוּא, נוֹסִי, הַמְּלִטִי מֵעֶשֶׂק מְגֻזֵּל,
פָּנִי לִינִי בַּמִּדְבָּר אוֹ שְׂכֵנִי עֲזָאזֵל, –
אֶף הִרְחַק תִּרְחִיקִי נִדּוּד.

לא תאבדי, מקננת בארזים, בשימון;

התדעי הארץ בה ינץ הרמון

וישגשג הארז השב

שיתקע שיה חסנו בשחקים הברים

ובמטו יקבם, אף יגזר לגזרים

בגבה שרעפתיו העב;

השת צל כליל על בר ושדי תרומת,

המסתר נדחים... ומלא תעצמות

ישתלח, יה שרש, יט בד... –

שם תבני ארבה ובצלה תרגיעי,

ובים קמת פז בר קומתך תטביעי... –

משם לא תשיגך יד צד.

ובסוד אלה בין יזו יער הלכנו,

ברן רני פלט שיר המלט וגנון

תצהלי את-קולך גם את...

עם כל גוזליו בבר שם תחלמי... –

אף למה בעבים שת פיה ותדמי, –

החץ רבה קשת עף אט?... –

ותצרח החסידה במרומים תמוררים

ותנפץ עם קולה אל ראשי הצורים...

וינפץ כמוה הלב...

החסידה תפרפר, תתבוסס בדמה,

רק לבי לב אחד לה המה, מה המה,

כי גדול, כי נורא הכאב...

דמעות אם

מילים: חיים נחמן ביאליק

התבך, אם יקרה? התבך, אם שכלה?
לא תתני לך פוגת גם יומם גם לילה;
אמנם אמללת – אך התדעי, אמלה!
מה תיקר, תסלה דמעתך מלמעלה?...

התדעי מה תיקר כל טפה נטפת
מעין אם קשת רוח ששבה עד דכא;
עת חרש תפלל, עת נפשה עטפת
ומפכות עיניה, ומבכה ומבכה?...

עת תבך ליתומיה הדלים מאדם,
אל בעל נעוריה בלילה, בלילה... –
מלאכי הרחמים אז ישלחו ידם
וקבלו הדמעות ונשאון למעלה –
עד כס אב הרחמים השכן מרומים,
ולפניו יציקון: "הבט, אל הצבאות!
ראה לך הבאנו לב-אם, לב-יתומים
הוא לב אם על בנים שנשפך בדמעות"...

אז רחמי אל חנון יכמרו גלוי
ושני אגלי דמעות גם עיניו תדמענה,
ברביבים, כשל את ארחותם יסלו
ודמעות בדמעות חליפות תגענה,
ושתו נוספות על דמעות האלמנה,
ולקח א-ד-ני בעצמו וכבודו
וספר כל אגל בחבה ומנה,
ומנה וספר ושמך בנאדו.

ובהיכל הדמעות בפנה נסתרה
יאצר יחסן כל נטף – והיה

כָּל אֲגָל לַפְּנִינָה וּלְאַבֵּן יִקְרָה,
הַנָּאֵד – לְבוֹס זֶהָב הַמְּלָאָה וְרוֹנָה

סְפִירִים וּפְנִינִים עַל כָּל גְּדוּתֶיהָ...
וְשִׁמּוּרִים לְמוֹעֵד יִקָּר רַב וּסְגָלָה
אֶל כָּל אִם נַעֲנֶה כְּרַב דְּמַעוּתֶיהָ. –
הַתְּבַר, אִם יִקְרָה! הַתְּבַר, אִם שִׁבְלָה!

מִסַּע לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל

מילים: חיים אידיסיס / לחן: שלמה גרוניך

הִירַח מְשֻׁגָּח מְעַל,
עַל גְּבִי שֶׁק הָאוֹכֵל הַדֵּל
הַמְדַּבֵּר מִתְחַתִּי, אֵין סוּפוֹ לַפְּנִים,
וְאִמִּי מִבְּטִיחָה לְאַחֵי הַקְּטָנִים,
עוֹד מְעַט, עוֹד קֶצֶת, לְהָרִים רְגָלִים
מֵאֲמָץ אַחֲרוֹן, לַפְּנֵי יְרוּשָׁלַיִם.

אוֹר יֶרֶחַ הַחֹזֶק מְעַמֵּד,
שֶׁק הָאוֹכֵל שֶׁלָּנוּ אֶבֶד
הַמְדַּבֵּר לֹא נִגְמַר, יִלְלוֹת שֶׁל תַּנִּים,
וְאִמִּי מִרְגִּיעָה אֶת אַחֵי הַקְּטָנִים,

עוֹד מְעַט, עוֹד קֶצֶת, בְּקֶרֶב נִגְאָל
לֹא נִפְסִיק לְלַכֵּת, לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל.

וּבְלִילָה תִּקְפּוּ שׁוֹדְדִים,
בְּסִבִּין גַּם בְּחֶרֶב חֲדָה
בְּמִדְבָּר דָּם אִמִּי, הִירַח עָדִי,
וְאִנִּי מִבְּטִיחָה לְאַחֵי הַקְּטָנִים,

עוֹד מְעַט, עוֹד קֶצֶת, יִתְגַּשֵּׁם הַחֲלוּם
עוֹד מְעַט נִגִּיעַ, לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל.

בִּירַח דְּמוּתָהּ שֶׁל אִמִּי,
מִבִּיטָה בִּי, אִמָּא אֵל תַּעֲלָמִי
לוֹ הִיָּתָה לְצַדִּי, הִיא הִיָּתָה יְכוּלָה,
לְשַׁכְנֶנֶע אוֹתָם שְׂאֵנִי יְהוּדִי.

עוֹד מְעַט, עוֹד קֶצֶת, יִתְגַּשֵּׁם הַחֲלוּם
עוֹד מְעַט נִגִּיעַ, לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל.
עוֹד מְעַט, עוֹד קֶצֶת, לְהָרִים רְגָלִים
מֵאֲמָץ אַחֲרוֹן, לַפְּנֵי יְרוּשָׁלַיִם.

שיר מזמור ליום עצמאותנו

מזמור ק"ז בתהילים, המזמור הפותח את החלק החמישי של ספר תהילים לפי חלוקת המסורה, נאמר במסורת עדות המזרח בפסח, ותוקן על ידי הרבנות הראשית בראשותם של הרב הרצוג והרב עוזיאל להיאמר בפתחת תפילות ליל יום העצמאות. אנו נטען כי הרבנות הראשית עם קום המדינה רק חשפה את כוונתו המקורית של משורר תהילים; המזמור הזה הוא שיר נבואי, לכבוד עצמאותה של מדינת ישראל, מדינת קיבוץ גלויות. אכן, כך פירש אותו ר' מנחם המאירי, בפירושו לתהילים, בפתחת הפרק.

המזמור בנוי שבעה בתים המתחלקים לשלושה: הבית הפותח, ארבעת הבתים האמצעיים ושני הבתים המסיימים. אנו נדון בכל בית בנפרד, לפי סדר המזמור.¹⁸⁶

בית א' – מזמור קיבוץ הגלויות (פסוקים א–ג)

הדוּ לַה' כִּי-טוֹב, כִּי לְעוֹלָם חֶסֶד.
יֹאמְרוּ גְאוּלֵּי ה', אֲשֶׁר גָּאֵלָם מִיַּד-צָר.
וַיַּאֲרִצוּת קִבְּצָם: מִמִּזְרָח וּמִמַּעַרְב, מִצָּפוֹן וּמִיָּם.

בפתחת המזמור המשורר מכוון שירתו ל"גאולי ה' אשר גאלם מיד צר". ללא הסבר, כל קורא היה יכול לפרש את הגאולה הזאת לפי תפיסת הגאולה שלו: הקמת בית המקדש, תחיית המתים, המלכת מלך, מלך המשיח או תיקון עולם במלכות ש-ד-י. אולם המזמור אינו מזכיר אף אחת מאלה, ומיד מפרש את

186. הפניות סתמיות במאמר זה הן לתהילים ק"ז. פירוש מילולי למילות המזמור – לרוב, לפי פירוש "דעת מקרא" – נמצא בסוגריים ובכתב מוקטן בגוף הציטוט.

הגאולה שהוא מתכוון אליה: "מארצות קבצם" – קיבוץ גלויות המוני.¹⁸⁷ בכל ימי עם ישראל ובכל תולדות העולם, מעולם לא היה קיבוץ גלויות המוני בממדים שהמזמור מדבר עליהם. ממצרים ומבבל יצאו בני ישראל בקבוצה אחת ובכיוון אחד, ולא מארבע כנפות הארץ, או באניות דרך הים. רק בקיבוץ הגלויות האחרון, זה של התנועה הציונית, התגשמה הגאולה האמורה במזמור בכל עצמתה: קיבוץ גלויות מארבע כנפות הארץ, בנתיבי המדבר, במטוסים ובאניות בדרך הים. שלא כנבואת ישעיה (פרק י"א), שבה ביאת המשיח – "וַיָּצֵא חֶטֶר מִגֵּזַע יִשְׂרָאֵל – קודמת לקיבוץ הגלויות – "וַאֲסַף נִדְחֵי יִשְׂרָאֵל וְנַפְצֹת יְהוּדָה יִקְבְּצוּ מֵאַרְבַּע כְּנָפֹת הָאָרֶץ", המשורר גם אינו מזכיר במזמור זה את מלך המשיח. נראה שמזמור ק"ז מצטרף לפרשת התשובה בדברים – "אִם-יְהִיָּה נִדְחָה, בְּקֶצֶה הַשָּׁמַיִם, מִשָּׁם יִקְבְּצֶהָ ה' אֱלֹהֶיהָ וּמִשָּׁם יִקְחֶהָ" (דברים ל', ד); אלו פרקי נבואה שנוגעים באופן מובהק לתקופתנו. כלל אין זה פשוט להאמין בנבואה, אך אין מנוס מהקביעה שהגאולה המתוארת במזמור התקימה על ידי התנועה הציונית. גם ליהודים דתיים וגם ליהודים שאינם דתיים קשה להאמין, אך "מארצות קבצם" מתאר את תקופתנו שלנו.

בית ב' – ההולכים בדרך הגאולים (פסוקים ד-ט)

תָּעוּ בַּמִּדְבָּר בִּישִׁימוֹן דָּרָה, עִיר מוֹשֵׁב לֹא מָצָאוּ.
רַעֲבִים גַּם-צִמְאִים – נַפְשָׁם בָּהֶם תִּתְעַטֵּף.
וַיִּצְעְקוּ אֶל-ה', בָּצַר לָהֶם מִמַּצּוֹקוֹתֵיהֶם יִצִּילֵם.
וַיִּדְרִיכֵם בְּדֶרֶךְ יִשְׂרָאֵל לִלְכֹת אֶל-עִיר מוֹשֵׁב.
יֹדוּ לַה' חֲסִדוֹ וְנִפְלְאוֹתָיו לְבְנֵי אָדָם.
כִּי-הִשְׁבִּיעַ נֶפֶשׁ שְׁקָקָה וְנֶפֶשׁ רָעָבָה מִלֶּא-טוֹב.

ארבעת הבתים במרכזו של המזמור מתארים ארבעה סוגים שונים של "גאולי ה' אשר גאלם מיד צר": "התועים במדבר", "יושבי חושך וצלמוות", "ויגיעו

187. חוקרי המקרא מצביעים על הכפילות "מערב" ו"ים" ועל היעדר ציון קיבוץ הגלויות מדרום, ולכן הם מפרשים כי המילה "ים" היא קיצור ל"ימין", שפירושה דרום ("קדם" היא מזרח). נראה שהמשורר ביקש להדגיש את קיבוץ הגלויות בדרך הים, ולכן השתמש במשחק מילים: "ים" אכן יכול להתפרש כפי שהציעו חוקרי המקרא (השווה: "צפון וימין אתה בראתם" – תהילים פ"ט יג), אך ניתן לראות בו מונח שמשמעותו כפולה, הן הים שבמערב הארץ הן הים שבדרומה (השווה: "ושתי את גבלך מים סוף ועד ים פלשתים" – שמות כ"ג לא). כפי שנראה להלן, המשורר הדגיש את קיבוץ הגלויות בדרך הים גם בהמשך המזמור.

עד שערי מוות" ו"יורדי הים באניות". ההלכה למדה מבתיים אלו ש"ארבעה צריכין להודות", וקבעה את ברכת "הגומל" לתועים בדרך, לאסירים שהשתחררו, לחולים שהתרפאו וליורדי הים שהגיעו אל מחוז חפצם.¹⁸⁸ לעומת זאת, קריאת המזמור בהקשרו המקראי – קריאת פשט נבואית לעומת הקריאה ההלכתית, שאינה תלויה בהקשר – מפרשת כי בתים אלו מכוונים דווקא להולכים בדרך הגאולים. בקריאה זו, המזמור מאזכר את 100,000 היהודים שעלו לארץ מראשית הציונות ועד לאחר מלחמת העולם הראשונה, שלא כשלושת המיליונים שהיגרו בתקופה זו ממזרח אירופה לאמריקה. בהסתכלות הלכתית גם יהודים אלו, כולל 750 האלפים שהיגרו ל"אוגנדה" שבאמריקה בשלוש השנים שבהן התנועה הציונית התעסקה בשאלת אוגנדה, חייבים להודות; אך בהקשרו המקראי, המזמור מאזכר רק את גאולי ה' שהתקבצו מארצות העולם ועלו לארץ; לאלו שהלכו בדרך המדבר מתימן לעדן ומבגדד לארץ ישראל, לאלו ש"יצאו ממצרים" והלכו מאות קילומטרים במדבריות, אלו שהלכו מאתיופיה לסודן, קברו מאות בדרכם והשאירו רבים מאחוריהם, כדי לעלות על המטוסים שהביאו אותם לארץ דרך ים סוף והים התיכון. אלו הם "גאולי ה'" ש"תעו במדבר בישימון דרך".¹⁸⁹

בית ג – "כי המרו אמרי אל ועצת עליון נאצו" (פסוקים י–טז)

יְשִׁבִי חֶשֶׁךְ וְצִלְמוֹת, אֲסִירִי עֲנִי וּבְרָזֶל.
כִּי־הִמְרוּ אֲמֶרִי־אֶל וְעִצַּת עֲלִיוֹן נֶאֱצָו.
וַיִּכְנַע בְּעַמָּל לָבָם, כְּשֶׁלוּ וְאִין עֲזָר.
וַיִּזְעְקוּ אֶל־ה' בְּצַר לָהֶם, מִמִּצָּקוֹתֵיהֶם יוֹשִׁיעֵם.
יֹצִיאֵם מִחֶשֶׁךְ וְצִלְמוֹת, וּמוֹסְרוֹתֵיהֶם יִנְתֵּק.
יֹדוּ לַה' חֶסֶד, וְנִפְלְאוֹתָיו לְבָנֵי אָדָם.
כִּי־שָׁבַר דִּלְתוֹת נַחֲשֹׁת; וּבְרִיחֵי בְרָזֶל גָּדַע.

188. ברכות נד ע"ב.

189. כל בית מארבעת הבתים המרכזיים יש בו ארבעה חלקים המתארים לפי הסדר: צרה, צעקה לה', הצלה ותודה. בדרך מדרש ניתן לטעון שכנגד ארבעה חלקים אלה יש גם בלחמי קרבן התודה ארבעה חלקים: שלושה סוגי מצות וסוג אחד של חמץ. המצות, לחם עוני, מסמלות את המצוקה והקושי – הצרה, הצעקה וההצלה; ואילו החמץ, כמו בקרבן שתי הלחם של שבועות, מסמל את התודה. ראה מאמרי "חמץ ומצה בפסח, בשבועות ובקרבנות הלחם", בתוך "מגדים" י"ג, עמ' 28–29.

בית ד' – "שערי מות" (פסוקים יז–כב)

אֱלֹהִים מִדֶּרֶךְ פִּשְׁעָם; וּמַעֲוֹנֹתֵיהֶם יִתְּעֶנּוּ.
 כָּל־אֲכָל תִּתְּעֵב נִפְשָׁם; וַיִּגְּעוּ עַד־שַׁעְרֵי מָוֶת.
 וַיִּזְעַקוּ אֶל־ה' בְּצַר לָהֶם; מִמַּצְקוֹתֵיהֶם יוֹשִׁיעֵם.
 יִשְׁלַח דְּבָרוֹ וַיִּרְפָּאֵם; וַיִּמְלֹט מִשְׁחִיתוֹתָם.
 יוֹדוּ לַה' חֶסֶדּוֹ; וְנִפְלְאוֹתָיו לִבְנֵי אָדָם.
 וַיִּזְבְּחוּ זִבְחֵי תוֹדָה; וַיִּסְפְּרוּ מַעֲשָׂיו בִּרְנָה.

כדי לעמוד על משמעותם של בתים אלו, עלינו לעמוד על הקבלה כיאסטית שישנה בין הבתים המרכזיים במזמור. בעוד הבתים השני והחמישי מתארים, כפי שראינו, את ההולכים בדרך קיבוץ הגלויות, הבתים השלישי והרביעי מתארים את אלו שלא הלכו באותה הדרך ונשארו בגלות. קשה מאוד לומר זאת, הגרון חנוק, הלב ממאן, אך אין מנוס.

משורר תהילים, שכתב פרקים אלו, ראה בחזונו מחנות מוות נוראים: "חושך וצלמוות" ו"שערי מוות". אלה התגלמו בדמות מחנות המוות של הארורים הנאצים ימ"ש ושל הקומוניסטים ימ"ש – מחנות השמדה וגולאגים מלאים בהמוני אדם שלאסונם לא הלכו בדרך קיבוץ הגלויות. מראות אלו, שהתממשו לנגד עינינו בצורה כה מזעזעת, צפו ועלו למול עיניו של המשורר כאשר כתב "יִשְׁבִּי חֲשֹׁךְ וְצִלְמוֹת, אֲסִירִי עָנִי וּבִרְזָל". מעולם לא התממשה בדרך נוראה כל כך המציאות של "כָּל־אֲכָל תִּתְּעֵב נִפְשָׁם, וַיִּגְּעוּ עַד־שַׁעְרֵי מָוֶת". אמנם משורר תהילים לא תיאר את כל אלה שאבדו, שהושמדו ו שנרצחו; הוא תיאר רק את הניצולים. אולי לא היה יכול, אולי לא רצה, ואולי גם אופק החזון הנבואי שבמזמור יש לו גבול, והמשורר לא היה יכול לחזות שואה שכזאת.¹⁹⁰

הסיבות לכך שהמוני אדם לא הלכו בדרך הגאולים מגוונות. היו בהם רבים שלא הלכו מתוך התנגדות מלאה ומודעת ל"עצת עליון", מתוכם גדולים שהאמינו כי לא זאת היא "עצת עליון". ארה"ב סגרה את שעריה עוד בשנות ה-20, לאחר שקלטה שלושה מיליוני מהגרים יהודים, ויהודי פולין פחדו לעלות ל"פלסטינה" כי "הערבים הורגים שם יהודים". מיותר לציין שמאורעות תרצ"ו–תרצ"ט, שאירעו בשנים אלו בארץ ישראל, לא גבו אפילו

190. "אפילו רוח הקודש ששורה על הנביאים אינו שורה אלא במשקל" (ויקרא רבה ט"ו, ב), וראה גם ב"אורות", "אורות התחייה" פרק י"ח.

אלפית ממחיר הדמים של שואת יהודי אירופה. הבריטים הגבילו את העלייה מפאת רצונם לפייס את הערבים, ומאידך גיסא, גם התנועה הציונית לא ששה לפתוח את שערי הארץ לרווחה: המנהיגות הציונית העדיפה להעלות ארצה יהודים צעירים ובריאם, שיקמו בארץ תשתית למדינה יהודית, ולהותיר באירופה את הזקנים ואת המשפחות לשלב מאוחר יותר. גם אלה שרצו לבוא (כמו סבי הי"ד שאני קרוי על שמו, שנהרג בגטו ווהאטין ערב שבועות התש"ג), איחרו את המועד.

מעטים ראו את הנולד. מפקד יחידת האיסוף של חיל המודיעין במלחמת יום כיפור, יואל בן פורת, מתאר בספרו "נעילה"¹⁹¹ כיצד אביו, בן למשפחת חוכרי שדות בגליציה המזרחית, היה הציוני היחיד במשפחתו. הוא רצה להתפרנס מעמל כפיו ולא מחכירת שדות, ובתגובה לעגו לו בני משפחתו ומשפחת אשתו שהוא בטלן ועובד כמו גוי. כאשר הוא התחיל לחוש את הצרה הקרבה, הוא קרא לבני משפחתו ואמר להם שהאדמה רועדת מתחת לרגלם; הוא קרא להם למכור את כל רכושם ולהגר מאירופה, הם לאמריקה או לאוסטרליה והוא לארץ ישראל. חותנו סירב להרשות לו לעלות עם בתו ונכדיו. הוא יכול לעלות בגפו, כך אמר, אך "בתי ונכדתי נשארים כאן". החתן נכנע ונשאר, וכאשר כבשו הגרמנים את גליציה, נותר מכל המשפחה רק הנכד יואל בן פורת לפליטה, לאחר שהצליח לברוח מהגטו ליער בעצת אביו. "אחרי המלחמה תעלה לארץ ישראל, לך לקבוצה, לחולדה, או שתהיה חייל בצבא היהודי כשתקום המדינה", אמר לו אביו. והבן מוסיף: "לא אמר 'אם תקום', כי היה בטוח שאכן תקום."¹⁹²

היו גם כאלו שנותרו באירופה ודימו שהם חיים בביטחון יחסי. החל מתחילת המלחמה ועד 1944, הייתה הונגריה מקלט לנמלטים מאימי השלטון הנאצי. הורטי, מושל הונגריה, היה אמנם אנטישמי, אך לא נאצי. הוא תמך בגרמנים במלחמתם ולכן הגרמנים לא נכנסו להונגריה, והורטי לא הרשה לאס-אס לתפוס יהודים בארצו. על חצי מיליון יהודים שחיו בהונגריה בתחילת המלחמה, נוספו עד 1944 עוד חצי מיליון יהודים שחיפשו בה מקלט. כאשר הרוסים כבשו את הקרפטים, נכנסו הגרמנים ביום אחד להונגריה וכבשו אותה

191. הוצאת "עידנים" ידיעות אחרונות, תל אביב תשנ"ב, 1991.

192. שם, פרק ב', עמ' 30-47.

"כיבוש מגן". החל מאותו יום פעלה בהונגריה מכונת ההשמדה הנאצית במלוא עצמתה. במשך שישה שבועות בלבד, אחרי פסח התש"ד, שילחו הנאצים את כל יהודי הכפרים בהונגריה (10,000 יהודים ביום!) לאושוויץ, בקצב רצחני שלא היה כמוהו מעולם. לאחר שישה שבועות הורה הורטי, בזמן היותו עצור בארמונו, למשטרה ההונגרית להפסיק את שיתוף הפעולה עם האס-אס – הרכבות נעצרו, וחלק מיהודי בודפשט ניצלו מהשמדה. בתקופה שבה הונגריה הייתה מקלט לנמלטים מארצות אירופה, הסתובבו בה פעילים ציונים מוועדות ההצלה. הם זיפו מסמכים, התחפשו לקצינים גרמנים והבריחו יהודים. רבים סירבו לפקוח את עיניהם: רבנים וראשי קהילות אמרו להם להפסיק "לעשות פאניקה", והיו מנהיגי ציבור שהעדיפו "מילת כבוד של קצין גרמני" שהם יישלחו "רק לעבודה". חותני היה פעיל בוועדת הצלה, ובפסח תש"ד, כאשר העתיד לקרות כבר היה ברור, הוא הגיע לבית משפחתו וניסה להציל את הוריו בעזרת מדים ומסמכים מזויפים. אביו סירב: "אתה חי כמו שורד, כמו עולם תחתון", הוא אמר לו, "איני יודע אם תצליח להיגמל מאורח החיים הזה אי פעם." חותני ניסה להסביר לו שהוא מתכוון לעלות לארץ ישראל ולהתיישב בקיבוץ דתי, אך אביו בשלו: "אני מעדיף להמשיך לחיות כמו יהודי הגון כל זמן שאפשר, ואם נגזר עלינו למות – נמות כולנו, כל המשפחה, ביחד."

זרח ורהפטיג, זקן הציונות הדתית ומחשובי הפעילים בהצלה, סיפר שכאשר בא לראשי הישיבות בליטא וביקש להציל את התלמידים, שאלו הם "מה יהיה על הישיבות?" "אני דיברתי על הצלת בני הישיבות, והם דיברו על הצלת הישיבות", הוא טען בעצב.

אלו הם יושבי החושך והצלמוות, אסירי העני והברזל שהגיעו עד שערי מוות. יש לשים לב להבדלים שבין תועי המדבר ויורדי הים לבין שני הבתים שבמרכז: ה"צעקה" הופכת ל"זעקה", וה"הצלה" הופכת ל"ישועה" – הביטויים חזקים יותר. גם בבתי אלו ניתן לראות את השוני בין התפיסה ההלכתית לזו הנבואית: "כָּל־אֶחָד תִּתְּעֵב נַפְשָׁם, וַיִּגְעוּ עַד־שַׁעְרֵי מָוֶת" כוונתו בראייה הלכתית לכל חולה מסוכן שנתרפא, אך ברור שכוונת המשורר בפשט הנבואי היא לתופעה ייחודית, לאסונם של אלו שלא הלכו בדרך קיבוץ הגאולים.

בית ה' – "יורדי הים באניות" (פסוקים כג–לב)

יֹרְדֵי הַיָּם בְּאֲנִיּוֹת, עֹשֵׂי מְלָאכָה בְּמִים רַבִּים.
הֵמָּה רָאוּ מַעֲשֵׂי ה', וְנִפְלְאוּתָיו בְּמַצּוֹלָה.
וַיֹּאמֶר וַיַּעֲמֵד רוּחַ סַעֲרָה וַתְּרוֹמֵם גָּלְיוֹ.
יָעֲלוּ שָׁמַיִם, יָרְדוּ תְהוֹמוֹת, נִפְשָׁם בָּרָעָה תִתְמוּגָג.
יָחוּגוּ וַיִּנּוּעוּ כְּשָׁכּוֹר, וְכָל־חֲכָמָתָם תִּתְבַּלֵּעַ.
וַיִּצְעְקוּ אֶל־ה' בְּצָר לָהֶם, וּמִמַּצּוֹקֵיהֶם יוֹצִיאֵם.
יָקָם סַעֲרָה לְדָמְמָה, וַיַּחֲשׂוּ, גָלְיָהֶם.
וַיִּשְׁמְחוּ כִּי־יִשְׁתַּקּוּ, וַיִּנָּחֵם אֶל־מַחֲזוֹ חֲפָצָם.
יֹרְדוּ לָה' חֲסִדּוֹ, וְנִפְלְאוּתָיו לִבְנֵי אָדָם.
וַיְרוֹמְמוּהוּ בְּקִהְל־עַם, וּבְמוֹשֵׁב זִקְנִים יִהְלֻלוּהוּ.

בבית זה המשורר חוזר לעסוק בגאולים העולים לארץ ישראל, והפעם בדרך הים. לעומת הבתים האחרים, תיאורי הצרה וההצלה בבית זה כפולים, ונפרשים על פסוקים רבים. המסורה הוסיפה בין פסוקי בית זה נו"נים הפוכות, ולפי חז"ל הן מציינות "פרשה שאינה במקומה".¹⁹³ אכן נראה שהמשורר השתמש במזמור קדום, שתיאר את הצלתם של יורדי הים, וערך ועיבר אותו לצורך מזמור הגאולים. המאפיינים המיוחדים של בית זה מלמדים על החשיבות שייחס משורר המזמור לגאולה בדרך הים. קיבוץ גלויות בדרך זו לא התרחש מעולם, והוא ייחודי לגאולה המתוארת במזמור. בקריאת בית זה, נראה כאילו שמות אניות המעפילים מתרוצצים בין פסוקי הבית. גם ניצולי המחנות, ששרדו את אימתם של הבתים הקודמים, ממלאים את אניות הגאולים. אלו אניות שנבנו למשימות אחרות, מולאו פי עשרה או עשרים מקיבולתן ועלו לארץ ישראל בדרך ההעפלה, כאשר השלטון הבריטי מנסה לעצור אותן ובסופו של דבר גוזר בכך את קצו.

בית ו' – הגאולה מצרות הארץ והעם (פסוקים לג–לח)

העולים בדרך המדבר ובדרך הים עתידים למצוא במחוז חפצם, בארץ ישראל, ארץ שוממה:

יָשֻׁם נְהָרוֹת לַמִּדְבָּר, וּמִצְאֵי מַיִם לְצִמְאוֹן.
אֶרֶץ פָּרִי לַמִּלְחָה, מְרֻעַת יוֹשְׁבֵי בָּהּ.

193. בבלי שבת קטו, ע"ב; קטז, ע"א.

יֵשׁם מִדְּבַר לְאַגֵּם-מַיִם, וְאַרְץ צִיָּה לְמַצְאֵי [מקורות] מַיִם.
וַיּוֹשֶׁב שָׁם רָעִבִים, וַיְכַנְּנוּ עִיר מוֹשָׁב.
וַיִּזְרְעוּ שְׂדוֹת, וַיִּטְעוּ כֶּרְמִים, וַיַּעֲשׂוּ פְּרִי תְבוּאָה.
וַיְבָרְכֵם וַיִּרְבּוּ מְאֹד, וּבְהֶמְתָּם לֹא יִמְעִיט.

הבית פותח בתיאור שפע נהרות ומוצאי מים שהפכו לשממה, למדבר צימאון. השיממון המתואר במזמור מזכיר את תיאור הארץ לפני 130 שנה, כתיאורו של מארק טווין בספרו "מסע תענוגות לארץ הקודש".¹⁹⁴ העולים הראשונים לארץ ישראל מצאו בה מדבר, טרשים וכיצות קדחת. הם הפריחו את הארץ, תיקנו את מקורות המים, בנו מושבים ומושבות, נטעו כרמים, זרעו שדות והקימו משקי בהמות. זו המהפכה החקלאית, "הקץ המגולה".¹⁹⁵

בית ז' – סיום המזמור (פסוקים לט–מג)

הצרה האחרונה המצפה לגאולים השבים למולדתם מתוארת בבית המסיים של המזמור:

וַיִּמְעֲטוּ וַיִּשְׁחוּ [הושפלו], מַעְצָר [שלטון] רָעָה וַיִּגְוּ.
שֹׁפֶךְ בּוֹז עַל-נְדִיבִים [שרים], וַיִּתְּעַם בְּתֹהוּ לֹא-דָרָךְ.
וַיִּשְׁגַּב אֲבִיוֹן מַעוֹנִי, וַיֵּשֶׁם כָּצֹאן מִשְׁפָּחוֹת.
יִרְאוּ יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׁמְחוּ, וְכָל-עוֹלָה קִפְצָה [חסמה] פִּיהָ.
מִי-חֶכֶם וַיִּשְׁמַר-אֱלֹה, וַיִּתְּבוֹנְנוּ חֹסְדֵי ה'.

בבית זה המזמור אינו מתאר את האסון, אלא רק באופן כללי – התמעטות קשה עם שלטון רעה ויגון. שוב הוסיפה המסורה נו"ן הפוכה, סימן הרומז לשיר קדום, אך ייתכן שבמקרה זה אנו יכולים לזהות אותו. שני חלקי הפסוק "שֹׁפֶךְ בּוֹז עַל-נְדִיבִים, וַיִּתְּעַם בְּתֹהוּ לֹא-דָרָךְ" מוזכרים גם בדבריו של איוב. גם הוא התלונן על אובדן דרך של המנהיגים, אך תולה את הקולר בקב"ה, על שהביאם לידי כך:

עֲמוּ עַל וַתִּשְׁחָה, לוֹ שִׁיגָה [מרומה] וּמִשְׁגָּה.
מוֹלִיךְ יוֹעֲצִים שׁוֹלָל וְשֹׁפֵטִים יְהוֹלֵל [ישגע].
מוֹסֵר [חגורה] מְלָכִים פֹּתֵחַ [התיר], וַיֹּאסֵר [ויחגור] אֲזֹר [של עבדים] בְּמַתְּנֵיהֶם.

194. ראה בתחילת המקראה לשער הזיכרון עמ' 219–221.

195. ראה סנהדרין צח, ע"א.

מוליך כְּהָנִים שׁוֹלֵל, וְאַתָּנִים [שליטים] יִסְלֵף.
 מִסִּיר שׁוֹפָה, לְנִאֲמָנִים, וְטַעַם [בינה] זְקֵנִים יָקָח.
 שׁוֹפֵף בּוֹז עַל-נְדִיבִים, וּמְזִיחַ [חגורה] אֲפִיקִים [כובשים] רָפָה.
 מְגַלָּה עֲמָקוֹת מְנִי-חֶשֶׁךְ, וַיֵּצֵא לָאוֹר צִלְמוֹת.
 מְשַׁגֵּיא [מגביה] לְגוֹיִם וַיֵּאבְדֵם, שֵׁטֶחַ [צד] לְגוֹיִם וַיִּנָּחֵם [וילכדם].
 מִסִּיר לֵב רָאשֵׁי עַם-הָאָרֶץ, וַיִּתְּעֵם בְּתוֹהוֹ לֹא-דָרָךְ.
 יִמְשְׁשׁוּ-חֶשֶׁךְ וְלֹא-אוֹר, וַיִּתְּעֵם כְּשֹׁכֹר.

איוב י"ב, טז-כח

שלא כצרות הקודמות, אין משורר הפרק מתאר את ההצלה מצרת העם. כנגד "וימעטו וישחור", הוא רק מזכיר לנו את הגאולה מהצרות הקודמות ואת ריבוי הצאצאים – "וַיִּשְׁגְּב אֲבִיּוֹן מְעוֹנִי, וַיֵּשֶׁם כְּצֶאֱן מְשַׁפְּחוֹת". כולנו מכירים משפחות רבות כצאן אדם: כל כינוס משפחה ממלא אולם, ויסודם בפליט או פליטה שהגיעו לבדם מאירופה לאחר שהותירו שמה את כל משפחתם. כנגד אובדן הדרך של המנהיגים מתוארת במזמור תגובתם של יחידי סגולה, היודעים להודות לה' על חסדו: "יִרְאוּ יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׁמְחוּ... וַיִּתְּבוּנְנוּ חֲסִדֵי ה'"

בכל שנותיי בשיבת "מרכז הרב" היה ראש הישיבה, הרב צבי-יהודה הכהן קוק זצ"ל, פותח את שיחתו בליל יום העצמאות בשני הפסוקים האחרונים של המזמור. את כוונתו המלאה הבנתי רק כאשר למדתי לראשונה את המזמור, לפי שלושים שנה, בהיותי כבר בשיבת "הר עציון" באלון שבות. הרצי"ה פתח בשאלה מתבקשת – מדוע מכנה המשורר את המתבוננים בחסדי ה' "ישרים" ולא "צדיקים"? תשובתו התבססה על הגמרא הידועה, המפרשת כי הפסוק בזכריה מכוון לצדיקים לעתיד לבוא:

מאי דכתיב "מי בז ליום קטנות?" מי גרם לצדיקים שיתבזבז [או:

שיתבזה] שולחנן לעתיד לבוא? קטנות שהיה בהן, שלא האמינו בהקב"ה.

סוטה מח ע"ב

הרצי"ה השתומם על גמרא זו: וכי ייתכנו אנשים שהגמרא מכנה אותם "צדיקים" והם אינם מאמינים בקב"ה? "צדיקים שאינם מאמינים"?! תשובתו

הייתה חד משמעית: כן, יש צדיקים שאינם מאמינים. יש צדיקים במידות, צדיקים בעולמם הפנימי, שאינם מתכוננים בחסדי ה'. יחידי הסגולה שעליהם דיבר המזמור הם אלה היודעים להודות לה' על חסדו, גם כאשר כולם מתלוננים: "יראו ישרים וישמחו".¹⁹⁶

הרצ"ה היה אחד מ"ישרים" אלו. למרות היותו בכל גופו ונשמתו איש ארץ ישראל על כל מרחביה, כל רגב מאדמתה, ידע להודות לה' על חסדיו בהקמת המדינה. ב"מזמור י"ט" המפורסם שלו, בערב ששת הימים, הוא תיאר את הקרע בנשמתו לאחר ששמע את הכרזת האו"ם על חלוקת הארץ עם כינון מדינה יהודית:

לא יכולתי לצאת ולהצטרף לשמחה עם הנוער שלנו... כי אכן נתקיים דבר ה' בנבואת יואל (ד' ב) "ואת ארצי חִלְקוּ" ... באותו מצב, מזועזע בכל גופי, פצוץ כולי וחתוך לגזרים – איפה שכם שלנו? ואנחנו שוכחים את זה? איפה חברון שלנו? ואנחנו שוכחים את זה? ואיפה יריחו שלנו? ואנחנו שוכחים את זה? ואיפה עבר הירדן שלנו? ואנחנו שוכחים את זה? ואיפה כל רגב ורגב מאדמת בית חיינו... לא יכולתי אז לשמוח!

הרצ"ה הלך לרב חרל"פ, תלמיד-חבר של הרב קוק וראש הישיבה דאז: מזועזעים ישבנו ודמומים, לבסוף התאוששנו, ואמרנו שנינו כאחד – "מאת ה' היתה זאת, היא נפלאה בעינינו".

מובא ב"שיחות הרב צבי יהודה", כרך ארץ ישראל, עמ' 258¹⁹⁷

אף על פי שלא פילל למדינה קרועה כזו, הרצ"ה הבין שזוהי החלטה שמימית, ושמח בכל מאורו על המדינה: "מאת ה' היתה זאת, היא נפלאה בעינינו". בהספדו על הרצ"ה בישיבת הר עציון אמר ראש הישיבה, הרב עמיטל, שלארץ ישראל יש עוד הרבה דואגים, אבל לקדושת מדינת ישראל היה רק דואג אחד – הרב צבי-יהודה.

כדי להתחסן כנגד הייאוש, כדאי להביט בעיתונים מלפני מלחמת ששת הימים, ולא רק בעיתונים של עכשיו. העיתונים של אז היו מלאים באווירה

196. בהקשר זה הזכיר הרצ"ה את דברי הנצי"ב בהקדמה לפירושו לתורה, שהאבות היו ישרים.

197. ערך מחדש: שלמה אבינר, ירושלים התשס"ה

קודרת ובדברי ייאוש ותסכול: כארבע שנים לפני כן פרש בן גוריון לשדה בוקר ומינה את לוי אשכול – שר האוצר, האנטי-גיבור – למחליפו; ראש הממשלה גמגם בנאומו הפומבי בכנסת ערב המלחמה בגלל בלבול דפים, ונוצר פחד נוראי בעם מחוסר ממשלה ומנהיגות; ברדיו קהיר כבר חגגו את הניצחון בתל אביב. רבים אז בארץ חשו ממש פחד שואה; במשך שלוש שנים לפני כן הירידה הייתה גדולה יותר מהעלייה; והיה מיתון כלכלי קשה בארץ. "האחרון שיצא בלוד, שלא ישכח לכבות את האור", אמרו אז.

הייאוש ימיו כימי הציונות וכימי העם היהודי. הייאוש הוא הצל של האמונה. אפשר לקרוא אותו בשירתו של ביאליק ובכתביו של רנר, בהכרזת "העם היהודי איפה" של חיים וייצמן, במכתב הפרידה של ב"ז הרצל, בשירי העצב של רחל מכנרת על הרעב בתרפ"ז, ובאווירת הייאוש והפחד של טרום ששת הימים. אין זה קל להתבונן בחסדי ה'. אפילו משה רבנו, גדול הנביאים, שאל "למה זה שלחתני" וביקש "הרגני נא הרג" כשראה משברים בתהליך הגאולה שנשלח להוביל.

מזמור קיבוץ הגלויות שלמדנו כעת, גם הוא מזמור קשה ומיוסר. אין בו גאולה של פחות מ-24 שעות, כתפיסת הגאולה המודרנית של תנועת חב"ד, אלא גאולה דומה ליציאת מצרים, שנמשכה 480 שנה עד בניין בית המקדש. היום אנשים יוצאים ליערות, חוגגים בשיבות, נהנים ובוכים. רק ישרים שמחים.

בחסדי ה', גם איננו עוברים ולו אחת מרכבה מהמצוקות שעברו על בני עמנו בדור הקודם ובדור שלפניו. בה' באייר תש"ח התחולל חזונו של משורר המזמור: בפעם הראשונה מאז ומעולם יכלה אנייה להיכנס, באופן חוקי ורשמי, לנמל חיפה, עם פליטי שואה ויהודים נרדפים מהעולם כולו. זהו חזון הגאולה של מזמור ק"ז, וזוהי פתיחתה של תפילת ערב העצמאות של המדינה היהודית המתחדשת בארץ ישראל.

יהי רצון שנהיה ראויים לשיר את שיר הגאולה, שירת ישרים, ולדעת להתבונן חסדי ה'.

מגילת העצמאות – פשר ומשמעות¹⁹⁸

בארץ ישראל קם העם היהודי

"בארץ ישראל קם העם היהודי... מדינה יהודית בארץ ישראל, היא מדינת ישראל". במשפטי מפתח אלה עוצבה מחדש "דמותו הרוחנית, הדתית והמדינית" של העם היהודי השב לארצו, והחלה להתגבש זהות יהודית-ישראלית מתחדשת.

אך האם זה נכון לומר שרק "בארץ ישראל קם העם היהודי"? האם לא עוצבה דמותו הרוחנית והדתית של העם היהודי בגלות מצרים וביציאה ממנה? האם לא היה נכון יותר לומר שדבר ה' לאברהם ושאיפת היהודים לציון במשך הדורות, הם שעיצבו את דמותו וזהותו של העם היהודי בכל הגליות?

השאיפה לציון אכן נזכרת במגילת העצמאות, אך היא נובעת כל כולה "מתוך קשר היסטורי ומסורתי זה" לארץ ישראל, כי לא הגלות עיצבה את זהותנו היהודית, אלא ארץ המולדת העתיקה – זה דברה של מגילת העצמאות, לפי רוחו של דוד בן גוריון.

אכן היו הצעות אלטרנטיביות לניסוח המגילה, גם זו של משה שרתוק (שרת) וגם הצעתו הדתית-לאומית בניסוחו של ד"ר זרח ורהפטיג, שנפתחה בדבר ה' לאברהם – "לך לך... אל הארץ", ואולם הנוסח שנתקבל ונחתם היה הנוסח של בן גוריון: הפתיחה בחיבור שבין ארץ ישראל והעם היהודי, שהוא בסיס הקיום של העם. הרב י"ל הכהן מימון אף הציע לקרוא למדינה בשם "יהודה", ובוודאי חשב על מדינת החשמונאים. אולם דוד בן גוריון התעקש וטען כי שמו הנכון של העם כולו, בתנ"ך ובמורשת, הוא "ישראל".

198. ראה עותק ממגילת העצמאות בעמ' 308–309.

הניסוח הפותח את מגילת העצמאות על "העם היהודי שקם בארץ ישראל", פירושו כי חיי היהודים בגולה אינם נחשבים חיי עם, אלא חיי יחידים וקהילות; המובן של המילה "קם" הוא "קוממיות", כי רק בארץ ישראל היה העם היהודי עם בן חורין, ורק "בה חי חיי קוממיות ממלכתית", שיכולים להיחשב חיים לאומיים.

בלשונם של חז"ל נאמר הרעיון הזה במדרש הלכה על המושג "קהל עדת ישראל", ואמרו חז"ל (הוריות ג ע"א): "הלך אחר רוב יושבי ארץ ישראל", כי היהודים שבגולה לא נקראים "קהל", וזה נאמר על ידי חכם תלמודי מבבל. אכן כך נתפרשו הדברים בהגותו של הרב קוק.

יתר על כן: כל היהודים שחיו בגלויות השונות ולא חלמו כלל לשוב לארץ ישראל – ובוודאי שלא חתרו "בכל דור לשוב ולהיאחז במולדתם העתיקה" – כל אלה, אף אם יהיו מיליונים, אין להם שום כוח וזכות לייצג את "העם" בכלל, אשר "לאחר שהוגלה מארצו בכוח הזרוע, שמר לה אמונים בכל ארצות פזוריו, ולא חדל מתפילה ומתקווה לשוב לארצו, ולחדש בתוכה את חירותו המדינית".¹⁹⁹ לא המתיאשים, לא המשלימים עם הגלות ולא המתבוללים למחצה, לשליש או לרביע, מייצגים את העם היהודי לדורותיו ואת זכותו "הטבעית וההיסטורית", אלא התפילה היהודית היא המבטאת את קשר האמונים של העם בכללו – "ברוך אתה ה', מקבץ נידחי עמו ישראל... בונה ירושלים... ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים".

בלשון מגילת העצמאות, אפילו היצירה הרוחנית-דתית של הגולה היהודית אינה יכולה להיחשב יצירה כלל ישראלית כמו זו של ארץ ישראל, אשר העם היהודי יצר בה "נכסי תרבות לאומיים וכלל אנושיים, והוריש לעולם כולו את ספר הספרים הנצחי".

בהחלט נכון שרוב רובם של ספרי התנ"ך חוברו ונכתבו בארץ ישראל, וכך גם ספרי הבית השני שמחוץ לתנ"ך. כך גם המשנה ורוב ספרות התנאים, הבסיס של התפילה, התלמוד הירושלמי ורוב המדרשים, וגם ספרי הקבלה הקדומים (כמו "ספר יצירה"). אפילו הסיכום ההלכתי הגדול של ר' יוסף קארו – ה"שולחן

199. לאחרונה קמו היסטוריונים חדשים וטענו שהרומאים לא הגלו יהודים מארצם בכוח הזרוע, כמו הבבלים והאשורים, אלא היהודים עזבו מעצמם. אולם האמת היא שהרומאים החריבו בכוח הזרוע את ירושלים ואת יהודה, ולא נתנו ליהודים לחזור שמה ימדרו שוב. ליהודים שנתרו בחיים וברחו לא הייתה שום ברירה – כוח הזרוע הוא שגרם לבריחתם ולחסימת דרכם חזרה.

ערוך" – חובר ונכתב בסביבת צפת, בארץ ישראל. בכבל הייתה אוטונומיה יהודית במשך מאות שנים, אבל התלמוד הבבלי בנוי ומבוסס כולו על המשנה ועל מקורות התנאים שבאו מארץ ישראל, וכמובן נשען על התנ"ך, כך שהיצירה היהודית בגולה היא הרחבה וביאור של יצירת ארץ ישראל. כך ניתן לומר גם על היצירה היהודית בצפון אפריקה, בספרד, באשכנז ובמזרח אירופה, שבנויה על גבי התלמוד הבבלי, אך היסודות נותרו ביצירה הארצישראלית.

אחדות ישראל

ברור שרבים וטובים יתנגדו בכל מאודם להשקפת עולם ציונית רדיקלית כל כך. אולם רוב המתנגדים לציונות בקרב העם היהודי חיים, פועלים ויוצרים במדינה שקמה מכוחה של מגילת העצמאות. חלק גדול מהם אף חתם עליה באמצעות נציגיו, כמו נציגי "אגודת ישראל" מחד גיסא ונציגי השמאל החילוני מאידך גיסא, ברגע נדיר של הסכמת רוב עם ישראל אחרי שואת החורבן של יהדות אירופה, למען תקומתה של מדינה יהודית בארץ ישראל. אז הייתה עדיין הזהות היהודית ברורה בעיני רוב היהודים, והישראליות של "הצברים" ילידי הארץ הייתה בחיתוליה. בכל זאת התפתח מתח די חריף בין ילידי הארץ, בפרט הלוחמים בפלמ"ח ובמחתרות, ישראלים האוחזים בנשק שנשבעו לא להיות מובלים עוד "כצאן לטבח", לבין העולים החדשים מכאן והישוב הישן מכאן, יהודים פליטי גלות ואלה המזוהים עם הגלות.

והנה, אושרה תכנית "החלוקה" באו"ם וירושלים נשארה מחוץ לתחומי המדינה, והמערכה העיקרית במלחמת העצמאות הייתה על ירושלים – זו שמאה אלף יהודים היו נצורים בה, מוקפים יישובים ערביים צפופים מדי עבר; ירושלים, שלב כל יהודי בעולם מתפלל אליה ועליה פעמים אחדות מדי יום, גם בתפילות, גם בברכת המזון. יהודי הגלויות, יותר ממה שידעו על ארץ ישראל, ציון וירושלים היו בפייהם ובלבם, וכל ארץ ישראל נדמתה להם כ"ירושלים" גדולה, מירכתי צפון ועד "ביתא ישראל" באתיופיה.

במערכה על ירושלים נלחמו ישראלים "צברים" מקיבוצי העמק והשפלה, כתף אל כתף עם יהודים ירושלמים. שיא המערכה התרחש ימים אחדים לפני פסח תש"ח, עת פרצו לוחמי "הראל" את המצור על ירושלים, בהביאם עמם

גם מצות לפסח; בכניסה לעיר התחבקו, בכו ורקדו יחד, לוחמי הפלמ"ח בכובעי גרב ובמכנסים קצרים עם יהודים ירושלמים בלבושם הישן. תמונת מפגש מרגשת זו בין היהדות הירושלמית לבין הישראליות הלוחמת, מתחברת היישר אל תמונת הצנחנים ליד הכותל במלחמת ששת הימים, ושתייהן ביטאו את הזהות היהודית-ישראלית המתעצבת מחדש ברוח מגילת העצמאות.

כעבור שני דורות כבר נוצקה והתחשלה הזהות היהודית-ישראלית בנוער הישראלי ברובו, אך עם זאת אנו עדים לפער הרבה יותר רציני, הולך ומתרחב, בין הזהות היהודית לבין הזהות הישראלית. מאות אלפי ישראלים, רובם עולים מרוסיה ומדינות חבר העמים, אינם יהודים על פי ההלכה, וחלק ניכר מהם כבר התיימש מן הגיור, אבל הם חלק בלתי-נפרד מן החברה הישראלית ומן הזהות הישראלית. מאידך גיסא, הולך וגדל חלקו של ציבור חרדי מתעצם, שרובו אינו רוצה להיכנס בשערי "כור ההיתוך" הישראלי, הלא הוא צה"ל.

החיבור של מגילת העצמאות בין העם היהודי ובין מדינת ישראל, הוא המעצב את הזהות היהודית-ישראלית בארץ – אך האם יש לו די כוח כדי להתגבר על מגמות הפירוד ועל כוחות הקיטוב? האם הזהות היהודית-ישראלית יש לה הכוח לשרוד ולהתפתח, ולהמשיך להיות חוט שדרה של החברה היהודית-ישראלית?

שתי הממלכות – יהודה וישראל

כדי להתמודד עם שאלה זו, עלינו לפנות תחילה אל התנ"ך, "ספר הספרים הנצחי". הרי על חזונות הנביאים ועל ערכי המוסר הבוקעים ממנו, מושתתת מגילת העצמאות. עלינו לבחון בדברי הנביאים את המתח העתיק עד כדי קרע בין "יהודה וישראל", ולעומת זה את נבואת ההשלמה והאחדות באחרית הימים. הפילוג העתיק ביותר בתולדותינו התרחש בין "יהודה" ל"ישראל". כבר בראשית ספר שופטים (א' ג) נאמר ששבט יהודה הלך לגורלו ולנחלתו יחד עם שבט שמעון, באחריות הדדית כמו ברית שבטים. בסוף מלכות דוד (שמואל-ב י"ט מב-מד) אנו פוגשים עימות בין "איש יהודה" ל"איש ישראל" – הראשונים אומרים: "כי קרוב המלך אלי...", והאחרונים אומרים: "עשר ידות לי במלך, וגם בדוד אני ממך" (כלומר, יותר ממך).

אחרי ימי דוד ושלמה התפלגה הממלכה המאוחדת לשתי ממלכות. שתי הממלכות אף נלחמו ביניהן במלחמות אחים לא מעטות, עד לחורבן שומרון בירת ממלכת ישראל בידי האימפריה האשורית. שומרון וירושלים, ממלכת ישראל וממלכת יהודה, הם סמלי הפילוג הלאומי בימי בית ראשון. חורבנה של שומרון והגליית תושביה הותירו בארץ את ירושלים לבדה, אולם הטראומה ההיסטורית ופצעי הפילוג הותירו משקעים מרים וקשים. כל שנאת החינם בימי בית שני לא התקרבה למלחמות האחים של בית ראשון, ולשבר הקשה של הפילוג בין יהודה לישראל.

בנבואות הנחמה וקיבוץ הגלויות חוזרים הנביאים וקובעים, שהפילוג הנורא ההוא לא ישוב עוד, ועם ישראל לא יתפצל עוד:

"וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא... וְאָסַף נְדָחֵי יִשְׂרָאֵל; וּנְפָצוֹת יְהוּדָה יִקְבֹּץ מֵאֲרָבֶּעַ כְּנָפֹת הָאָרֶץ... אֶפְרַיִם לֹא-יִקְנָא אֶת-יְהוּדָה, וַיהוּדָה לֹא-יִצָּר אֶת-אֶפְרַיִם" (ישעיהו י"א-יג);

"וְנִקְבְּצוּ בְּנֵי-יְהוּדָה וּבְנֵי-יִשְׂרָאֵל יַחְדָּו, וְשָׁמוּ לָהֶם רֹאשׁ אֶחָד, וְעָלוּ מִן-הָאָרֶץ" (הושע ב' ב);

"כִּי הִנֵּה יָמִים בָּאִים, נֹאמֶר-ה', וְשַׁבְתִּי אֶת-שְׁבוֹת עַמִּי יִשְׂרָאֵל וַיהוּדָה, אָמַר ה'" (ירמיהו ל' ג);

"כֹּה-אָמַר אֱלֹהֵי-יְהוָה: הִנֵּה אֲנִי לֹקֵחַ אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִבֵּין הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִלְכוּ-שָׁם; וְקִבַּצְתִּי אֹתָם מִסָּבִיב, וְהִבֵּאתִי אוֹתָם אֶל-אֶדְמָתָם. וְעָשִׂיתִי אֹתָם לְגוֹי אֶחָד בָּאָרֶץ, בְּהָרֵי יִשְׂרָאֵל, וּמִלֶּךְ אֶחָד יִהְיֶה לְכָלָם, לְמֶלֶךְ; וְלֹא יִהְיוּ עוֹד לְשְׁנֵי גוֹיִם, וְלֹא יִחָצוּ עוֹד לְשְׁתֵּי מַמְלָכוֹת עוֹד" (יחזקאל ל"ז כא-כב).

הבטחות כה חזקות של ארבעה נביאים מורות כמובן על הסכנה הגדולה ועל החרדה העצומה מפני הפילוג העתיק והקשה הזה. החרדה גם אינה נעלמת לחלוטין, באשר אנו העדים לכך שמימוש הנבואה על קיבוץ הגלויות ועל שיבת ציון דרש מאמצים כבירים של חלוצים ומנהיגים במשך כמה דורות. אם כן, אף הנבואה הנחרצת הזאת שלא ישוב עוד הפילוג ולא נתחלק עוד לשתי ממלכות, דורשת מאתנו מאמצים כבירים. הנבואה מסמנת לנו מטרה, מציבה חזון, נוסכת ביטחון, אך מחייבת פעולה נמרצת.

הנבואה, ובפרט נבואת יחזקאל, אף מחייבת אותנו לעיון מעמיק יותר –

הפרק ביחזקאל פותח ב"חזון העצמות היבשות" שיקומו לתחייה וממשיך ב"חזון שני העצים", "עץ יוסף ועץ יהודה" שיהיו לעץ אחד. "חזון העצמות היבשות" היה במשך שנים רבות כמו "קריאת שמע" במערכת החינוך הישראלית הממלכתית, ודוד בן גוריון ייחס לנבואה זו משמעות מיוחדת. אבל מי היו "העצמות היבשות" בנבואת יחזקאל?

שאלה זו העסיקה אותי שנים רבות, עד שהגעתי למסקנה – "העצמות היבשות" היו גולי ממלכת ישראל שגלו משומרון כ-150 שנה לפני יחזקאל, ובזמן גלות יהודה וירושלים כבר היו בעיני עצמם "עצמות יבשות": "העצמות האלה, כל-בית ישראל המה – הנה אמרים, יבשו עצמותינו ואברה תקותנו, נגזרנו לנו" (יחזקאל ל"ז יא).

מסקנה זו עולה גם מן הפסוקים וגם מן ההיגיון. הביטוי "כל בית ישראל" שמגדיר את "העצמות היבשות" חוזר בהמשך הפרק, ב"חזון שני העצים", דווקא בתיאור עץ יוסף – "ליוסף עץ אפרים, וכל-בית ישראל חבירו" (שם טז), ואיננו נזכר בתיאור עץ יהודה.

הגיון המציאות אומר שגולי יהודה בימי יחזקאל היו מזועזעים ומוכים, פליטים וגולים, אפופי הלם החורבן של ירושלים ויהודה עם המקדש – כל דבר קשה, רק לא "עצמות יבשות"; לעומתם, גולי שומרון וממלכת ישראל אחרי כ-150 שנה, כבר היו באמת "עצמות יבשות", שכל הקשרים שלהם לארצם ולמורשתם כבר יבשו והתפרקו לגמרי.

גם הגיון הפרק מלמד כך – אם רק גולי יהודה ישרדו וישוּבו לארצם, בוודאי לא יתעורר שוב המתח הקדום בין "יהודה וישראל", ולא יעלה כל צורך בנבואת שני העצים. אך "חזון העצמות היבשות" מכונן כולו לגולי ממלכת ישראל-שומרון, ואם אפילו הם, שכל תקוותם כבר אבדה, יקומו מקברי הגלות – הלוא אז מוכרחה הנבואה להתמודד עם סכנת הפילוג הנורא ההוא, שהיה מגורמי החורבן והגלות. לפיכך מוכרח לבוא "חזון שני העצים" שיהיו לעץ אחד, בעקבות "חזון העצמות היבשות" שיקומו לתחייה מקברי הגולה.

לכל זה צריך להוסיף עוד שיקול מכריע: מאז ומקדם, ביהודה היה שמור מקום של כבוד לספר התורה – הדבר הגיע לשיא במעמד חידוש הברית בשנת 18 ליאשיהו (מלכים-ב כ"ב; ירמיהו י"א); אף דברי נביאים הועלו על

ספרים כתובים (ראה: ישעיהו ח'; כ"ט; ירמיהו ל"ו; ל' א'; נ"א נט-סא) ואף נקראו בציבור. רוב נביאי התוכחה והנחמה, שדבריהם נאספו ונכתבו בספרי הנביאים שהגיעו אלינו, באו מיהודה, ובכלל זה הנביאים שנשאו את דבר ה' לממלכת ישראל ולשרידיה כמו עמוס וירמיהו. רק הושע חי כנראה בממלכת ישראל, ורוב הנביאים שפעלו בה היו נביאי פעולה, כאלהו ואלישע ועד יונה בן אמיתי.

ירבעם בן נבט, מחולל ממלכת ישראל-שומרון, יצר פער מכון ביחסה לספר התורה ולמצוותיה: קל לראות זאת מפולחן העגלים שהציב בשני קצות הממלכה עם כוהנים שלא משבט לוי, וקביעת חג בתאריך השונה מהחג ביהודה (בכל דרך שנפרש מעשים אלה, מלכים-א י"ב כח-לג), וכן משמות בניו, נדב ואביה (מלכים-א י"ד-א; ט"ו כה), שמזכירים את שמות בני אהרן שמתו "ביום השמיני" לחנוכת המשכן (ויקרא י'), "בהקריבם אש זרה לפני ה'" (במדבר כ"ו סא). אף החפירות הארכיאולוגיות בתל דן (למשל) חשפו במה ישראלית גדולה בנויה מאבנים מסותתות גזית, שעולים אליה ב"מעלות" (מדרגות) ולא בכבש, וזאת הפרה ברורה של דין התורה (שמות סוף פרק כ'; דברים כ"ז ה-ו). אכן, גם ביהודה הרבו לעבור על דיני התורה ומצוותיה כעדות הנביאים בכללם, אולם לתודעת התורה ולאזהרות הנביאים מכוחה היה מעמד חשוב ביהודה, הרבה יותר מאשר בישראל.

לפיכך, גולי שומרון לא יכלו להיאחז בספר התורה ובספרי הנביאים, ואלה לא עמדו במרכז עולמם. זהותם הרוחנית והתרבותית נשענה על מסורת אבות האומה (בית אל של יעקב, למשל, כמקום שער השמיים – בראשית כ"ח י-כב; ל"ה ו-טו), ועל תבנית נוף מולדתם. כאשר גלו מארצם, לא יכלו יסודות אלה להחזיק מעמד יותר מכמה דורות, ובמהרה הפכו לזיכרון עמום ואחר כך ל"עצמות יבשות".

לעומתם, גולי יהודה, בתהליך ארוך וכואב, הפכו את ספר התורה ואת ספרי הנביאים למרכז עולמם הרוחני והתרבותי, ומקשר חי זה התפתחה גם יהדות הגולה, שהתגבשה סביב בית הכנסת ובית המדרש. כך גם יהדות בית שני ועולמם של חכמים התגבשו סביב ספר התורה וקריאתו בציבור, כפי שהנהיג עזרא הכהן-הסופר לאחר שעלה מן הגולה לירושלים והציב בה את האלטרנטיבה התורנית.

רוב מנהיגי היהדות האמינו בגאולת העם היהודי מכוח נאמנותם לתורה,

וכך הם חושבים גם כיום. רק הנבואה המופלאה של שני נביאי החורבן הכהנים, ירמיהו (פרקים ג' ול"א) ויחזקאל (פרק ל"ז), מציבה במרכז הגאולה ושיבת ציון את בני אפרים ושומרון, בניה של רחל, את "העצמות היבשות" ואת "עץ יוסף אשר ביד אפרים", אשר יקומו מקברי הגולה באופן שלא ניתן לשום הבנה, מפני שה' יפיח בהם רוח ויקים אותם לתחייה, בכבודו ובעצמו.

לנגד עינינו הנדהמות קם החזון הזה והפך למציאות. מתוך קברי הגולה קמו יהודים שמאסו ובעטו ביהדות הגולה ובספרים הקדושים, ורבים מהם דווקא עלו לציון והקימו מחדש את הזהות הישראלית העתיקה, זו שמיוסדת על תבנית נוף המולדת וקשורה למסורת האבות, אך לאו דווקא לספר התורה ולהלכה היהודית. מנהיגי היהדות הגיבו בזעם, בהפתעה, בפליאה, בהכחשה או בביטחון עצמי שכל זה הוא רק בגדר "תאונה" זמנית שתחלוף כמו צל; הרי לדעתם אין, וגם לא ייתכן, שום סיכוי לקיום יהודי שאיננו מבוסס על הנאמנות לתורה.

אך רצון ה' לבדו הוא יקום, ואם הוא נפח רוח ב"עצמות היבשות" והקים לתחייה את הישראליות, ברור מאליו שאנו עומדים בפני הדרמה המופלאה של "חזון שני העצים" – הישראליות והיהדות – שהם הנאבקים על זהותה ועל דרכה של "מדינה יהודית בארץ ישראל, היא מדינת ישראל". מאבק זה בעצמו הוא תמצית חיינו מאז העצמאות, הוא בעצמו כורך יחד את שני העצים והופך אותם לעץ אחד לבלי היפרד עוד, כדבר ה' בנבואת יחזקאל.

הספד הרב קוק על הרצל – אחאב ויאשיהו

אולי המנהיג היהודי היחיד שהבין בחזונו שלו את החזיון הציוני הזה, היה הרב אברהם יצחק הכהן קוק, וכך אמר בהספרו על בנימין זאב הרצל, בשבעה למותו ביפו, תחת השם: "המספד בירושלים", כחודש ימים לאחר עלייתו לארץ ישראל:

וצריך להבין בכלל למה אנו צריכים לשני משיחים, משיח בן יוסף ומשיח בן דוד, והרי התכלית המכוון הוא שנשיא אחד יהיה לכולם – "דוד עבדי נשיא להם לעולם". אמנם כשם שיצר השם יתברך באדם הגוף והנשמה, ולעומתם הכוחות הנוטים להחזיק קיום הגוף על מכונו, לשכללו ולפתחו, וכן הכוחות המחזקים כוח הנשמה הרוחנית,

ומעדנים ומשכללים אותה. ותכלית השלמות הוא שיהיה הגוף חזק ואמין ומפותח כראוי, והנשמה בריאה וחזקה ומשוכללת, מושכת אחריה בכוחה האדיר את כל כוחות הגוף האמיצים והחזקים לתכלית השכל הטוב והטהור, חפץ העליון ברוך הוא בעולמו –

כן הכין בישראל בייחוד שני אלה הכוחות, הכוח המקביל לערך הגוף האנושי, השוקק לטובת האומה במעמדה ושכלולה החומרי, שהוא הבסיס הנכון לכל התכניות הגדולות והקדושות שישראל מצויינים בהם, להיות עם קדוש לה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל, ולהיות גוי אחד בארץ לאור גויים. והצד השני עצם הכוח לשכלול הרוחניות בעצמה. וההבדל שביניהם, שלצד הראשון יש דוגמא בין כל עמי הארץ לישראל, כמו שאנו שווים להם בגופניות. הצד השני הוא העניין המתיוחד לישראל עצמן, שעל זה נאמר: "ה' בדד ינחנו" "ובגויים לא יתחשב", מצד תורת ה' והקדושה העליונה המיוחדת לישראל עם קודש. והנה מתחילה הוכנו שני הכוחות הכלליים בשני השבטים שהוכנו למלוך בישראל, אפרים ויהודה...

והנה התכונה של החיבה הלאומית בתור כללות וחומריות נתגלתה באחאב שחיבב מאד את ישראל, ואחז מעשה אבותיו, עמרי, שהוסיף עיר אחת בארץ ישראל. ודורשי רשומות אמרו כולם באים לחיי העולם הבא – "לי גלעד", זה אחאב שנפל בגלעד. וכדברי תנא דבי אליהו: שהיה מעמיד פנים במלחמה [כאילו לא נפגע] גם אחרי שנחתו בו החיצים, שלא להבעית את ישראל. אומץ רוח כזה בא מאהבה יתרה ונפלאה. גם כיבד את התורה לפני בן הדד [שלא נתן להם לקחת "כל מחמד עיניך"], מפני שעל כל פנים כבוד האומה תלוי בה, על כל פנים כלפי חוץ. ועם כל זה לא הכיר ערכה של תורה, וקדושת השם יתברך המיוחדת, שבה כל יתרונם של ישראל, על כן הלך בדרכי איזבל ובחוקות התועבות של גויי הארץ, לפי המידה שהייתה שולטת אז ברוח הזמן. לעומת זה, יאשיהו הגביר את הצד הרוחני עד אין דומה בכל המלכים, כעדות הכתוב: "וכמֹהוּ לא היה לפניו מלך, אשר שב אל ה' בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאדו, ככל תורת משה" (מלכים ב' כ"ג, כה), עד שלא רצה כלל להיות יחס [לאפשר קשר של] ישראל עם אומות העולם, ובזה ויתר על דברי ירמיה הנביא, שציוה מפי ה' להניח לעבור בארץ ישראל את חיל מצרים. על כן באחאב ויאשיהו [ששניהם נפלו

במלחמה], התכנסו שתי הנקודות של יוסף ושל יהודה, כוח משיח בן יוסף, ומשיח בן דוד...

והנה בתור עקבא דמשיח בן יוסף, נתגלה חזיון הציונות בדורנו, הנוטה לצד [הלאומי] הכללי ביותר. ומצד חסרון הכשרתנו אין הכוחות מתאחדים להשכיל, מעבר מזה, איך שההכשר הכללי [הלאומי והאוניברסלי] לישראל אינו כי אם בסיס ליסודו המיוחד, ועל כן צריך שתהיה ההנהגה מכוונת לתכלית ההתעלות המיוחדת, ולהיות מושפעת הרבה מהסגולה של יחידי הדור, צדיקים וחכמי תורה – ולעומת זה ההכרה שהחפץ לחזקם של ישראל והתנערותם בתור אומה חיה, עם כל צרכיה החומריים, שהוא דבר נכון כשמצטרף לכל התכונה הראויה. [וההפרדה בתנועה הציונית] גרמה עד כה שלא הצליחה במעשיה, עד שחסרון ההצלחה גרם לסכסוכי דעות וריב אחים שהלכו בדרך מסוכנה כזאת [הכוונה לפילוג אוגנדה], עד שהמנהיג הראשי נפל חלל מעוצר רעה ויגון. על כן ראוי לנו לשום אל לב, להשתדל לנטיית ההתאחדות של עץ יוסף ועץ יהודה, לשמוח בהתנערות חפץ החיים הבריאים האנושיים המפעם בכלל באומה, [ועם זה] לדעת שהתכונה הזאת אינה תכליתם [המיוחדת] של ישראל, כי אם הכשר הגון, כשיגודל על פי דרכו.

נדפס במאמרי הראי"ה, א', עמ' 94–99;

מקורו בקובץ הראשון ליפו, ירושלים תשס"ו, ק"ט–קט"ז

לפי חזונו של הרב קוק, העיקר הוא באיחוד שני הכוחות, הכוח הישראלי והכוח היהודי. זהו "חזון שני העצים" וזהו גם העיקר במגילת העצמאות. אלא שהרב קוק מרחיק לכת, באשר הוא מפרש את פסוקי הנביא זכריה על "המספד בירושלים" (זכריה י"ב י–יב), בעקבות תרגומו המופלא (בעיני חז"ל – ראה: בבלי מגילה ג ע"א) של יונתן בן עוזיאל, שגילה במספד שבנבואה מספד כפול – על שני מלכים גדולים שנפלו בקרב, אחאב שנפל ברמות גלעד ויאשיהו שנפל במגידו. הלוא אלה הם שני הקצוות ההפוכים של "עץ יוסף ועץ יהודה", הישראליות והיהדות. הרב קוק ראה בחזונו שכל אחד משני הכוחות לבדו לא יצליח, לא אחאב לבדו ולא יאשיהו לבדו, ורק האיחוד ביניהם יכול להיות בסיס להצלחת המפעל של שיבת ציון ומדינת ישראל.

אם נתבונן בשתי הדמויות האלה, אחאב ויאשיהו, נראה באמת לפנינו שתי דמויות הפוכות בתכלית: אחאב כרת ברית עם צידון והתחתן עם איזבל מצידון (מלכים-א ט"ז לא-לג), היא אשר הביאה לישראל את פולחני הבעל והאשרה ואת שפיכת דם נקיים (נביאי ה' מתנגדי המשטר – מלכים-א י"ח יג; נבות היזרעאלי – שם כ"א מפס' ו), וסחפה את אחאב אחריה עד כדי כך שאפילו אחרי מעמד הר הכרמל, חזרה איזבל והשתלטה עליו (מלכים-א י"ט א-ב).

בכל מה שנבקר את החילוניות הישראלית, לא נמצא שום דבר שמתקרב אפילו לתועבות אחאב ואיזבל (כך אמר לי פעם מו"ר הרצי"ה, בנו של הרב קוק), וחז"ל מנו באמת את אחאב עם אלה שאין להם חלק לעולם הבא (משנה סנהדרין, פרק "חלק"). ומה מצא הרב קוק בחזונו לסנגר על אחאב (לפי הגמרא בסנהדרין קב ע"ב; קד ע"ב)? – על שחיבב את ישראל ואת ארץ ישראל ובנה אותה כהמשך מפעלו של אביו עמרי; הוא אף כיבד את התורה וסירב לתת אותה בידי אויב; ועל שמסר נפשו בקרב וביקש להעמיד אותו במרכבה לנוכח פני האויב, בעודו פצוע ודמו נשפך, כדי שלא תיפול רוח הלוחמים (מלכים-א כ"ב לה).

ומנגד, יאשיהו מלך יהודה, גדול בעלי התשובה שהיו אי פעם בעולם כעדות המקרא (מלכים-ב כ"ב-כ"ג). הוא החזיר את יהודה אל ספר התורה בכל כוחו, וטיהר את הארץ כולה מעבודת אלילים בכל מאורו, והנה גם הוא נפל בקרב מול פרעה נכו. כל חכמי היהדות שחושבים כי מדינת ישראל הציונית אינה אלא פרוודור לקראת "גאולה משיחית" על פי התורה, כלל לא נתנו את דעתם להתמודד עם נפילת יאשיהו במגידו, ועם הסבר חז"ל על הסוד הגדול שגילה יונתן בן עוזיאל בהסברו כי "המספד בירושלים" הוא מספד כפול. רק הרב קוק ראה בחזונו שכל אחד משני הכוחות לבדו לא יחזיק מעמד, כי הישראליות לבדה וגם היהדות לבדה, חלשות מכדי לשאת עליהן את משא הגאולה, עם כל מסירות הנפש שיש בכל אחת מהן. רק האיחוד של שני העצים לעץ אחד, יש בו בסיס נכון וראוי לגאולת ישראל – אכן זהו גם החזון של מגילת העצמאות, וסוד כוחה של הזהות היהודית-ישראלית שמתעצבת במדינת ישראל, בכל נפתולי ההסכמות והמחלוקות של שני העצים שאחוזים זה בזה ומתחברים זה בזה.

לאומיות ואוניברסליות

וכיצד הגדיר הרב קוק את כוחה המיוחד, החיובי וההכרחי, של הישראליות-הציונית (כפי שראה אותה כבר בבואו ארצה בתרס"ד עם פטירתו ללא עת של הרצל)? – זהו כוחה של הלאומיות הכללית-האוניברסלית, שבה אנו דומים לכל אומות העולם. זהו יסוד הכרחי, לדעתו, לבניין הקודש המיוחד לעם ישראל בהיותו עם נבחר, שבו אנו שונים מכל אומה ולשון.

כאן אנו שבים אל מגילת העצמאות. המגילה מעוגנת כולה בעיקרון הזה של הלאומיות הישראלית היונקת ממקורותינו כמו מן הזכויות של כל העמים, והיא חוזרת ומדגישה את "זכותו הטבעית של העם היהודי להיות ככל עם ועם, עומד ברשות עצמו במדינתו הריבונית", ואת התוקף של "זכותנו הטבעית וההיסטורית", שהיא קודמת בסדר מהותי ל"החלטת עצרת האומות המאוחדות", "המחייבת הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל", ואף תובעת "מאת תושבי ארץ ישראל לאחוז בעצמם בכל הצעדים הנדרשים מצדם הם לביצועה של ההחלטה".

באותו סדר עקרוני מגילת העצמאות מתארת את הקונגרס הציוני שנתכנס "לקול קריאתו של הוגה חזון המדינה היהודית תיאודור הרצל", הכריז לראשונה "על זכות העם היהודי לתקומה לאומית בארצו", ובעקבות זה – "זכות זו הוכרה בהצהרת בלפור... ואושרה כמנדט מטעם חבר הלאומים, אשר נתן במיוחד תוקף בין-לאומי לקשר ההיסטורי שבין העם היהודי לבין ארץ ישראל, ולזכות העם היהודי להקים מחדש את ביתו הלאומי".

לבסוף אף קובעת מגילת העצמאות, כי "הכרה זו של האומות המאוחדות בזכות העם היהודי להקים את מדינתו, אינה ניתנת להפקעה" – כלומר אין האומות המאוחדות יכולות לחזור בהן, מפני שהן נתנו רק תוקף לזכות הטבעית וההיסטורית של העם היהודי, שיש גם לכל עם ועם – ועל יסוד זה, "אנו קוראים לאומות המאוחדות לתת יד לעם היהודי בבניין מדינתו, ולקבל את מדינת ישראל לתוך משפחת העמים", קריאה שהתקבלה כאשר נתקבלה מדינת ישראל לאו"ם, כעבור שנה.

ואם שואלים יהודים מאמינים – מדוע לא הציבה מגילת העצמאות בבסיסה את הזכות הדתית של עם ישראל, זכות נצח מאת בורא העולם ונותן התורה, ה' אלהי ישראל, כחפצם של יהודים מאמינים בני תורה? התשובה ברורה, ואכן הרב קוק הבין אותה נכונה – מפני שזכות זו אינה

יכולה להיות מוכרת במשפט העמים, בוודאי לא בעמים ומדינות שיש להם זיקה חזקה לנצרות ולאסלאם, ואלה הרי מאמינים שזכות זו כבר הופקעה על ידי בורא עולם. גם יהודים לא מעטים מאמינים שבורא עולם הפקיע זכות זו עד בוא המשיח, ולכן העם היהודי נותר בגלויותיו 1813 שנה, מאז חורבן ביתר בידי הרומאים. מעולם לא הצליחה הזכות הדתית שבתורה ליצור ולו סדק בחומת השבועות והגלות. רק "הזכות הטבעית וההיסטורית" יכולה לשמש בסיס לכל שאיפות הקודש, בעת תחיית האומה.

מכאן גם ההדגשה של מגילת העצמאות כי ערכיה של מדינת ישראל בתור מדינה יהודית, נובעים קודם כול מן התנ"ך ומחזונות הנביאים על קיבוץ גלויות, על צדק ושלום, על שוויון בני האדם שכולם נבראו בצלם אלהים, ורק לבסוף מוזכרת הנאמנות למגילת האו"ם:

מדינת ישראל תהא פתוחה לעליה יהודית ולקיבוץ גלויות, תשקוד על פיתוח הארץ לטובת כל תושביה, תהא מושתתה על יסודות החירות, הצדק והשלום, לאור חזונם של נביאי ישראל, תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין, תבטיח חופש דת ומצפון, לשון, חינוך ותרבות, תשמור על המקומות הקדושים לכל הדתות, ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגילת האומות המאוחדות.

אף הקריאה לשלום "לבני העם הערבי תושבי מדינת ישראל" – "גם בתוך התקפת הדמים הנערכת עלינו", מבוססת על מקורות ישראל קודם כול – "אין עושים מלחמה עם אדם בעולם עד שקוראים לו שלום" (רמב"ם הלכות מלכים פרק ו'), ולדעת הרמב"ם זה חל גם בתוך מלחמה, על כל עיר שקרבים אליה, "שנאמר: כי תקרב אל עיר להילחם עליה, וקראת אליה לשלום (דברים כ' י)".

"מתוך ביטחון בצור ישראל" שבחתימת המגילה, אינו סתם ביטוי של פשרה בין ציונים דתיים ושאינם דתיים, כמו שרגילים לשמוע בפרשנות שטחית, אלא ביטוי נאמן ומדויק לרוחה של מגילת העצמאות מתחילתה ועד סופה, ולחיבור בין היהדות והישראליות שהוא נשמת אפה. כל ניסוח "יהודי" יותר או "ישראלי" יותר, היה פוגם את העיקר – את הזהות היהודית-ישראלית המתחדשת במדינת ישראל.

הגדה – חלק חמישי

מקראה לשער העצמאות

לידת המדינה בחזון ובמלחמה

לידת המדינה בחזון

הרצל – מתוך ההקדמה ל"מדינת היהודים":

על כן אני מודיע ברורות ותקיפות: אני מאמין באפשרות ההתגשמות, אף על פי שאיני משלה את נפשי, כי מצאתי את צורת הרעיון שאין אחריה כלום. מדינת היהודים היא צורך העולם, ועל כן קום תקום. האין דברי נכונים עוד כיום הזה? האם מיהרתי לקדם פני זמני? האין עוד ייסורי היהודים גדולים למדי? ראה נראה. ביהודים תלוי אפוא הדבר, אם חיבור מדיני זה יהיה לפי שעה רק רומן מדיני. אם דור זה לא הוכשר עוד, יבוא דור אחר, נעלה וטוב ממנו. היהודים הרוצים בכך ישיגו את מדינתם, והם יהיו ראויים לה.

מיומנו של הרצל לאחר הקונגרס הראשון:

הימים האחרונים, החשובים ביותר מימי הריון האידאה אז בפריז, חלפו ונגזזו. בבזל וכן במסעי חזרה הייתי עייף יותר מדי, ולא יכולתי לרשום את רשימותי, שהן נחוצות עתה יותר מקודם, באשר גם אחרים מתחילים כבר לראות, כי תנועתנו נכנסה לתוך ההיסטוריה. אם אכייל את הקונגרס הבזלי באמרה אחת – שמתוך זהירות לא אגיד אותה בפומבי – הרי היא זאת: בבזל יסדתי את מדינת היהודים. לו אמרתי זאת היום בפומבי, היתה התשובה צחוק מכל העברים. אולי בעוד חמש שנים, לכל היותר חמישים שנה,²⁰⁰ יכירו בה הכל. המדינה מיוסדת בעיקר

200. פרק זה ביומנו יש בו תחזית כמורנבואית. בדיוק חמישים שנה ושלושה חודשים עברו מסוף הקונגרס הראשון עד להכרת האו"ם בהקמת מדינת היהודים, בכ"ט בנובמבר 1947.

ברצון המדינה של העם, אם תמצא לומר: אפילו ברצון יחיד שהנהו חזק למדי ("המדינה זו אני" – לואי ה-14). הטריטוריום הוא רק המצע הגשמי, המדינה היא דבר שבהפשטה גם במקום שיש לה טריטוריום. מדינת הכנסיה קיימת גם בלי טריטוריום, לולא זאת לא היה האפיפיור מושל.

בבזל יצרתי אפוא את הדבר המופשט הזה, שמפני כך הוא בלתי נראה למרובים ביותר. כמעט באמצעים הזעירים ביותר, לאט לאט, אחזתי בנימי ליבותיהם והכנסתי אותם לתוך מצב הרוח של המדינה, ועוררתי בהם את הרגש, שהם האספה הלאומית.

3 בספטמבר, 1897, וינה

הראי"ה קוק – "אושר המדינה האי־אלית":²⁰¹

"אין המדינה האושר היותר עליון של האדם". זה ניתן להאָמַר במדינה רגילה, שאינה עולה לערך יותר גדול מחברת אחריות [חברת ביטוח] גדולה, שנשארו המון האי־אושר, שהם עטרת החיים של האנושיות, מרחפים ממעל לה, ואינם נוגעים לה.

מה שאין כן מדינה שהיא ביסודה אי־אלית, שחקוק בהִי־וֹתָה התוכן האי־דאלי היותר עליון, שהוא באמת האושר היותר גדול של היחיד. מדינה זו היא באמת היותר עליונה בסולם האושר. ומדינה זו היא מדינתנו, מדינת ישראל, יסוד כסא ה' בעולם. שכל חפצה הוא שיהיה ה' אחד ושמו אחד, שזהו באמת האושר היותר עליון.

אמת, שאושר נשגב זה צריך הוא לְבָאֹר ארוך, כדי להעלות אורו בימי חושך. אבל לא מפני זה יחדל מלהיות האושר היותר גדול.

201. "אורות הקודש" ג' – "מוסר הקודש", קל"ו.

קולונל ריצ'ארד מיינרצהאגן – חוזה המדינה הבריטי

ר' מיינרצהאגן היה קצין מודיעין בריטי במפקדה של אלנבי, כשנכבשה הארץ מידי התורכים. הוא היא ציוני מנעוריו – ומתוך הכרה. מלבד וינגייט, לא היה בריטי יותר מסור לציונות ממנו. הבאנו שלושה קטעי יומן, הראשון במהלך פולמוס אוגנדה, השני לקראת כיבוש ארץ ישראל מידי העות'מאנים והשלישי לאחר הצהרת בלפור.

מתוך "פרקי יומן מזרח תיכוני":²⁰²

מתבשלת תוכנית להציע ליהודים בית ברמה של אואסיין-גישו [תוכנית אוגנדה]. אני מקווה שהם יסרבו, כי בזה הם מביאים צרות על ראשיהם. קודם כל, ביתם של היהודים הוא בארץ ישראל, לא באפריקה. התוכנית רק תוסיף על האנדרלמוסיה המדינית, והא-לוהים יודע כי תהיינה פה צרות די והותר בעוד חמישים שנה, כאשר יקנו להם הילידים השכלה. היהודים גם אינם מטיבים להתערב בזולתם – מעולם לא הצטיינו בכך; יש להם דת, מנהגים והליכות משלהם, והם יהיו גורם בלתי נוח ביותר לעיכול במזרח אפריקה אם יבואו במספר ניכר. מדוע לא לשדל את התורכים שיתנו להם את ארץ ישראל? הערבים אינם עושים בה מאומה, והיהודים, על מוחם וכוחם הדינמי, יהיו נכס כביר לתורכיה.

2.12.1917, ארץ ישראל:²⁰³

היהודי, או בעצם הציוני, רואה בנו בפרוש את המכשיר ששלח הא-לוהים להגשים את ההבטחה ולהחזיר את ארץ הקודש לעם ישראל. אשר על כן מקבלים אותנו בברכה בכל מקום, ובכל המושבות היהודיות מורגשת הקלה כנה מאוד לנוכח סילוקו של העול התורכי, שבשבילם היה פירושו דיכוי, טבח, עתיד

202. "פרקי יומן מזרח תיכוני 1917–1956", התפרסמו בעברית על ידי ד"ר ראובן הכט, ירושלים 1973, עמ' 11, קניה, 28.10.1903.

203. שם, עמ' 18.

חסר תקווה ומכשול חרוץ להתפתחות שוחרת שלום, בין בתעשייה ובין בחקלאות. ליבם סמוך ובטוח שתחת שלטוננו ישאו פרי כל מאמציהם להתנחלות תעשייתית... הדבר נותן לציונות תנופה כבירה.

7.2.1918, משרד המלחמה:²⁰⁴

סעדי ארוחת צהריים עם הליידי קרו; גם אסקווית ובלפור היו שם, וגם וולטר רוטשילד שהראה לי העתק של הכרזת בלפור, מסמך ששלט שלטון יחיד בשיחה כולה. זה מסמך דו-משמעי, ואפשר לפרשו בהרבה פנים; הוא אינו מונע ריבונות מן היהודים, אבל אינני יכול לתפוס איך אי פעם תוכל לקום מדינה יהודית, שלא תפגע בזכויות האזרחיות והדתיות של הערבים. המסמך נותן ביד אחת ונוטל בשניה, ואותי הוא מאכזב. אני הצגתי לבלפור שאלה ישרה: "האם זה פרס, או שוחד ליהודים בעד שירותים בעבר, והאם זה ניתן מתוך תקווה לתמיכה מלאה במשך המלחמה?" גם הוא, גם וולטר רוטשילד, וגם הליידי קרו התמרמרו. בלפור אמר מיד: "ודאי שלא; גם ראש הממשלה וגם אני עצמי הושפענו מן הרצון לתת ליהודים את המקום היאה להם בעולם; אומה גדולה שאין לה בית, היא דבר שאיננו כשורה". אמרתי, שאני שמח לשמוע זאת. אחר כך שאלתי: "האם בתוך תוכך, אתה רואה בהכרזה הזאת צ'ארטר לריבונות יהודית בארץ ישראל, בסופו של דבר, או שמא אתה מנסה להרכיב אוכלוסיה יהודית על ארץ ישראל ערבית?" בלפור שהה מעט עד שהשיב, והוא בחר במילים בשום לב: "תקוותי האישית היא שהיהודים יצליחו בארץ ישראל, ולבסוף ייסדו מדינה יהודית. עכשיו הדבר תלוי בהם; אנחנו נתנו להם את ההזדמנות הגדולה שלהם".

204. שם, עמ' 20.

בין החזון ללידה

אורי צבי גרינברג

אצ"ג, משורר האש הנבואית המתפרצת, משורר החורבן של גלות אירופה בשירי "רחובות הנהר", צופה הרוח המשיחית המתחברת בקרקע הממשית של ארץ ישראל הגדולה, ארץ ההבטחה "עדי פרת ושטפו".

אצ"ג נולד במזרח גליציה בחג הסוכות תרנ"ז (שנת הקונגרס הציוני הראשון) וגדל בעיר לבוב (למברג). בתום מלחמת העולם הראשונה, כשחזר לעירו, עבר זעזוע נורא בהימצאו במרכז פוגרום פולני ביהודי לבוב. הוא הועמד לירי עם הוריו ואחיותיו, וניצל בתושייה או בנס. תגובתו הספרותית נגד הנצרות אילצה אותו לצאת מפולין.

אצ"ג עלה לארץ ישראל בחנוכה תרפ"ד (1923). פרעות תרפ"ט גרמו לו לחרדת זעם, משום שההגנה והמוסדות הציוניים לא הכינו את היישוב לעמוד בפני ההתקפות. הוא כאב את הפקרת גופתו של אפרים צ'זיק, מפקד ההגנה בחולדה, שנהרג כשחיפה על חבריו הנסוגים. אז עזב את חברותו עם מנהיגי הפועלים ואת ההסתדרות, לא הדפיס בעיתונייהם, וחיבר לתנועת זאב ז'בוטינסקי. מן השם "פלביוס" יצק תואר למנהיגי העם – "פלביוסים", על שם יוסף בן מתתיהו, מראשי המורדים ברומא, שבגד בלוחמים הקנאים והתחבר לטיטוס והפך ל"יוספוס פלביוס".

עם פרוץ המרד הערבי בקיץ תרצ"ו (1936) והתעצמות הפרעות ביהודים בארץ, הדפיס ב-1937 את ספר "הקטרוג והאמונה". השיר המובא בזה הוא השיר החותם את הספר, שנכתב בחודשי אב-אלול תרצ"ו ובתשרי תרצ"ז. השיר מלא חזיונות "נבואיים" שהתחוללו כולם בשנים הבאות: הפצצת

לונדון על ידי מטוסים גרמניים (כעבור 4 שנים); יציאת
הבריטים מהודו ומארץ ישראל (כעבור 12 שנה); נהרות דמים
של טבח יהודים באירופה הנוצרית (כעבור 4 עד 9 שנים);
תקומת "מלכות ישראל" ושחרור ירושלים (כעבור 31 שנה)
עם אווירונים ישראליים מעל הר הבית.
כותב ספר זה זכה לעמוד על הר הבית בהיותו חייל צה"ל
בחטיבת הצנחנים 55 בששת הימים, כשמעליו חגים מטוסי
חיל האוויר. לפיכך חש קשר אישי מיוחד לשיר הזה.

יהודה היום, יהודה מחר / משא דוי ומשא גיל

מלכות בריטניה, היינו למס לך.

גם ערב לוקקה מדבשי בכפר.

נכנעים עשאונו לפקדות פקידך.

מנהיגי – פלביוסך.

אין זאת כי קראת גליות לרפוז,

כנועת להגשים את חזון הנצרות האויבת

להעבירן במסת הענוי מימי טיטוס

בתוך ירושלים עברית ומכאבת.

יודיאה קפטה' יום יום... באותן האימות,

ולשלם עוד ועוד בגויות – ערמות,

שכר מחזה הענוי העתיק, שאנו

עוברים מחדש בירושלים שלנו.

וועה: בבית-אבא היות כה מובס!

בבירת-דוד משפלים עדי שאול!

והתר לכל פלבי-ערב להלחית

בפני בניהם של דוד הגדול!

אֶכֶן נִדְבָּאנוּ מְאֹד, אֶף מְסִינִי בּוֹעֵר
וְעַדִּי כָּל בְּאִינוּ בְּאֵשׁ הַמְּבַעֲרֶת,
נִצְטוּנוּ הָיוּ בְּטֹבֶעַ הָאֵשׁ הַנִּצְחִית,
הַנִּכְפָּפֶת בְּזֶמֶן וְאִינָה נִשְׁבֶּרֶת.

אֲנוּ כְּפּוֹפִים, בּוֹעֲרִים... אָמֵן, מֵהוּת סָנָה הִיא.
בְּתֵינוּ מַעֲט מְאֹד רֵן וְרֵב נָהִי.
יָמֵי טִיטוּס יָמֵינוּ וְשׁוֹקֶךְ בְּרֹזֶל,
וּפְלִשְׁתִּינָא – נִקְרָאת אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל.

יֵשׁ יוֹם וּמְנִילוֹס יְשׁוּפֶךָ הַתְּנִין,
וּמִזְרֵם־הַפֶּרֶת כֶּף תִּתִּיז דָּגַת בָּבֶל.
אֲנִי חֹזֶה אֶת נִשְׁרֵי עֲמֶלֶק מִן הָרִינוֹס
עֹפִים אֵלַי גַּג הַסְטִמִּינִסְטֵר הָרֵם.

אֲנִי רוֹאָה אֶת הַגִּנְגָּס עוֹלָה בְּכַתְפֶּיהָ,
לְחוּף וּבְלוֹעַ אֲדָם וְרוֹבֵהוּ,
כָּל טֶנֶק וְתוֹתַח.

אֲנִי רוֹאָה אֶת כָּל הַדּוֹ עוֹקֶרֶת עֲגִינֶיהָ,
שִׁלְשׁוֹת גִּשְׁרֶיהָ וְאוֹקִינּוֹס בְּתוֹךְ – –
אֲנִי רוֹאָה אֶת הַיָּם, חֵיק הָעֵד לְצִיָּה.

יְהוּדָה הַחֲפָשִׁית, יְהוּדָה הַיִּמִּית,
מֵאִילַת עֵד צוֹר, עַדִּי פֶרֶת וְשֹׁטְפוֹ.
בֵּת בְּרִית וּמַעֲזֵ לֶךְ בְּצֹר, לֹא הָיָה אֹז
עָמִי הָעֶבְרִי הַשְּׁלִיט הַיְּחִיד פֹּה,
בָּדָם מִתְרוֹגֵן גְּבוּרָה בְּשׁוֹקִיו.
מַעֲצָמָה יְדִידָה לְחוּף יָם הַתִּיכוֹן – –

לֹא חֲכָמוּ יוֹעֲצִיהָ, לֹא הִבִּינוּ אַחֲרִית!
לֹא הִרְיָחוּ כְּמוֹנֵי אֶת בּוֹא הַיְּתֻמוֹת לָהּ,
וְיוֹם מַלְכוּתָהּ הַנוֹטָה לְעֶרֶב – –

אני רואה היורדת בים חיפה ובִּיפו
אלי אניות אנגליות להפליג –
ובגב חילוף קר וחם, כבגבי,
בעת כתבי זה השיר.

ולי יש משיח ואם עודנו רחוק,
הוא חבוי בחרבו של דוד בנדנו.

אני רואה ענויים שיבואו עלי:
אימים מאלה אשר בהוי.

אני שומע הרבה וללות באזני.
אני רואה הרוגים וטבוחים ובערות.

אני רואה בתי-כלא עבים, תליות –
בירושלים, ביפו, בעכו – – ופני
סיקריקין יהודים נדונים למיתה.

אני רואה איך הללו הולכים לתליה
ושחרית ירושלים בשעות פניהם.

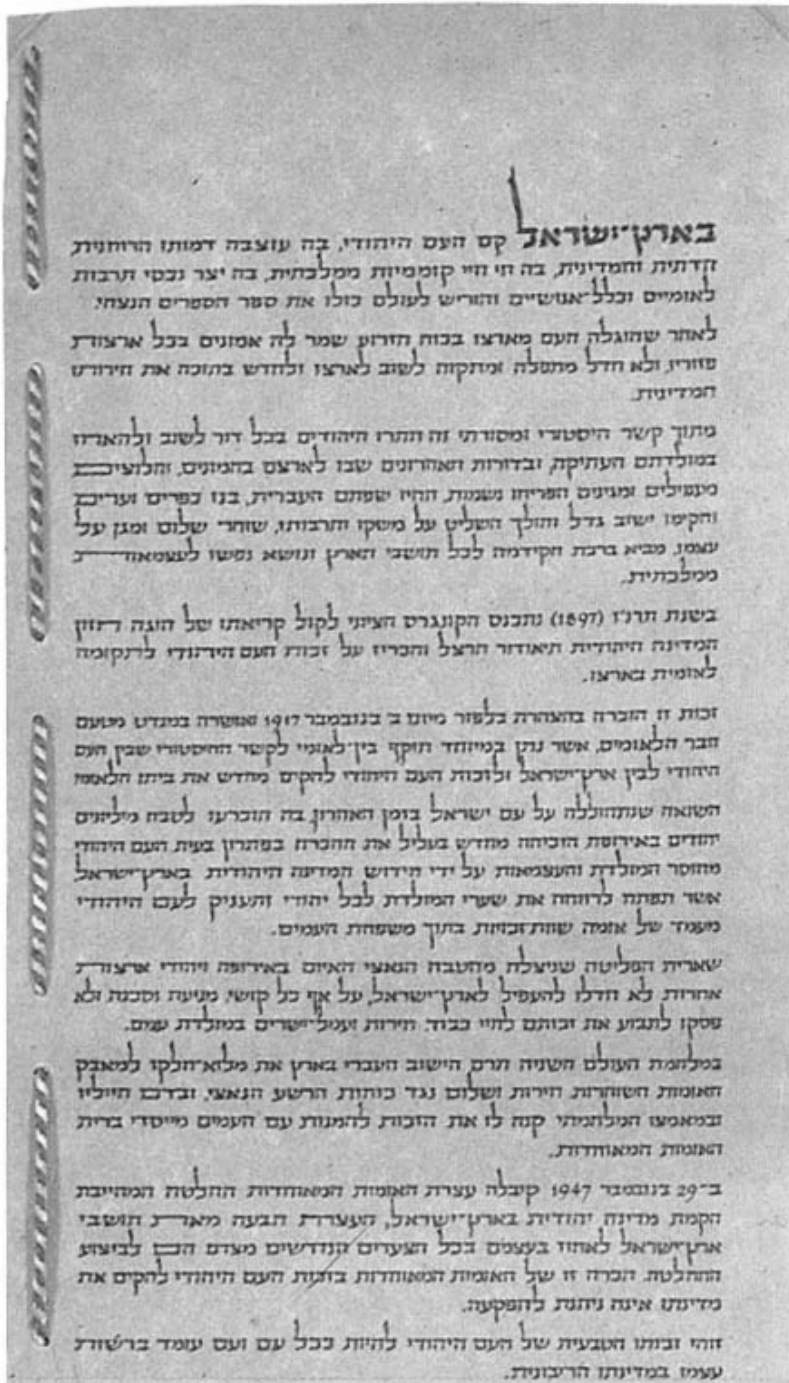
ואני רואה כבר סיעת-אזורים במחוג
על פני הר הבית חגה ביום חג.

אני רואה המוני חוגגים, עת יורים
אל נחל קדרון אלפי יריות,
במספר שני העננות.

אני רואה הר הבית כסיני בוער,
ורוכב שותת-אש בחצוצרה מחצצר.

ודגל דוד – במגדלו של דוד.

מגילת העצמאות

לפיקח נתכנסנו אנו חברי מועצת העם, נציגי הישוב העברי והתנועה הציונית, ביום סיום המנדט הבריטי על ארץ ישראל ובתוקף זכויותנו הטבעיות וההיסטוריות ועל יסוד ההגדרות עצרת האומות המאוחדות אנו מכריזים בזאת על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, היא מדינת ישראל.

אנו קובעים שהחל מרגע סיום המנדט, הרינו, אור ליום שבד' 14 במאי 1948, ועד לחקמת השלטונות הנבחרים והסדירים של המדינה בהתאם לחוקה שתקבע על ידי האספה המכוננת הנבחרת לא יאוחר מ: באוקטובר 1948 - תפעל מועצת העם כמועצת מדינת זמנית, ומוסד הביצוע שלה, מנהלת העם, יהווה את הממשלה הזמנית של המדינה היהודית, אשר תיקרא בשם ישראל.

מדינת ישראל תהא שתנוהה לעליה יהודית ולקביוצ גלויות השקוד על פיתוח הארץ לטובת כל תושביה, ותהא משועתה על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונו של עמא ישראל והקיים שיוון זכויות חברי מדינת גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע, מין, תבטיח חופש דת, מצטרף לשון, הינוך ותרבות, ותשמור על המקומות הקדושים של כל הדתות, ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מצבת האומות המאוחדות.

מדינת ישראל ותהא מוכנה לשדוף פעולה עם המוסדות והנציגים של האומות המאוחדות בהגשמת ההגדרות העצרת סיום 29 בנובמבר 1947 ותפעל לחקמת האחדות הכלכלית של ארץ ישראל בשלמהות.

אנו קוראים לאומות המאוחדות לתת יד לעם היהודי בבנין מדינתו ולקבל את מדינת ישראל לתוך משפחת העמים.

אנו קוראים - גם בתוך והתקפות הדמים הנערכת עלינו זרה חדשים - לבני העם הערבי תושבי מדינת ישראל לשמור על השלום וליטול חלקם בבנין המדינה על יסוד אחדות מלאה ושווה ועל יסוד נציגות מתאמה בכל כחיהיה, הזמנים והקבועים.

אנו מושיטים יד שלום ושכנות טובה לכל המדינות השכנות ועמיהן, וקוראים להם לשיתוף פעולה ועזרה הדדית עם העם העברי העצמאי בארצו. מדינת ישראל מוכנה לתרום חלקה במאמץ משותף לקידמת המזרח והיכון כולו.

אנו קוראים אל העם היהודי בכל התפוצות להתלכד סביב הישוב בעליה ובבנין ולעמוד למינו במערכה הגדולה על הגשמת שאיפת החירות למאות ישראל.

מתוך בטחון בצור ישראל הננו חוזמים בהזמנת ידינו לעדות על הכרזה זו, במושב מועצת המדינה הזמנית על אדמת המולדת, בעיר תל אביב, היום הזה, ערב שבת 14 במאי 1948.

[כאן הופיעו חתימות חברי מועצת המדינה הזמנית]

לידת המדינה בסערת המלחמה מתוך החזון הנשען על התנ"ך ועל יציאת מצרים

דוד בן גוריון

דוד בן גוריון (גרין) עלה לארץ באלול תרס"ו (1906), אחרי שהיה כבר פעיל ציוני חשוב בפולין. אביו, אביגדור גרין, היה מראשוני "חובבי ציון" בפולין, והקים "חדר מתוקן" לחינוך יהודי-ציוני. כשלוש-ארבע שנים היה בן גוריון פועל במושבות, בעיקר בגליל, אבל כבר בתרס"ט (1909) נבחר לנציג ועד הביטחון של פועלי הגליל, בעקבות רצח שומר ואיכר בפסח תרס"ט. בימי "הבית הלאומי" היה אדריכל ראשי של איחוד תנועות הפועלים ושל הסתדרות העובדים הכללית. היה מזכיר ההסתדרות מתרפ"א (1921) עד תרצ"ה (1935). בתפקידו זה הכין את היסודות להקמת המדינה. כבר בקונגרס הציוני ה-14 (תרפ"ה, 1925) אמר: "הציונות פירושה בניין מדינה. ברגע שנוטלים מהציונות את יסודה הפנימי הזה, היא מסתרסת ומתרוקנת מתוכנה" – אכן, זכה להכריז ב"מועצת העם" על תקומתה של מדינת ישראל זוכה לעמוד בראשה, ולשמש ראש ממשלה ושר ביטחון בהשגת הניצחון ההיסטורי על "הכנופיות" של הערבים (ערביי ארץ ישראל) ועל צבאות ערב שפלשו לארץ במלחמת העצמאות. פעמיים (בתשי"ג 1953, ובתשכ"ג 1963) פרש מעמדת המנהיג והלך לשדה בוקר שבהר הנגב, מתוך הזדהות עם חלוצי יישוב הנגב הצעירים.

"על מעמד הר סיני"²⁰⁵

מכתב לעורך "הדור"

גרודזנסקי היקר –

כמעט יום יום אני קורא בעיתונים שונים דברים מתמיהים ומקוממים, אלא שההרגל כמעט הקהה לגמרי את חוש התגובה. בדותות חסרות שחר והערכות הפכפכות מועילות כנראה לתפוצה, ואין חוק בארץ המונע מעורך ערמומי וחרוץ הסוחר בסנסציות שבכתב – לעשות כרצונו. אני מזלזל בנזקה של עתונות קלוקלת זו. אך אין השפעתה, לאושרנו, מרובה ביותר.

אפילו בעתונינו, אני מוצא מזמן לזמן דברים תמוהים, ואם כי לאלה יותר קשה "להתרגל" – הריני עובר גם עליהם בשתיקה מתוך הכרח של חוסר זמן. אולם הרשימה שלך על "מעמד גדול" ("הדור", מיום 25 באוקטובר) יוצאת מגדר הרגיל, ואני מרגיש צורך מוסרי להגיב עליה משני טעמים: חשיבות העניין, והוקרתי לכותב.

איני צריך להגיד לך, שאני לגמרי תמים דעה אתך בדבר הצורך "בדיון רציני בבעיותנו, באי רתיעה מפני האמת, ובלהט למיצויה". אולם איני יודע מנין לך, שבכינוס הקבוצות והקיבוצים בכינרת לא נעשה דיון כזה. ותמהתי והצטערתי על הצורך שנראה לך לשים מעמד "האיחוד הקבוצתי" במרכז פסלניות, ולרמוז שיש "במעמד גדול" כזה, שהיה מלווה מוסיקה ותהלוכות ולפידים, גם "חילול הקודש, וגם חילול החול".

אתה מלגלג על הניסיון לחקות מעמד הר סיני. כמוך כמוני לא הייתי במעמד ההוא. ואף על פי כן אני מסוגל לתאר לי – לפי סיפורי התורה – התכונה באותו מעמד גדול. תכונה זו נמשכה שלושה ימים, ובלי ספק נעשו סידורים מרובים וחמורים סביב ההר. לא חסרו אמצעים תאטרליים ומוסיקליים: קולות וברקים, ענן כבד וקול שופר חזק מאד. עם מתייצב סביב ההר. עשן רב כעשן הכבשן יורד על ההר. קול השופר הולך וחזק. וכמובן שלא נעדרו גם לפידים, שכל כך הם פסולים בעיניך. סופר לנו בפירוש: "וכל העם ראים את הקולות ואת הלפידים ואת קול השופר ואת ההר עשן, וירא העם וינעו ויעמדו מרחק" (שמות כ', טו). משה גם לא העלים מהעם, שא-להים רצה בכל התכונה הרבה הזאת המלווה קולות ולפידים, "בעבור תהיה יראתו על פניכם..." (שמות כ', יז).

איני יודע אם בימים ההם כבר הופיעו עיתונים. אבל אם הופיעו, אין לי כל

205. הקטעים הנ"ל מצוטטים בהסכמת החברה להפצת משנתו של דוד בן גוריון.

ספק בדבר, שהיו מלאים קטרוג ושטנה כנגד בן עמרם "המתנשא על קהל ה'", "המשִׁתָּרַר עליו גם הַשִּׁתָּרַר", המוליך העם במדבר ללא מים, ללא קרח וללא בשר, ושאינו ממציא אפילו את הבצלים ואת השומים, הקישואים והאבטיחים שאכלו במצרים, ואינו מביא אותם אל ארץ זבת חלב ודבש, ואינו נותן להם "נחלת שדה וכרם". וכותבי המאמרים האלה אינם ריקים ופוחזים – אלא נשיאי העדה, קרואי מועד, אנשי שם.

ואם דברים אלא לא נתפרסמו בעיתונים – הרי אין ספק, שהם נשמעו בהרצאות ובנאומים על יד כל מערכה ועל יד כל אוהל, ואולי במילים יותר חריפות ורוגנות, מאשר נשאר זיכרון בספר התורה.

ואם בימינו הכל מדברים בחרדת קודש על "מעמד הר סיני" זה, שנתקיים לפני יותר משלושת אלפים שנה, איני בטוח כלל וכלל, שבשעת מעשה העריכו רבים חשיבותו המוסרית וההיסטורית של "מעמד גדול" זה, ואם קיבלו אותם באהבה. לכן ההשוואה הזועמת והקפדנית עם מעמד הר סיני אינה מפילה עלי אימים כלל וכלל. אני מסוגל לראות אותו מעמד כאשר ראו אותו בני הדור ההוא, שהיו באותו זמן, וראו במו עיניהם הקולות והברקים והלפידים – ולא נתפעלו ביותר מלוחות הברית שהביא להם האיש משה.

איני יודע אם ההשוואה למעמד כפי שהוא נראה כעבור יותר משלושת אלפי שנה – היא הוגנת לאיזה מעמד שהוא בימינו.

אין זאת אומרת, שלא ייתכן כלל וכלל מעמד גדול אף בימינו אלה. והמעמד שאתה פוסל בפסקנות חסידית כזו – עדיין אינך יודע מה תהיה דמותו בעיני הדורות הבאים.

ירושלים, כ"ח תשרי תשי"ב (28 באוקטובר 1951)

מול הר סיני

מילים: יחיאל מוהר / לחן: משה וילנסקי

לא אגדה רָעִי
ולא חלום עובר:
הנה מול הר סיני
הסנה, הסנה בוער.
והוא לֹהֵב בשיר
בפי גדודי בנים,
ושערי העיר
ביד השמשונים.

הו, שלהבתיה – עיני הנערים,
הו, שלהבתיה – ברעום המנועים,
עוד יסופר על זה היום אָחִי,
בשוב העם אל מעמד סיני.

רָעִי, זה לא חלום
ולא חזיון הוזה
מאז ועד היום
בוער, בוער הסנה.
לֹהֵט בזמר און
בלבבות האל
של נערי ציון
ורכב ישראל.

הו, שלהבתיה – עיני הנערים...

שירי תקווה לסוף הלחימה ולשלום

הימים האחרים

מילים: חיים חפר / לחן: דובי זלצר

אנחנו עוד נראה את הימים האחרים,
אשר מעבר להרים העשנים, הבוערים.
אנחנו עוד נראה את הימים האחרים
עולים, באים מן הבקעה,
יורדים אלינו מן ההרים,
צוחקים את האביב, האהבות, הנעורים,
ואת הדברים אשר שכחנו כבר איך הם נראים...

אנחנו עוד נראה את הימים האחרים,
את הימים האחרים.

נצא עוד לקראתם מתוך מבנים מחוררים,
מתוך המקלטים והשדות המשחירים,
נצא על קביים מאורם מסוננרים,
מראש אנטנות מלחמה
שרים כמו אלף ציפורים,
ונביט בהם קרוב, במבטים הבהירים
ומלוות את זימרתם גיטרות של אלף נערים.

אנחנו עוד נראה את הימים האחרים...

אנחנו עוד נראה את הימים האחרים,
גאים כמו פרקי תנ"ך,
יפים כמו שיר השירים.
שוטפים כמו אשד במדבר,
ורודים כמו שחר בהרים.

ימים של חסד ושלווה,
ימים שקטים ומאושרים –
ורק ביום ה'יזכור', ברגעי ההרהורים,
נחזור ונספר הכל, ונספור לבחורים.
ונשמע את קול האש,
ואת מטח הכדורים,
ואת הקרב שהתחולל אז בתנופת האדירים.

אנחנו עוד נראה את הימים האחרים...

אנחנו עוד נראה את הימים האחרים,
נראה אותם יותר מהר מאשר אנו משערים.
וכשיבוא השקט, וימשול בשערים
וכל דברי ימינו אלה יחרטו בתוך הספרים,
נביט אז זה בזה במבטים המוזרים,
ונזכור אז כי הלכנו יחד
לימים האחרים.

אנחנו עוד נראה את הימים האחרים...

הַן אִפְשָׁר

מילים: חיים חפר / לחן: דוד זהבי

בשלכת נושב כבר הסתיו,
האבק בדרכים אֵט שקע,
והיום רק אֵלֶיךָ נשרף
וחולם על פגישה רחוקה.

הן אפשר כי עוד ערב יבוא,
והשער יחרוק לו דומם,
ועינֶיךָ יהיו כה טובות,
כמו אין מלחמה בעולם.

הן אפשר, הן אפשר,
שיהיה זה פשוט כבר מחר.
הן אפשר ובג'יפ שעבר,
שאגו בחורים כי נגמר.
הן אפשר, הן אפשר
שיהיה זה פשוט כבר מחר.

הן אפשר כי חדרך העצוב
מחכה בחיורון קירותיו,
וקורא הוא לשנינו לשוב
מקרבות, מדרכים ומסתיו.

הן אפשר כי פתאום ניפגש
במשלט או בדרך עפר
הן אפשר בין עשן ובין אש
גם לחלום שהכל כבר נגמר.

מחר

מילים ולחן: נעמי שמר

מחר אולי נפליגה בספינות
מחוף אילת עד חוף שנהב,
ועל המשחתות הישנות
יטעינו תפוחי זהב.

כל זה אינו משל ולא חלום
זה נכון כאור בצהריים,
כל זה יבוא מחר אם לא היום,
ואם לא מחר, אז מחרתיים.

מחר אולי בכל המשעולים
ארי בעדר צאן ינהג,
מחר יכו באלף ענבלים
המון פעמונים של חג.

כל זה אינו משל ולא חלום...

מחר יקומו אלף שיכונים
ושיר יעוף במרפסות,
ושלל כלניות וצבעונים
יעלו מתוך ההריסות.

כל זה אינו משל ולא חלום...

מחר כשהצבא יפשוט מדיו
לבנו יעבור לדום,
אחר כל איש יבנה בשתי ידיו
את מה שהוא חלם היום.

"לקראת הבאות" (נכתב חמישה ימים אחרי תום מלחמת העצמאות):²⁰⁶

דורנו זכה לגדולות ונצורות: יסדנו מדינה יהודית ויצאנו משעבוד לגאולה. הקימונו צבא הגנה לישראל, ונלחמנו בצבאות כל מדינות ערב, ויכולנו להם. שחררנו הנגב והגליל, וגאלנו אדמה להתיישבות רבתי. העלינו, בפעם הראשונה בתולדות ישראל, למעלה ממאה ועשרים אלף איש בשנה אחת, ופתחנו פתח לקיבוץ גלויות. רכשנו עזרתן וידידותן של שתי המעצמות האדירות ביותר: ארצות הברית וברית המועצות, והפכנו להיות גורם ממלכתי וצבאי במזרח התיכון, ובעולם כולו. ואף על פי כן, ואולי משום כך, עלי להגיד: אל ירום לבנו. לא בזכותנו בלבד עשינו החיל הזה. אל נהיה שכורי ניצחון. עוד לא ביצענו את מלאכתנו והסכנות והקשיים טרם עברו.

לא בזכותנו בלבד עשינו החיל הזה. אנו חייבים תודה למפעל החלוצי של שלושה דורות, ממתיישי פתח תקוה, עד בוני הנקודות הצבאיות בגליל, במסדרון ובנגב בימינו. עשינו מה שעשינו בזכות עשרות דורות של יהודים מעונים ודווים, בזויים ושנואים, גאים ונאמנים, ומסורים לחזון היסטורי גדול, שקיימו אותו במשך מאות שנים, בתנאים ובנסיבות שאין להם דוגמא בהיסטוריה העולמית. בלי הכוח המופלא הזה שגילה עמנו במשך אלפי שנים ואשר אנחנו נושאים את ירושתו ועומדים על שכמו – לא היינו מגיעים עד הלום.

בימים הגדולים האלה נזכור בהערצה את יהדות הגולה, אשר היא סבלה סבל שאנחנו לא ידענו, והיא נשאה בליבה אמונה, אשר לא היתה קטנה מהאמונה אשר הדריכה את צבאנו במלחמות שחרורנו עכשיו בארץ.

אל נהיה שכורי ניצחון. אל נתיימר שאין דבר אשר ייבצר מאתנו, ואין כוח בעולם אשר לא יעמוד בפנינו. מה שקרה השנה הזאת – לא היה בגדר נס. אינני יכול, ואולי גם אין לי עדיין רשות, לעמוד על תולדות השנה הזאת ולהסביר כיצד ואיך, באלו אמצעים ומאמצים ודרכים, עמדנו במערכה הזאת מה-30 לנובמבר 1947, כשנתקפה השיירה הראשונה בדרך לוד, ועד המערכה האחרונה בדרום הנגב. מובן וטבעי אולי, שלרבים, ולא רק בתוכנו אלא בתוך העם היהודי בעולם, נראה הדבר כמעשה נס: שאומה קטנה של 700 אלף נפש (בראשית המערכה היינו 650 אלף או פחות), עמדה בפני שש אומות, המונות כ-30 מיליון. לא היה בזה נס, ואסור לנו לסמוך על נס. אין מאיתנו יודע אם מבחן הדמים הזה כבר נסתיים, אם כי היום הזה, אולי יתחילו שיחות השלום הראשונות על אחד

206. מתוך: ד' בן גוריון, "חזון ודרך", א', תל אביב תשי"א, עמ' 7-8, 20.

האיים בים התיכון [רודוס]. אולם הכוחות הצוררים בארצות השכנות, ובייחוד בעולם הרחב, עוד לא התייאשו ממזימתם להכריז את ישראל בארצו, או לכל הפחות לקצץ בגבולותיו. ועדיין אין אנחנו יודעים אם המלחמה האחרונה שנלחמנו בנגב ושנסתיימה, כמו כל המערכות שלנו עד עכשיו, בנצחון צבא ההגנה לישראל, אם זה הקרב האחרון, או לא. כל עוד אין לנו ביטחון מלא שניצחנו בקרב האחרון, אל נהלה.

אולם הדבר העיקרי שעלינו לדעת, ועלינו להחדירו לעם, גם לעם היושב כאן בציון, וגם לזה המתכוון לבוא, שגם בתוך מדינת ישראל לא יהיו לנו חיים קלים ונוחים, וכי אנחנו עדיין עומדים בראשית המאמץ הקשה והממושך, אשר הוטל עלינו.

הנני אחד המאמינים, שיש בהקמת מדינה זו משום ראשית גאולה, אבל כגדול הגאולה כן יגדלו חבליה, ועוד לא נתנסינו, גם במלחמה הזאת, בכל חבלי הגאולה הקשים שהם עוד לפנינו. אולי השליחות העיקרית של תנועתנו היא, לחשל את עצמנו, ואת העם בארץ ובגולה, לחשל את רצונו ואת כוחו, לקראת המאמצים הגדולים והגדלים הכרוכים בבניין המדינה, ובהגנה עליה.

...שר ההיסטוריה היהודית לא נרתע מפני נבואות השווא של שוחרי "הקידמה" [הסוציאליסטים], והמדינה הוקמה, כאילו להכעיס, מתוך ברכתם של "כוחות המחר" [ברית המועצות], והיא הוקמה לא על-ידי זרים כמתנת חסד לאומים, אלא בכוחו העצמי של העם היהודי, בכוח יצירתו החלוצית ובתוקף מלחמתו הנועזת.

גם נביאי המדינה הדו-לאומית, השלימו כבר עם מדינת ישראל.

י"א בטבת תש"ט (12.1.1949)

מכתב לחברי שדה בוקר בהר הנגב

כמה ימים לאחר הביקור הבלתי-מתוכנן, בדרך למצפה רמון, קיבלו חברי שדה בוקר מכתב רשמי מאת ראש הממשלה ושר הביטחון. כמה חודשים לאחר מכן, התפטר לראשונה מתפקידו והלך להתיישב בשדה בוקר.

חברים יקרים! בעיתונים קראתי, שבימים אלה מלאה שנה לקיום משקכם. זה אופייני מאד, שבהיותי אתכם לפני שבוע לא העירותם כלל על יובל זה, ובלי קשר עם היובל אני שולח לכם מילים מעטות אלה.

במשך ארבעים ושבע שנות חיי בארץ ראיתי כמה מפעלים חלוציים, ואני יודע, שרק בזכותם, ובזכות המפעלים החלוציים שקדמו לבואי לארץ, עשינו את החיל אשר עשינו – ראשית עצמאות למולדת מתחדשת.

ותסלחו לי אם אומר, שלא ראיתי מִיָּמִי מפעל חלוצי כשדה בוקר; ולפני היות המדינה גם אי אפשר היה לראות דבר כזה, באשר היה מן הנמנע. לא קינאתי מעולם באיש או בקיבוץ אנשים, לא ברכוש או בתואר או בסגולות שיש לאנשים; ואם גם יש סגולות לאנשים רבים מחברי, שאני מרכין ראשי בפניהם. אולם בביקורי אצלכם, היה קשה לי לדכא בלבי מעין רגש של קנאה, למה לא זכיתי להשתתף במעשה מעין זה.

מכיון שבטוח אני, כי אין אתם זקוקים לשבחים ועידודים, איני רוצה להגיד מה אני חושב על מפעלכם, כלומר עליכם; אבל לא יכולתי להימנע מלכתוב לכם מילים מעטות אלה.

28.5.53

היו ברוכים והצליחו,

שלכם,

דוד בן גוריון.

הורה נתגבר

מילים: יחיאל מוהר / לחן: משה וילנסקי

אם קשה לפרקים קצת הדרך,

מעיקים התרמיל והחום,

אם דברים מסתדרים רק בערך,

אם הבית רחוק כחלום –

אם יומיים הלכת ברפש,

וה"שוויץ" לא מועיל – מסתבר,

ובכלל, קצת עצוב על הנפש

כי הבת צחקה אל אחר –

לא נורא! נתגבר!
עוד הכל, עוד הכל יסתדר!
לא נורא! נתגבר! עוד נגיע לחוף הזוהר.

אם ביום תעסוק בטורייה,
ובליל מזדמן מסתנן,
החופשה לא רוצה להגיע,
זהו נח"ל, חביבי – הבן.

אם קטנה החולצה על השכם
במקום זה המכנס הוא גדול!
אם חורקת בפה מנת הלחם
אז תדע שאכלת קצת חול.

לא נורא! נתגבר!...

אם המים אזלו במקלחת,
והתה יש לו טעם של פליט,
אל תכעס, יא חבר, שב בנחת
ותבין, הצבא זה לא פלירט!

במסע, אם לוחצת הנעל,
וממכ"פים רוכבים על פקודות –
אם תפסת את זרם הנח"ל
אז תפרוץ בשירה שכזאת:

לא נורא! נתגבר!...

לְזַכֵּרוֹ (לדוד בן גוריון, במותו)

מילים: אסתר ראב

אֵי בָּזָה הָרוּאָה –

הַנָּבִיא,

יְבוּא הַנָּבִיא,

יִשְׁאֵל לָנוּ הַנָּבִיא

בְּד':

הַנִּצָּא לַמִּלְחָמָה?

הַתְּנוּחַ עָלָיו שׁוֹב

רוּחַ הַקֶּדֶשׁ?

הַיְדָבָר נִצַּח הָעַם

מְגֻרָנוּ

וְלֹא יִשְׁקֹר?

הַנֶּעֱלָה?

הַיִּתְנֵם הָאֵל בִּיְדֵינוּ?

הוּא כִּי רַבִּים הֵם,

כָּחוֹל הַמַּדְבָּר,

וְהַמַּדְבָּר טוֹב

לְכַף רַגְלֵיהֶם;

אֵי בָּזָה הָרוּאָה?

הָרוּאָה לְקֶץ הַיָּמִים,

הָרוּאָה לָעַם עוֹלָם.

שירי קיבוץ גלויות

שיר השיירה

מילים: עלי מוהר / לחן: עממי יווני

בְּלִשׁוֹנוֹת רְבוֹת מִסְפּוֹר דִּיבְרָנוּ
זֶה אֶת זֶה כִּמְעַט בְּכֻלָּל שְׁלֵא הִכְרָנוּ
וּמִקּוֹמוֹת רַבִּים מְאֹד עֲזַבְנוּ
וְרַק מִקּוֹם אֶחָד רָצִינוּ וְאֶהְבְּנוּ
וּמִקּוֹמוֹת רַבִּים מְאֹד עֲזַבְנוּ
וְאֵל הָאָרֶץ, אֵל הָאָרֶץ בָּאנוּ.

וּנִמְשַׁכְת שִׁירָה
מִן הַמָּאָה שֶׁעֲבָרָה
רְחוּקִים כִּבְר הַיּוֹצֵאִים
אֵיכָרִים וְחִלּוּצִים
שֶׁעָמְלוּ עֲבָדוֹ בִּפְרָךְ
בְּלִי לִרְאוֹת אֶת סוֹף הַדֶּרֶךְ
וְעִבְשִׁיו עוֹבְרִים אֲנַחְנוּ
לֹא שִׁקְטָנוּ וְלֹא נָחְנוּ
לֹא יִמְשִׁיכּוּ בִלְעָדֵינוּ
זֶהוּ הַרְפָּתָקֶת חַיֵּינוּ.

מִגִּטָּאוֹת וּמִחֲנוֹת הִגָּחְנוּ
אֶל הַבִּיצוֹת וְאֶל הַיִּשִּׁימוֹן הִלְכְּנוּ
מִקְצוֹת עֶרֶב, מְרוֹסִיָּה וּפּוֹלְנִיָּה
הִדְלַקְנוּ אוֹר גַּם בְּדִימוֹנָה גַּם בְּדַגְנִיָּה.
מִקְצוֹת עֶרֶב, מְרוֹסִיָּה וּפּוֹלְנִיָּה
הִדְלַקְנוּ אוֹר גַּם בְּדִימוֹנָה גַּם בְּדַגְנִיָּה.

ומכל הגלויות
ועם כל הבעיות
עם נוצר וארץ קמה
ושפה אשר נרדמה
שוב התחילה מתעוררת
ומדברת ומדברת
מסביב יהום הסער
רב הקושי והצער
אבל יש על מה לשמוח
יש עוד אמן, יש עוד כח.

איך ישראל צומחת מסביבנו
היא חזקה יותר מכל חסרונותינו
וגם הנגב עוד יהיה פורח
ועוד נדאג שהזקן יהיה שמח.
וגם הנגב עוד יהיה פורח
ועוד נדאג שהזקן יהיה שמח.

ומכל הגלויות... ונמשכת שיירה...

כתונת פסים

מילים: מאיר אריאל / לחן: ארקדי דוכין

לפני כמה וכמה שנות אלף
נפרדנו אני ואחי
הוא לכיוון של הקרירים האלה
אני לדרום מזרחי
יובלות על יובלות לא התראנו
ופתאום נפגשנו כאן
לא הכרנו כל כך השתננו
טוב שהשארנו סימן

מה הם עשו לך אתה בכלל לא דומה לי
בבכי צחקתי אחי
אתה לא נראה כל כך ישראלי
בטח שלא תנכי

כן כל הצבעים עוד יזהירו
לכל הצדדים בעולם
לראות כולם את כולם
וכל הצדדים עוד יכירו
בגוונים השונים את עצמם
ויותר הצבעים לא יסתירו
אדם מאדם דם מדם

מי שמדבר צחקתי בכיתי במראה החיוור של אחי
למבטא המוזר שלו ביטא ביטא זה יותר תנכי?

הו כתונת פסים שלי כל פס בי נוגע
כל פס רוצה לקלף לי את העור
הו פסים פסים פסים שלי אני לא אשתגע
רק אתן לגוונים מעט אור

כן כל הצבעים עוד יזהירו...

פולנים התנפלו על מרוקו
רוסים נכנסו בתימן
מצרים חטפה מטורקיה
שבדרך תקעה את יוון
איך שביניהם הסתננו
כבר סופר אף כי לא יאומן
אבל למה את המלחמות הזרות שלהם משכנו
אחרי שהם שכחו אותנו מזמן מזמן

הו כתונת פסים שלי כל פס בי נוגע
כל פס רוצה לקלף לי את העור עור
הו פסים פסים פסים שלי לא אשתגע לא אשתגע
רק אתן לגוונים מעט אור

כן כל הצבעים עוד יזהירו...

יהדות אתיופיה

יהדות אתיופיה (ביתא ישראל) נותרה שארית מיהדות כוש הקדומה שנזכרה עוד בספר ישעיהו (י"א יא), תוצאה של חורבן ממלכת ישראל ופיזור שבטי ישראל בכל המרחב "מאשור וממצרים ומפתרוס ומכוש ומעילם ומשנער ומחמת ומאיי הים". כל ימי בית שני נשמר הקשר בין אתיופיה וירושלים, וספרים שנכתבו בירושלים (כמו ספר "חנוך" ו"היובלים") הגיעו לאתיופיה. אחרי חורבן בית שני ובעקבות חורבן יהדות אלכסנדריה (בשנת 116 לספירה) נותק הקשר עם יהדות אתיופיה, וספרי המשנה והתלמוד לא הגיעו אליהם. יהדות אתיופיה השפיעה עמוקות גם על הכנסייה הנוצרית האתיופית וגם על השלטון בממלכה בתקופות שונות, עד כדי מלכות משלהם. העולם היהודי שמע על עצם קיומם בסיפורי "אלדד הדני" (מסוף תקופת הגאונים), ויותר מאוחר בתשובות ר' דוד בן זמרה (רדב"ז), שהיה רבם של יהודי מצרים וקיבל את יהדותם של ה"פלשים" באתיופיה. על פי פסיקה זו הכירה הרבנות הראשית לישראל ביהדותם. ב-400 השנים האחרונות אבד לפלשים מעמדם הצבאי והמדיני, רבו סבלותיהם והתרכו בקרבם המרות דת, וכך ירד כוחם ומספרם באתיופיה.

חברת "כל ישראל חברים" שלחה שליחים אליהם בתמיכתו של הרב קוק, והחלה עלייה מצומצמת, אולם רק בגבור מצוקתם החליטה מדינת ישראל על "מבצע משה" (התשמ"ה, 1985) והחלה עלייתם ההמונית.

מתוך איגרתו של אבא צגא אל "יוסף הכהן שבירושלים,

הכוהן הגדול של כל היהודים":²⁰⁷

כלום הגיע הזמן שנחזור?!

ברוך א-לוהים א-לוהי ישראל א-לוהי כל בשר וכל רוח... השלום עליכם אחים יהודים. כבר שלחנו לכם מכבר בידי חנניה אבי משה. כלום הגיע הזמן שנחזור לעירנו עיר הקודש ירושלים? הננו עם אומלל. אין לנו שר ואין לנו

207. י"נ פייטלוביץ, "מסע אל הפלשים", תל אביב תשי"ט, עמ' 154-155.

נביא. אם הגיע הזמן, שלחו נא לנו מכתב, כי אתם יודעים יותר ממנו. הגידו נא לנו את המצב לאמיתו.
 חרדה גדולה אחזה את לבנו, כי קמו אנשים בארצנו האומרים שהגיע הזמן. הם מצווים עלינו להתבדל מן הנוצרים, ולהצטרף לאחינו ולהעלות קרבנות לא־לוהי ישראל בארץ הקודש.
 שלום עליכם, רוב שלום עליכם, אחינו השומרים את התורה שנתן א־לוהים למשה עבדו...

שיר ישראלי

מילים: אהוד מנור / לחן: שלמה גרוניך

השלג שלך	העמק שלך
והמטר שלי	וההר שלי
הוואדי שלך	היער שלך
והנהר שלי	והמדבר שלי
נפגשים סוף סוף	נפגשים סוף סוף
בחוף ישראלי	בנוף ישראלי
עם כל החלומות והגעגועים	עם כל החלומות והגעגועים
עם כל הזיכרונות	עם כל הזיכרונות
הטובים והרעים	הטובים והרעים
בשיר חדש ישן	בשיר חדש ישן
שמאחה את הקרעים	שמאחה את הקרעים
הנה מה טוב	הנה מה טוב
הנה מה טוב	הנה מה טוב
ומה נעים.	ומה נעים.
במקצב יווני עם מבטא פולני...	במקצב יווני עם מבטא פולני...
בסלסול תימני עם כינור רומני...	בסלסול תימני עם כינור רומני...
מי אני? מי אני? כן אני!	מי אני? מי אני? כן אני!
אלי אלי!	אלי אלי!
שיר ישראלי.	שיר ישראלי.

הה"ל" שלך	שמאחה את הקרעים
והה"ח" שלי	הנה מה טוב
הה"ע" שלי	הנה מה טוב
והה"ר" שלך	ומה נעים.
נפגשים סוף סוף	
עם תוף ישראלי	במקצב יווני עם מבטא פולני...
עם כל החלומות והגעגועים	בסלסול תימני עם כינור רומני...
עם כל הזיכרונות	מי אני? מי אני? כן אני!
הטובים והרעים	אלי אלי!
בשיר חדש ישן	שיר ישראלי.

— |

| —

— |

| —

**שער סדר
ערב העצמאות ויומו**

— |

| —

— |

| —

תפילות העצמאות

אמרו חז"ל:

שיר שבתורה, משה וישראל אמרוהו בשעה שעלו מן הים [ים סוף] אחר שנקרע, וחזר לאיתנו על צבא מצרים] – והלל זה מי אמרו? נביאים שביניהם תיקנו להם לישראל שיהיו אומרים אותו על כל פרק ופרק, ועל כל צרה וצרה שלא תבוא עליהם, ולכשנגאלים, אומרים אותו על גאולתם. מסכת פסחים קיז ע"א

ר' משה סופר פסק (בשו"ת חת"ם סופר אורח חיים קפ"ב וקצ"א, ויורה דעה סוף רל"ג), שציבור יכול לקבוע יום חג על נס, ועצם החובה להודות לה' היא מן התורה. גם בחגים שנקבעו על ידי חז"ל בימי הבית השני – חנוכה ופורים – רק הפרטים הם "מדרבנן", כלומר הדלקת נרות בחנוכה וקריאת מגילה בפורים, אבל מי שלא יאמר ולא יעשה שום דבר לשם הלל והודאה על הנס, עובר על חיוב "מדאורייתא".

לפי פסקו של חת"ם סופר, מי שמתעלם כליל מיום העצמאות, כאילו לא קרה שום דבר ולא ה' פעל כל מה שזכינו לו בזאת, הוא מבטל חיוב של תורה. אבל אם יאמר רק מזמור אחד, או תפילה אחת של תורה והלל – למשל, מזמור ק"ז – כבר קיים את החובה העיקרית, גם אם לא נהג כפסקי הרבנות הראשית מימי קום המדינה בפרטי התפילות, וכמנהגי הקהילות והמשפחות שיפורטו להלן.

לובשים בגדי חג ומתכנסים ברוב עם.

לפני תפילת ערבית אומרים תהילים פרק ק"ז, שהוא המזמור ליום העצמאות – שיר הגאולה על קיבוץ גלויות – וטוב לאומרו בקול רם, חזן וקהל, פסוק-פסוק:

תהילים ק"ז – מזמור ליום העצמאות. שיר הגאולה של קיבוץ הגלויות

הדו לה' כי טוב כי לעולם חסדו: יאמרו גאולי ה' אשר גאלם מיד-צר: ומאֲרָצוֹת
קִבְצָם מִמִּזְרָח וּמִמְעַרְב מִצָּפוֹן וּמִיָּם:

תָּעוּ בַּמִּדְבָּר בִּישִׁימוֹן דֶּרֶךְ עִיר מוֹשֶׁב לֹא מֵצְאוּ: רָעִיבִים גַּם-צִמְאִים נַפְשָׁם בָּהֶם תִּתְעַשֹּׂף: וַיִּצְעְקוּ אֶל-ה' בְּצָר לָהֶם מִמִּצְקוֹתֵיהֶם יִצִּילֵם: וַיְדַרְכֵם בְּדֶרֶךְ יְשָׁרָה לְלַכֵּת אֶל-עִיר מוֹשֶׁב: יוֹדוּ לַה' חֲסִדוֹ וְנִפְלְאוֹתָיו לִבְנֵי אָדָם: כִּי-הִשְׁבִּיעַ נֶפֶשׁ שׁוֹקֵקָה וְנֶפֶשׁ רָעֵבָה מֵלֹא-טוֹב:	יֹשְׁבֵי חֹשֶׁךְ וְצִלְמוֹת אֲסִירֵי עֲנִי וּבְרָזָל: כִּי-הִמְרוּ אִמְרֵי-אֵל וַעֲצַת עֲלִיוֹן נֶאֱצָו: וַיִּכְנַע בַּעֲמֹל לָבָם כְּשִׁלּוֹ וְאִין עֲזָר: וַיִּצְעְקוּ אֶל-ה' בְּצָר לָהֶם מִמִּצְקוֹתֵיהֶם יֹשִׁיעֵם: יוֹצִיאֵם מִחֹשֶׁךְ וְצִלְמוֹת וּמוֹסְרוֹתֵיהֶם יִנְתֵּק: יוֹדוּ לַה' חֲסִדוֹ וְנִפְלְאוֹתָיו לִבְנֵי אָדָם: כִּי-שִׁבַּר דִּלְתוֹת נִחֲשֶׁת וּבְרִיחֵי בְרָזָל גָּדַע:
--	---

יֹרְדֵי הַיָּם בְּאֲנִיּוֹת עָשִׂי מְלָאכָה בַּמַּיִם רִבִּים: הִמָּה רָאוּ מַעֲשֵׂי ה' וְנִפְלְאוֹתָיו בְּמִצְוֹהָ: וַיֹּאמֶר וַיַּעֲמֵד רוּחַ סֶעֱרָה וַתְרוֹמֶם גְּלִיו: יַעֲלוּ שָׁמַיִם יִרְדּוּ תְּהוֹמוֹת נַפְשָׁם בִּרְעָה תִתְמוּגַג: יִחוּגּוּ וַיִּנוּעוּ כְּשֹׁכּוֹר וְכָל-חֲכָמָתָם תִּתְבַּלַּע: וַיִּצְעְקוּ אֶל-ה' בְּצָר לָהֶם וּמִמִּצְקוֹתֵיהֶם יוֹצִיאֵם: יָקֻם סֶעֱרָה לְדָמְמָה וַיַּחֲשׂוּ גְלִיָּהֶם: וַיִּשְׁמְחוּ כִּי-יִשְׁתַּקּוּ וַיִּנָּחֵם אֶל-מִחוּז חֶפְצָם: יוֹדוּ לַה' חֲסִדוֹ וְנִפְלְאוֹתָיו לִבְנֵי אָדָם: וַיְרוֹמְמוּהוּ בִקְהָל-עָם וּבְמוֹשֶׁב זִקְנִים יִהְלֻוּהוּ:	אֲוִלִּים מִדֶּרֶךְ פֶּשַׁע וּמַעֲוִינֹתֵיהֶם יִתְעַנּוּ: כָּל-אֲכָל תִּתְעַב נַפְשָׁם וַיִּגִּיעוּ עַד-שַׁעְרֵי מוֹת: וַיִּצְעְקוּ אֶל-ה' בְּצָר לָהֶם מִמִּצְקוֹתֵיהֶם יוֹשִׁיעֵם: יִשְׁלַח דְּבָרוֹ וַיִּרְפָּאֵם וַיִּמְלֹט מִשְׁחִיתוֹתָם: יוֹדוּ לַה' חֲסִדוֹ וְנִפְלְאוֹתָיו לִבְנֵי אָדָם: וַיִּזְבְּחוּ זִבְחֵי תוֹדָה וַיִּסְפְּרוּ מַעֲשָׂיו בִּרְנָה: →
---	--

יֵשׁ נְהָרוֹת לְמִדְבָּר וּמִצְאֵי מַיִם לְצִמְאוֹן: אֶרֶץ פְּרִי לְמַלְחָה מִרְעֵת יוֹשְׁבֵי בָּה: יֵשׁ
מִדְבָּר לְאֶגֶם-מַיִם וְאֶרֶץ צִיָּה לְמִצְאֵי מַיִם: וַיּוֹשֶׁב שָׁם רָעִיבִים וַיִּכְוֲנוּ עִיר מוֹשֶׁב:
וַיִּזְרְעוּ שְׂדוֹת וַיִּטְעוּ כִּרְמִים וַיַּעֲשׂוּ פְרִי תְבוּאָה: וַיְבָרְכֵם וַיִּרְבּוּ מְאֹד וּבְהֶמְתָּם לֹא
יִמְעִיט: וַיִּמְעֲטוּ וַיִּשְׁחוּ מֵעֶצֶר רָעָה וַיִּגְוֹן: שׁוֹפָךְ בּוֹז עַל-נְדִיבִים וַיִּתְּעַם בְּתֵהוּ
לֹא-דֶרֶךְ: וַיִּשְׁגֹּב אֲבִיוֹן מֵעוֹנֵי וַיֵּשׁ כְּצֹאֵן מִשְׁפָּחוֹת: יִרְאוּ יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׁמְחוּ
וְכָל-עוֹלָה קִפְצָה פִּיהֶם: מִי-חֲכָם וַיִּשְׁמַר-אֱלֹה וַיִּתְּבוֹנְנוּ חֲסִדֵי ה':

תהילים פרק צ"ז

ה' מֶלֶךְ תִּגַּל הָאָרֶץ, יִשְׁמְחוּ אַיִם רַבִּים. עֲנֵן וְעֶרְפֶּל סְבִיבָיו, צִדְקָה וּמִשְׁפָּט מִכּוֹן כְּסָאוֹ. אֵשׁ לִפְנֵי תִלְךָ וּתְלַהֲטֵה סְבִיב צִרְיוֹ. הָאִירוּ בְּרָקָיו תִּבְלֵה, רָאֲתָה וַתַּחַל הָאָרֶץ. הָרִים כְּדוֹנָג נִמְסוּ מִלִּפְנֵי ה', מִלִּפְנֵי אֲדוֹן כָּל-הָאָרֶץ. הִגִּידוּ הַשָּׁמַיִם צִדְקוֹ וְרָאוּ כָל-הָעַמִּים כְּבוֹדוֹ. יִבְשׁוּ כָל-עַבְדֵי פֶסֶל הַמִּתְהַלְלִים בְּאֵלִילִים, הַשִּׁתְחַוּ-לוֹ כָּל-אֱלֹהִים. שְׁמַעַה וַתִּשְׁמַח צִיּוֹן וַתִּגְלָנָה בְּנוֹת יְהוּדָה. לִמְעַן מִשְׁפָּטֶיךָ ה'. כִּי-אֲתָה ה' עָלֶינוּ עַל-כָּל-הָאָרֶץ, מֵאֵד נְעִלִית עַל-כָּל-אֱלֹהִים. אֲהַבֵּי ה' שְׁנְאוֹ-רָע, שְׁמַר נַפְשׁוֹת חֲסִידָיו, מִיַּד רָשָׁעִים יִצִּילֵם. אִוֵּר לַצַּדִּיק וּלְיִשְׁרֵי-לֵב שְׁמַחָה. שְׁמְחוּ צַדִּיקִים בַּה' וְהוֹדוּ לְזִכְרֵךְ קֹדֶשׁ.

תהילים פרק צ"ח

מְזִמּוֹר, שִׁירוֹ לַה' שִׁיר חֹדֶשׁ כִּי-נִפְלְאוֹת עָשָׂה, הוֹשִׁיעָה-לוֹ יְמִינוֹ וְזִרְעֵךְ קִדְּשׁוּ. הוֹדִיעַ ה' יְשׁוּעָתוֹ, לְעֵינֵי הַגּוֹיִם גְּלָה צִדְקָתוֹ. זָכַר חֲסִדּוֹ וְאַמּוֹנָתוֹ לְבֵית יִשְׂרָאֵל, רָאוּ כָל-אֲפָסֵי-אָרֶץ אֶת יְשׁוּעַת אֱלֹהֵינוּ. הֲרִיעוּ לַה' כָּל-הָאָרֶץ, פִּצְחוּ וְרַנְּנוּ וְזָמְרוּ. זָמְרוּ לַה' בְּכִנּוֹר, בְּכִנּוֹר וְקוֹל זְמֶרָה. בְּחִצְצֹרוֹת וְקוֹל שׁוֹפָר, הֲרִיעוּ לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ ה'. יִרְעֵם הָיִם וּמְלֶאֱ, תִבְלֵה וַיִּשְׁבִּי בָהּ. נִהְרוֹת יִמְחָאוּ-כָּף, יַחַד הָרִים יִרְנְנוּ. לִפְנֵי ה' כִּי בָא לְשִׁפְטֵה הָאָרֶץ, יִשְׁפֹּט-תִּבְלֵה בְּצִדְקָה וְעַמִּים בְּמִישְׁרִים.

ושרים בנעימה את בתי הגאולה מתוך "לכה דודי":

ר' שלמה אלקבץ, מחבר השיר, נולד בסלונקי ולמד תורה וקבלה מפי ר' יוסף טייטצק. חיבר פירושים לרבים מספרי התנ"ך, לתפילות ולחגים, על דרך הקבלה. פגש בר' יוסף קארו ודבק בו. עלה לארץ ישראל והפך לאחד מגדולי המקובלים בצפת. בעקבות ר' יהודה הלוי בספר הכוזרי, ראה ב"ארץ ישראל" קדושה עצמית מוחלטת, מקור השלמות בעולם, בלתי-תלויה בנסיבות וארועים היסטוריים, שעל כן השתוקקו

אליה האבות כל כך – כך כתב לר' יוסף קארו (בסוף פירוש הקבלי להגדה של פסח). האר"י העדיף את פיוטו של ר' שלמה אלקבץ "לכה דודי" על אלה של משוררי ספרד מפני שהוא מכוון אל הקבלה. השיר "לכה דודי" נתקבל בכל תפוצות ישראל לקבלת שבת, אך יש בו גם המנון לגאולת ישראל, המנון למדינה יהודית, אף על פי שלא קמה בדורו.

הַתְּעוֹרְרִי הַתְּעוֹרְרִי

כִּי בָּא אוֹרֶךְ קוֹמֵי אוֹרִי

עוֹרִי עוֹרִי שִׁיר דְּבָרִי

כְּבוֹד ה' עָלֶיךָ נִגְלָה

זֶה הַיּוֹם עָשָׂה ה' נִגִּילָה וְנִשְׁמָחָה בּוֹ

לֹא תִבְשִׂי וְלֹא תִפְלָמִי

מֵה תִשְׁתַּחֲוֶי וּמֵה תִהְיֶימִי

כֶּךָ יִחַסּוּ עֲנִי עַמִּי

וְנִבְנְתָה עִיר עַל תִּלָּה

זֶה הַיּוֹם עָשָׂה ה' נִגִּילָה וְנִשְׁמָחָה בּוֹ

יִמִּין וּשְׂמֹאל תִּפְרָצִי

וְאֵת ה' תַּעֲרִיצִי

עַל יָד אִישׁ בֶּן פְּרָצִי

וְנִשְׁמָחָה וְנִגִּילָה

זֶה הַיּוֹם עָשָׂה ה' נִגִּילָה וְנִשְׁמָחָה בּוֹ

מתפללים תפילת ערבית רגילה בנעימה חגיגית. כך גם בשחרית.

בתפילת עמידה (שמונה-עשרה), יש שנוהגים להוסיף (בברכת "מודים") את הפתיחה של "ועל הנסים", בנוסח הבא:
ועל הנסים ועל הפורקן ועל הגבורות ועל התשועות ועל המלחמות,

שעשית לאבותינו ולנו, בימים ההם ובזמן הזה, במלחמת העצמאות, ובמלחמות הגנה וישועה.

לאחר תפילת עמידה אומרים הלל (יש בסיס הלכתי מוצק לנוהגים לאומרו בברכה, ומי שבטוח בכך יכול לברך בקול ולהוציא את המסופקים).²⁰⁸

בתפילת ערבית לאחר קריש תתקבל, פותחים את הארון.

שליח הציבור אומר והקהל עונה:

שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד
ה' הוּא הָאֱלֹהִים (שלוש פעמים)

שליח הציבור אומר והקהל חוזר אחריו:

מי שעשה נסים לאבותינו ולנו וגאלנו מעבדות לחרות, הוא
יגאלנו גאולה שלמה בקרוב ויקבץ נידחנו מארבע כנפות
הארץ, חברים כל ישראל, ונאמר אמן.

שליח הציבור קורא את הפסוקים בטעמים מתוך הסידור:

וְכִי־תֵבֹאוּ מִלְחָמָה בְּאֶרְצְכֶם, עַל־הַצָּר הַצָּר אֲתָכֶם וְהִרְעַתֶּם בְּחִצְצֹרֹת;
וְנִזְכַּרְתֶּם, לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם, וְנוֹשַׁעְתֶּם מֵאִיְבֵיכֶם.
וּבְיוֹם שִׁמְחַתְכֶם וּבְמוֹעֲדֵיכֶם, וּבְרָאשֵׁי חֳדָשֵׁיכֶם,
וּתְקַעְתֶּם בְּחִצְצֹרֹת עַל עַלְתֵיכֶם וְעַל זִבְחֵי שְׁלָמֵיכֶם;
וְהָיוּ לָכֶם לְזִכָּרוֹן לִפְנֵי אֱלֹהֵיכֶם, אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם.

במדבר י', ט-י

תוקעים תקיעה גדולה, ואומרים בקול רם:

לְשָׁנָה הַבָּאָה בִּירוּשָׁלַיִם הַבְנוּיָה.

בתפילת שחרית, אחרי ההלל, קוראים את נבואת הגאולה בישעיהו – "עוד
היום בנב לעמוד..." עד סוף פרק י"ב, ואומרים תפילה לשלום המדינה ו"מי
שבירך" לחיילי צה"ל וכוחות הביטחון.

208. ראה דברינו בשער הגאולה, עמ' 35-36.

בקהילות שרוצים להוציא ספר תורה ולקרוא בעניין היום, מוצע בזה לקרוא את פרשת הגאולה וקיבוץ גלויות בספר דברים (כ"ט כא) – "ואמר הדור האחרון..."²⁰⁹ עד סוף הפרק, לכהן; "והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה... ושב וקבצך מכל העמים... והיטבך והרבך מאבתיך", ללוי; "ומל'ה'... בכל לבבך ובכל נפשך", לישראל.

209. ראה הסבר פסוקים אלה בקטע מספרו של מרק טווין, בעמ' 219–221.

סדר הסעודה בליל העצמאות

בביתנו עורכים את השולחן לסדר העצמאות לפי מה שנוהגת אשתי, בשבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל, מעוטרים בדגלי ישראל קטנים, בעריכה מעוצבת.

פרשת מקרא ביכורים במקום קידוש ליום העצמאות

מנהג שנהג אבי מורי, ד"ר יחיאל בן-נון ז"ל (ממנו למדתי תורה, תפילה ולשון עברית מתוקנת) בפתח סעודת ליל העצמאות – לקרוא את פסוקי "מקרא ביכורים" במקום קידוש.

בליל הסדר קוראים פרשה זו, אבל חסרים ברוב ההגדות של פסח פסוקי הסיום: "ויבאנו אל המקום הזה, ויתן לנו את הארץ הזאת ארץ זבת חלב ודבש", אף על פי שבמשנה במסכת פסחים נאמר "עד שגומר כל הפרשה כולה"; אפשר שבגלות בבל השמיטו את הסיום. לכן, ראוי לחזור ולהשלים פרשה זו, במיוחד בליל העצמאות:

וְהָיָה כִּי-תֵבֹוא אֶל-הָאָרֶץ, אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ נַחֲלָה; וִירְשָׁתָהּ, וִישְׁבַּתָּ בָּהּ.

וְלָקַחְתָּ מֵרֵאשִׁית כָּל-פְּרִי הָאֲדָמָה, אֲשֶׁר תֵּבִיא מֵאֲרָצָהּ, אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ, וְשָׂמְתָּ בַטֶּנָּא; וְהִלַּכְתָּ, אֶל-הַמָּקוֹם, אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ, לְשָׁכֵן שְׁמוֹ שָׁם.

וּבָאתָ אֶל-הַכֹּהֵן אֲשֶׁר יִהְיֶה בַיָּמִים הֵהֵם; וְאָמַרְתָּ אֵלָיו: הַגִּדְתִּי הַיּוֹם לַה' אֱלֹהֶיךָ, כִּי-בָאתִי אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע יְהוָה לְאַבְרָהָם לֵאמֹר:

וְלָקַחְתָּ הַכֹּהֵן הַטֶּנָּא, מִיָּדְךָ; וְהִנִּיחוּ לְפָנַי, מִזֶּבֶחַ ה' אֱלֹהֶיךָ.

וְעָנִיתָ וְאָמַרְתָּ לְפָנַי ה' אֱלֹהֶיךָ:

אֲרָמִי אֲבָד אָבִי, וַיֵּרֶד מִצְרִימָה וַיֵּגֶר שָׁם בְּמַתִּי מֵעֵט; וַיְהִי־שָׁם לְגוֹי גָּדוֹל
עָצוֹם וָרֹב.
וַיִּרְעוּ אֶתְנוּ הַמִּצְרִים וַיַּעֲנוּנוּ; וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבָדָה קָשָׁה.
וַנִּצְעַק אֶל־ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵינוּ; וַיִּשְׁמַע ה' אֶת־קִלְנוּ, וַיֵּרָא אֶת־עַנְיָנוּ
וַאֲת־עֲמָלָנוּ וַאֲת־לַחֲצָנוּ.
וַיּוֹצֵאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֶרַע נְטוּיָה, וּבִמְרָא גָדֹל וּבְאִתּוֹת
וּבִמִּפְתִּים.
וַיֵּבְאוּנוּ אֶל־הַמָּקוֹם הַזֶּה; וַיִּתֵּן־לָנוּ אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת, אָרֶץ זָבֶת חֶלֶב וְדָבָשׁ.
וְעַתָּה, הִנֵּה הִבְאֵתִי אֶת־רָאשֵׁית פְּרִי הָאֲדָמָה, אֲשֶׁר־נָתַתָּה לִּי, ה';
דְּבָרִים כ"ו, א-י

בְּרוּךְ אַתָּה ה', אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְרִי הַגֶּפֶן.
בְּרוּךְ אַתָּה ה', אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שֶׁחֲחִינּוּ וְקִיַּמְנוּ וְהִגִּיעְנוּ לְזֶמַן
הַזֶּה.²¹⁰

בציעת מצה וחמץ יחדיו

בכיתנו נוהגים לבצוע בסעודת העצמאות על מצה וחמץ יחד – יש במעשה זה
זכר לקרבן תודה, וכן להבדיל את ליל העצמאות מליל הסדר, וזהו טעמו של
מנהג:

בקרבן תודה היו מביאים שלושה סוגי מצות וכנגדם לחם חמץ (ויקרא ז',
יב-יג). סעודות העצמאות הן סעודות הודיה לה', על נס קיבוץ גלויות, על
תקומת ישראל וחזרתנו לחיי קוממיות ממלכתית. זאת ועוד: פסח כולו מצה,
והחמץ אסור בו בכל חומרת האיסור. בשבועות, יום הביכורים, היו מקריבים
במקדש שתי הלחם דווקא חמץ ורק חמץ (ויקרא כ"ג).

יום העצמאות שזכינו לו אחרי אלפי שנות גולה נקבע בין פסח ושבועות,
בימי ספירת העומר, במהלך הדרך הארוכה מיציאת מצרים עד בית המקדש,
ולכן ראויים לו – מצה וחמץ, כמו בקרבן תודה.²¹¹

210. על פי פוסקים חשובים, כמו ר' משולם ראטה, שו"ת "קול מבשר", ירושלים תשל"ג, סימן כ"א.

211. ראה דברינו בשער יציאת מצרים עמ' 71-72.

במהלך הסדר אני נוהג לבקש מן המסובים שכל אחד יבחר לו דמות היסטורית אחת מן המקראה, ויקרא קטעים הקשורים אליה. בין קטעי הקריאה שרים את השירים המשובצים באותו הפרק.

לפני סיום שרים שירי תודה והלל – "תודה על כל מה שכראת" ו"בשנה הבאה".

בשנה הבאה

מילים: אהוד מנור / לחן: נורית הירש

בשנה הבאה נשב על המרפסת
ונספור ציפורים נודדות.
ילדים בחופשה ישחקו תופסת
בין הבית לבין השדות.

עוד תראה, עוד תראה
כמה טוב יהיה
בשנה, בשנה הבאה.

ענבים אדומים יבשילו עד הערב
ויוגשו צוננים לשולחן.
ורוחות רדומים ישאו אל אֵם הדרך
עיתונים ישנים וענן.

עוד תראה, עוד תראה...

בשנה הבאה נפרוש כפות ידיים
מול האור הניגר הלבן.
אנפה לבנה תפרוש באור כנפיים
והשמש תזרח בתוכן.

עוד תראה, עוד תראה...

תודה

מילים: עוזי חיטמן / לחן: עממי יווני

תודה על כל מה שבראת,
תודה על מה שלי נתת,
על אור עיניים,
חבר או שניים,
על מה שיש לי בעולם.
על שיר קולח, ולב סולח
שבזכותם אני קיים.

תודה על כל מה שבראת,
תודה על מה שלי נתת,
על צחוק של ילד,
ושמי התכלת,
על אדמה ובית חם.
פינה לשבת, אשה אוהבת
שבזכותם אני קיים

תודה על כל מה שבראת,
תודה על מה שלי נתת,
על יום של אושר,
תמימות ויושר,
על יום עצוב שנעלם.
תשואות אלפיים, וכפיים
שבזכותם אני קיים.

בסיום הסעודה והסדר, שרים במנגינת "התקווה" את שיר המעלות (תהילים קכ"ו), ויש ששרים אותו כך גם בסוף התפילה בערב:

שיר המעלות,

בשוב ה' את־שִׁיבַת צִיּוֹן הֵינּוּ כְּחִלָּמִים.

אֲזַ יִמְלֹא שְׂחוֹק פִּינוֹ, וּלְשׁוֹנֵנוּ רִנָּה.

אֲזַ יֹאמְרוּ בְּגוֹיִם, הֲגָדִיל ה' לַעֲשׂוֹת עִם־אֱלֹהֵי.

הֲגָדִיל ה' לַעֲשׂוֹת עִמָּנוּ, הֵינּוּ שְׂמִיחִים.

שׁוֹבָה ה' אֶת־שְׁבִיתֵנוּ כְּאִפְּיָקִים בְּנֶגֶב.

הֲזָרְעִים בְּדִמְעָה, בְּרִנָּה יִקְצְרוּ.

הָלוֹךְ יִלְךְ וּבִכָּה, נָשָׂא מִשָּׁךְ־הַזָּרַע.

בֹּא־יָבֹא בְּרִנָּה, נָשָׂא אֶלְמֹתָיו.

— |

| —

— |

| —